

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

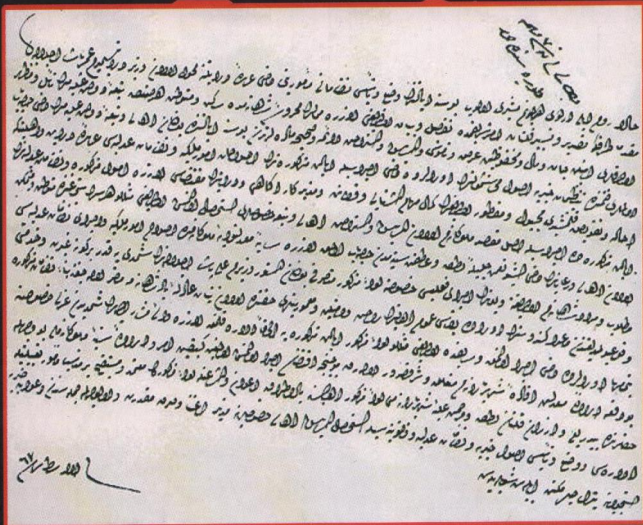
Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

TANZİMAT DÖNEMİ BOSNA İSYANLARI (1839-1878)

Zafer GÖLEN

ISBN :978- 605-4099-42-9

YAYIN HAKKI: Her hakkı mahfuzdur. Bu kitabın yayımını gerçekleştiren, Alter Yayıncılık Organizasyon Ticaret Limitet Şirketi dışında telif hakları yasası uyarınca, tümü ya da herhangi bir bölümü, yayıncısının veya yazarının yazılı müsaadesi alınmadıkça tekrarlanamaz, basılamaz, kopya edilemez. Fotokopi çıkılamaz veya kopya anlamı taşıyacak hiçbir işlem yapılamaz.

YAZAR : Zafer Gölen

1. Baskı 1000 Adet

KİTABIN ADI: Tanzimat Dönemi Bosna İsyanları

İSTEME ADRESİ:

Alter Yay.Rek.Org.Tic.Ltd.Şti.

1.Cad.Elif sok No: 7/145

İskitler-Ankara

Tel: 0 312 341 89 96

Gsm: 0 532 203 96 75

WWW.alter yayincilik.com

alter@alter yayincilik.com alter yayincilik@gmail.com

Baskı : İlksan Matbaası

Kapak: Önder Topdaş-Gürkan Göçer

Basım Tarihi : 2009

TANZİMAT DÖNEMİ BOSNA İSYANLARI
(1839–1878)

Zafer GÖLEN

Kapak Resmi: Tanzimât'ın Bosna'da Uygulanmasına Dair Ömer Lûtfî Paşa'ya Gönderilen Emir.

Kaynak:B.O.A., Mühimme-i Mektûme, nr:9, hk:621, s.174, Evasıt-ı R 1267/13-22 Şubat 1851.

Kapak Tasarım: Önder Topdaş-Gürkan GÖÇER

ALLAH'ın hakkı üçtür derler.
Bu kitabın hakkı da üç, *Onlardan çaldığım tüm zamanların özrü olarak*
Eşim Berşan, Kızım İlayda ve Oğlum İlber'e...

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	V
KISALTMALAR1	IX
GİRİŞ	1
TANZİMAT ÖNCESİ XIX. YÜZYIL BOSNA İSYANLARI	1
1-1813-1826 SÜREKLİ KARGAŞA DÖNEMİ	5
2-1826 YENİÇERİ İSYANI	7
3-1831-32 HÜSEYİN KAPTAN GRADASEVİÇ'İN İSYANI	10
4-1833-39 KARIŞIKLIKLARI	14
BİRİNCİ BÖLÜM	16
İSYANLARIN NEDENLERİ	16
A-İSYANLARIN DÂHİLÎ NEDENLERİ	16
1-TANZİMAT'IN UYGULANMASI	16
2-ASKER ALIMI MESELESİ	20
3- NÜFUS SAYIMI MESELESİ	23
4-BOSNALI BEYLERİN MUHALİF ÇALIŞMALARI	24
5-HERSEK MUTASARRIFI ALİ PAŞA'NINTANZİMAT KARŞITLIĞI	25
6- SİPAHİLERDEN KAYNAKLANAN PROBLEMLER	27
7- VERGİ PROBLEMLERİ	28
8-TOPRAK KULLANIM MESELESİ	30
9-ISLAHAT FERMANI'NIN ETKİSİ	33
10-YEREL MEMURLARIN TUTUMU	35
11-RUM KÖKENLİ DİN ADAMLARINDAN DUYULAN RAHATSIZLIK	40
12-ORTODOKS DİN ADAMLARININ ETKİSİ	42
13-MÜSLÜMAN HALKIN HOŞNUTSUZLUĞU	44
14-COĞRAFYA VE İKLİMİN ETKİSİ	45
15-MALÎ NEDENLER	45
16-OSMANLI YÖNETİCİLERİNİN HATALARI	47
B-İSYANLARIN HARİCÎ NEDENLERİ	50
1-1848 MACAR İHTİLÂLİ VE ETKİSİ	50
2-AVUSTURYA - MACARİSTAN'IN TUTUMU	52
3-RUSYA'NIN TUTUMU	56
4-İNGİLTERE'NİN TUTUMU	59
5- FRANSA'NIN TUTUMU	60
6-SİRBİSTAN'IN TUTUMU	62
7-KARADAĞ'IN TUTUMU	70
8-PANSLAVİZMİN ETKİSİ	77
İKİNCİ BÖLÜM	82
1849-51 İSYANI	82

A-İSYANIN BAŞLAMASI	82
B-İSYANIN BASTIRILMASI	88
1-ÖMER LÜTFİ PAŞA'NIN İSYANI BASTIRMAKLA GÖREVLENDİRİLMESİ	88
2-MOSTAR İSYANI VE İSYANIN GENİŞLEMESİ	91
3-SARAYBOSNA TOPLANTISI	92
4-VRANDÜK MUHAREBESİ	93
5-KAYABAŞI MUHAREBESİ	93
6-KONIÇE MUHAREBESİ	93
7-VUÇYAN MUHAREBESİ	94
8-KLADİNA MUHAREBESİ	94
9-II. VUÇYAN MUHAREBESİ	95
10-BURAK MUHAREBESİ	96
11-MOSTAR MUHAREBESİ	97
12-KİRAZLIK MUHAREBESİ	98
13-GÖLHİSAR MUHAREBESİ	99
14-KOZARA MUHAREBESİ	99
15-ALİ PAŞA'NIN ÖLÜMÜ	99
16-BİHKEMU MUHAREBESİ	101
C-İSYAN SONRASI YAPILAN ÇALIŞMALAR	101
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	105
1857-62 İSYANLARI	105
A-1857-59 OLAYLARI	105
B-1861-62 OLAYLARI	110
1-İSYANIN BAŞLAMASI	110
2-İDARİ TEDBİRLER	113
a-Hersek Teftiş Komisyonu	113
b-Konsoloslar Komisyonu	114
c-Vergi Islâh Çalışmaları	115
d-Müdürlüklerde İlgili Çalışmalar	115
3-ASKERİ MÜCADELE	116
a-1861 Yılı Mücadeleleri	116
I-Koryaniçe Saldırısı	116
II-Nikşik Saldırısı	117
III-Storina Harekâtı	119
IV-Groboviç Saldırısı	120
V-Kristaç Saldırısı	120
VI-Zupçe Harekâtı	120
VII-Koryaniçe Harekâtı	121
VIII-Piva Harekâtı	122
IX-Korita Harekâtı	122
X-I. Benan Harekâtı	123
XI-Nikşik Olayları	123
XII-Klobuk Çatışması	124
XIII-Platofoça (Platovce) Çatışması	124
XIV-Ömer Lütfi Paşa'nın Rumeli Ordu Komutanlığına Getirilmesi	124

xv-İstolice Köyü Saldırısı	128
xvi-II. Platofça Saldırısı	128
xvii-Sırp-Karadağ İttifakı	129
xviii-II. Benan Harekâtı	130
xix-Nikşik Harekâtı	131
xx-II- Piva Harekâtı	132
xxi-Zaberice Saldırısı	132
xxii-Şuma Harekâtı	133
xxiii- Karadağ Notası	134
xxiv-Zaberice Galibiyeti	134
xxv- Kolaşin Saldırısı	137
b-1862 Yılı Mücadeleleri	137
i-Klobuk Saldırısı	137
ii-Zupçe Harekâtı	138
iii-Presika (Presjeka) Çatışması	138
iv-Kristaç Saldırısı	138
v-Vasovik Harekâtı	139
vi-Sırbistan'da Hareketlilik	140
vii-Karnice Çatışması	140
viii-Zalun Boğazi Çatışması	141
ix-Nikşik Saldırısı	141
x- Berane Muharebesi	141
xi-Nikşik Harekâtı	142
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	145
1875 HERSEK İSYANI	145
A-İSYANIN BAŞLAMASI	145
B-DİPLOMATİK MÜCADELE	149
1-KONSOLOSLAR KOMİSYONU	149
2-ADÂLET FERMANI'NIN YAYINLANMASI	151
3-ANDRAŞI (ANDRÁSSY) NOTASI	152
4-BOSNA HERSEK İCRÂÂT KOMİSYONLARININ KURULMASI	154
5-STORİNA GÖRÜŞMESİ	156
6-BERLİN MEMORANDUMU	160
7-İSTANBUL (TERSANE) KONFERANSI	162
8- KANUN-İ ESASÎ'NİN İLANI	167
9-LONDRA PROTOKOLÜ	168
C-ASKERİ MÜCADELE	170
1-ASİLERLE MÜCADELE	170
a-1875 Safhası	170
i-Gaşniça Çatışması	170
ii-Dabre Sahrası Çatışmaları	170
iii-Banaluka Çatışması	171
iv-Duzi Manastırı Muharebeleri	172
v-Fatniça Çatışması	173
vi-Mostacı (Parapaniça) Muharebesi	174
vii-Oğraniçe Çatışması	174
viii-Gorçi Çatışması	175

ix-Merçay Çatışması	175
x-Grap Çatışması	175
xi-Piva Muharebeleri	176
xii-Plana Muharebesi	178
xiii-Kristaç-Çifte Kuleler Muharebesi	178
<i>b-1876 Safhası</i>	<i>179</i>
i-Driyeno Çatışması	179
ii-II. Driyeno Çatışması	180
iii-II. Piva Muharebesi	180
iv-Girmiş Çatışması	180
v-I. Duga Muharebeleri	181
vi-II. Duga Muharebeleri	182
vii-Kamenice-Kozara Çatışmaları	182
2-OSMANLI-SIRP+KARADAĞ SAVAŞI	183
3-OSMANLI-RUS SAVAŞI	186
D-BOSNA HERSEK'İN AVUSTURYA TARAFINDAN İŞGALI	188
SONUÇ	191
BİBLİYOGRAFYA	198
BELGELER	213
RESİMLER	225
HARİTALAR	235
DİZİN	237

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti XIX. yüzyıla geldiğinde iki önemli baskıyla karşı karşıya kaldı. İlki milliyetçilikti. Osmanlı yöneticileri başlangıçta bu düşüncenin oluşturduğu tehdit veya tehlikeyi uzun süre anlayamadılar. İnsanlar ekmek için, namus için, din için, inandıkları insanlar için savaşıyor veya gözlerini kırpmadan ölüme gidebiliyorlardı. Fakat milliyetçilik yani *“kendini başkasından farklı tanımladığı için ölmek”* başka bir şeydi. Fransız İhtilâli’nden sonra Reisülküttap olan Raşid Efendi bir şeylerin yolunda gitmediğinin farkındaydı. Fakat neyin yanlış gittiğini teşhiste yanılmıştı. Ona göre özellikle eski Yugoslavya sınırlarının kuzey ve batı kesimlerine daha çok top ve silah gönderilir, asker sevk edilirse ihtilâlin Osmanlı ülkesi üzerindeki etkisi önlenebilirdi. Dediği yapıldı, ama insanlar daha da huzursuzlandılar. Ancak 1821’de neredeyse devletin diğer ortağı sayılabilecek kadar ülke idaresinin her kademesinde yer almış, ülkenin en zengin, en eğitilmiş kesimini oluşturan Rumlar isyan edince Osmanlı yöneticileri şaşkına döndüler ve bu saçma harekete bir anlam veremediler. Oysa devlet içindeki konumları düşünüldüğünde, olanın tersine, devlet gemisini son terk edecekler onlar olmalıydılar. Peki, çare neydi. Sihirli çözüm, insana değil kanunlara bağlı bir düzenin tesisisi olabilir miydi? Bunun için yeni düzenlemeler acilen yapılmalıydı. Öyle de oldu. III. Selimle başlayan yenilik dalgası II. Mahmudla aralıksız devam etti. II. Mahmud öldüğünde aklındaki merkezî devleti neredeyse tamamlamak üzereydi. Ama hâlâ milliyetçiliğin insanlar üzerindeki etkisinin kırıldığına dair bir işaret yoktu. Tanzimat ilan edildiğinde Araplar da dâhil Türkler’in dışındaki tüm milletler kendilerinin farkındaydılar. Yani artık Osmanlı Devleti için çözümsüzlük içinde bir çözüm arayışı başlamıştı.

Osmanlı Devleti’ni bu yüzyılın başında değişime zorlayan ikinci etken ekonomik istikrarsızlıktı. Devlet 1770’lerden beri dayanılmaz bir mali kargaşa içindeydi. Aynı sırada Ethem Eldem’in dediği gibi dünya yerinde sayarken Avrupa inanılmaz bir sıçrama yapmış, tüm dünyayı istediği gibi yönetmek için idare mekanizmaları oluşturmuştu. Osmanlılarla kıyaslandığında aradaki uçurum muazzamdı. Osmanlıların elinde sömürgeler yoktu, sanayi yoktu, dahası bilimsel bilgi düzeyindeki fark kıyaslanamayacak ölçüdeydi. O zaman çözüm yine yenileşmeden geçiyordu. Reformlar yapılarak aradaki fark kapatılmaya çalışıldı. Öyle bir model oluşturulmalıydı ki daha sağlam temellere dayalı bir vergi sistemi, ordu, hükümet, eğitim, mahkeme kısaca akla gelebilecek her şey yenilenmeliydi. Öyle de oldu.

Kasırğa gibi yenilikler başladı. Reformlarla kurumlar düzelecek, kurumsal düzelme ile ekonomik atılım sağlanacak, ekonomik refah insanları devlete bağlayacaktı. Fakat beklenenin tersine yeniliklerin insanlar üzerindeki etkileri daha yıkıcı oldu. Özellikle Müslümanlar bu yenilikleri hiçbir zaman istenilen ölçüde benimsemediler.

İstanbul tüm bu reformları uygularken kimseye sormadı. Merkezde bazen sayıları üçü beşi geçmeyen bir kaç elit idareci, bazen bir gurup yeniliklere yön verdiler. Yenilikler uygulamaya konulurken halkın bu mekanizmaya dâhil edildiğine veya reformistlerin halkın düşüncelerini dikkate aldıklarına dair de bir kanıt yoktur. Çalışma tamamen bu temel mantık üzerine kurulmuştur. Burada Bosna örneğinden hareketle taşradaki durum ele alınacaktır. Taşradaki insanların reformları nasıl algıladıkları, neyi sorguladıkları, neyi düşündükleri hangi düşünce ile harekete geçtikleri sorgulanacak ve bu sorulara cevap aranacaktır. Zira merkezin reform programından taşra nasıl etkilenmiş, nasıl tepki vermiş bu soruların cevaplanması son derece önemlidir. Çünkü reformların uygulandığı sahada bugün hâlâ Osmanlı Devleti'nin 150 yıl önce karşılaştığı sorunlar yumağı çözülmemiş, dahası bu yumak daha da büyümüştür. Bu yüzden bu zaman diliminin çok iyi tahlil edilmesi gerekmektedir.

Çalışmanın amacı yukarıda ifade edilen teorik zeminde okuyucu ve araştırmacıların dikkatini XIX. yüzyılda bölgede meydana gelen olaylara çekmektir. Ancak şurası hemen ifade edilmelidir ki, her bölüm hatta her bölümdeki her alt başlık bir ya da birden fazla çalışmanın konusu olabilecek niteliktedir. Eser giriş ve dört ana bölüme ayrıldı. Girişte Tanzimat'a kadar XIX. yüzyılda meydana gelen isyanların kısa bir özeti verildi. Birinci bölümde Tanzimat devrinde Bosna Hersek'te meydana gelen isyanların iç ve dış nedenleri açıklandı. İkinci bölüm daha evvel tarafımızdan Türk Tarih Kurumu'nun yayın organı *Belleten* dergisinin 247. sayısında yayınlanmış *1849-1851 Bosna Hersek İsyanı* adlı makalenin yeni arşiv vesikaları ve kaynaklar ilave edilmek suretiyle gözden geçirilmiş ve genişletilmiş şeklinden oluştu. Üçüncü bölümde 1858-1862 yılları arasında Hristiyanlar tarafından çıkarılmış ve sonunda Osmanlı-Karadağ Harbine yol açan iki büyük isyan ele alındı. Dördüncü bölümde ise Bosna Hersek'in Osmanlı Devleti'nin elinden çıkmasına, Osmanlı kaynaklarında 93 *Harbi* olarak geçen 1877-78 Osmanlı Rus Harbi'ne neden olan 1875 Hersek ayaklanmasına değinildi. Konu Osmanlı Dönemi ile sınırlı olduğu için Bosna Hersek'in Avusturya tarafından işgali ile çalışmaya son verildi. İsyanların askeri kısmı yazılırken bütün

Çatışmalara değil, sadece büyük karşılaşmalara yer verilmiştir. Çünkü yüzlerce çatışmanın yaşandığı isyanlarda bunların tümünü tespit etmek ve yazmak mümkün olmamıştır. Çünkü bölgenin coğrafı yapısı nedeniyle her tepede, her vadide, her ovada, her köyde bir çatışma yaşanmıştır.

Bu alışma uzun ve yorucu bir sürecin sonunda ortaya ıktı. Eğer onların yapıcı ve yardımsever katkıları olmasaydı bu süreç benim için çok zor olurdu. Her şeyden önce tüm çalışma boyunca her konuda verdiği destek için eşim Berşan ve kendilerinden beklenmeyecek derecede bir anlayışla onlardan zaman almama müsaade eden ocuklarım İlayda ve İlber'e minnettarım. Çalışmam sırasında dostlukları ve destekleriyle yanımda olduğunu hissettiren arkadaşlarım İsmail Atıcı, Yaşar Büyükoğlu, Cell Erdönmez, Yıldırım Atayeter, Abdurrahman orak, Kadir şeker, Hilmi demirkaya, Serdar Tuna ve nder Topdaş'a; Almanca çevirilerdeki yardımından dolayı Mustafa Bilgen'e; İngilizce çevirilerdeki yardımından dolayı Mustafa çevik'e teşekkür ediyorum. Ankara ve İstanbul'daki yardımları için Filiz elik Yeşildoruk, Asiye Yılmaz, Salih Yıldız, Cell Yüksel ve Kezban Anne şahsında Yıldız ailesine şükranlarımı sunuyorum. Gürkan Ger ve Can Yastıoğlu'nun bilgisayarla ilgili yardımları için kendilerine teşekkür borçluyum. Nihayet Alter Yayınevi sahibi Hasan İlhan'ın kitabın basım sürecinde gösterdiği ilgi ve alâka özel bir teşekkürü hak etmektedir.

Zafer GLEN
Burdur-2009

TANZİMAT DÖNEMİ BOSNA İSYANLARI (1839 – 1878)

Yrd. Doç. Dr. Zafer Gölen

Ankara- 2009

KISALTMALAR

a.g.d.	Adı geçen defter
a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.t.	Adı geçen tez
BEO.	Bâb-ı Âlî Evrak Odası
B.O.A.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C	Cilt
FA	British Documents on Foreign Affairs
FO	Foreign Office
hk.	Hüküm
İ.D.	İrade Dahiliye
İ.H.	İrade Hariciye
İ.MMS.	İrade Meclis-i Mahsûs
İ.M.Müh.	İrade Mesâil-i Mühimme
İ.M.V.	İrade Meclis-i Vâlâ
İ.Ş.D.	İrade Şûrâ-yı Devlet
M.D.	Mühimme Defterleri
nr.	Numara
s.	Sayfa
S	Sayı
Y.A. Hus.	Yıldız Sadaret Hususî Maruzat Evrakı
Y. EE.	Yıldız Esas Evrakı

GİRİŞ

TANZİMAT ÖNCESİ XIX. YÜZYIL BOSNA İSYANLARI

Bosna Hersek'te XVIII. yüzyıl öncesinde bir isyan geleneğinden söz etmek oldukça güçtür. Bosnalılar XVIII. yüzyıla gelinceye dek Osmanlı Devleti'nin en sadık tebaasıydılar. Boşnaklar daha fetihten itibaren, bugün de tam anlamıyla aydınlatılamayan nedenler yüzünden Müslümanlığı kabul ettiler ve geleceklerini Osmanlı Devleti'nin kaderiyle birleştirdiler. Bunun karşılığında da vergi muafiyetinden, toprak tasarruf hakkına bir dizi ayrıcalık elde ettiler, Sultanlar Bosna'nın iç dinamiklerine müdahale etmediler. Boşnaklar vatanlarında özgür olarak varlıklarını devam ettirdiler¹.

XVIII. yüzyılda yaşanan savaşlar geçmişin güçlü Osmanlı Devleti'ni oldukça yıpratınca bölgedeki durum kökten değişti. Bu yüzyıl savaşlar ve savaşların beraberinde getirdiği enflasyonist baskı ile geçti. Devletin gelir gider dengesi kökten sarsıldı. Doğal olarak bu durum Bosna Hersek'e de yansdı. Halkın vergi yükümlülükleri arttı. O zaman kadar vergiden askerliğe birçok ayrıcalığa sahip Boşnaklar yeni gelişmelere anında tepki verdiler. Bir dizi isyan meydana geldi. İsyân ancak Kakoviçeli Mehmed Paşa'nın bölgeye yaptığı bir sefer sonucu bastırılabilirdi. Sefer o kadar önemliydi ki, harekât için "*Bosna'nın yeniden fethi*" ibaresi kullanıldı. Fakat isyan Boşnakların itibarını zedelemenin dışında bir işe yaramadı. İsyân sonrası her şey eskisi gibi kaldı. Ne sosyal düzende ne de ekonomik yapıda her hangi bir değişiklik meydana gelmedi².

Müslümanların yanında Bosnalı Hristiyanlar da uzun süre durumlarından memnundular. Ancak onlar XVII. Yüzyılda, önce uzun Avusturya Savaşları daha sonra çekilme dönemlerinde (1683–1699) Osmanlı idaresinden kurtulmanın yollarını aramaya başladılar. Fakat bunlar cılız hareketlerdi ve hiçbir zaman amacına ulaşamadı. Buna karşı, Hristiyanlar arasında genel huzur bozmaya yönelik faaliyetler her zaman vardı. Balkan tarihçileri, bölgedeki hırsızlık ve çapulculuk faaliyetlerini "*hayduk, hayduci, hajduks, uskoks*" adı altında kutsarlar ve bu hareketlerin çoğunu fetihten itibaren Osmanlı idaresine bir başkaldırı olarak yorumlarlar. Tipik hırsızları sözlü edebiyata dayanarak "*kahraman*" ve "*özgürlük savaşçıları*" ilan ederler. Batılılar içinse aynı haydutlar baskı ve zulme karşı direnen

¹ William Norton Medlicott, "Austria-Hungary, Turkey and the Balkans", *The New Cambridge Modern History*, Volume: XI: Material Progress and World-Wide Problems. 1870–1898, Cambridge: Cambridge University Press, 1962, s.330.

² Avdo Sućeska, "Osmanlı İmparatorluğunda Bosna", *Prilozi Za Orijentalnu Filologiju*, Volume: 30, Sarajevo: Orijentalni Institut, 1980, s.440-441; Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi 18. ve 19. Yüzyıllar*, Çeviren: İhsan Durdu, Haşim-Gülçin Koç, C.I, İstanbul: Küre Yayınları, 2006, s.97-100; Noel Malcolm, *Bosna*, Çeviren: Aşkın Karadağlı, İstanbul: Om Yayınevi, 1999, s.152-155 (Bundan sonra *Bosna* olarak gösterilecektir).

birer Robin Hood'durlar³. Bu yorumlar romantik milliyetçiliğin tarihi yeniden inşa etme sürecinden başka bir şey değildir⁴. Gerçekte onların iddia ettikleri bilinçli başkaldırının Karadağ hariç Balkanlar'ın başka bölgelerinde görüldüğünü iddia etmek güçtür. Karadağlılar'ın da 1850'lere kadar Hersek'te yaşayan komşu Hristiyanlar'ın mallarını yağmaladıkları dikkate alınırsa, bu varsayım Karadağ için dahi çok zorlama olacaktır. Ne var ki Balkanlar'daki kargaşa Bosna Hersek Hristiyanlarını da derinden etkiledi. Onlar da mevcut otorite dışında başka otoriteler arama hevesine kapıldılar. Bu kez mücadele dini-ideolojik bir çehre taşımaktaydı. Kitleler daha örgütlü, daha bilinçli ve organizeydiler. Buna bir de Panslavizm düşüncesi eklenince XIX. yüzyılda bölge adeta barut fıçısına döndü⁵.

XIX. yüzyıl başında Bosna Hersek için tehlike iç dinamiklerden değil farklı dış etkenlerden geldi. Bunlar Osmanlı Devleti için beklenmedik gelişmelere ve ülkedeki yetkililerin kafasını karıştırmıştı. Kafası karışanlar sadece idareciler değil, Bosna Hersek'te yaşayanların da düşünceleri allak bullak olmuştu. İlk tehdit veya zihinleri bulandıran olay, Napolyon Savaşları sonucu değişen Avrupa haritasıydı. Geçmişin dostu Fransa önce Mısır'a saldırmış, ardından da Compo Formio Antlaşması ile Avusturya Hırvatistan ve Dalmasya'yı topraklarına dâhil ederek Bosna Hersek'te Osmanlı Devleti ile sınır olmuştu⁶. Fransızlarla Bosna Hersek'te sınır komşusu olmak Osmanlı yetkililerini çok tedirgin etmişti. Fransızlar hem yaydıkları özgürlük düşünceleri hem de yayılcı emelleri ile Osmanlı Devleti için tehdit oluşturmaktaydılar. Tehdidin farkında olan Osmanlı yetkililerinden Reisülküttap Raşid Efendi, Fransa'nın sözde Osmanlı dostu olduğu dönemlerde kaleme aldığı raporunda, Fransa'nın amacının "mümkün olduğu vakide bi'l-cümle Avrupa milletlerini serbest itirmek dâyesi" olduğunu yazar ve dikkatini Bosna'nın nazik durumuna yöneltir. Bosnalılar'ın etrafının Compo Formio Antlaşması

³ Justin McCarthy, *Osmanlı'ya Veda. İmparatorluk Çökerken Osmanlı Halkları*, Çeviren: Mehmet Tuncel. İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2006, s.84.

⁴ Kısa bir değerlendirme için bakınız, Arthur John Evans, *Through Bosnia and the Herzegovina on Foot during the Insurrection August and September 1875 with an Historical Review of Bosnia and A Glimpse at the Croats, Slavonians, and the Ancient Republic of Ragusa*, London: Longmans, Green, And Co., 1876, s.62-63; Ruth Trouton, *Peasant Renaissance in Yugoslavia 1900-1950. A Study of the Development of Yugoslav Peasant Society as Affected by Education*, London: Routledge, 1998, s.19, 22, 47-49; Traian Stoianovich, "Factors in the Decline of Ottoman Society in the Balkans", *Slavic Review*, Volume: XXI, No:4, Washington: At The University of Washington, 1962, s.632.

⁵ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul: Hil Yayın, 1995, s.65; Jelavich, *Balkan Tarihi*, C.I, s.67-68, ; Malcolm, *Bosna*, s.147-155.

⁶ Napolyon ilerleyişinin Balkanlar üzerinde yarattığı etki için bakınız, Matthew Smith Anderson, *Doğu Sorunu. 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, Çeviren: İdil Eser, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000, s.47-71; M. Alaaddin Yalçınkaya, "III. Selim ve II. Mahmud Dönemleri Osmanlı Dış Politikası", *Türkler*, C.XII, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.635.

sonrasında Avusturyalılar tarafından çevrilmesinin bölgede tedirginliğe yol açtığını, Bosnalılar'ın zihinlerini bulandırdığını, onların çocuklarını ve topraklarını kaybetme endişesi ile eğer Avusturya onlara özerklik vaat ederse Avusturya'ya sempati ile bakabileceklerini yazar. Raşid'in korkuları en azından Bosna için yersizdi. Ancak satır aralarındaki endişe Bosna'da bazı şeylerin değiştiğini göstermesi bakımından önemlidir. Zira Raşid'e göre, Boşnaklar'ın eskiden olduğu gibi “*baş sallanır taş sallanmaz*” deme ihtimalleri azdı. Bu ifadeler 1737'de ülkelerini kahramanca savunan, sultanın en sadık tebaası kabul edilen Boşnaklar'ın, 1740'dan sonra sebep oldukları karışıklıklar yüzünden, yüzyılın sonunda onlar hakkındaki düşüncelerin ne denli değiştiğinin göstergesidir⁷.

İkinci ve daha etkili tehdit ise eyaletin doğusunda bulunan Sırbistan'dan geldi. Sırbistan'da 1804'te milliyetçi bir isyan patlak verdi. Başlangıçta sadece yerel haksızlıkların düzeltilmesi için harekete geçilmişti. Fakat kısa süre sonra ideolojik mahiyet kazandı. İsyân fasıllarla 1815'e kadar sürdü ve sonuçta Sırlar geniş bir özerklik elde ettiler⁸. Sırlar'ın bu başarısı Bosna Hersek'e çift yönlü etki yaptı. İlki, Bosnalılar'ın aklına benzer bir yapının Bosna'da kurulup kurulamayacağı düşüncesi geldi. Özellikle Bosna'daki Ortodoks kitlelerin kalbi Sırbistan ile birlikte atmaya başladı. Gözleri kulakları Sırbistan'dan gelecek haberlere çevrildi. İkincisi ise Müslümanlar arasında nefret ve korkuyla karışık bir his uyandı. Sırbistan'daki gelişmeler 1699 Karlofça Antlaşması'ndan beri süren Müslüman geri çekilmesinin hiç de uzaklarda olmadığını gösterdi⁹. Çünkü Sırp İsyanı yüzünden binlerce göçmen Bosna'ya doğru aktı. Dahası onlarca Boşnak şehir Sırp tehdidine maruz kaldı. Son gelişen olaylarla birlikte Boşnaklar Hristiyanlar'ın çok şımarıklıklarına, Sultan'ın da buna göz yumduğuna inanmaya başladılar. O zaman kendilerine düşen görev Hristiyanlar'ın her türlü isteğine kulak tıkamak, mümkünse onları baskı altında tutmak, Sultan'dan tersi yönde bir ferman gelirse buna karşı çıkmaktı. Onların düşünceleri önce Sırbistan'da ardından Yunanistan'da gelişen olaylarla iyice pekişti, onlar çevrelerinde meydana gelen olayları haklılıklarının ve düşüncelerinin

⁷ “Reisülküttap Raşid Efendi'nin Mora'ya Dair Kaleme Aldığı Layıhanın Suretidir”, 2 Receb 1212/21 Aralık 1797, *Sultan Selim-i Sâlis Devrine Aid Muhâberât-ı Siyâsiyye*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazma No:886, varak:3-5; Layıhanın değerlendirmesi hakkında bakınız, Zafer Gölen, “Reisülküttap Raşid Efendi'ye Göre İhtilal Sonrasında Fransa'nın Politik Yaklaşımları”, *Toplumsal Tarih*, Sayı: 83, İstanbul, Kasım 2000, s.12-15.

⁸ İsyân hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız, Ahmet Cevat Eren, *Mahmud II. Zamanında Bosna-Hersek*, İstanbul: Nurgök Matbaası, 1965, s.38-47; Selim Aslantaş, *Osmanlıda Sırp İsyanları. 19. Yüzyılın Şafağında Balkanlar*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007, s.66-166; Yusuf Hamzaoglu, *Sırbistan Türklüğü*, Üsküp: LogosA, 2004, s.200-235.

⁹ Karlofça'nın Boşnaklar üzerinde yarattığı olumsuz etki en güzel türkülerinde izlenebilir. Bakınız, Denana Buturović, “The Geographic Extent and Chronological Coordinates of South Slavic Moslem Oral Epic”, *Oral Tradition*, Volume: VI, No:2, University of Missouri-Columbia: Slavica Publishers, 1991, s.284-302.

doğruluğunun kanıtı olarak gördüler¹⁰. Böylece XIX. yüzyılda hem kendi başlarına hem de devletin başına büyük belalar açacak “inatçı Boşnak muhafazakârlığı” ortaya çıktı. Bu durum beraberinde “kargaşa sarmalı” denilebilecek hastalıklı bir yapı ortaya çıkardı. Boşnaklar merkezden gelen her emre anlamaya çalışmadan karşı çıktılar. İdareleri altındaki Hristiyan çiftçilere daha çok baskı uyguladılar¹¹. Baskılar arttıkça şikâyetler çoğaldı, şikâyetler çoğalınca yabancı ülkelerin Osmanlı Devleti’ne müdahaleleri arttı. Müdahaleler artınca şikâyetleri azaltmak için yeni reform tedbirleri uygulamaya konuldu. Yeni reform tedbirleri Bosna’da daha çok tepkiyle karşılandı. Sultan dinlenmeyen her emri karşısında onlarca yeni emir ve askeri bölgeye gönderdi. Her emir ve tedbir Bosna’da sosyal düzene bir darbe, Hristiyanlar lehine tavır alma olarak algılandı. Zedelenen güven karşılıklı anlaşmazlığa neden oldu. Anlaşmazlık o kadar barizdi ki XIX. yüzyılda bölgeyi gezen seyyahların birçoğu, Boşnaklar’ın da en az Hristiyanlar kadar Türk yönetiminden nefret ettiğini yazdı.

Bülent Tanör, XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti’ndeki siyasal değişimin dinamiklerini şöyle sıralar¹²:

- 1-Feodal tepki (Ayan, derebeyi direnişleri)
- 2-Halkın tepkisi (Köylü orta sınıf hareketleri)
- 3-Dış baskılar (Yabancı devletler)
- 4-Liberal-Reformist girişimler (Seçkinler, Padişah)
- 5-Ulusal tepkiler (Türk olmayanların tepkileri)

Tanör’ün yukarıda belirttiği dinamiklerin tamamı Bosna Hersek’te mevcuttu. Bu nedenle XIX. yüzyıl Bosna Hersek için çok sancılı bir yüzyıl oldu. Bölge adeta yukarıdaki gurupların çekişme sahası oldu. Ancak yukarıdaki

¹⁰ Mesela Yunanistan’daki Türk nüfus iki ay içinde tamamen yok edildi. Aynı durum Kırım’da daha evvel yaşanmıştı. Ayrıntılı bilgi için bakınız, Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgein*, Çeviren: Bilge Umar, İstanbul: İnkılâp, 1998, s.8-11, 15; Aynı yazar, *Osmanlı’ya Veda*, s.87; H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı’dan Cumhuriyete Balkanlar’ın Makûs Talihi Göç*, İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2001, s.32-33.

¹¹ Dönemin görgü tanıklarından Fransız seyyah Chaumette des Fossés, “Bu eyalette yaşayan Müslümanların hakkını vermek gerekirse, çoğunlukla Hristiyan köylülerden oluşan reayanın da bizzat itiraf ettiği gibi, geçen birkaç yıl öncesine kadar gayet yumuşak başlı olduklarını söylemek gerekir. Fakat bu yüzyılın başlarından itibaren siyasi durumları, onları aşırı kuşkucu hale getirdi. Dalmaçya’nın Fransızlar tarafından ele geçirilmesinden ve Sırplarla Karadağlılar’ın silahlı başkaldırılarından sonra kendilerini çepeçevre kuşatılmış ve tehdit altına alınmış hissediyorlar. Bu durum, korkularını artırarak, herkese karşı çıkmalarına yol açtı. Reayanın isyan edeceğini görme korkusunu saçtı içlerine ve böylece reayayı denetim altında tutmak için son çare olarak gaddarlığa başvurdular.” ifadeleriyle gelişen olaylar karşısındaki Boşnak tepkisini anlatır. Bakınız, Malcolm, *Bosna*, s.180-181; Robert J. Donia, *Sarajevo. A Biography*, University of Michigan Press, 2006, s.27.

¹² Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789–1980)*, İstanbul: Afa Yayınları, 1996, s.13.

değerlendirme Bosna özelinde sadeleştirilecek olursa, Bosna'da aşağıdaki şekilde bir tablo ortaya çıkar.

	Ayan, derebeyi
	Köylü
İstanbul	Yabancı devletler
(Devlet, Padişah, Hükümet)	Türk olmayanların tepkileri
	Müslümanlar'ın tepkileri

Bu tabloya bakıldığında XIX. yüzyılda devletin bölgede işinin ne kadar zor olduğu kendiliğinden açıktır. Zira hükümetin bölgede reformları uygularken dayanabileceği herhangi bir güç odağı olmadığı kendiliğinden ortaya çıkar. Yine yukarıdaki tabloya göre devlet ne yaparsa yapsın, yapılanlar mutlaka bir kesimi rahatsız etmiştir. Aşağıda isyan nedenleri incelendiği zaman daha iyi anlaşılacağı gibi, Bosna Hersek'te yüzyıl boyunca devletin her icraatına karşı çıkacak memnuniyetsiz bir kitle daima var olmuştur.

1-1813-1826 SÜREKLİ KARGAŞA DÖNEMİ

1813-1826 yılları arasında ortaya çıkan kargaşanın temel nedenleri birbirinin aynıdır. Bunlar:

- 1-Yeniçeri Ocağı'na mensup kişilerin başına buyruk tavırları
- 2-Kaptanların ayrıcalıklarını kaybetmemek için çıkardıkları huzursuzlar
- 3-Bosnalı Bey ve ağaların ayrıcalıklarını kaybetme endişesi
- 4-Bosnalı elitlerle vali arasındaki güç mücadelesi
- 5-Bosna çevresinde meydana gelen milliyetçi-ayrılıkçı hareketler
- 6-İnatçı Boşnak muhafazakârlığı
- 7-II. Mahmud'un¹³ merkezîyetçi politikaları
- 8-Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ gibi bazı komşu eyaletlerden

kaynaklanan asayiş problemleri

XIX. yüzyıldaki ilk ayaklanma Bosna Valisi Silahtar Ali Paşa'nın Bosna ayanlarını kontrol etmek ve II. Mahmud'un merkezîyetçi politikalarını Bosna Hersek'te de uygulamaya kalkışması üzerine patlak verdi. Paşa ile Boşnak elitler arasındaki ilk sürtüşme valinin nerede oturacağı konusunda ortaya çıktı. Paşa Bosna'ya gelir gelmez 6 ay Travnik'te, 6 ay Saraybosna'da kalacağını ilan etti. Geçmişte adet olduğu üzere 3 gün Saraybosna'da kalıp eyalet merkezi Travnik'e gitmedi¹⁴. Bosnalı Müslüman ayanlar ve kaptanlar bu gelişmeyi kendilerine karşı

¹³ Resim 2.

¹⁴ Bosna Valililerinin gücü XVIII. yüzyıl başlarından beri çok sınırlanmıştı. Bölgedeki güçlü ayan ve kaptanlar için vali "Sultan'ın saygı duyulacak temsilcisi" olmaktan ileri gitmiyordu. Valiler yerel otoritelerle iyi ilişkiler kurabilirse başarılı oluyor, aksi takdirde kısa süre sonra Bosna'dan ayrılmak zorunda kalıyorlardı. Travnik 1697 veya 1699'dan beri eyalet merkeziydi ve Bosna'ya gelen valiler, kendiliğinden gelişen bir protokol icabı önce Saraybosna'ya bir nezaket ziyareti yapıp, oradaki yerel eşrafla tanışıp bu sürenin sonunda

yapılmış bir hareket olarak algıladılar ve Ali Paşa'ya sert bir şekilde karşı koydular. Bunun üzerine Paşa, Arnavut ve Türkler'den oluşan birlikleri Saraybosna'ya sevk etmek zorunda kaldı. Muhalefet geçici bir süre susturuldu, fakat gerçekte değişen bir şey olmadı. Ali Paşa Trebin'e çekildi ve eyaleti idareye orada devam etti¹⁵.

Ali Paşa'nın asıl görevi Bosna Hersek halkını kayıtsız şartsız merkezi idarenin denetimine sokmaktır. Bu maksatla işe, tımar ve zeamet tasarrufunda bulunanları kontrol altına almaya çalışarak başladı. Eyalet çapında yoklama yaptırmak ve ellerinde tımar ve zeamet tezkeresi bulunanların İstanbul'a giderek tezkerelerini yenilemesini istedi. Yoklama ve İstanbul'dan onay işi Bosnalıların itaatinin göstergesi olması hasebiyle önemliydi. Çoktan işlevini yitirmiş bir kurumun disiplin altına alınmasında devletin bir çıkarı yoktu. Öte yandan aynı simgesel önem Bosnalılar için de önemliydi. Zira 1593 Sisak Savaşı'ndaki acı tecrübe nedeniyle Bosna tımarları ocaklık olarak addedilmiş¹⁶, bir ayrıcalık olarak babadan oğula geçmesine izin verilmiş, bölgedeki tımar tasarrufuna neredeyse hiç müdahale edilmemişti. Şimdi bu hareket doğrudan doğruya bu ayrıcalıklara müdahale demekti. Doğal olarak Bosna'da ayrıcalıklarına dokunulacağını sezen tüm guruplar bu müdahaleye tepki gösterdiler. Ali Paşa geri adım attı ve tımar ve zeametlere dokunamadı¹⁷.

Silahtar Ali Paşa'yı uğraştıran bir diğer mesele ise kaptanların çıkardığı gailcerdi. Kaptanlar hem kendi aralarında mücadele etmekte hem de dış destekle nüfus alanlarını genişletmek istiyorlardı. Böylece kendi aralarındaki mücadele ile iç asayiş tehdit ederken, aldıkları veya almayı umut ettikleri dış yardımlar nedeniyle de Bosna'yı dış etkilere açık hale getiriyorlardı. Kaptanlıklar önceleri sınırları korumakla görevli yerel bir askeri gurup iken XVII. ve XVIII. yüzyıllardaki gelişmelere paralel biçimde yarı özerk bir yapıya ve irsi bir aristokrasiye

idare merkezleri olan Travnik'e gitmekteydiler. Bosnalı yerel otoriteler için Saraybosna ve Mostar'da kendi otoritelerini sarsacak mevkide bir Osmanlı görevlisinin olmaması çok önemliydi. Onlar bu düzeni ayrıcalıklarının sigortası olarak görüyor, aksi davranışlara hoş bakmıyorlardı. Bakınız, Malcolm, *Bosna*, s.159-161; Donia, *Sarajevo*, s.23.

¹⁵ Malcolm, *Bosna*, s.202.

¹⁶ 1592'de Bosna Beylerbeyi Telli Hasan Paşa, Bosna'nın kuzey sınırına bir sefer düzenleyerek Hrastoviçe, Gora ve Bihke'yi fethetmişti. Bunun üzerine ertesi yıl Avusturya bölgeye bir sefer düzenlenmiş, sefer sırasında İstanbul'dan yardım alamayan Bosna Beylerbeyi 30.000'e yaklaşan bir kuvvetle Avusturya ordusuna saldırmış, ancak yenilmiştir. Savaşta yaklaşık 18.000 kişi ile birlikte Beylerbeyi Telli Hasan Paşa da şehit olmuştur. Savaş süresince Bosnalı sipahiler çok yararlılık göstermişler, bir o kadar da zayıt vermişlerdir. Bakınız, Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, Hazırlayan: Mehmet İpşirli, C. I, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999, s.286, 288, 320-321; Peçevi İbrahim Efendi, *Tarih-i Peçevi*, C. II, İstanbul: Matbaa-i Âmiri, 1283, s.124-129; Joseph von Hammer Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Hazırlayan: Mümin Çevik-Erol Kılıç, C.IV, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1993, s.208-213.

¹⁷ Eren, *Bosna-Hersek*, s.52-53.

dönüşmüşlerdi. XIX. yüzyılın başlarında Bosna'da 37 kaptanlık vardı ve toplam güçleri 26.947 kişiye ulaşmıştı¹⁸. Ali Paşa 2 yıllık valilik görevi boyunca kaptanlarla etkili şekilde mücadele etti. Ancak kaptanların sindirilmesi konusunda bir gelişme sağlayamadı¹⁹. Fakat Paşa'nın tımarlardan kaptanlıklara kadar birçok konuya el atması, Boşnaklar'a güçlü bir şekilde İstanbul'un bundan sonraki süreçte bölgedeki gelişmelere kayıtsız kalmayacağı mesajını verdi. Bu mücadele Boşnakları devletle uzlaştırmak yerine daha sert muhalefete itti. Bundan sonraki karşı koymalar çok daha sert ve kanlı yaşanmaya başlandı.

Silahtar Ali Paşa 1814'de görevden alındıktan sonra bir yanda Sırp isyanı öte yanda Mısır Galesi hükümetin Bosna'ya gereken önemi vermesine engel oldu. Buna bir de Yunanlılar'ın çıkardığı problemler eklenince, Bosna'ya çeki düzen verme işi ileri tarihlere ertelendi. 1820'lerde sert bir komutan olan Celâlettin Paşa Bosna'ya vali tayin edildi. Paşa, Mostar ve Banaluka gibi asi şehirleri denetim altına almaya çalıştı, bu uğurda ciddi mesai harcadı. Fakat onun çabası da Bosna'nın devlet denetimine tabi olmasını sağlayamadı. O 1822'de bölgeden ayrıldığında Bosna'ya geçici bir sükûn gelmişti, ancak kalıcı huzur adına bir şey yapılamamıştı²⁰.

Celâlettin Paşa'nın yerine vali atanan Selim Sırrı Paşa döneminde (1822–1825) Bosna yeniden büyük bir kargaşa içine sürüklendi. İstanbul özellikle Yeniçeriler'in muhalefetinden çekindiği için Bosna Hersek'te istediği hiçbir uygulamayı gerçekleştiremedi. Hatta valilerin atama ve azillerinde dahi Yeniçeriler'in tavırları etkili oldu. Sonuçta uzun süredir sertleşen muhalefet Yeniçeriliğin kaldırılmasını bahane ederek, Bosna'da kanlı olaylara yol açacak bir isyan başlattı²¹.

2-1826 YENİÇERİ İSYANI

Yeniçeriler uzun süreden beri hemen hemen her cyalette zanaatkârlık yapıyor, ticaretle uğraşıyorlardı. Genelde şehirlerde örgütlenmiş olan Yeniçeriler, oluşturdıkları askeri güce güvencrek işlerine gelmeyen her icraata karşı geliyorlardı. Askerlik özelliklerinden uzaklaşan ocak mensupları XVIII. yüzyıldan beri adeta bir kast olarak davranıyorlardı. Devlette Yeniçeriler'e rağmen icraat yapamıyor, birçok

¹⁸ B.O.A., *H.H.*, nr:2387-E, 1215/1800-01 tarihli Taşlıca Kadısı'nın hücceti. Hemen hemen aynı döneme ait bir yazmada Bosna'da 36 Kaptanlık bulunduğu kayıtlıdır. Bakınız, Ahmed S. Aličić, "Manuscript Ahval-i Bosna By Muhammed Emin İsević (Early 19th Century)", *Prilozi Za Orijentalnu Filologiju*, Volume: 30, Sarajevo: Orijentalni Institut, 2002, s.257.

¹⁹ Eren, *Bosna-Hersek*, s.54-56; Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. V, Çeviren: Nilüfer Epçeli, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005, s.195.

²⁰ George Arbutnot, *Herzegovine; or Omer Pacha and The Christian Rebels. With A Brief Account of Servia, Its Social, Political, and Financial Condition*, London: Longman, Gren, Longman, Roberts, & Gren, 1862, s.102-103; Eren, *Bosna-Hersek*, s.62-64; Malcolm, *Bosna*, s.202-203; Jorga, *a.g.e.*, s.195.

²¹ Eren, *Bosna-Hersek*, s.56-70.

yerde ortaya çıkan kargaşa Yeniçeriler'den çekinilmesi yüzünden bir türlü sona erdirilemiyordu. Bu durum iç istikrara zarar verdiği gibi savaşlar da kaybediliyordu²². Saraybosna ise tam anlamıyla bir “Yeniçeri Cumhuriyeti”ydi. Kentte ve eyalette tüm güç, yerel kaptanlar, ve beylerle işbirliği yapan Yeniçeriler'deydi. Yöre halkı da Yeniçerileri benimsemiş, adeta onlarla bütünleşmişlerdi. Boşnak muhafazakârlığı Yeniçeri muhafızlığıyla birleşince iki taraf birbirleri için doğal müttefik olmuşlardı²³.

II. Mahmud reformların önündeki en büyük engeli Yeniçeri Ocağı olarak görüyordu. Bu yüzden 9 Zilkade 1241/15 Haziran 1826 akşamı İstanbul'da isyana kalkışan Yeniçeriler'e bu kez müdahale edildi ve Yeniçeri Ocağı'nın kaldırıldığına dair fetva yayınlandı²⁴. İstanbul Yeniçeriler'den temizlendikten sonra ocağın eyaletlerde de lağvına dair bir ferman bütün eyaletlere ayrı ayrı gönderildi. Yeniçeri Ocağı, Edirne gibi bazı yerlerde büyük bir zorlukla karşılaşılmadan kaldırıldı. Ancak Bosna'nın da içinde yer aldığı bazı eyaletlerde Ocağın lağvında ciddi dirençle karşılandı. Hatta Ahmet Cevat Eren'in ifadesiyle, “İmparatorluğun hiçbir eyaletinde Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasına ve yeni askeri teşkilatın tatbikine karşı duyulan nefret ve gösterilen mukavemet Bosna'daki kadar şiddetli ve sürekli olmadı.”²⁵. Yeniçeri Ocağı'nın Bosna'da lağvına dair ferman daha Bosna'da uygulamaya konulmadan önce, Bosna'daki Yeniçeriler kendi aralarında örgütlendiler ve huzursuzluk çıkarmaya başladılar. Bosna'daki kargaşanın liderliğini Saraybosna Yeniçerileri yapıyordu ve 1826 Temmuz ayı başında “Saray Eşkiası”nın varlığından bahsediliyordu²⁶.

Yeniçeri Ocağı'nın Bosna'da kaldırılmasına dair ferman 12 Temmuz'da Travnik'te okundu²⁷. Fermanın en dikkat çekici yönü, “Ocağın geçmişte iyi işler yaptığına, ancak son zamanlarda yabancı casusların ocağın içine sızarak ocağı kuruluş amaçlarından uzaklaştığına” atıf yapmasıdır. Böylece İstanbul, Boşnaklar'ın en nefret ettiği dış müdahale tezini işleyerek, Bosna'daki muhalefeti

²² Ahmet Yaramış, “Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılması ve Yerine Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye'nin Kurulması”, *Türkler*, C.XII, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.698-699.

²³ Evans, *Through Bosnia*, s.243-244.

²⁴ Mehmed Esad Efendi, *Üss-i Zafer*, İkinci Defa, İstanbul: Süleyman Efendi Matbaası, 1293, s.71-100; Mustafa Nuri Paşa, *Netâiyü'l-vukuât*, C.IV, İstanbul: Uhuvvat Matbaası, 1328, s.76-77; Tobias Heinzelmann, *Cihaddan Vatan Savunmasına. Osmanlı İmparatorluğu'nda Genel Askerlik Yükümlülüğü (1826-1856)*, Çeviri: Türkis Noyan, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2009, s.39-53.

²⁵ Eren, *Bosna-Hersek*, s.71-74.

²⁶ B.O.A., H.H., nr: 21862-J, 30 Zilkade 1241/17 Temmuz 1826 tarihli Bihke Kadısı'nın ilâmı.

²⁷ Donia, *Sarajevo*, s.28; Eren, Bosna'da Yeniçeri Ocağı'nın lağvına dair fermanın Evâil-i Safer 1242/Eylül 1826 tarihinde gönderildiğini yazar. Bakınız, Eren, *Bosna-Hersek*, s.74.

kırmayı amaçlamıştır. Öcağın kaldırılmasına dair ferman Bosna'ya ulaştığında ilk 3 gün Travnik'te herhangi bir gelişme yaşanmadı. Fakat 3 gün sonra Saraybosna'daki ocaklıların baskısıyla Travnik'te bir isyan patlak verdi. Boşnaklar “*Ne olursa olsun Yeniçerilikten vazgeçmeyeceklerini*” ilan ettiler. Vali'nin Travnik'teki konağını abluka altına aldılar. Saraybosna'daki Yeniçeri Ağaları ve ileri gelenler daha ferman tüm Bosna'da yayınlanmadan fermana karşı gelmek için karar almışlardı. Onların da katılımıyla isyan kısa süre içinde tüm eyaleti içine aldı²⁸.

Kargaşanın tüm eyaleti içine almasının ardından olayları yatıştırmakta yetersiz olan Bosna Valisi Mustafa Paşa görevden alınarak yerine Belgrat Muhafızı Abdürrahim Paşa geniş yetkilerle donatılarak Bosna'ya vali atandı. Onun Bosna'ya atanması başlangıçta ileri gelen Boşnaklar arasında genel bir memnuniyetle karşılandı²⁹. Bosna ve civarındaki gelişmeleri yakından takip eden Paşa, Bosna'ya gelir gelmez bazı ağa ve kaptanları elde etmeyi başardı. Ardından aktif biçimde asilerle mücadeleye başladı³⁰. Aldığı yerel desteğin yardımıyla Şubat 1827'de Saraybosna'ya girdi. Kentteki Yeniçeriler Saraybosna Kalesi'ne çekilerek Paşa'ya muhalefete kalkıştılar, ancak birkaç gün dayandıktan sonra teslim olmak zorunda kaldılar. Paşa bundan sonra şiddetli bir tenkil harekâtına girişti. İsyanda sorumluluğu bulunanların bir kısmını idam etti, bir kısmını ise Bosna dışına sürgüne gönderdi. Böylece Bosna'da asayiş yeniden tesis edildi³¹. İsyarla birlikte Bosna'nın eski “*bahadır savaşıları*” İstanbul'da onlara karşı önyargı doğmasına yol açacak olan “*Bosna ahâlisi ehl-i bağı ve fesâd*” gibi olumsuz yeni sıfatları ile anılmaya başladılar³².

Abdürrahim Paşa'nın Bosna'yı Travnik yerine Saraybosna'dan idare etmesi Boşnak elitler arasında huzursuzluğa yol açtı. Onlar kendilerini kontrol altında hissettiklerinden uygun bir fırsat kollamaya başladılar. Bekledikleri fırsat 1828–1829 Osmanlı-Rus Savaşı ile ellerine geçti. İstanbul savaş için Bosna'dan asker toplanmasını istedi. Abdürrahim Paşa fermanı tatbik için Boşnak ileri gelenlerle bir araya geldi. Boşnaklar görünüşte asker toplanmasına taraftar davrandılar. Paşa, Saraybosna sahrasında asker toplama işleri ile meşgul iken 19 Haziran 1828'de aniden bir isyan patlak verdi. Paşa'nın kuvvetleri çembere alındı. O ancak beraberindeki toparın yardımıyla kuşatmayı yardı ve Saraybosna'ya çekildi.

²⁸ Eren, *Bosna-Hersek*, s.74-83; Evans, *Through Bosnia*, s.245; Jelavich, *Balkan Tarihi*, C. I, s.379; Donia, *Sarajevo*, s.28.

²⁹ B.O.A., *H.H.*, nr: 21860, 20 Şevval 1242/17 Mayıs 1827 tarihli Saraybosna Kadısı'nın ilâmı.

³⁰ B.O.A., *H.H.*, nr:21833-İ.

³¹ Belgradî Raşid, *Tarih-i Vak'a-i Hayretülmâ-i Belgrad ve Sırbistan*, İstanbul: Tatyos Divitciyan Matbaası, 1291, s.65-73; Arbutnot, *a.g.e.*, s.106-107; Eren, *Bosna-Hersek*, s.84-91; Malcolm, *Bosna*, s.203-204; Donia, *Sarajevo*, s.28.

³² B.O.A., *H.H.*, nr:21846.

Mücadele orada da devam etti. Sonuçta Abdürrahim Paşa ve beraberindeki kuvvetler şiddetli çatışmalardan sonra Saraybosna'dan çıkıp Travnik'e ulaşabildiler. İsyanın bir türlü yatıştırılamaması üzerine Abdürrahim Paşa azledilerek yerine Ali Namık Paşa bölgeye vali olarak atandı³³.

Ali Namık Paşa, Bosna'ya gittiğinde Boşnaklar'ın taleplerine uyarak Travnik'te ikamet etti. Uzun zamandır toplanmayan kaptanlar, beyler ve ağalardan oluşan Bosna eşrafını topladı. Asker toplama ve diğer işleri onlarla müzakere etti. Boşnaklar bu toplantıdan çok memnun kaldılar. Devletin asker talebine olumlu cevap vereceklerini ve yardımcı olacaklarını ifade ettiler. Bosna'da olumlu gelişmeler yaşanırken, bu kez dışarıdan gelen haberler Bosna'da yeniden heyecana yol açtı. 1829 Edirne Antlaşması'nın 10. maddesi ile Yunanlılar'ın bağımsızlık elde etmesi, 6. Maddesi ile Sırbistan'ın özerk bir emaret olması, Sırp Beyi Miloş'un³⁴ Sırp Başknezi kabul edilmesi, dahası Bodva, Racvina ve Yadar Nahiyeleri'nin Sırbistan'a bırakılması³⁵ Bosna'da huzursuzluğu iyice artırdı. Boşnaklar'ın devlete güvenleri sarsıldı. Onlar nahiyelerin Sırlar'a verilmesine engel oldular. Yapılan tüm çalışmalar boşa gitti ve Bosna yeniden büyük bir kargaşaya sürüklendi. II. Mahmud Bosna'daki kargaşayı Yeniçerilik davası olarak tanıdı ve *"Bunlar sıkı görmedikçe bu dâvâ-yı batıladan dönmeyecekleri bilindi."* sözleriyle Bosna'daki kargaşanın son bulması için konunun ciddi olarak ele alınma zamanının geldiğine karar verdi³⁶.

3-1831-32 HÜSEYİN KAPTAN GRADASEVİÇ'İN İSYANI

Merkez Bosna'ya çeki düzen veremeyen karar verirken, hemen hemen aynı anlarda Bosna ileri gelenleri ve kaptanları da eyaletin kaderine el koymayı düşünüyorlardı. Bosna'daki bazı kalelerin Sırbistan'a terk edilmesi Boşnaklar'ın devlete olan güvenini sarstı. Özellikle Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasına muhalif olanlar bu hususu suiistimal ederek, *"Bosna topraklarının kendilerinin olduğunu, kimsenin onlara karışamayacağını"* dile getirmeye başladılar. 1830 yılı boyunca kendi aralarında olası problem ve çözümleri tartışan Boşnak elitler, 1830 Aralık ayında harekete geçmeye karar verdiler. Bu sırada İzvornik Kaptanlığı'na dair problemlerin çözümünde aktif rol alan Gradacac Kaptanı Hüseyin Gradesevič³⁷ muhalif cephenin lideri olarak sıvırlmaya başladı. Henüz 27 yaşında olan Hüseyin Kaptan atak tavırları ile göz dolduruyordu. Başta Hüseyin Kaptan olmak üzere İzvornikli

³³ B.O.A., H.H., nr: 21860; Belgradî Raşid, a.g.e., s.73-76; Arbuthnot, a.g.e., s.108-110; Evans, *Through Bosnia*, s.245; Eren, *Bosna-Hersek*, s.91-97.

³⁴ Resim 22.

³⁵ *Muâhedât Mecmûası*, C. IV, İstanbul 1298-Tıpkıbasım Türk Tarih Kurumu 2008, s.74,77.

³⁶ Eren, *Bosna-Hersek*, s.98-102; Donia, *Sarajevo*, s.28.

³⁷ Resim 30; Hüseyin Kaptan Bosna tarihinde çok önemli yer tutar. Boşnaklar ona *Bosna Ejderi* (*Dragon of Bosnia-Zmaj od Bosne*) adını verirler. Boşnak tarihçilere göre o bağımsız Bosna'nın ilk kurucusudur. Bakınız, Donia, *Sarajevo*, s.29.

Mahmud Paşa, Tuzlalı Mahmud Kaptan, Saraybosna Mütesellimi Emin Bey, Srebrenika Mütesellimi Memiş Ağa, Bosna Kaptanlarını bir çatı altında toplamak üzere bir birlik kurdular. Birlik, Bosna'da Yeniçeriliğin lağvı hakkındaki kanunun geri çekilmesini; Bosna idaresinin Bosnalılar'a bırakılmasını istiyordu. Hareket başlangıçta Osmanlı idaresine karşı değildi. Onları harekete geçiren itici güç Bosna dışındaki olaylardan kaynaklandı. Boşnaklar üzerinde 1699'dan beri bir serhat eyaleti olmanın ciddi etkisi vardı. Onların inatçı muhafazakârlığının ve sürekli merkeze karşı koymalarının ardında bu neden yatmaktaydı³⁸. Boşnaklar toprakları ve kendi gelecekleri hakkında kaygılanmakta haklıydılar, çünkü birçok ülke Bosna'yı ele geçirmekten bahsediyordu. Mesela 1783'de Avusturya ve Rus İmparatorları'nın Bosna'nın paylaşımı konusunda anlaştığı, hatta bölgeyi işgal için bir takım hazırlıklar yapıldığı haberleri yayılıyor³⁹, 1 yıl sonra 1784'de bu kez bazı yabancı gazeteler Hırvatistan sınırında yer alan Bosna arazisinin bir kısmının Avusturya'ya verildiğini yazıyordu⁴⁰. Yunanistan'daki katliamlardan kurtulabilen binlerce göçmen korkunç katliam hikâyeleri anlatıyor, Sırp Emareti'nden büyük bir göç dalgası başlıyor, Osmanlı'nın çekildiği her yerden acı ve gözyaşı yükseliyordu. Bu haberler Bosna'da duyulunca büyük paniğe yol açıyor, halk dehşete düşüyordu. Geri çekilme acısının en yoğun hissedildiği yerlerden biri de Bosna'ydı. Boşnaklar atalarından bu öyküleri dinleyerek ve yaşayarak büyümüşlerdi. Yine aynı olaylar tekrar etmeye başlayınca bir şey yapma gereği hissettiler ve Bosna'nın kaderine el koymaya karar verdiler. Onların çevrelerindeki gelişmelerden ne kadar ürktükleri ve bir şey yapma ihtiyacı hissettikleri yayınladıkları bildiriden de anlaşılmaktadır. Bu bildiriye, "*Bosna'nın dört tarafının düşmanla çevrili olduğu, Sırp'ların gizlice Müslümanlar arasına fitne soktuğu ve fırsat bulur bulmaz Bosna'yı işgale kalkışacağı, Bosna'da bulunan Hristiyanlar'a kesinlikle güvenilemeyeceği bu yüzden düşmanlara mukabelede bulunmanın her Boşnağın vazifesi olduğu, böyle gergin zamanlarda Müslümanlar'ın boş durmasının caiz olmadığı*" ifadeleri yer almaktaydı. İstanbul, Bosna'daki gelişmeleri endişeyle takip etmiş ve Hüseyin Kaptan'a nasihatçiler göndererek faaliyetlerini durdurmasını istemiştir. Fakat Hüseyin Kaptan üzerinde etkili olamamıştır⁴¹.

Faaliyetlerini artıran Bosnalı kaptanlar Şubat 1831'de Tuzla'da 15 gün süren bir toplantı yaptılar. Toplantıda,

1-Yeni askeri teşkilâtı kabul etmemeyi

³⁸ Evans, Boşnak muhafazakârlığını "*gâvurlar ve ötekiler (İstanbul)*" arasında kalmaya bağlar. Bakınız, Evans, *Through Bosnia*, s.180.

³⁹ B.O.A., *H.H.*, nr:799, 29 Zilhicce 1197/25 Kasım 1783; nr:337-B, 5 Muharrem 1198/30 Kasım 1783; Belge 1.

⁴⁰ B.O.A., *H.H.*, nr:1262-E 16 Ramazan 1198/3 Ağustos 1784; Belge 2.

⁴¹ Eren, *Bosna-Hersek*, s.103-106; Malcolm, *Bosna*, s.204; Jelavich, *Balkan Tarihi*, C. I, s.379; Donia, *Sarajevo*, s.29.

2-Yeni vergileri kabul etmemeyi

3-Sırbistan'a verilmek istenen nahiyelerin verilmesine direnmeyi

4- Bosna'da özerk bir idare kurulmasını

5-Hüseyin Kaptan'ın Bosna kaptanlarının başkanı olarak tanınması kararlarını aldılar.

Ortak kararlara rağmen Hersek Kaptanı Ali Paşa, İstolçe Kaptanı İsmail Çengiç ve Lubin Mütessilimi Hasan Bey gibi bazı kimseler Hüseyin Kaptan'ın Bosna kaptanlarının başkanı olmasına karşı çıkıyorlardı. Bazı kaptanlar ise devlete karşı çıkıldığı takdirde, bu hareketin Sırp Beyi Miloş'un emellerine hizmet olacağını düşünmekteydiler. Bosna'daki gelişmelerde en dikkati çeken noktalardan biri de Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın Hüseyin Kaptan'a para yardımı yapmış olmasıdır⁴².

Bosnalı kaptanlar yaklaşık bir yıllık bir hazırlıktan sonra 22 Mayıs 1831'de harekete geçtiler. Hüseyin Kaptan komutasındaki asiler Travnik'e doğru harekete geçtiler. Bosna Valisi Hüseyin Namık Paşa Travnik Kalesi'ne çekilerek asilere karşı koymayı denedi. Fakat dayanamayarak Travnik'i terk etti. Bunun üzerine İşkodra'da başka bir isyanı bastırmakla meşgul olan Sadrazam Mehmed Reşid Paşa Bosna'ya yöneldi. İki kuvvet Priştine Ovası'nda karşı karşıya geldi. 23 Temmuz 1831'de gerçekleşen muharebede Hüseyin Kaptan Sadrazam'ın kuvvetlerini yendi ve böylece tüm Bosna Hüseyin Kaptan'ın eline geçti. Bundan sonraki bir yıl iki tarafın isteklerini birbirine kabul ettirme uğraşı ile geçti Hüseyin Kaptan kendisinin müstakil Bosna Valisi olarak atanmasını istiyor, buna karşı II. Mahmud ise onun itaat edip teslim olmasını istiyordu⁴³.

Geçen sürede Sadrazam Mehmed Reşid Paşa Üsküp'de ordunun eksiklerini gidermekle uğraştı. Nihayet 1832 yılı başlarında Bosna işini kesin bir sonuca bağlamak için harekete geçti. Bu arada Bosna kaptanları arasındaki rekabette iyice su yüzüne çıktı. Bazı kaptan ve beyler sadrazamın tarafına geçti. Tırhala Mutasarrıfı Mahmud Hamdi Paşa bizzat isyanı bastırma görevi ile 1 Ocak 1832'de Bosna'ya valisi tayin edildi. Mahmud Hamdi Paşa Mart ayında Üsküp'ten 18.000 Arnavut ve 12.000 nizamiye askeri ile Bosna'ya doğru harekete geçti. Ayrıca Hersek'in güçlü ayanı Ali Rızvanbegoviç'in kuvvetleri de onu destekledi. Ali Paşa'nın desteği İstanbul için çok önemliydi. II. Mahmud, ordu Üsküp'ten hareket ettikten sonra 1832 Mart ayı ortalarında Ali Paşa'ya bir ferman göndererek onun devlete sadakatle hizmet etmesinden memnun olduğunu ifade etmiştir. II. Mahmud, Paşa'nın sadık hizmetlerinin karşılığı olarak onu Hersek'e mütesellim atadığını, bundan sonra da hizmetlerinin karşılığını alacağını belirtmiştir. Mahmud'un bu tarihlerde

⁴² Arbuthnot, a.g.e., s.114-115; Eren, *Bosna-Hersek*, s.107-108; Jelavich, *Balkan Tarihi*, C. I, s.379; Joseph von Hammer Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Hazırlayan: Mümin Çevik-Erol Kılıç, C.IX, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1993, s.421.

⁴³ Eren, *Bosna-Hersek*, s.109-134.

fermanlarında kullandığı ifadelerden Bosna'daki isyanın uzamasından rahatsızlık duyduğu açıkça ortadadır. O, Hüseyin Kaptan'dan "hain" olarak bahsetmiş, onun üzerine gönderilen orduyu yenmesinden duyduğu sıkıntıyı dile getirmiş ve nihayet onu yok etmeye karar verdiğini kesin bir dille kamuoyuna açıklamıştır. Mahmud aynı emirle bir af buyruğusu da yayınlamış, isyandan vazgeçip devlete sığınanlar hakkında herhangi bir cezai işlem yapılmayacağını garantisini vermiştir⁴⁴. Sultan aynı tarihte Bosna'ya da bir emir göndererek, bölgedeki kargaşaya son vermeye karar verdiğini, hiç kimsenin asilere meyletmemesini, asilere teveccüh gösterenleri yok edeceğine dair bir hükmü bölgeye göndermiştir. Ancak bu emir de bundan önceki emirler gibi Bosna'da bir karşılık bulmamıştır⁴⁵.

Mahmud'un diplomasi atakları karşısında Hüseyin Kaptan ancak 20.000 kişilik bir kuvvet toplayabilmiştir. İki ordu ilk kez 6 Nisan 1832'de Nevesin Ovası'nda karşılaştı. Hüseyin Kaptan savaşı kaybetti ve geri çekilmeye mecbur kaldı. Bölgeyle ilgilenmeye devam eden Mahmud savaştan sonra da diplomasi atağını sürdürdü. Bölgeye gönderdiği yeni bir fermanla, af ilanını yeniledi. Gazabının sadece Hüseyin Kaptan ve yandaşları üzerine olduğunu, isyana karışmamış olanlara ve isyana karışıp da aman dileyenlere asla dokunulmayacağını yineledi. Hatta bölgedeki memurlara halka iyi davranmalarını konusunda bir uyarıda bulundu ve aksi davranışları affetmeyeceğini bildirdi. Böylece Hüseyin Kaptan'ın gücü zayıflamaya başladı. Mahmud bununla yetinmedi. Bir adım daha ileri giderek, bu kez Hüseyin Kaptan'ın esas destekçileri arasında yer alan tımar ve zeamet sahiplerini hedef alan bir irade yayınladı. İrade ile isyana katılan tımar zeamet sahiplerinin dirliklerine el konulacağı ve sahiplerinin de cezalandırılacaklarını açıkladı. Ancak bu kimseler pişman olup isyandan vazgeçerlerse af hükümlerinin onlar için de geçerli olacağını, haklarında herhangi bir işlem yapılmayacağını ve dirliklerinin ellerinde kalacağını ilan etti⁴⁶. Devletin üstün askeri gücü ve diplomatik atakları sonucu Hüseyin Kaptan'ın güçleri erimeye devam etti. Fakat Hüseyin Kaptan mücadeleden vazgeçmedi. 28 Nisan'da Prilep'de yeni bir muharebe daha meydana geldi. Burada da yenilen Bosna kuvvetleri Saraybosna'ya doğru geri çekildi. 4 Haziran'da iki ordu şimdiki Saraybosna Havalimanı'nın bulunduğu mevkinin yakınında son kez karşılaştı. Savaşta Hüseyin Kaptan'ın kuvvetleri yine yenildi. Osmanlı ordusu 5 Haziran'da Saraybosna'ya girdi. Mahmud Hamdi Paşa'ya esir olmaktan çekinen Hüseyin Kaptan Avusturya'ya sığındı. Böylece isyan sona

⁴⁴ B.O.A., *Mühimme-i Mektûme*, nr:9, hk:176, s.42, Evâsıt-ı Şevval 1247/13-21 Mart 1832 tarihli hüküm.

⁴⁵ B.O.A., *Mühimme-i Mektûme*, nr:9, hk:156, s.36-37, Evâsıt-ı Şevval 1247/13-21 Mart 1832 tarihli hüküm.

⁴⁶ B.O.A., *Mühimme-i Mektûme*, nr:9, hk:199, s.49, Evâhir-i Zilkadde 1247/22 Nisan-1 Mayıs 1832 tarihli hüküm; Ercn, *Bosna Hersek*, s.135-138.

erdi. Paşa'nın tüm mal varlığına devlet tarafından el konuldu⁴⁷. Avusturya'ya sığınan Hüseyin Kaptan orada istediği yaşamı bulamadı ve İstanbul'dan özür dileyerek affedilmesini talep etti. Sadrazamın ısrarı üzcrine II. Mahmud Hüseyin Kaptan'ın özrünü kabul etti. Sultan, Belgrat Muhafızı Hüseyin Paşa'ya bir ferman göndererek Hüseyin Kaptan'ı affettiğini, durumu Avusturya'da bulunan Hüseyin Kaptan'a bildirmesini ve İstanbul'a gelmesine nezaret etmesini emretti⁴⁸. Hüseyin Kaptan ve ailesi 1833 Şubat ayında İstanbul'a geldiler. Başına gelenleri hazmedemeyen Hüseyin Kaptan sıkıntı içinde 17 Ağustos 1834'de hayatını kaybetti⁴⁹.

İsyanın sona ermesinin ardından eyalette genel af ilan edildi. Saraybosna'da valilcrin ikameti için bir konak ve kışla yapıldı. II. Mahmud Bosna'ya özel bir ferman göndererek, vergi toplanması sırasında kimseye baskı yapılmamasını, cizyenin reayanın tahammülüne göre toplanmasını emretti⁵⁰. Ardından Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın isyanını bastırmak üzere Bosna'dan tımar ve zeamet erbabı haricinde 10.000 kişilik bir ordu istedi. Hersek Mütessilimi Ali Paşa'nın rütbesi vezirliğe yükseltildi ve Bosna'dan gönderilecek ordunun başına komutan olarak atandı. Böylece uzun süredir başaramayan Bosna'dan asker toplama meselesi, Ali Paşa sayesinde gerçekleşmiş olacaktı⁵¹. Aynı emir bir ay sonra tekrarlandı. Bu kez bölgeden istenen asker sayısı 12.000'e çıkarıldı. II. Mahmud, halifc olarak halkın refahı için bu askere ihtiyacı olduğunu ifade etti. Aynı fermana her türlü vergi yolsuzluğu, baskı ve zulmü yasakladığını ekledi. Bu hükümde de görüldüğü gibi Mahmud halkın gönlünü alarak Mısır Valisi'ne karşı ihtiyacı olan askeri toplama peşindedir. O halifelik de dâhil olmak üzere her kozu kullanarak Bosna'da istediklerini elde etme peşindedir⁵².

4-1833-39 KARIŞIKLIKLARI

Hüseyin Kaptan isyanının bastırılmasının ardından 1833'de Mahmud Hamdi Paşa azledilerek yerine Bağdat Valisi Davut Paşa atandı. Davut Paşa'nın valiliğinde Edirne Antlaşması ile Sırbistan'a bırakılan yerler Sırbistan'a verildi. Onun valiliği bu hadisenin Bosna'da yarattığı huzursuzluğu gidermekle geçti. Davut Paşa bu kritik

⁴⁷ B.O.A., *Mühimme-i Mektûme*, nr:9, hk:280, s.76, Evâhir-i Rebiülevvel 1248/18-27 Ağustos 1832 tarihli hüküm; Eren, *Bosna Hersek*, s.139

⁴⁸ B.O.A., *Mühimme-i Mektûme*, nr:9, hk:275, s.72, Evâhir-i Rebiülahir 1248/16-25 Eylül 1832 tarihli hüküm.

⁴⁹ Arbuthnot, *a.g.e.*, s.115-117; Eren, *Bosna-Hersek*, s.135-146; Malcolm, *Bosna*, s.205; Jelavich, *Balkan Tarihi*, C. I, s.379; Donia, *Sarajevo*, s.29.

⁵⁰ B.O.A., *Mühimme-i Mektûme*, nr:9, hk:277, s.74-75, Evâsıt-ı Rebiülevvel 1248/8-17 Ağustos 1832 tarihli hüküm; Eren, *Bosna-Hersek*, s.147-151.

⁵¹ B.O.A., *Mühimme-i Mektûme*, nr:9, hk:279, s.75, Evâhir-i Rebiülevvel 1248/18-27 Ağustos 1832 tarihli hüküm.

⁵² B.O.A., *Mühimme-i Mektûme*, nr:9, hk:294, s.79, Evâil-i Cemaziyelevvel 1248/26 Eylül-5 Ekim 1832 tarihli hüküm.

anlarda Bosnalı Müslümanlar'ın hassasiyetini saygıyla karşıladı. Onların gönüllerini almak için elinden geleni yaptı. Bu durum Bosnalı Hristiyanlar'ın tepkisini çekti. Nahiyelerin Sırbistan'a terkiyle şımaran Bosnalı Hristiyanlar 1834'de Rahip Yoviça liderliğinde ilk defa bir Hristiyan ayaklanması başlattılar. Ayaklanma fazla büyümeden Bosnalı sipahiler tarafından bastırıldı ve Rahip Yoviça Sırbistan'a kaçmak zorunda kaldı. Ancak Miloş, Yoviça'yı Vidin Muhafızına teslim etti. Böylece ayaklanma sona erdi⁵³.

Davut Paşa'dan sonra onun yerine Gurre-i Receb 1851/23 Ekim 1835'de Belgrat Muhafızı Mehmed Vecihî Paşa Bosna'ya vali olarak atandı. Paşa'dan Bosna'da bir türlü gerçekleştirilemeyen asker toplanması işini halletmesi istendi. Paşa kendisine verilen emri tavizsiz olarak uyguladı. Hatta bu uğurda bazı beyleri cezalandırdı. Onun bu sert tavrı Boşnaklar arasında ona karşı bir muhalefetin doğmasına neden oldu. Paşa hakkında merkeze yüzlerce şikâyet dilekçesi gönderildi. İstanbul'dan bekledikleri desteği alamayan Bosnalı Beyler kendileri harekete geçtiler. Daha önce Mehmed Vecihî Paşa tarafından idam olunan Bosna sipahilerinden Petrovaçlı Hıfzı Ağa'nın oğlu Nazif Ağa ve Ehlune Mütesellimi Ali Paşa Fedayîç liderliğinde bir isyan patlak verdi. Ancak asiler başarılı olamayarak dağıldılar. Böylece isyanın Bosna'nın diğer bölgelerine sıçraması önendi. Asî liderlerin bir kısmı Avusturya'ya sığındı, bir kısmı tutuklanarak Bosna dışına sürgün edildiler. İsyân sonrasında bir dizi değişiklik yapıldı. Önce tımar dağıtım usulüne son verildi. Ardından Bosnalı kaptanların daha önceden tahmin ettikleri gibi kaptanlıklar kaldırıldı. Kaptanlıkların kaldırılmasıyla Bosna yeni bir kargaşa ortamına daha sürüklendi. Bosnalı idareciler eski kaptanların çıkardığı sorunlarla uğraşırken, bu kez 1839'da Tanzimat'ın ilanı ile yeni problemler ortaya çıktı⁵⁴.

⁵³ Eren, *Bosna-Hersek*, s.151-152; Malcolm, *Bosna*, s.205.

⁵⁴ B.O.A., *Mühimme-i Mektûme*, nr:9, hk:439, s.118; Belgradî Raşid, *a.g.e.*, s.114-116; Eren, *Bosna-Hersek*, s.152-157; Arbuthnot, *a.g.e.*, s.118-121; Malcolm, *Bosna*, s.205-206.

BİRİNCİ BÖLÜM İSYANLARIN NEDENLERİ

A-İSYANLARIN DÂHİLÎ NEDENLERİ

1-TANZİMAT'IN UYGULANMASI

Tanzimat Fermanı Osmanlı halkının alışık olduğu Padişah fermanlarından çok farklı bir belgeydi. Daha evvel pratikte mevcut olan uygulamalar yazılı hale getiriliyor, bununla da kalınmayarak yeni bir düzen tesisi amacı taşıyordu. İlk kez bir Padişah kendi ilan ettiği bir belgeye aykırı davranmayacağına dair söz veriyor, alışık olunmadık şekilde hak ve ödevlerden söz ediyordu. O zaman kadar halkla tek taraflı bir ilişki vardı. Padişah yönettiği halkın mutluluğunu sağlamakla görevliydi. Onu korumak, yaşam şartlarını iyileştirmek, güvenliği sağlamak Sultan'ın göreviydi. “*Daire-i Adliye*” adı verilen bu sistemde tarafların görevleri belliydi. Bu sistemde halkın tek görevi çalışmak ve vergi vermektir⁵⁵. Kamalpaşazâde Osmanlı Devleti'nin büyüklüğünün temellerinden biri olarak bu sistemi göstermekteydi⁵⁶. Ancak sistem XVIII. yüzyılla birlikte büyük yara almıştı. Yine de vergi yükü ağır da olsa halka fazladan başka görevler yüklenmemişti. Özellikle Müslümanlar için dünyanın en yaşanılır yeri Osmanlı Devleti'ydi. Fakat XIX. yüzyılla birlikte radikal değişiklikler yaşanmaya başlandı. O zamana kadar devletin gücü oranında ayrıcalıklı muameleye tabi olan veya kendilerini öyle hissedenden Müslümanlar, bu yüzyılla birlikte bu konuda şüpheye düştüler. Hatta Sultan'ın kendi aleyhlerince Hristiyanlar'ın yanında yer almaya başladığını dahi düşünmeye başladılar. Bu düşüncenin en yoğun hissedildiği yerlerden olan Bosna'da neredeyse 30 yıl sürecek bir kargaşaya yaşandı. Tam olaylar durulmuşken şimdi başka bir belge ortaya çıktı. Üstelik bu kez Padişah dahi bu belgenin her harfine uyacağına dair yemin etmişti. Belge Müslümanlar için tam bir şok demektir. Zira o zamana kadar devlet karşısında kendilerini özel hissettiren tüm uygulamalar ortadan kaldırılıyor, her konuda Hristiyanlarla eşitliğe vurgu yapılıyor, üstüne üstlük bir de Müslümanlar'ı cezalandırırçasına zorunlu askerlik hizmetinden bahsediyordu. Tüm bu gelişmeler uzun süredir Bosna'da bazen açık bazen gizli devam eden huzursuzluğu iyice had safhaya çıkardı.

Bosna'daki durum sadece Müslüman-Hristiyan çekişmesi değildi. Bosna'daki Müslümanlar Hristiyanlar'a göre çok ayrıcalıklı bir guruptu. XVIII. yüzyılla birlikte Osmanlı Devleti taşrada özellikle de Balkan Yarımadası'nda hâkimiyetini yerel ayanlarla paylaşmaya başlaması onların Bosna üzerindeki otoritelerini iyice sağlamlaştırmıştı⁵⁷. Bu zümre daha çok toprağa bağlı belli vergi

⁵⁵ Tanör, *a.g.e.*, s.18-19.

⁵⁶ Halil İnalcık, “Periods in Ottoman History”, *Essays in Ottoman History*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1998, s.15.

⁵⁷ Tanör, *a.g.e.*, s.17-21. Ayanlık hakkında bakınız, Yuzo Nagata, *Tarihte Âyanlar Karaosmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997.

muafiyetine sahip küçük bir guruptu. Kontrolleri altındaki topraklarda çoğunluğu Hristiyanlardan oluşan yarıcı çiftçiler oturuyordu. XIX. yüzyılla birlikte bu iki gurup çatışmaya başladı. Toprak beyleri ayrıcalıklarını hassasiyetle korumaya çalışırken, çiftçiler de topraklarında oturma karşılığında ürünün toprak sahiplerine ait hisselerini verme konusunda isteksiz davranmaya başladılar. Onların itirazları sadece beylerin üründen aldığı hissesin fazlalığına değil, aynı zamanda üstlendikleri angarya yükümlülüklerineydi. Onlarca çeşidi bulunan bu yükümlülükler memleketin her yerinde ciddi bir mesele haline gelmişti⁵⁸. Hükümet daha yüzyılın başından beri angaryanın ortadan kaldırılması için ciddi bir çaba sarfetmiş, fakat başarı sağlayamamıştı. Sırf angarya yüzünden ülkenin dört bir yanında ayaklanmalar meydana gelmişti. Özellikle Müslümanlar'ın çıkardığı isyanlarda Tanzimat'ın uygulanması halinde vergi ve askerlik gibi ayrıcalıkların ortadan kalkacak olması çok önemli rol oynadı⁵⁹. Daima özel ayrıcalıklara alışmış olan Müslümanlar Hristiyanlarla aynı statüye sahip olmaktan hoşlanmadılar. Derhal Tanzimat'a karşı çıktılar. Devlette onların hassasiyetini ve Bosna'daki sosyal yapıyı bildiğinden, Tanzimat'ın uygulanmasını erteledi⁶⁰.

Tanzimat ile ilgili söylentiler, bazen sadece Tanzimat lafzı dahi huzursuzluğa neden oldu. Özellikle eski Yeniçeriler “*ocaklılar*” yeniden sahneye çıktılar ve adeta ocağın kaldırılmasının intikamını alır biçimde Bosna'yı karıştırdılar⁶¹. Bosna'ya Tanzimat Fermanı'yla ilgili ilk emir Evail-i Ramazan 1255/8–17 Kasım 1839 tarihinde gönderildi. Bu emir Bosna'ya mahsus olmayıp, devletin tüm idari birimlerine aynı anda gönderilmişti. Genelge Bosna Eyalet Valisi Mehmed Vecihî Paşa ve Hersek Mutasarrıfı Ali Paşa'nın şahsında tüm kazaların kadı ve naiplerine tebliğ edildi. Genelgenin başlangıcına Gülhâne Hatt-ı Hümayûnu'nun bir sureti eklenmiş, daha sonra fermanın ilan gerekçeleri açıklanmıştır. Genelgenin sonunda Padişah, “*fermana muhalefet edecekleri lanetlediğini ve herkesten gönderilen emre uymasını beklediğini*” ifade etmiştir⁶². Fakat Tanzimat'ın ilan edildiğinde Bosna'da durum pek iç açıcı değildi. Eyalette

⁵⁸Halil İnalçık, “Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler”, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul: Eren Yayınevi, 1993, s.365-368.

⁵⁹ Bosna dışında Tanzimat kaynaklı ayaklanmalar için bakınız, İnalçık, *Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler*, s.369-383; Musa Çadırcı, “Tanzimatın Uygulanması ve Karşılaşılan Güçlükler”, *Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri. Bildiriler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1994, s.97-104; Ahmet Uzun, *Tanzimat ve Sosyal Direnişler. Niş İsyanı Üzerine Ayrıntılı Bir İnceleme (1841)*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2002, s.9-38.

⁶⁰ Halil İnalçık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, İstanbul: Eren Yayınevi, 1992, s.13.

⁶¹ B.O.A., *İ.M.V.*, nr:445, 11 Rebiülahir 1257/2 Haziran 1841 tarihli Bosna Valisi Hüseyin Paşa'nın tahriri.

⁶² B.O.A., *Tanzimat-ı Hayriye Defteri*, s.5-6, 9; Fermanın Gülhâne Hatt-ı Hümayûn'u hariç geri kalan kısmının transkripsiyonu Reşat Kaynar'ın eserinde mevcuttur. Bakınız, Reşat Kaynar, *Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1985, s.180-184.

ciddi güvenlik zaafı vardı. İsyancılar ana yolları tuttukları için Saraybosna'da dahi kıtlık baş göstermişti⁶³. İstanbul bu durumu dikkate alarak, Tanzimat'ın can, mal, namus ve ırzın korunması prensibi hariç diğer prensiplerinin uygulamasını sonraya bırakmıştır. Ertelemeye rağmen hâlâ bölge halkının muhalefetinden çekinildiği anlaşılmaktadır. Zira Bosna Valisi'nin emrinde bulunan 2.000 kişilik kuvvetin bir müddet daha bölgede kalmasına karar verilmiştir⁶⁴.

Merkezin tahmin ettiği gibi Bosna Hersek'te Tanzimat'ın genel hükümlerinin uygulanacağını duyulması dahi Müslüman halk arasında memnuniyetsizliğe neden olmuştur. Özellikle Bosnalı Beyler, bu fermanla yeniçeriler, sipahiler ve kaptanlardan sonra sıranın kendilerine geldiğini düşünüyorlardı. Beylerin endişeleri Müslüman halk tarafından da paylaşılmaktaydı. Çünkü onlar da kaderlerinin Sırbistan, Yunanistan ve diğer yerlerden sürülen dindaşları gibi olacağına inanmaktaydılar. Onlara göre, Tanzimat'ın uygulanması Hristiyanlar'a daha fazla hak verilmesi ve dolayısıyla Bosna'da Müslüman üstünlüğünün sonu demekti. Bu endişeler Boşnaklar'ın açıkça fermana muhalefete etmesine neden oldu. Dönemin Valisi Mehmed Vecihî Paşa gelişmelerden endişelenerek herhangi bir karışıklık çıkması durumunda İstanbul'dan silah kullanma izni istedi⁶⁵. Merkez valinin isteğini değerlendirdikten sonra, isteği beklenmedik bir biçimde Mehmed Vecihî Paşa'nın Tanzimat karşıtlığı olarak değerlendirdi. Paşa'ya yazılan cevapta, *"kanun harici bir uygulamada bulunmaması, aksi tutumun devletin itibarını zedeleyeceği ve diğer devletlerin müdahalelerine yol açabileceği"* ifade edildi. Paşa'dan, *"asileri nasihat ve güzel sözlerle yola getirmesi"* istendi. Ancak *"genel bir silahlı mücadele hali meydana gelirse o zaman silahlı mücadeleye girişilebileceği ve herhangi bir karışıklıkta yakalanan suçluların yargılanmak üzere İstanbul'a gönderilmesi"* kendisine emredildi⁶⁶. Paşa'nın merkezin kati emri karşısında harekete geçmemesi nedeniyle, hazırlıklarını tamamlayan muhalifler 1840 Eylül'ünde Saraybosna'da isyan başlattılar. Kargaşa kısa sürede Banaluka'ya kadar yayıldı⁶⁷. Mehmed Vecihî Paşa hakkındaki şikâyetlerin artması, Avusturya'nın da olaylara müdahil olarak Paşa'yı halka baskı yapmakla suçlaması üzerine İstanbul harekete geçti⁶⁸. Evvela bölgedeki gelişmeleri

⁶³ Matija Mažuranić, *A Glimpse into Ottoman Bosnia*, London: Saqi, 2007, s.63.

⁶⁴ B.O.A., *İ.D.*, nr:140, 4 Şaban 1255/13 Ekim 1839 tarihli arz tezkiresi; nr:449, 17 Muharrem 1256/21 Mart 1840 tarihli arz tezkiresi.

⁶⁵ B.O.A., *İ.D.*, nr:448, 27 Muharrem 1256/31 Mart 1840 tarihli arz tezkiresi.

⁶⁶ B.O.A., *İ.D.*, nr:448.

⁶⁷ B.O.A., *İ.D.*, nr:1045, 2 Şaban 1256/29 Eylül 1840 tarihli arz tezkiresi.

⁶⁸ İstanbul'da sıradan halk arasında da Mehmed Vecihî Paşa'nın usulsüz olarak halktan bazı ösyer talep ettiğine dair dedikodular mevcuttu. Bakınız, Cengiz Kırılı, *Sultan ve Kamuoyu. Osmanlı Modernleşme Sürecinde "Havadis Jurnalleri" (1840-1844)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008, s.118.

incelemek üzere Bosna'ya bir müfettiş gönderildi. Ardından da Mehmed Vecîhî Paşa görevden alınarak yerine Belgrat Muhafızı Mehmed Hüsrev Paşa atandı⁶⁹. Paşa yaptığı başarılı çalışmalarla cyalette devlet otoritesini yeniden tesis etti. Daha sonra onun valiliği döneminde eyalet çapında devlet otoritesini sarsacak bir hadise meydana gelmedi. Ardından Tanzimat'ın Bosna'da uygulanmasının süresiz ertelendiğine dair emir Bosna'ya gönderildi. Bu emir Boşnaklar'ı biraz rahatlatmış, fakat Boşnaklar'ın Tanzimat konusundaki hassasiyetleri devam etti.

Tanzimat'ın ilanından itibaren Boşnaklar'ı en fazla tedirgin eden konu, bir gün Bosna Hersek'te de Tanzimat'ın uygulanacak olmasıydı. Onların korktukları emir Evasıt-ı Rebiülevvel 1265/6-15 Mart 1849 tarihinde Bosna'ya ulaştı. Bu emirle İstanbul, bölgedeki yetkililerden Tanzimat'ın uygulanmasını istedi. Dönemin Valisi Mehmed Tahir Paşa'ya gönderilen emirde, Tanzimat Fermanı'nın mali ve kişi hakları olmak üzere iki yönü bulunduğu, Bosna'nın nazik durumu nedeniyle mali konuların uygulanamadığı ancak can, mal ve namus güvenliğinden oluşan eşitlik ilkesinin hayata geçirilmemesi için hiçbir neden olmadığı vurgulandı. Bölgedeki yetkililerden⁷⁰,

1-Can, ırz, namus ve mal güvenliğinin uygulamaya konulması

2-Halkın birbirini rencide etmesi ve güçlünün zayıfı ezmesinin önüne geçilmesi

3-Sipahiler, memurlar ve toprak sahipleri tarafından yapılan her türlü baskıya son verilmesi⁷¹

4-Valiliğe verilecek her türlü dilekçe ve şikâyetin işleme konulması

5-Soruşturmaların eşitlik ilkesi gereğince tarafsız ve adil yapılması

6-Resmî vergiler ve oranlar haricinde halktan zerre kadar şey talep edilmemesi, istendi.

Tanzimat'ın uygulanacağını Bosna'da duyulması derhal halkın tepkisini çekti. Tahrik şebekesi Tanzimat'ın Bosna'da uygulanmasının Müslüman üstünlüğünün sonu propagandasını yaparak, halkın aklını çelmeye çalıştı. Boşnaklar'ın Tanzimat'ın uygulanmasına ne kadar ön yargılı yaklaştıkları, onların Tanzimat'tan ne anladıklarına bakıldığında daha net anlaşılmaktadır. Tanzimat'a dair bölgede çıkan dedikodular arasında, eyalette yeni yollar yapılacağı, bu yolları

⁶⁹ B.O.A., *İ.D.*, nr:1177, 7 Ramazan 1256/2 Kasım 1840 tarihli arz tezkiresi; Belgradî Raşid, a.g.e., s.152.

⁷⁰ B.O.A., *İ.M.V.*, nr:4239, Lef:1, Evasıt-ı Rebiülevvel 1265/6-15 Mart 1849 tarihli hüküm.

⁷¹ Hristiyanlara yapıldığı iddia edilen baskılar uzun süredir dış müdahalelere neden olmaktaydı. Daha 1841'de Rusya Hükûmeti, "*Bulgaristan reyasıyla Bosna eyaleti reyası haklarında gerek küçük memurlar ve gerekse ehl-i İslâm ile Arnavutlar tarafından yeniden bir takım mezalim ve taaddiyat vukua gelmesi yüzünden Hristiyan sekenesi beyninde âsâr-ı nahoşnûdi ve muadatin ref'û izalesi zımnında kendi evamir-i seniyyesinin kâmilan icrasını.*" istemişti. Kısaca Tanzimat müdahaleleri önleyecek yerde dış müdahaleye zemin hazırlamıştı. Bakınız, İnalçık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, s.4.

Avrupalı Hristiyanlar'ın kullanacağı, bu durumda reayanın onlardan cesaret alarak şımaracağı⁷² gibi tuhaf gerekçeler dahi vardı⁷³.

2-ASKER ALIMI MESELESİ

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından bu yana asker toplama konusunda gerçekleşen çalışmalar bir türlü istenen sonucu vermemiştir. Bunda gönüllü askerlik kavramının halka uzak olması kadar, askere alınanların içinde yaşadıkları kötü şartlar etkili olmuştur. Askere alınanlar çok uzun süreler askerde kalıyor, uzak bölgelerde göreve gönderiliyor, askere gitmek neredeyse ölümle eşdeğer anlam taşıyordu. Konuyla ilgili titiz bir çalışma gerçekleştiren Heinzelmann askere alınanların sadece % 10'unun terhis ya da başka yollarla evlerine dönme ihtimali olduğunu hesaplamıştır. Mesela Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasına müteakiben kurulan *Asâkir-i Mansure ve Asâkir-i Nizamiye* için celp olunan 161.036 kişiden 10 yıl sonra ancak 47.139 kişi kalmıştı. Bunlardan sadece 17.131'i yasal yollardan ordudan ayrılmıştı. Geri kalanlar ya ölmüş, ya kaçmış ya da esir olmuştur. Barış zamanlarında dahi görülen bu yüksek ölüm oranı doğal olarak halkı ürktürmüştür⁷⁴. Tanzimatçılar bu anlayışı değiştirmek için askerlik kavramına yeni anlamlar yükleyerek, askerlik vazifesinin vatanî bir görev olduğunu ifade etmişler, halkı tedirgin etmemek için her bölgeden nüfusu oranında asker alınmasına karar vermişlerdir⁷⁵.

Hükümetin tüm çaba ve ısrarına rağmen asker toplama ülkenin diğer bölgelerinde olduğu gibi Bosna'da da problem olmuştur. Bu yüzden Bosna'da Tanzimat uygulanana kadar askerlikle ilgili hiçbir kanun tam anlamıyla uygulanamamış, Bosnalılar askerlik yükümlülüğünden muaf tutulmuşlardır⁷⁶. Ancak Tanzimat'ın tatbikiyle birlikte asker alımı yeniden İstanbul'un gündemine girmiştir. İstanbul bir taraftan Boşnaklar askerlik görevine çağrıldıkları takdirde buna sıcak

⁷² Yol meselesi Bosna'da her zaman sorun olmuştur. Bosnalılar her daim yol yapımına karşı çıkmışlardır. Böyle düşüncelerinin nedeni, yollar olmazsa Avrupa etkisinin Bosna'ya ulaşamayacağı, yol olmayışının askeri hareketleri zorlaştıracığı ve dolayısıyla Bosna'nın dış saldırılardan korunacağına olan inançlarıydı. Bu yüzden Osmanlı Devleti içindeki en kötü yollar Bosna'daydı. Bakınız, Murad Efendi, *Türkiye Manzaraları*, Çeviren: Alev Sunata Kırımlı, İstanbul: Kitap Yayıncı, 2007, s.127-129.

⁷³ B.O.A., *I.H.*, nr:2666, Lef:2, 21 Şaban 1265/12 Temmuz 1849 tarihli Bosna Valisi Mehmed Tahir Paşa'nın tahrirati.

⁷⁴ Barış zamanlarındaki yüksek ölüm oranı sadece Osmanlı Ordusu'na has bir durum değildi. Dönemin en modern ordusu sayılan Britanya Ordusu'nda da aynı sorun mevcuttu. Bakınız, Heinzelmann, *a.g.e.*, s.74-75.

⁷⁵ Musa Çadircı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye. Askerlik*, Ankara: İmge Kitabevi, 2008, s.68-69, 104; Abdullah Saydam, "Tanzimat Devri Reformları", *Türkler*, C.XII, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.794-795; Heinzelmann, *a.g.e.*, s.107-109.

⁷⁶ Heinzelmann, *a.g.e.*, s.113, 125; Ergin Taner, *Tanzimat'tan Kurtuluş'a Osmanlı Ordusu*, Ankara: Grafik Tasarım, Baskı, 2006, s.20.

bakmayacaklarını tahmin etmekte, bir taraftan da Boşnaklar'dan asker alınabilirse onlar arasında devlete sahip çıkma duygusunun gelişeceğini düşünmekteydi. Fakat Tanzimat'ın getirdiği temel felsefe toplumun her kesiminin her alanda eşit sayılması olduğundan, bu kez de Hristiyanlar'ın durumunun ne olacağı sorusuyla yüz yüzcalmış, hatta 1850'de Bosnalı Hristiyanlar'ın da askerlik hizmetiyle yükümlü sayılmaları konusunu gündemine almıştır. Ne var ki bu düşünce Bosna'daki isyan nedeniyle eyleme dönüşmemiştir⁷⁷.

Tanzimat'ın Bosna'da uygulanmasıyla birlikte Müslüman halkı en fazla endişelendiren husus askerlik kanunlarının Bosna'da da uygulanacak olması olmuştur. Askere alınma endişesi doğal olarak Tanzimat'a tepki doğmasına yol açmıştır. Özellikle 1849'da Tuzla ve İsvornik'te isyan çıkmasına nüfus sayımı ve askere toplama neden olmuştur. Aynı şekilde Mostar halkı da nüfus sayımının çocuklarını askere almak için bir kandırmaca olduğunu beyan etmişlerdir. Onlar Osmanlı ordusunu yönetenlerin çoğunun Macar olduğunu ve göz göre göre çocuklarını Macarlar'ın ellerine teslim etmeyeceklerini açıklayarak çocuklarının askere alınmasına karşı çıkmışlardır⁷⁸.

Müslüman halkın Osmanlı ordusunu Macarlar'ın yönettiğini düşünmesine, 1848 İhtilalleri sırasında ülkelerinden kaçan Leh ve Macar asi önderlerin İslâmiyet'i kabul ederek Osmanlı ordusunda görev almaları yol açmıştır. 1848 İhtilallerine katılan birçok asi Osmanlı Devleti'ne sığınmış⁷⁹, bunun üzerine Avusturyalılar

⁷⁷ B.O.A., *HR. MKT.*, nr:31/96, Gurre-i Cemaziyelahir 1266/24 Nisan 1850 tarihli Saltanat-ı Seniyye'ye tabi birkaç eyâlât hakkında menâfi-i politikiyye ve mezhebiyye zımnında icrası münâsib görünen bazı tedâbire dair mütalaâtın tercümesidir; Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız, Ufuk Gülsoy, *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni*, İstanbul: Simurg, 2000, s.29-66; Hristiyanlar'ın askere alınması meselesi zaman zaman Osmanlı devlet adamlarının gündemine girmiş ise de bir türlü uygulamaya sokulamamıştır. Bakınız, Heinzelmann, *a.g.e.*, s.107-108.

⁷⁸ B.O.A., *İ.D.*, nr:13272; Lef:2, 20 Zilhicce 1266/27 Ekim 1850 tarihli İsvornik Kaymakamı Mahmud Paşa tarafından gönderilen tahrirat; Lef:3, 22 Zilhicce 1266/29 Ekim 1850 tarihli İsvornik Kaymakamı Mahmud Paşa tarafından gönderilen tahrirat; nr:13684; Lef:4, 18 Rebiülevvel 1267/21 Ocak 1851 tarihli Bosna Valisi Hayreddin Paşa'nın tahrirâtı; Halil İnalçık, "Bosna'da Tanzimat'ın Tatbikine Ait Vesikalar", *Tarih Vesikaları*, C.V, Sayı:5, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1942, s.4.

⁷⁹ Nejat Göyünç, "1849 Macar Mültecileri ve Bunların Kütahya ve Halep'te Yerleştirilmeleri ile İlgili Talimatlar", *Türk-Macar Kültür Münasebetleri Işığında II. Râkôczî Frenc ve Macar Mültecileri Sempozyumu (31 Mayıs-3 Haziran 1976)- İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi*, İstanbul: Baha Matbaası, 1976, s.173-179; Sacit Kutlu, *Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devleti*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2007, s.69; Misha Glenny, *Balkanlar 1804-1999. Milliyetçilik, Savaş ve Büyük Güçler*, Çeviren: Mehmet Harmancı, İstanbul: Sabah Kitapları, 2001, s.85; M. Mirgöl Eren Griffe, *Osmanlı'nın Hizmetkari-Galip Ali Paşa Rızvanbegoviç-Stocevic*, Ankara: Babil Yayın Dağıtım, 2005, s.118-129; György Csorba, "Macar Mültecileri", *Türkler*, Çeviren: Erol Hatipli, C.XII, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.805-808; Bayram Nazır, "Macar ve

Belgrat Antlaşması'nın 18. maddesinde, Ruslar ise 1774'de imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'nın 2. maddesinde yer alan “İki devletin sınırları içinde isyan veya ihanet edenler diğer devlete sığınmak isterse kabul edilmeyecekler” ilkesine dayanarak Osmanlı Devleti'ne sığınan mültecilerin kendilerini iadesini istemişlerdir. Ancak Kaynarca'ya göre “Rusya'da Hristiyanlığı, Osmanlı Devleti'nde İslâmiyet'i kabul edenler” bu maddeye tabi olmayacaklardı⁸⁰. Osmanlı Devleti özellikle Ruslar'ın baskısından kurtulmak için sığınmacılara Müslüman olmalarını önermiş, mülteciler de iade edilmemek için Müslümanlığı kabul ederek, Osmanlı ordusuna katılmışlardır. İsyanın ünlü generallerinden Polonya-Macar kuvvetleri komutanı *Josef Bém*⁸¹ Murad Paşa, General *Kmetty* İsmail Paşa, *Baron Stein* Ferhad Paşa, *Antoni İllinski* İskender Paşa, *Wladyslaw Kosciesi* Sefer Paşa, *Michael Czaikowski* Mehmed Sadık Paşa, *Kohlman* Mehmed Feyzi Paşa, *Zarchesty* Osman Bey, *Kont Roswadowski* Hamza Bey, *Seweryn Bielinski* (Serasker) Nihat Paşa, *Kont Borzecki* Mustafa Celâleddin Paşa adını alarak Osmanlı ordusunda göreve başlamışlardı⁸². Bosnalı Beyler bu hadiseyi propaganda malzemesi olarak kullanıp, Müslüman halkı Tanzimat reformları alçyhine onları tahrik etmişlerdir.

1849'da Srebrenika ve Saraybosna'da başlayan isyana da nüfus sayımı ve askere alma meselesi neden olmuştur. Ömer Lûtfi Paşa⁸³, Pusovina bölgesine yaptığı

Polonyalı İhtilalcilerin Osmanlı Devleti'ne İltica ve Diplomatik Kriz”, *Türkler*, C.III, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.814-816; Abdurrahman Şeref Efendi, *Tarih Musahabeleri*, Sadeleştiren: Enver Koray, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985, s.82.

⁸⁰ *Muâhedât Mecmûası*, C. III, İstanbul 1298-Tıpkıbasım Türk Tarih Kurumu 2008, s.128-129, 255; Osman Köse, *1774 Küçük Kaynarca Andlaşması*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2006, s.112.

⁸¹ Resim 31.

⁸² Bayram Nazır, *Ottoman Hospitality and Its Impact on Europe*, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 2008, s.172-179; Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s.218-220.

⁸³ Resim 20; Abdurrahman Şeref Efendi'ye göre Ömer Lûtfi Paşa, Abdülkerim Nadir Paşa ile birlikte XIX. yüzyılda yetişen iki büyük Serdâr-ı Ekrem'den biridir. Asıl adı Michel Latas olup Hırvatistan'ın Plaski şehrinde 1806'da doğmuştur. Avusturya'da askeri okul öğrencisi iken 1828'de Osmanlı Devleti'ne iltica ederek Müslümanlığı kabul etmiş ve Ömer Lûtfi adını almıştır. Paşa bir süre Veliâhd Abdülmecid Efendi'ye öğretmen tayin edilmiş, daha sonra yüzbaşı rütbesi ile Osmanlı ordusuna katılmıştır. Bakınız, Abdurrahman Şeref Efendi, *a.g.e.*, s.189-190, 196; *Büyük Türk Askerleri*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1981, s.47; Roderic H. Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform (1856-1876)*, Çeviren: Osman Akınhay, C.I, İstanbul: Papirüs Yayınevi, 1997, s.88. İngilizce bir kaynaktaki ise Ömer Lûtfi Paşa'nın hayat hikayesi biraz daha farklı anlatılır. Bu kaynağa göre Paşa, 1801'de Hırvatistan'ın Vlski kasabasında doğmuştur. Babası kasabanın kaymakamıdır. Başlangıçta kasabadaki askeri okula gitmiş, daha sonra matematik eğitimi almış, en son katı bir sisipline sahip Harp okuluna gitmiştir. O bir süre sonra Zara'ya gitmiş, orada da aradığını bulamayınca Bosna'ya geçmiştir. Bosna'da bir tüccarın yanında muhasebeci olarak göreve başlamış, aynı zamanda da İslâmiyet'i kabul etmiştir. Yanında çalıştığı tüccar onu oğluna özel öğretmenlik yapması için İstanbul'a göndermiş, İstanbul Ömer Lûtfi Paşa'ya istediği

seferden dönüşte Saraybosna'dan asker toplanmasını istemiştir. Haberin Saraybosna'da yayılması üzerine delikanlılar askere alınmamak için dağlara kaçmış, Saraybosna esnafı da memnuniyetsizliğini göstermek için dükkânlarını kapatmıştır. Srebrenika Kazası'nda ise nüfus sayımı ve asker alımı nedeniyle ciddi bir huzursuzluk meydana gelmiştir. Srebrenika'da asker alımı yapıldığı sırada 2 oğlu olan bir adam oğullarından büyüğünü askere vermiş, küçüğünü askere vermemek istemiştir. Halk bu kişiye destek vermiş, kasaba meydanına toplanan ahali “eğer eski redifleri alırlar ise alsınlar biz yeniden redif vermeyiz” diyerek asker alımına karşı çıkmıştır. Daha sonra yaşanan kargaşada bir kişi olmuş ve olaylar kontrol edilemez bir biçimde büyümüştür⁸⁴.

3- NÜFUS SAYIMI MESELESİ

Tanzimat'ın getirdiği askere alma ve vergi sisteminin düzgün işleyebilmesi için nüfusun bilinmesine ihtiyaç vardı. Tanzimat ilan edildiği tarihte Osmanlı Devlet adamlarının elinde sağlıklı nüfus bilgileri mevcut değildi. Bu maksatla Tanzimat'ın uygulanmaya başladığı her bölgede evvela ciddi bir nüfus sayımı yapılması gerekmektedir. Tanzimat'ın Bosna'da uygulanmasıyla birlikte diğer birçok konuda olduğu gibi nüfus sayımı meselesinde de idareciler arasında kafa karışıklığı vardı. Merkez nüfus meselesini Tanzimat'ın temeli kabul edip mutlaka yerine getirilmesini isterken, Bosna'daki idareciler sayımın nasıl ve nerelerde yapılacağı konusunda tereddüt içerisindeydiler.

Diğer bir belirsizlik de Hersek'de nüfus sayımı yapıp yapılmayacağına ilişkinidir. Bu yüzden nüfus sayım emri alan Bosnalı idareciler daha evvel Ali Paşa'nın nüfus alanı olan Hersek'te de nüfus sayımı yapıp yapılmayacağını merkeze sormuşlardır. Konuyu inceleyen Meclis-i Vâlâ Hersek'in Bosna'nın parçası olduğu ve nüfus sayımın orada da yapılacağını bölgedeki idarecilere

yaşamın kapılarını aralamıştır. İstanbul'da edindiği nüfuzlu dostlar sayesinde kısa sürede Serasker Hüsrev Paşa'nın dikkatini çekmiştir. Hüsrev Paşa'nın yardımı ile önce askeri okulda bir görev almış, ardından yüzbaşı rütbesi ile Veliâh Abdülmecid Efendi'nin öğretmenliğine atanmıştır. 1840'da Paşa'nın askeri kariyeri başlamıştır. Paşa Türkçe'nin haricinde Sırpça, İtalyanca, Almanca konuşabilmekteydi. Bakınız, Alfred de Bessé, Edward Joy Morris, *The Turkish Empire: Its Historical, Statistical, and Religious Condition. Also Its Manners, Customs, Etc.*, Philadelphia: Lindsay & Blakiston, 1854, s.24-27. Başka bir kaynak Paşa'nın Osmanlı Devleti'ne sığındığı tarihi 1830 olarak verir. Bakınız, George Fowler, *History of the War, or, A Record of the Events, Political and Military, Between Turkey and Russia, and Russia and the Allied Powers of England and France: Showing the Origin and Progress of the War to the end of the Year 1854: Compiled from Public Documents and other Authentic Sources*, London: Sampson Low, Son, & Co., 1855, s.53.

⁸⁴ B.O.A., *İ.D.*, nr:13303, Lef:10.

bildirmişlerdir⁸⁵. Bu konuyu kendi yetkilerine müdahale olarak gören Ali Paşa, Hersek'te nüfus sayımı yapılmasına sonuna kadar direnmiştir.

4-BOSNALI BEYLERİN MUHALİF ÇALIŞMALARI

Bosna'daki sosyal yapının en üst kademesinde Boşnak Beyler yer almaktaydı. Onlara geçmişte Müslüman olma veya devlete üstün hizmet karşılığında, askerlik ve vergi muafiyeti gibi bir takım ayrıcalıklar bahşedilmişti. Bosnalı Beyler kendi güçlerinin devamını Bosna'da var olan sosyal düzenin devamında görmüşlerdir. Bu yüzden güçlerini zayıflatacağı ve ayrıcalıklarına son vereceğini düşündükleri Tanzimat'ın uygulanmasına karşı tavır almışlardır. Onların bu tutumları bölgede görev yapan valileri usandırmış, valiler merkeze gönderdikleri raporlarda beylerden *"isyanı müsaait kimseler"* olarak bahsetmişlerdir⁸⁶.

Tanzimat'ın uygulanmasında beyleri rahatsız eden esas konu ise angaryanın kaldırılması olmuştur. Tanzimat'ın uygulanmaya başlamasıyla reayanın angarya olarak çalıştırılması kesin olarak yasaklanmıştır. Reayaya çalışmalarının karşılığı devlet tarafından ödenmiştir. Bu maksatla yapılan harcamalar 15.000 keseyi aşmıştır. Beyler bu paranın kendilerinden tahsil edileceğini düşünerek halkı Tanzimat aleyhine kışkırtmışlardır⁸⁷. Özellikle Mustafa ve Fazıl Paşalar Tanzimat uygulanırsa, *"Devletin beylerin, halkın, reayanın varını yoğunu, kapı pencereden tavuğa kadar her şeyini vergi olarak alacağını ve halkın sadece elbiseleriyle kalacakları"* gibi sözlerle Tanzimat aleyhinde propaganda yapmışlar ve halkı ayaklandırmaya çalışmışlardır⁸⁸. Mustafa ve Fazıl Paşalar'ın yanında İzvornik ve Biyçlina Mutesellimi Mahmud Paşa ile Tuzlalı Mahmud Paşa da açık olarak isyana destek vermişlerdir⁸⁹.

⁸⁵ B.O.A., *İ.M.V.*, nr:5297, 26 Ramazan 1266/5 Ağustos 1850 tarihli Meclis-i Vâlâ mazbatası.

⁸⁶ B.O.A., *İ.M.V.*, nr:241; *İ.D.*, nr:10735.

⁸⁷ B.O.A., *İ.D.*, nr:10329, Lef:4, 12 Muharrem 1265/8 Aralık 1848 tarihli Bosna Valisi Mehmed Tahir Paşa'nın tahrirâtı, İncalcık, *Bosna'da Tanzimat*, s.14 (1 Ocak 1849 tarihli Meclis-i Adliye kararı).

⁸⁸ B.O.A., *İ. D.*, nr:11813, Lef:3, 15 Zilhicce 1265/1 Kasım 1849 tarihli Mehmed Tahir Paşa'nın sadarete mektubu; Lef:4, 15 Zilhicce 1265/1 Kasım 1849 tarihli Mehmed Tahir Paşa'nın tahrirâtı; Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'a-nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, Yayınlayan: M. Münir Aktepe, C. IX, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1984, s.27-28.

⁸⁹ Mahmud Paşalar, Mehmed Tahir Paşa'nın *"Tanzimat'ın uygulanmasına karşı çıkmayacaklarına dair senet almak için"* Bosna ileri gelenleriyle yaptığı toplantıya katılmayarak Tanzimat'ın uygulanmasına taraftar olmadıklarını açıkça beyan etmişlerdir. B.O.A., *İ.D.*, nr:12270, Lef:5, 29 Rebiülahir 1266/14 Mart 1850 tarihli Mehmed Tahir Paşa'nın tahrirâtı; Lef:12, Gurre-i Cemaziyelevvel 1266/15 Mart 1850 tarihli Bosna ileri gelenlerinin gönderdiği mazbata.

5-HERSEK MUTASARRIFI ALİ PAŞA'NIN TANZİMAT KARŞITLIĞI

Ali Paşa 1831 krizinde devletin yanında yer alarak İstanbul'un Bosna'da kontrolü yeniden tesis etmesine imkân sağlamıştı. Paşa'nın 1849'da başlayan isyandaki menfi rolünü değerlendirilmeden önce, onun Tanzimat ve Bosna hakkındaki düşüncelerine odaklanmakta yarar vardır. Paşa 1831'de devletin yanında yer alırken bu davranışının kendi şahsî yükselişine yarar sağlayacağını şüphesiz farkındaydı. Sonuçta düşündüğü gerçekleşti. Hersek 1834'de Bosna'dan ayrıldı. Ali Paşa vezir rütbesi ile bölgeye idareci atandı⁹⁰. İstanbul neredeyse 20 yıl boyunca Paşa'ya saygıda kusur etmedi. Her Bosna valisi bu "ihtiyar kurdun" ayağına kadar gitti, onun düşünce ve fikirlerini alarak göreve başladı. O bölgesinde adeta bağımsız bir hükümdar gibi faaliyetlerini sürdürdü⁹¹. İstanbul'u Paşa'ya karşı saygılı davranmaya sevk eden tek neden onun ülkeye yaptığı katkı veya 1831'de Boşnaklara ihanet etmesi değildi. Paşa, Hersek'te stratejik bir yer olan İstolçeliydi. Yani bir Hersek yerlisiydi ve orada olup bitenleri en iyi bilen kişiydi. Hersek, Bosna'da Hristiyan nüfusun yoğun olduğu bir yer, Karadağ'daki milliyetçilerin ve çetelerin göz diktiği bir mevkiydi. Buna karşın Hersekli Hristiyanların, belki Karadağ Ladikası'nın en çekindiği kişi Ali Paşa'ydı⁹². Son derece sert bir mizaca sahip Ali Paşa, kişilik özelliklerini diplomasi becerisi ile birleştiren öfkütücü bir düşman haline geliyordu. Onun bölge insanı üzerindeki korku-saygı karşımı otoritesi gerçekten somut ve hissedilir bir olguydu. 1850'lerde bu yönüyle Hersek için hem bütünleştirici hem de devlet otoritesini simgeleyen biriydi.

Tanzimatla birlikte hem devlet hem de Ali Paşa bir dizi onarılmaz hata yaptı. Devlet Bosna Hersek'in özel konumunu dikkate almadan eyalette Tanzimat'ı uygulamaya kalktı. Böylece ülke genelinde yeni bir dönemin başladığı ilan edildi. Ferman Osmanlı tebaası arasında temel hak ve hürriyetler bağlamında bir tartışma yaratmadı. Ancak fermanın ilan edilme gerekçesi sayılabilecek iki noktada büyük

⁹⁰ Evans, *Through Bosnia*, s.346.

⁹¹ Ali Paşa, bu durumu bazen açıkça ifade etmekten geri durmamıştır. Bir konuşmasında Mostar halkına, "Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'dur. Başında da Padişah vardır. Hersek'in başkenti, sizin başkentiniz Mostar'dır. Başında da ben varım." dediği iddia edilir. Bakınız, Griffé, a.g.e., s.186; Charles Yriarte, *Bosnie et Herzégovine Souvenirs de Voyage Pendant L'insurrection*, Paris: E. Plon et C. Imprimeurs, 1876, s.232.

⁹² Ergirili Ahmed Hilmi, Ali Rızvanbegoviç zamanını minnetle anar. Yazar, Paşa'nın yaşadığı ştrece Karadağlılar'ın bölgede hiçbir faaliyetine izin vermediğinden övgüyle bahsetmiştir. Bakınız, Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul, *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, İstanbul Üniversitesi Yazma Eserler Kütüphanesi, nr:10071, varak:9b-10a; John Gardner Wilkinson, *Dalmatia and Montenegro with A Journey To Mostar in Herzegovina and Remarks on the Slavonic Nations the History of Dalmatia and Ragusa the Uscoas*, Volume: II, London: John Murray, 1848, s.74-88; Elizabeth Roberts, *Realm of the Black Mountain. A History of Montenegro*, London: Hurst & Company, 2007, s.200-201;

fırtına kopardı: Eşitlik ve vergi. Asırlardır düşmanlarla çevrili bir coğrafyada yaşamaya çalışan Bosnalı Müslümanların her iki hususu da kabul etmeleri beklenemezdi. Öyle de oldu. Hele Ali Paşa gibi kendisini Bosna'nın geleceğiyle eşdeğer gören birinin, tüm ayrıcalıklarından vazgeçip Hersekli bir köylüyle eşit kabul etmesini beklemek gerçekçi olamazdı. Doğal olarak o, fermana muhalefet etti. Başlangıçta (1839–1850) muhalefetine başarılı da oldu. Fakat 1850'lere gelindiğinde Ali Paşa Bosna'da hâlâ önemli bir aktör olmasına rağmen vazgeçilmez değildi.

Ali Paşa bu tarihte yeni politikalarını belirlemeye çalışırken klasik bir politik yanlış yapıldı. İstanbul merkezi edasıyla *"ben istedim, ferman uygulanacak"* tavrında ısrara başladı. Kimse Ali Paşa'yı çağırıp iknaya çalışmadı. Ona sıradan bir mutasarrıf muamelesi yapıldı. Yani ferman ne Bosnalılara ne de Ali Paşa'ya anlatılmadı veya anlatılamadı. Modernleşmeye çalışan bir ülkede, modernleşmenin iki ayağı propaganda ve onurlandırma unutuldu.

İstanbul'un eninde sonunda Tanzimat'ı uygulayacağını düşünen Ali Paşa, isyan hazırlıklarını en azından fikri zeminde 10 yıldır yapmaktaydı. Son 2 yıldır *"Her ne olursa olsun Tanzimat'a karşı çıkılmalıdır"* fikrini iyiden iyiye yüksek sesle dile getirmekteydi. Özellikle Bosna'da angaryanın kaldırılması sırasında Bosnalı Hristiyanlara ödenen 15.000 kese para Bosnalı Müslümanları çok sinirlendirmiş, adeta çileden çıkarmıştı. Müslümanlar İslam'ın bölgedeki direği olarak kendilerine verilmesi gereken bir paranın devletin altını oyan, gözleri Karadağ Ladikası veya Sırp Knezi'ne çevrili bir zümreye verilmesine bir türlü anlam verememişlerdir.

Ali Paşa bu ortamda tüm yanlışlara muhalefet eden simge bir kimlikti. Fakat devletin hatalarına karşın o da değişen çağı iyi okuyamadı. İlk anlayamadığı, Bosna'da veya devletin diğer bölgelerinde uygulanması için bu derece ısrar edilen fermanın uygulanmasına dair inisiyatifin sadece İstanbul'un elinde olmadığıydı. Artık Islahat Fermanı'na doğru gidilen bir süreçte doğru girilmişti ve Batı'ya ekonomik bağımlılık arttıkça süreçte hızlanıyordu. Biraz da ülke iç işlerine karışılmasını önlemek adına ilan edilen Tanzimat Fermanı, tam tersine müdahaleleri kat kat artırmış; dahası İstanbul'daki Düvel-i Muazzama elçileri neredeyse her gün yeni bir reform programının uygulamaya konulması için hükümete baskı yapıyorlardı. İkincisi ise devletin samimi olarak eşitlik temeline dayalı bir *"Osmanlı"* vatandaşlık kimliğiyle ayrılıkçı hareketlerin önüne geçeceğine inanmış olmasıdır. Ali Paşa bu noktaları gözden kaçırmıştı.

Ali Paşa, Ömer Lütfi Paşa Bosna'ya geldikten sonra ona karşı koymak için Bosnalı beylerle yaptığı toplantıda, reformlara şimdi karşı çıkılmazsa 30 yıl sonra Bosna'nın Bosnalıların olmayacağını söyleyerek açıkça Tanzimat'a olan

muhalefetini dile getirdi⁹³. Ancak Paşa görünüşte devlet yandaşı gibi hareket etti. Gerçekte ise gizlice isyanı destekledi⁹⁴. Böylece Ali Paşa istemeyerek de olsa kendi öngörüsünün hızlanmasına katkıda bulunmuştu. Ancak onun günümüzde yaşayan torunlarından Griffe, Ali Paşa'nın Osmanlı Devleti'ne karşı geldiğini iddiasını kesin bir dille yalanlar. Ona göre, Hersek bölgesindeki isyanları Ali Paşa'yı ortadan kaldırmaya karar veren Ömer Lûtfi Paşa, yandaşı Karadağlı Knez Boğdan Zimonyiç'e çıkarttırarak suçu Ali Paşa'nın üzrinc atmış, İstanbul'u da bu konuda ikna etmiştir⁹⁵.

6-SİPAHİLERDEN KAYNAKLANAN PROBLEMLER

Sipahilerle reaya arasındaki ilişkiler daima problem oluşturmaktaydı. Fakat XIX. yüzyılla birlikte reayanın şikâyetleri daha da artmıştı. Onlar verdikleri vergilerin kendi güçlerini kat kat aştığını ifade edip, bu duruma daha fazla katlanmayacaklarını söylemeye başladılar. Konuyu açıkça devletin üst makamlarına aktarmakta da bir sakınca görmediler. Onların usulsüz vergi talepleri hakkındaki başlıca şikâyet konuları şunlardı⁹⁶:

1-Her kilise cemaatinin 350-700 gurusu arasında para vermediği takdirde, kiliselerde ayin yapılmasına izin verilmediği

2-Sipahilerin her köyde birer çardaklarının olması, çardaklarda hizmetkârları ile subaşılardan ikamet etmesi. Köy halkının hayvanları ile sipahinin haricinde bu subaşılar da angarya olarak hizmet etmesi

3-Köy halkının subaşılar ücretsiz olarak kuzu, rakı ve ekmek vermeye mecbur tutulması. Bunları vermeyenlerden dövcük 300 kuruş alınması

4-Öşür adı altında ürünün yarısına el konulması

5-Kadınların çiftçilikle uğraşp uğraşmadığına bakılmaksızın kadın başına ikiye kıya keten alınması

6-Her hanedeki kişi başına dörder kıyye tütün alınması

⁹³ B.O.A., *İ.H.*, nr:2541, 18 Cemaziyelahir 1265/11 Mayıs 1849 tarihli arz tezkiresi; Glenni, *a.g.e.*, s.84; Kendi topraklarının Hristiyan güçlerin eline geçeceği endişesi Balkanlarda yaşayan diğer Müslüman toplulukların da başlıca endişesiydi. Arnavutlar da Hristiyanlara verilen tavizler sonucu kendi topraklarının, bölgede yeni kurulan Hristiyan devletlere verilmesi endişesini taşımaktaydılar. Bakınız. Noel Malcolm, *Kosova. Balkanları Anlamak İçin*, Çeviren: Özden Arıkan, İstanbul: Sabah Kitapları, 1999, s.225.

⁹⁴ B.O.A., *İ.D.*, nr:11217, 21 Receb 1265/12 Haziran 1849 tarihli Mehmed Tahir Paşa'nın tahrirâtı; nr:11445, 5 Şevval 1265/24 Ağustos 1849 tarihli Mehmed Tahir Paşa'nın tahrirâtı; İnalçık, *Bosna'da Tanzimat*, s.2.

⁹⁵ Griffe, *a.g.e.*, s.7-11. 120.

⁹⁶ B.O.A., *İ. D.*, nr:10735, Lef:17, (1849) İsimli şikâyet dilekçesi; nr:12270, Lef:13, (1850) İsimli şikâyet varakası; Zafer Gölen, "Sırların 1848 Bosna İsyanı'na Etkileri", *Toplumsal Tarih*, Sayı:50, İstanbul, Şubat 1998, s.44; Michael Palaiet, *Balkan Ekonomileri 1800-1914 Kalkınmasız Evrim*, Çeviren: Ayşe Edirne, İstanbul: Sabancı Üniversitesi, 2000, s.152; Malcolm, *Bosna*, s.208.

7-Tarladaki tütün üretiminin 8 para duhan gümrüğü alınması

8-İnek başına bir buçuk kıyye tereyağı alınması

9-Kovan başına birer kıyye bal alınması

10-Hcr haneden altışar Hint tavuğu veya bedeli karşılığında 22 kuruş alınması

11-Perhiz günlerinde ondan yüze kadar yumurta alınması

12-Subaşıya odun tedarik etmek

13-Her ağıldan bir koç alınması

14-Köydeki her evden bir kadının bir hafta sipahiye angarya aşçılık yapması

15-Senede bir öküzün pastırma için alınması

Listeyi sayfalar dolusu uzatmak mümkündür. Yukarıda çoğu senede bir kez gerçekleşen yükümlülükler geçmişte problem teşkil etmezken, Tanzimatla birlikte problem olmaya başlamıştır. Hatta devlet tehdit edilerek bu yükümlülüklerle daha fazla katlanamayacaklarını, reayanın bazılarının Karadağ'a sığındığını, Avusturya kabul edecek olsa 20.000 kişinin Avusturya'ya iltica edeceğini ifade etmişlerdir. Konuyla ilgili Bosna Meclis-i Kebiri'nin merkeze gönderdiği bir raporda da sipahilerin Tanzimat'a kadar reayayı canlarının istediği gibi kullandıkları, bu nedenle sipahilerin Tanzimat uygulandığı takdirde reayaya istedikleri davranışlarda bulunamayacaklarını düşünerek, Tanzimat'ın uygulanmasını engellemek istedikleri belirtilmiştir⁹⁷.

7- VERGİ PROBLEMLERİ

Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılda uğraştığı başlıca problemlerden birisi de vergilerdi⁹⁸. Vergi oranları ve toplanması daima büyük bir meseleydi. Tanzimat Fermanı'nın büyük bölümünün bu konuya ayrılmasına rağmen istenilen başarının sağlandığı, verimli bir vergi toplama sistemine geçildiğini iddia etmek zordur. Buna karşı Tanzimat'ın getirdiği vergi sistemi başlangıçta halkın hoşuna gitmiş ve halk vergi toplama işiyle ilgili zorlukların sona ereceğini dahi düşünmüştür. Ancak yeni

⁹⁷ Bâb-ı Âlî de sipahilerin tavırlarının farkındadır. Ancak merkez sipahilerin tepkisinden çekindiğinden, Tanzimat uygulanana dek bu kanunsuzluklara göz yummuştur. B.O.A., *İ.D.*, nr:12526, 2 Receb 1266/14 Mayıs 1850 tarihli arz tezkiresi; *İ.M.V.*, nr : 6509, 12 Rebiülevvel 1267/15 Ocak 1851 tarihli Bosna Meclis-i Kebir mazbatası.

⁹⁸ Vergilerin düzensizliği ve dengesizliğini en ser eleştirenlerden biri de Ziya Paşa'dır. O konuyla ilgili yazdığı bir beyitinde vergiler konusunda şunları söyler:

*"Fukara, zam ile vergisi, edilmez tâciz,
Sanma âşar ile ağnam rüsumun nâciz,
Buldu gûya yeni bir mâden-i sim ü ibriz,
Tuz, tütün resme girip oldu hazine lebriz,
Etti tahvil-i kavâimle nukut istihsal."*

Bakınız, Ziya Paşa, *Zafernâme*, Baskıya Hazırlayan: Fikret Şahoğlu, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, Tarihsiz, s.104-114.

uygulama ile çıkarları zedeleneyeceğine inanan kimseler bu durumdan oldukça rahatsız olmuşlar ve Tanzimat'ın uygulanmasını engellemeye çalışmışlardır⁹⁹.

Tanzimat ilan edildiğinde Bosna'da neredeyse her tür verginin toplanması hususunda ciddi suistimaller vardı. Vergi tahsildarları veya mültezimler vergi toplamayı zenginlik aracı olarak görüyorlardı. Olayın vehametini 1835–1840 yılları arasında Bosna'da valilik yapmış Mehmed Vecihî Paşa'nın fazla cizye evrakı kesmek suçundan yargılanmış ve hatta suçlu bulunmuş olması çok güzel açıklar. Vergi toplama ilgili şikâyetler Tanzimatla birlikte artmış ve nihayet 1875 Hersek isyanının patlak vermesine neden olmuştur. Halkın şikâyetleri yarım yüzyıldır aşağı yukarı aynı kalmıştı. Bunlar¹⁰⁰:

1-Vergi tahsildarlarının kalabalık guruplarla bu işi yapması, bu kişilerin yiyecek ihtiyaçlarının köylüler tarafından karşılanması

2-Meccanen talep edilen yiyecek içecek maddeleri hakkında kendilcrine zorluk çıkaranları çeşitli şekillerde cezalandırmak

3-Cizyenin geçerli olduğu dönemlerde fazla cizye evrakı kesilmesi

4-Sahip olunan mal ve mülkün daha fazla vergi toplanılabilmesi için gerçeğinden fazla gösterilmesi

5-Vergi oranlarına ve vergi tahsil dönemlerine uyulmaması

6-Aşar toplamada yaşanan usulsüzlükler

7-Vergi oranlarının kişilerin ödeyebileceği oranların üzerinde olması

8- Üçleme tahsilâtı sırasında yaşanan problemler

9-Mültezimlerin keyfi tavırları

10-Sağlıklı olarak gerçekleştirilemeyen sayımların kazalar arasında vergi dengesizliğine yol açması¹⁰¹

11-Vergilerin zamanında toplanamamasından kaynaklanan vergi bakaya

12-Vergilerin toplanma işinin yerel idarecilere havale edilmesinden kaynaklanan problemler

Bölgede vergi kaynaklı problemler hem devlet hem de yabancı gözlemciler tarafından sık sık dile getirilmekteydi. Mesela 1918'de Şark Meselesi'ne dair bir eser kaleme alan Marriott, Bosnalı çiftçileri “*çekiç ve örs arasında kalmış zavallı*

⁹⁹ Kırılı, a.g.e., s.98-99; Sadece Balkanlar'da değil Anadolu'da da aynı problemler mevcuttu. Orada da eski vergi muafiyetine sahip kimseler halkı Tanzimat aleyhine kışkırtmaktaydılar. Bakınız, İnalçık, *Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler*, s.413-414; 416-418.

¹⁰⁰ B.O.A., *İ.MMS.*, nr:492, Lef:1, 18 Receb 1274/4 Mart 1858 tarihli Mehmed Kani Paşa'ya verilen talimat; Lef:19, 8 Zilkade 1273/30 Haziran 1857 tarihli Bosna Valisi Mehmed Reşid Paşa'nın tahrirâtı; *İ.D.*, nr:48054; 49211; Gölen, *Sırların 1849 Bosna İsyanı'na Etkileri*, s.44-46.

¹⁰¹ Bir kaza halkı sayıma razı olursa vergi vermiş, aksine sayıma direnen kazalar için sık sık vergi afları getirilmiştir. Bu durum doğal olarak eşitsizliğe yol açmış, vergi vermemek veya sayım yaptırmamak neredeyse devlet tarafından ödüllendirilen bir tavır olmuştur.

insanlar" olarak niteler. O, reayayı isyana sürükleyen temel sorunun milliyetçilikten ziyade, mali yükümlülükler ile ilgili olduğunu belirtir¹⁰².

8-TOPRAK KULLANIM MESELESİ

Bosna'da işlenebilir toprakların büyük çoğunluğu Müslümanlara aitti¹⁰³. Geniş arazilerden oluşan çiftliklere "baştına"¹⁰⁴ sahiplerine ise "Eshâb-ı alâka", "Erkân-ı Eyalet (Eyalet Erkân)", "Eshâb-ı Çiftlikât (Çiftlik Sahibi)" veya sadece "bey" denmekteydi. Truhelka'ya göre Osmanlılar Bosna'yı fethettiklerinde bölgede zaten baştına adı verilen büyük çiftlikler bulunuyordu. Fetihten sonra çiftlik sahiplerinin emlakine dokunulmamış, fetihten önceki yapı küçük değişikliklerle devam etmiştir. Ancak Suçeska bu iddiaya karşı çıkar ve çiftliklerin, fetihten sonra bölge yönetiminin dizginlerini elinde tutan mahalli Müslüman ileri gelenlerin çeşitli dalavereleri sonucu oluştuğunu savunur¹⁰⁵. XIX. yüzyıla gelindiğinde Bosna topraklarının % 80'i bu beyler tarafından kontrol ediliyordu¹⁰⁶. Merkezin reformları gerçekleştirmek için verdiği olağanüstü çabaya rağmen, onlar geçmişteki ayrıcalıklarını kaybetmek istemiyorlardı¹⁰⁷.

Hristiyanlardan oluşan çiftçiler ise baştinalarda geleneksel yöntemlerle toprağı işlemekteydi. Kmet adı verilen bu köylülerin kendilerine ait ekip biçcekleri toprakları yoktu. Üretilen ürünün üçte ikisini veya yarısını kendileri almakta, geri kalan kısmını ise çiftlik sahibine vermektedirler. Bu uygulama hem dış müdahalelere yol açmış hem de reayayı devlet aleyhine kışkırtmak için

¹⁰² Marriott, *a.g.e.*, s.318-319.

¹⁰³ Avdo Suçeska, "Osmanlı Yönetimi Altında Yugoslavya Ulus ve Halklarının Tarihteki Bazı Ayırıcı Nitelikleri". *X. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1993, s.1169-1178; Ciro Truhelka, "Bosna'da Arazi Meselesinin Tarihi Esasları", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, Çeviren: Cemal Köprülü, C.I, İstanbul, 1931, s.44; Palairot, *a.g.e.*, s.148-155.

¹⁰⁴ Baştına: Miras olarak geçen arazi hakkında kullanılan bir tabirdir. Osmanlılar Rumeli'de fethettikleri yerlerdeki bağ, bahçe ve evlerin çocuklarına geçmesine izin vermiştir. Bakınız, Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.I, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1993, s.170.

¹⁰⁵ L. S. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, London: Hurst & Company, 2002, s.235-236; Suçeska, *Osmanlı Yönetimi Altında Yugoslavya*, s.1169-1178; Truhelka, *a.g.m.*, s.57-61; Evans, *Through Bosnia*, s. 330-332; Jelavich, *Balkan Tarihi*, C.I, s.98; Vanni Cappelli, "The Bosnian Question and the Great Powers", *Mediterranean Quarterly*, Winter 1997, s.97.

¹⁰⁶ Capelli, Türk yönetimi boyunca Bosna Hristiyanları'nın Müslüman feodal toprak sahiplerinin boyunduruğu altında kabus gibi bir dönem yaşadığını yazar. Bakınız, Vanni Capelli, "The National Question and the Balkan Peninsula", *Mediterranean Quarterly*, Fall 1999, s.94.

¹⁰⁷ Beitullah Destani, *Ethnic Minorities in the Balkan States 1860-1971*, Volume: I: 1860-1885, London: Archive Editions Limited, 2003, s.82, (Documents:7; Foreign Office, nr:881/910); Dennis P. Hupchick, *The Balkans. From Constantinople to Communism*, New York: Palgrave Macmillan, 2004, s.181.

kullanılmıştır¹⁰⁸. Mesela 1839–40 yıllarında Bosna'yı ziyaret eden Mažuranić çiftçilerin durumunu şöyle anlatır: “*Saraybosna'daki çiftçilerin durumu Bosna'nın diğer yerlerine oranla en kötü olanıdır. Hristiyanlar güneşin altında başka bir şey olmaksızın yaşarlar. Ne bir ev ne bir barınakları vardır. Her şey ağaya aittir. Onlara ait ev yoktur. Evler Türkler'e aittir. Çiftçilerin evleri ağaç dallarından örülüdür ve damları samandandır. Ağa onlara toprağı işlemeleri için saban ve tohum verir. Yazın ürünü hasat etmek, sonbaharda meyveleri toplamak çiftçilerin işidir. Gelenekler gereği ürünün belli bir miktarı ağaya verilir. Saraybosna dışında çiftçilerin kendi evleri vardır, fakat ev yapımı için ağadan izin almak gereklidir. Aksi takdirde suç işlemiş kabul edilir. Ağaya sormadan ev yapılırsa ya bedelini ağaya vermek zorundadır ya da hapse girer. Ücreti ödenmeyen ev ondan alınıp bir Türk'e verilir. Çiftçiler samanlık kulübelerde oturmaya zorlanır.*”¹⁰⁹. İlerleyen yıllarda da reayanın durumunda bir iyileşme meydana gelmemişti. 1840'ların sonlarında Hersek'i ziyaret eden İngiliz Araştırmacı Wilkinson da reayanın hayat şartlarının iyi olmadığını ve toprak ağalarının baskısı altında ezildiklerini teyit eder¹¹⁰.

Reaya Tanzimat'ın ilanıyla birlikte işledikleri toprakların kendilerine verileceğini umarak bekleme içine girmiştir. Ümitleri gerçekleşmeyince de bu isteklerini zorla elde etmek için bir kıvılcım beklemeye başlamışlardır¹¹¹. Hükümet ise daha Tanzimat ilan edilmeden önce angaryaya savaş açmış, angarya kaldırılırsa çiftçilerin durumlarının düzleceğini hesaplamıştı. Ancak ne hükümet angaryayı kaldırabilmiş ne de angaryayı önlemeye yönelik çalışmalar reayayı tatmin etmiştir¹¹².

Tanzimat dönemi boyunca hatta Avusturya işgali sonrasına kadar toprak kullanım meselesi daima şikâyet konusu olmaktadır¹¹³. Çiftçiler;

1-Çiftlik sahiplerinin bazı yerlerde ürünün üçte birini değil yarısını aldıklarını

¹⁰⁸ Kmet, angarya hizmeti ifasıyla mükellef değildi. Şahsi hürriyeti de her hangi bir şekilde kısıtlanmış değildi. Ancak sonraki yıllarda devlet yapısındaki bozulmayla birlikte angarya gelenek halini almıştır. Bakınız, Truhelka, *a.g.m.*, s.47; İnalçık, *Bosna'da Tanzimat*, s.1; Palairat, *a.g.e.*, s.150-155; Evans, *Through Bosnia*, s.330-332; Aydın Babuna, *Bir Ulusun Doğuşu Geçmişten Günümüze Başnaklar*, Çeviren: Hayati Torun, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s.17-18; Malcolm, *Bosna*, s.208-209.

¹⁰⁹ Mažuranić, *a.g.e.*, s.86-87.

¹¹⁰ Wilkinson, *a.g.e.*, Volume: II, s.55, 67-69.

¹¹¹ B.O.A., *İ. D.*, nr:12270, Lef:1 I, 27 Rebiülahir 1266/12 Mart 1850 tarihli Mehmed Tahir Paşa'nın tahrirâtı; Zafer Gölén, *Tanzimat'ın Bosna Hersek'te Uygulanması*, Samsun, 1996, s.50-51 (Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Eğitimi Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi); Babuna, *a.g.e.*, s.35-37; Malcolm, *Bosna*, s.208-209.

¹¹² B.O.A., *İ. D.*, nr:10329 15 Safer 1265/10 Ocak 1848 tarihli arz tezkiresi; nr:10335 arz tezkiresi; İnalçık, *Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler*, s.362.

¹¹³ Arbuthnot, *a.g.e.*, s.60-61.

2-Hayvanlarının çok düşük fiyatla ellerinden alındığını

3-Çiftlik sahiplerinin daha fazla kâr elde edebilmek için çiftliğini fahiş bedel ile mültezimlere verdiklerini

4-Mültezimlerin kâr maksadıyla mevcut vergiler haricinde halktan daha fazla para talep ettiklerini

5-Çiftçileri rencide edici davranışlarda bulunduklarını, iddia etmişlerdir.

İstanbul da çiftçilerin şikâyetlerini haklı bulmaktaydı¹¹⁴. Bu maksatla samimi bir şekilde çaba sarfedilmiş ve nihayet 12 Eylül 1859 tarihinde Bosna'da toprak kullanım hakkını düzenleyen en kapsamlı kanun yürürlüğe girmiştir¹¹⁵. Kanuna göre, tarafların sorumlulukları açıkça belirlenmiş ve devlet garantisi altına alınmıştır¹¹⁶. Kanun yayınlandığı dönemde 1857'de başlayan isyan devam ettiğinden uygulanmasında güçlük yaşanmıştı. Bu nedenle İstanbul 1860'da toprak kanununun uygulanması için bölgeye özel bir talimat yollamak zorunda kalmıştır. Hükümet yaptığı ikazda, Avrupa Devletleri'nin kanun uygulanmadığı için devleti eleştirdiklerini ifade etmiş, yerel idarecilerden toprak kanununu vakit geçirmeden uygulanmalarını istemiştir¹¹⁷. Hersekli isyancılar da yabancı konsoloslara verdikleri şikâyet dilekçelerinde toprak kanununun uygulanmamasından kaynaklanan sorunları dile getirmişler ve arazi sahibi beylere mahsulün dörtte birinden fazlasının verilmemesini, bunun da kendi vekilleri tarafından toplanmasını talep etmişlerdir¹¹⁸.

1863'de Ahmed Cevdet Paşa'dan önce Bosna teftişine memur kılınan Ziya Bey'e verilen talimatta da, büyük masraflar yapılarak hazırlanan toprak kanununun uygulanmamasının isyanda büyük payı olduğu vurgulanmıştır. Talimatı kaleme alan Yusuf Kâmil Paşa, Ziya Bey'den "*Toprak kanunun uygulanmama nedenlerini incelemesini*" istemiş ve "*kanunun uygulanmasının çok önemli olduğunu*" ifade

¹¹⁴ B.O.A., *İ.M.V.*, nr:18369, 5 Zilkade 1275/6 Haziran 1859 tarihli tezkiresi; nr:18370, 12 Zilkade 1275/13 Haziran 1859 tarihli Meclis-i Tanzimat mazbatası; *İ.D.*, nr:28889, Lef:1, 29 Zilkade 1275/30 Haziran 1859 tarihli Meclis-i Tanzimat mazbatası; *Sadâret-Mektûbî, Meclis-i Vâlâ Evrâkı*, nr:91/11, 25 Safer 1274/15 Ekim 1857 tarihli Bosna Valisi'ne yazılan talimat; Tevfik Güran-Ahmet Uzun, "Bosna-Hersek'te Toprak Rejimi: Eshâb-ı Alâka ve Çiftçiler Arasındaki İlişkiler (1840-1875)", *Belleten*, C.LXX, Sayı:259, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2006, s.875.

¹¹⁵ Safer karnamesi olarak bilinir. B.O.A., *İ.MMS.*, nr:661, 13 Safer 1276/11 Eylül 1859 tarihli arz tezkiresi; 14 Safer 1276/12 Eylül 1859 tarihli irade; *Düstûr*, I. Tertip, C. I, s.765-771.

¹¹⁶ Fikret Adanır, "The Formation of a 'Millet' Nation Bosnia-Herzegovina: a Historiographic Discussion", *The Ottomans and Balkans A Discussion of Historiography*, Edited by: Fikret Adanır and Suraiya Faroqi, Leiden-Boston-Köln: Brill, 2002, s.271-272; Jelavich, *Balkan Tarihi*, C. I, s.381.

¹¹⁷ B.O.A., *İ.MMS.*, nr:900.

¹¹⁸ Hüdayî Şentürk, "Tuna Vilâyeti'nin Teşkiline, Karadağ ve Hersek Vukuâtına (1861) Dâir Cevdet Paşa Tarafından Kaleme Alınan Lâyiha", *Belleten*, C. LIX, S.226, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996, s.722.

etmiştir. Paşa'ya göre, "Can, mal ve ırzından emin olmadıklarını iddia eden Hristiyanların yakınmalarının altında, kanunların ve özellikle toprak kanunun uygulanmaması yatmaktadır. Bu durumda Bosna'da yaşayan halk aynı din ve ırktan oldukları için Avusturya ve Sırbistan idaresine meyletmekte, Osmanlı idaresinden kurtulmak için her yolu denemektedirler"¹¹⁹.

Ahmed Cevdet Paşa Bosna teftişine başladıktan kısa süre sonra Mostar'da Şuma Nahiyesi Kocabaşları ile yaptığı görüşmede, ne onların ne de bölgede görevli idarecilerin böyle bir toprak kanunundan haberleri olmadığını görmüştür. Duruma oldukça şaşırarak Paşa, konuyu araştırmış ve nihayet Mostar hükümet konağı mahzeninde kanunun uygulanması için hazırlanan konturato senetlerini bulmuştur. 1859'da bizzat Paşa tarafından İstanbul'da hazırlanarak üzerine işaret konan senet denklere hiç açılmadan mahzene konulmuş, bir daha da kimse senetlerle ilgilenmemiştir. Bu nedenle Paşa'nın ilk işi toprak kanununu uygulamak olmuştur. İyi niyetle ve büyük emek harcanarak hazırlanan toprak kanununun uygulanmaması gerçekten eleştirilmesi gereken bir konudur. Çünkü toprak kanunu sadece Osmanlı döneminde değil, Avusturya işgali döneminde de geçerli olmuş ve varlığını Yugoslav Krallığı kurulan dek devam ettirmiştir. Böylesi kıymetli bir düzenlemenin uygulanmamasında hiç şüphesiz bölgede görevli idarecilerin payı büyüktür. Buradan şu sonuç çıkmaktadır ki, bölge idarecileri yapılan işin önemini kavrayamamışlardır. Cevdet Paşa memurların kayıtsızlığını kızgınlık ve şaşkınlıkla şöyle dile getirmiştir: "Devletçe aşırı mertebe ehemmiyet verilerek yapılmış olan bir nizâm-nâmenin böyle kûşe-i nisyanda kalması ne kadar te'essüfî mûcib hâlâtta olduğu beyâna muhtâc değildir. Merkez-i saltanatta bunca tekellûfât ihtiyârîyle yapılmış olan bir mühim nizâmı taak-ı nisyana atan müseyyib ve bu misillî teseyyübât ile devletin enva'-ı müşkilâta düşmesine sebep olan me'mûrlar ile memleket idâresi kabil olamayacağı vâzihâtta olmakla evâhir-i saferde Bâbîâlî'ye beyân-i te'essüf ile arz- hâl eyledim." ¹²⁰.

9-ISLAHAT FERMANI'NIN ETKİSİ

Kırım Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti Batılı devletlerin desteğini yanına çekmek için 18 Şubat 1856'da bir Islahat Fermanı ilan etti¹²¹. Ferman sürekli şikâyet konusu olan "Müslüman gayrimüslim eşitsizliğini" ortadan kaldırmayı ve Hristiyan

¹¹⁹ B.O.A., *Taşra Evrakı. Bosna Müfettişliği*, nr:1/14, varak:2b-3b.

¹²⁰ Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir* 21-39, Yayınlayan: Cavid Baysun, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991, s.4-5.

¹²¹ Enver Koray, *Türkiye'nin Çağdaşlaşma Sürecinde Tanzimat*, İstanbul: Marmara Üniversitesi-Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1991, s.181-187; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988, s. 250-264.

tebaaya iyi davranma sözü verdi¹²². Fermanla, eyaletlerde tahkikat meclisleri kurulması, cizyenin kaldırılması, Hristiyanların belli bir oranda askere kabul edilmeleri gibi hususlar kabul edildi¹²³. Islahat Fermanı'na dayanılarak Paris Barış Antlaşması'na dâhil edilen, “*Hükümdarın Hristiyan halk hakkında iyi niyetini*” ifade eden hüküm ile Batılı devletlere ciddi bir taviz verildi. Böylece Hristiyan tebaa yasal olarak yabancı bir devlete şikâyetle bulunma hakkı kazandı. Hâlbuki Tanzimat ve Islahat Fermanları'nın engellemeye çalıştığı hususların başında bu konu gelirken, fermanın sonucu tam tersi oldu¹²⁴. Nükdedanlığıyla meşhur Fuad Paşa¹²⁵ katıldığı bir yemekte dış müdahalelere dikkati çekmek için diğer devlet temsilcilerinin kendi devletlerinin gücünden bahsetmeleri üzerine, “*En kuvvetli devlet Osmanlı Devleti'dir. Siz dışarıdan biz içeriden yıkmaya çalışıyor yine yıkamıyoruz.*” demiştir¹²⁶.

Osmanlı Devleti'nin bütün iyi niyetine rağmen, Islahat Fermanı'nın uygulanması o kadar da kolay olmadı. Hristiyanlar kendilerine tanınan hakların bir an önce uygulanmasını istedi. Batılı devletlerin müdahaleleri durumun içinden çıkılmaz bir hal olmasına yol açtı. Böylece eyaletlerde Hristiyan halkın çektiği cüretkâr ayaklanmalar baş göstermeye başladı. Bunların en önemlilerinden biri, 1857'de Bosna Hersek'te kendini gösterdi¹²⁷.

Islahat Fermanı'nın halk üzerindeki etkisinden ziyade ülkenin geleceğini düşünen kitleler üzerindeki etkisi daha bariz olmuştur. Özellikle fermanın getirdiği eşitlik ilkesinden hoşlanmayan, Hristiyanlar'ın çok şımartıldığını düşünen bazı kimseler, Osmanlı tarihinde ender rastlanan bir suikast ve darbe planı yapmışlardır. Hükümlüleri Kuleli'de hapsedilip yargılandıkları için Osmanlı tarihine “*Kuleli Vakası*” olarak geçen “*Padişaha suikast tertibinin*” temel gerekçesi Hristiyanlar'a çok fazla hak tanınmasıydı. 1859'da meydana gelen olaya karışanların elebaşlarından birinin Bosna Ordu Komutanı Hüseyin Daimî Paşa'nın olması çok manidardır. Hüseyin Daimî Paşa 1857 isyanın ilerleyen günlerinde Bosna Ordu Komutanı olmuş ve Grahova Savaşı'nda Karadağlılar'a karşı savaşmıştı. O ve Kuleli

¹²² Marriott, *a.g.e.*, s.311; Stavrianos, *a.g.e.*, s.381; Anderson, *a.g.e.*, s.159; Tanör, *a.g.e.*, s.73.

¹²³ Ahmet Cevat Ercen, “Tanzimat”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.XI, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979, s.742; Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.V, s.248-252; Aynı yazar, *Osmanlı Tarihi*, C.VI, Ankara:Türk Tarih Kurumu, 1988, s.1-7; Koray, *a.g.e.*, s.35-39; Stavrianos, *a.g.e.*, s.381.

¹²⁴ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.VI, s.6-7; İnalçık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, s.4

¹²⁵ Resim 17.

¹²⁶ Abdurrahman Şeref Efendi, *a.g.e.*, s.86; Davison, *a.g.e.*, C.I, s.19, 74.

¹²⁷ Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat. Târihi Hakikatların Aynası*, Hazırlayan: İsmet Miroğlu, İstanbul: Berekât Yayınevi, 1983, s.36; Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.VI, s.12.

Vakası'na katılan diğer kimseler, ülkenin Abdülmecid¹²⁸ idaresi ile iyice uçuruma sürüklendiğine kanaat getirmişler, düzeni değiştirmek için de Padişah'ı tahttan indirmeye karar vermişlerdi¹²⁹.

10-YEREL MEMURLARIN TUTUMU

Tanzimat ve Islahat Fermanları'nda memurlarla halkın ilişkilerine dair kuvvetli vurgular yapılmış, bundan sonra devletin bu konuda daha dikkatli davranacağı taahhüt edilmiştir. Ancak devletin yaptığı birçok iyi niyetli teşebbüs maalesef sonuçsuz kalmıştır. Bu dönemdeki temel sorun kanunlardan değil, yerel memurların tutumlarından kaynaklanmıştır. 1860'ların başında İngiltere'nin Bosna Konsolosu Holmes, kendi dışişlerini bölgedeki isyan hareketleri konusunda bilgilendirirken, isyan nedenleri arasında dış kışkırtmalar kadar yerel memurların tutumlarının da etkili olduğunu belirtmiştir¹³⁰. Mesela 1857 isyanı sırasında Hristiyan halkın şikâyet konularından biri de küçük kasaba yöneticileri olan müdürlerdi¹³¹.

Hristiyanların şikâyetçi olduğu diğer bir zümre ise bizzat güvenliği sağlamakla görevli zaptiyelerdi. Onlara göre, zaptiyeler köylülerden zorla ürünlerinin parasını almakta, gereksiz yere baskıda bulunmaktaydı¹³².

En büyük şikâyet konusu ise mültezimlerin tavırlarıydı¹³³. Özellikle, 1857'de İsvorik reayası isyan etmelerinin nedeni olarak mültezimlerin tutumunu

¹²⁸ Resim 3.

¹²⁹ Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız, Mahmud Celâleddin Paşa, *a.g.e.*, s.92; Uluğ İğdemir, *Kuleli Vak'ası Hakkında Bir Araştırma*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1937, s.9-38; İsmail Hâmi Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.IV, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1961, s.188-190; Tanör, *a.g.e.*, s.93; Tancr, *a.g.e.*, s.24.

¹³⁰ Marriott, *a.g.e.*, s.320-321.

¹³¹ B.O.A., *J.M.V.*, nr:17012, 15 Receb 1274/1 Mart 1858 tarihli Meclis-i Vâlâ mazbatası.

¹³² B.O.A., *Sadâret-Mektûbi*, Meclis-i Vâlâ Evrâkı, nr:91/11.

¹³³ Bosna'da mültezimlerden kaynaklanan baskılar büyük devletlerin de ilgisini çekmiştir. Bosna'daki yabancı konsoloslar, bu konuda, sürekli kendi memleketlerini bilgilendiriyorlardı. Mültezim sorununun halledilmesi için, İstanbul'daki elçisi Lord Canning'e talimatlar gönderen İngiliz Hükümeti bir yazısında, "*Hal böyle devam eder ve Hristiyanlar hakkında baskılar devam ederse Osmanlı Devleti'nin iktidarsızlığı yakın zamanda tüm Avrupa Devletleri tarafından kabul edilecektir.*" şeklinde ağır ifadeler yer almıştır. Bakınız, Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir 13-20*, Yayınlayan: Cavid Baysun, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991, s.23. Dönemin görgü tanıklarından Collas, mültezimliği Osmanlı tarımının geri kalması ve köylülerin ezilmesinin temel nedeni olarak görür. Ona göre; "*Toprak sahipleri, mültezimlerin vergileri toplamasından sonra ürünleri üstünde tasarrufla bulunabilmektedirler. Mültezimler çoğunlukla kendilerini bekletmektedirler, yağmurlar bastırmaktadır, ürün bozulmaktadır ve köylü ancak ürününü sevkıyat limanına taşımak için geç kaldıktan sonra ürünü üstünde tasarruf hakkında kavuşmaktadır. Mültezim, çoğunlukla, ürünün onda birini ürün değerlerinin ortalamasına göre değil, yalnızca en iyi kaliteye göre hesaplayarak almaktadır ve çiftçi ürün bütünü üzerinden devlet adına istenen % 10'u*

göstermişlerdir¹³⁴. Mültezimlerle ilgili, Hristiyanlar tarafından sunulan şikâyet dilekçelerinde "... İşte bunlardan zalim'de olan Bosna reayası ne suretle bu zalim mültezimlere ifâ-yı öşr vesaireye mübâderet ideyorlar ve hesab itdiğimizize göre senevî olarak beher haneden en fukârası olsun virgî ve îâne-i askeriye ve sâire bin ikişyüz gurus itâ itmektedir. Edâ idemeyeni dürlü dürlü ezâ ve cefâlarla bazılarını darb ve bazılarını tavanlara çıkarub saman ve gübre ile duş ideyorlar. Dul hatunlar ki hiçbir şeye mâlik değillerdir. Bi-hak bir şey alınamayacak iken senesinden evvel defterinde hayvanlar ağıl içine geçildiği gibi his olunmakta ve bazen hamile hatunlar ayakla darb olunup ölü olarak vaz itdirilmekte ve böyle hatunların vefatı vuku bulmaktadır. Bu suretle bile bazılarının bir şeylerini bırakmayup hatunları dahi bu yüzden itlâf eylediklerinden ayağına giyecek çarıklerini ağaçtan yaptıрмаğa bi'ıttabi mecbûr olub kendi çocuklarını satmak derecelerine gelmiştir. Üçlemeci, öşürcü, subaşı, bölükbaşı ve pandorları¹³⁵ dahi istedikleri gibi meccânen idare it'âm idiyorlar..." gibi öyle dokunaklı cümleler vardır ki, okuyucu inanmakta güçlük çekmektedir¹³⁶. Ancak İstanbul da bölgede bir takım problemler olduğunu kabul etmiş ve bunları gidermek için çoğu zaman Müslümanları dahi rencide edecek tedbirleri almaktan çekinmemiştir. Ne var ki, mesceleler Hristiyanların iddia ettiği boyutta da değildir. Hatta çoğunun gerçekte bir ilgisinin olmadığı, tarafların hazır bulunduğu, tarafsız mahkemelerde belgelcriyle ispat dahi edilmiştir¹³⁷. Şikâyet konuları Panslavistler tarafından belirlenerek kiliseler¹³⁸, gazeteler, dergiler ve yurt dışında öğrenim gören kimseler tarafından halkın kafasına sokulan şeylerdir.

Osmanlı Devleti yukarıdaki şikâyetlere kayıtsız kalmamış, Bosna Meclis-i Kebiri'nden mültezimler ve vergi tahsildarları tarafından yapıldığı iddia edilen baskı ve yolsuzlukların önüne geçecek bir yönetmelik hazırlaması istenmişti. İlgili yönetmelik, Meclisin 10 Haziran 1857 tarihli toplantısında hazırlanmıştır.

ödeyecek yerde çok daha yüksek oranda ödeme yapmak zorunda kalmaktadır.". Bakınız, Bernard Camille Collas, 1864'te Türkiye. Tanzimat sonrası düzenlemeler ve Kapitülasyonların tam metni, Çeviren: Teoman Tunçdoğan, İstanbul: Bileşim Yayınevi, 2005, s.269-270; 10 Temmuz 1858 tarihli Avusturya'nın Bosna Konsolosu Rössler'in Tuzla'daki ajanı Omchikus'un raporu. Bakınız, Berislav Gavranović, *Bosna i Hercegovina od 1853.-1870. godine*, Sarajevo: GRADA-Odjeljenje Istorisko-Filoloških Nauka, 1956, s.143-146.

¹³⁴ B.O.A., *İ.MMS.*, nr:436; *Sadâret-Mektûbî, Meclis-i Vâlâ Evrâkı*, nr:91/11.

¹³⁵ Pandor: Rumeli'de kır bekçisi, derbentçi gibi muhafaza memurları hakkında kullanılır bir tabirdir. Bakınız, Mehmed Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.II, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1993, s.752.

¹³⁶ B.O.A., *İ.MMS.*, nr:436, Lef:59.

¹³⁷ B.O.A., *İ.MMS.*, nr:436, Lef:2, 27 Zilkade 1273/19 Temmuz 1857 tarihli geçici mahkeme tutanağı.

¹³⁸ Hupchick, a.g.e., s.201. Fener Rum Patrikhanesi

Yönetmelik halkın tamamının anlaması için Türkçe ve Boşnakça hazırlanarak sancak ve kazalara gönderilmiştir¹³⁹.

25 maddelik yönetmelikle mültezimlerin hak ve yetkileri ile, vergi mükellefleri ile aralarındaki hukukun nasıl olacağı en ince detayına kadar tesbit edilmiştir. Yönetmeliğe uyulmaması durumunda hapis cezası da dâhil sert cezai müeyyideler getirilmiştir. Yayınlanan yönetmelikte aşağıdaki şekildedir¹⁴⁰:

1-Mültezimler öşür toplamak için hasat vakti vergi bölgesine giderek, vergi tahsilâtını gerçekleştirecek. Ürün tarladan kaldırıldıktan sonra öşür talebinde bulunulması durumunda, durum reaya tarafından ilgili yetkililere bildirilecek. Taraflar bu kurallara uymazsa, iki taraf birlikte sorumlu tutulacak.

2-Mültezimler ve memurları zamanında gelmedikleri takdirde ziraatla uğraşanlar tarafından derhal hükümete haber verilerek, memurların vaktinde gönderilmesine çalışılacaktır. Memur gelmeden veya gelmişlerse onlara haber verilmeden zahirenin öşrünü eksik vermek amacıyla ürünün hasat edenler Ceza Kanunnamesi'nin 2. fasıl 14. maddesine göre; "*Emvâl-i Beytû'l-malî telef etmiş*" sayılacaklardır. Gümrükten mal kaçırانlar hakkında 2 kat gümrük alınacağı gibi, bunların kaldırdıkları üründen 2 kat daha fazla öşür alınacak. Ancak sadece mültezimlerin beyanı üzerine 2 kat vergi talebi uygun olmayacağından, kanunlar çerçevesinde yapılacak bir soruşturma sonrasında buna karar verilecektir.

3-Önceden tımar ve mukataa sahipleri, deflerinde yazılı öşürlerini hasat vakti tahsil etmeyip, aradan bir süre geçtikten sonra öşür tutarı kadar parayı nakden almayı usul edinmişlerdir. Ancak Tanzimat-ı Hayriye uygulamaları gereğince tımar ve mukataa topraklarına devlet tarafından el konularak, ürünün öşrünü toplama görevi mültezimlere verilmiştir. Bazı mültezimler eski uygulamaya uymamışlar, çiftçiler ise kendi rızalarıyla öşür hâsılâtını satın almışlardır. Bu durumda mültezimler çiftçilere bıraktıkları zahircinin ambar kirasını istemişlerdir. Uygulama halka ağır gelmiştir. Bu nedenle halktan öşürden ziyade bir şey talep edilmeyecektir. Pekmezden öşür alındığı için pekmez yapılan taze erik, armut ve elmadan ayrıca öşür alınmayacaktır.

4-Köy halkından biri öşür gelirini satın almaya karar verirse, bu kimse Hristiyan ise o köyün papaz ve knezi ile kaza ve liva meclisine gelip meclis huzurunda satış yapılacaktır. Satış hem mültezim hem de öşürü satın alan kimsenin rızasıyla yapılacak. Satışın ne kadar paraya mal olduğu, ürün miktarı kaç vukıyye olacak, tespit edilerek tarafların lisanlarıyla sent hazırlanacaktır. İltizamı alacak kimse Müslüman ise imam ve meclis aracılığıyla sistem işleyecektir. Uygulamaya aykırı olarak kendi aralarında alış veriş olur, sonra anlaşmazlık çıkarsa şikâyetler

¹³⁹ B.O.A., *İ.MMS.*, nr:436, Lef:25, 17 Şevval 1273/10 Haziran 1857 tarihli Bosna Meclis-i Kebiri mazbatası.

¹⁴⁰ B.O.A., *İ.MMS.*, nr:436, Lef:7.

kabul olunmayacaktır. Satış sözleşmesi sonrasında anlaşmazlık ortaya çıkarsa ödeme mültezime ayni olarak verilecektir. Çiftçinin ayni ödemek için zahiresi yoksa, öşrünü satın aldığı mamul hasat zamanı fiyatı kaç para ise mültezime o para ödenecek, mültezim tarafından fazla para talep edilmeyecektir. Mültezimin rızası olmadıkça kendisine baskı yapılmayacağı gibi, mültezimler de çiftçilere baskı uygulamayacaktır.

5-Taze elma, erik, armuttan, üzüm; lahana, patates, şalgam, soğan, sarımsak, kabak tartıldıktan sonra, o mahal meclisinin rayiç üzere hükümete yazılı olarak bildireceği fiyat tatbik olunarak ayni ve nakdi olarak öşrü ödenebilecektir.

6-Taze meyve usulü üzere sahibi tarafından mültezime haber verilecek. Mültezim veya adamı tarafından derhal bulunduğu kazanın meclisi aracılığıyla 2 kişi tayin olunarak ilgili bahçeye gidilecek ağaçlarda mevcut olan meyve miktarı tahmin edilecek. Tahmin miktarına bahçe sahibi rızası alınacak. Daha sonra tahmin olunan miktar üzerinden mültezime öşür ödenecektir. Bahçe sahibi takdir olunan tahmine razı olmadığı takdirde, kesinlikle öşür alınmayacaktır. Ürün tartıldıktan sonra ya ayni olarak ya da verginin ödenmesi gereken günün rayiç fiyatına dair ilgili kaza meclisinin tutanağına göre nakit olarak ödenecektir. Mültezimler aksi davranıştan kaçınacaklardır.

7-Eskiden beri halka bırakılan mera ve dağlardan hariç yerlerde yetişen taze ottan tarafların rızasıyla o yöre meclisinin kararıyla o günün rayici üzerinden nakden veya aynen öşür alınacaktır. Ancak bazı kazalarda çayır sahipleri çayırın etrafına çit çekip hayvanlarını otlatmaktadırlar. Bu gibi yerlerdeki otlardan da öşür alınması gerekmektedir. Bu gibi yerlerin vergisi, mahalli meclislerinin hakkaniyet üzere nezaretleri ve erbâb-ı vukuf aracılığıyla takdir ettirilerek öşür ona göre tahsil olunacaktır.

8-Buğday, arpa, çavdar, alaf, mısır, pirinç, fasulye, nohut ve benzeri gibi şeylerden ayni olarak öşür alınacaktır. Tahsilât kile veya demet usulüyle yapılabilecektir. Eğer demet olarak verilirse çiftçi bu demetleri toplayacak ve kendi payından evvel öşür demetlerini harman yapacak ve mültezime teslim edecektir. Harman sonunda çıkan saman çiftçiye bırakılacaktır.

9-Odun, kömür, ebegümeci, ıspanak, pırasa, semizotu, salata, marul, asma kabağı, enginar gibi bostan kabul edilmeyen ürünlerden öşür alınmayacaktır. Ancak Bosna'da bazı mahallerde pırasa üretimi yaygın olduğundan sadece pırasadan öşür alınacaktır.

10-Bazı mahallerde yakılan kireçten öşür alınmakta olup, bu kanuna aykırı olduğundan kireçten öşür alınmayacaktır.

11-Mültezim veya memurları zamanında işlerinin başına gelip, çiftçilere iyi muamele yapacaklardır. Vergi tahsili esnasında gittikleri yerlerde halktan ücretini ödemediği veya rayiç bedelinin altında yem ve yiyecek talep etmeyeceklerdir. Şayet bu tür davranışlar olur ise çiftçiler tarafından derhal hükümete bildirilecek ve bu

kişiler tutuklanacaktır. Bu durum halk tarafından bildirilmezse sonuçlarından halk mesul olacaktır.

12-Şehir ve köylerde havalisinde bulunan ağaçların meyvelerinden öşür alınmayacaktır. Genç aynı yerlerde kendileri tüketmek üzere ekilen soğan ve sarımsaktan da öşür alınmayacaktır.

13-Öşür toplama bittiğinde, hangi haneden ne kadar öşür alınmış ise hane sahiplerinin isimleri ve alınan öşür defterlerine kaydedilecektir. Bu defterler 2 nüsha tanzim olunacak, biri ilgili köyün imam, muhtar, papaz veya knezleri tarafından imzalanarak mültezime verilecek, diğeri mültezim tarafından imzalanarak ilgili köyün imam, muhtar, papaz veya knezine verilecektir. Herhangi bir anlaşmazlıkta bu defterlere müracaat edilecektir. Bu defterler üzerinde hangi nedenle olursa olsun bir ekleme veyahut kayıtlar üzerinde bir oynama yapılmayacaktır. Daha sonra defterlerin birer nüshası ilgili kaza meclisine gönderilecektir.

14-Öşürün aynı olarak tahsil edileceği yerlerde, bir adamın yüklü arabasıyla bir günde gidip yine geri gelebileceği mesafe (Bu Bosna'da 3 saatlik yakın pazaryeri anlamına gelir), her yirmi vukıyye (İstanbul hesabıyla bir keyl) zahire için mültezim tarafından saat başına 3 para nakliye ücreti ödenercek, halk tarafından taşınacaktır.

15-Bundan uzak mesafe ve iskelelere nakledilecek zahir için mahalleri meclis marifeti ve nakliyecinin rızasıyla münasip bir ücret ödenecektir. Taşıma ücreti yolların durumuna göre farklılık arz edebilecektir.

16- Nakliyat harmanının hemen sonrasında yapılacaktır. Gecikmeler probleme neden olabilmektedir.

17-Üçleme hâsılâtının nakline halk yükümlü değildir. Çiftlik sahipleri ücretini ödemek şartıyla çiftçiler ürünü taşıyabilirler. Fakat bu yapılırken çiftçilere asla baskı yapılmayacaktır.

18-Otların nakli hususunda da çiftçiler asla zorlanmayacak, en fazla otun biçildiği bölgenin kenarına kadar taşıma yapılacaktır.

19-Üzüm, meyve ve bal hâsılâtının vergisi mahalli meclis tarafından belirlenen rayıcı üzerinden nakden veya aynen alınacaktır. Ancak kovanların içindeki baldan vergi alınmayacaktır.

20-Vergi ve üçleme tahsil edildikten sonra kalan ot vesairéden ne çiftlik sahipleri ne de mültezimler ayrıca vergi talep etmeyeceklerdir.

21-Dağlarda köy ve çiftlik hayvanlarına mahsus meradan, vakıf arazilerinden, boz ve boş olan yerleri ekip biçmek isteyenlerden yalnız kâğıt parası alınacaktır. Bu yerlerden 1 sene, tarla taşlıksa 2 sene öşür alınmayacaktır. Eshâb-ı Alâka'nın tapusuz malı olan yerlerden 1-2 sene bir şey talep edilmeyecektir. Ancak toprak Eshâb-ı Alâka tarafından açtırılıp, işlemek üzere çiftçilere verilirse o zaman çiftçiler çiftlik sahibine üçleme verecektir.

22-Büyük ve küçük bütün memurlar, halifeleri ve meclis azaları ile diğer görevlilerden hiçbir şey ne bizzat ne de aracı öşür, vergi, üçleme görevi

alamayacaktır. Alan memur olursa cezalandırılacaktır. Ters bir durumu yöre halkı duyar ve bilir, ancak haber vermez ise o kişilerde cezalandırılacaktır.

23-İş bu talimata aykırı olarak çiftçilere baskı yapan mültezimler olur ise şiddetli bir şekilde terbiye ve takdir olunacağı gibi Müslüman ve Hristiyanlar tarafından bu kişilerin yaptıkları her ne ise kazada ise kaza meclisine, livada ise liva meclisine haber verilecektir. Haber vermeyen halk dahi takdir edilecektir. Kaza ve liva meclisine haber verilen ihbarları değerlendirmeyen memurlar çok büyük suç işlemiş sayılacaktır.

24- Talimatnamede yer almayan hususları sancak idarecileri merkeze rapor edecekler ve gelecek talimata göre hareket edeceklerdir.

25-Taraflar yukarıda yer alan talimata göre davranacaklar, mültezimler çiftçilere baskı yapmayacak, onları rencide etmeyecekler; çiftçiler de onda birden aşağı öşür vermek için teklifte bulunmayacaklardır. Öşür vergisinin toplanmasına zarar verecek her türlü davranıştan kaçınılacaktır.

Tahmin edileceği gibi kararları uygulamak sanıldığı kadar kolay olmamıştır. Çünkü ilerleyen yıllarda da mültezimlerden kaynaklanan şikâyetler azalmamış, aksine artmıştır.

11-RUM KÖKENLİ DİN ADAMLARINDAN DUYULAN RAHATSIZLIK

Bosna Hersek'te Hristiyan zümrenin büyük çoğunluğunu oluşturan Ortodokslar, İstanbul'a bağlıydılar¹⁴¹. Bosna'da papazlar daha çok yerli halktan oluşurken, piskoposlar ve yüksek din bürokrasisi Rumlar'dan oluşuyordu. Bosnalı Ortodokslar milli menfaatleri gereği, hali hazırda müstakil bir kilise kurmak için çabalıyorlardı¹⁴². Halk İstanbul'dan gönderilen din adamlarını bir nevi Türk casusu

¹⁴¹ Bu konuda ayrıntılı bilgi ve genel bir değerlendirme için bakınız, İlber Ortaylı, "Tanzimat Döneminde Balkanlarda Ulusal Kiliseler ve Rum-Ortodoks Kilisesi", *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler I*, Ankara: Turhan Kitabevi, 2000, s.285-290. Bölgedeki Slav unsur, sırf İstanbul'daki Patrikhane'den kurtulabilmek için Katolik Kilisesi'ne bağlanmayı dahi düşünmüştür. Bakınız, İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, Ankara: Cedit Neşriyat, 2007, s.379-380.

¹⁴² Yerli halk piskoposları "Türk" olarak niteliyor ve onlardan nefret ediyorlardı. Murad Efendi, *a.g.e.*, s.130; Patriğin Bosna'da sevilmediğini Avusturya elçisi Atanakoviç de Saraybosna'dan 18 Şubat 1853'de gönderdiği raporunda belirtmiştir. Raporda patrik yüzölçü, sevimsiz, Osmanlı uşağı, reayayı kandıran biri olarak tanımlanmıştır. Bakınız, 18 Şubat 1853 tarihli Avusturya'nın Bosna Konsolosu Atanaskoviç'in raporu. Gavranović, *a.g.e.*, s.33; Evans, *Illyrian Letter*, s.8-9; Eren, *a.g.m.*, s.747. Ortaylı, Slav unsurları arasında Patrikhane'nin en az Bâb-ı Âlî kadar antipatik bir güç olduğunu yazar. Bakınız, Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, s.375, 452.

olarak gördüklerinden, bu kimseleri istemiyorlardı¹⁴³. Bu nedenle bizzat din adamlarıyla ilgili şikâyetler başlıca mesele oluştuyordu.

Bosna Hristiyanlar tarafından çıkarılan ayaklanmalarda isyanları idare edenlerin büyük çoğunluğunun papazlar olduğu dikkate alındığında, Ortodokslar'ın bu konuya neden bu kadar ehemmiyet verdikleri kendiliğinden ortaya çıkar. Çünkü isyanların örgütlenmesi, sevk ve idaresinde en önemli merkezlerden biri kiliselerdi. Papazlar her türlü istiklâl davasında çok önemli rol oynuyor, ancak İstanbul'a bağlı kaldıkları müddetçe diledikleri gibi hareket edemiyordu. Onları bu durumdan kurtarmanın yolu, sürekli şikâyetlerle Fener Rum Patrikhânesi'ne bağlı din adamlarını yıpratmak ve çözüm için Rusya'yı devreye sokmaktı. Planın Rusya tarafından hazırlandığı, Bulgaristan gibi benzer yerlerde de aynı isteğin açıkça dile getirilmesinden anlaşılmaktadır¹⁴⁴. Bosna'da Rus planı uzun süredir yürürlükteydi. Ancak fiili mücadele Sırbistan aracılığıyla yürütülüyordu. Bu konudaki şikâyetler özellikle kargaşa döneminde tekrarlanmaktaydı. Mesela 1849 isyanı öncesinde de benzer propagandalara sahne olunmuştu. Sırbistan'da yayınlanan *Sırp Haberleri* (*Sırske Novine*) *Gazetesi*'nde bu konuya geniş yer ayrılmıştı. Gazeteye göre, "Bosna'daki reaya Müslümanlar kadar Rum patriği tarafından da zulme ve baskıya maruz kalmaktadır. 1,5 yıl önce Ortodoks temsilciler şikâyet için İstanbul'a gitmişler, ancak bir sonuç elde edemedi. Şikâyetçiler Travnik'e döndüklerinde hapse atılmış, bazıları orada ölmüş, bazıları da serbest kaldıktan sonra Patrik tarafından öldürtülmüştür. Yine geçen yıl kutsal günlerde bazı rahipler reayadan 200-300 kuruş toplamak istemiş, parayı veremeyen fakirler Travnik'e getirilerek patriğin gözü önünde falakaya yatırılmıştır. Bunların bir kısmı valiye teslim edilerek hapse atılmıştır. Bu durum Hristiyan milleti için rezalet ve yüz kızartıcı bir haldir. Patrik ise dışarıya melek gibi bir görünüm sergilemektedir. Oysa şeytanın kendisidir. Zaten patrik Slav değil Rum'dur ve özellikle Slavları yok etmek için görevlendirilmiştir."¹⁴⁵. Gazete haberlerinden de anlaşılabileceği gibi açık bir Slav milliyetçiliği söz konusudur. Fakat Ortodoks Kilisesi'nde makamlar para ile elde edildiği için, makamında kalmak ya da daha üst bir makama yükselmek isteyen bir din adamı, arzusuna kavuşmak için halktan yüklü miktarlarda para topluyordu. Dini

¹⁴³ Evans, *Through Bosnia*, s.183; Aynı yazar, *Illyrian Letters A Revised selection of Correspondence from the Illyrian Provinces of Bosnia, Herzegovina, Montenegro, Albania, Dalmatia, Croatia, and Slavonia, Adressed to the 'Manchester Guardian' during the Year 1877*, London: Longmans, Green, And Co., 1877, s.8-9.

¹⁴⁴ Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir* 13-20, s.103; Evans, 1877'de Uziçe'de rastladığı papazın eski bir isyancı lider olduğunu yazar. Bakınız, Evans, *Illyrian Letter*, s.8.

¹⁴⁵ B.O.A., *İ.D.*, nr:10735, Lef:11, 18, 19; Gölen, *Sırpların 1848 Bosna İsyanı'na Etkileri*, s.46-47.

makamların para ile alınıp satılması hadisesi bazı Batılı yazarların gözünden de kaçmamıştır¹⁴⁶.

12-ORTODOKS DİN ADAMLARININ ETKİSİ

Kilise her zaman Balkanlar'daki isyanlarda her zaman çok önemli rol oynamıştır. Hatta Balkanlar'daki toplulukların militleşmesini dahi bizzat kilise sağlamıştır. Neredeyse her kilisenin hâkim olduğu sahada ayrı ayrı milletler türemiştir. Kilise bu işlevi gerçekleştirirken dini milli bir gaye ile kullanmış, tarihi hadiseleri nesilden nesile aktararak milli bilincin uyanık kalmasını sağlamıştır.

Balkanlar'ın diğer bölgelerinde olduğu gibi Sırp Ortodoks inancı da dini bir inanç alanı olmaktan ziyade, milliyetçi bir inanç alanı olarak gelişmiş ve günümüze kadar aynı çizgiyi korumuştur. Sırlar Türk hakimiyetine dahil olduktan sonra, Büyük Sırbistan idealinin kurucusu ve yaşatıcısı kilise olmuştur¹⁴⁷. Bosna Hersek'te ise Ortodoks din adamları; Osmanlı Devleti'nin kendilerine sağladığı serbestlik ortamından istifade ederek, milli meselelerin takipçisi olmuşlar ve Ortodoks halka milliyetçi düşünceler aşılamışlar, birçok ayaklanmaya önderlik etmişlerdir. Kilise ve din adamları daha XVI. yüzyıldan itibaren aktif biçimde milliyetçi hareketlere katılmışlardır. Toplumsal bilincin oluşması için savaştan da çekinmemişlerdir. XIX. yüzyılda bölgeyi gezen seyyahlar, Ortodoks rahiplerin aynı zamanda birer savaşı olduklarını ve onların savaşçılıklarına dair birçok hikâye işittiklerini yazmışlardır¹⁴⁸.

XIX. yüzyıl ortalarına kadar Balkanlar ve Bosna bölgesindeki isyanların çoğu dini bir kisve ile ortaya çıkmış, din adamları tarafından yönlendirilmiştir. Bu yüzden isyanlarla dini davalar daima iç içe geçmiş, asilerle din görevlilerini ayırt etmek zor olmuştur. Din görevlilerinin bu kadar rahat hareket etmelerinin ardında, Osmanlı Devleti'nin kendilerine gösterdiği saygı ve onlara sağladığı bir nevi özerklik yatmaktaydı. Herhangi bir rahip isyanlarda liderlik yapmış dahi olsa adı bir suçlu gibi muamele görmemiş, tutuklanmalarından cezalandırılmalarına kadar

¹⁴⁶ Her türlü din adamı atamalarında büyük paralar dönüyor, makamlar parayla alınıp satılıyordu. Bir din adamı, bir üst makama atanacağı zaman bilgisini kimse sormuyor, sadece ne kadar para verilebileceği merak ediliyordu. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bakınız, Božidar Jezernik, *Vahşi Avrupa. Batı'da Balkan İmajı*, Çeviren: Haşim Koç, İstanbul: Küre Yayınları, 2006, s.100-101; Arbuthnot, a.g.e., s.43; Collas, a.g.e., s.61; Bu durum ünlü yazar Voltaire'in de dikkatinden kaçmamıştır. Bakınız, Voltaire, *Türkler, Müslümanlar ve Ötekiler*, İstanbul: İlkiz Yayınevi, 2006, s.44.

¹⁴⁷ Evans, *Through Bosnia*, s.183; Sırların ve Sırp Kilisesinin dini algılama biçimleri hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız, Christos Mylonas, *Serbian Orthodox Fundamentals. The Quest for an Eternal Identity*, Budapest-New York: CEU Press, 2003; Trouton, a.g.e., s.44. Ortodoks Papazların 1840'larda halkı ayaklandırmak için yaptığı faaliyetler hakkında bakınız, Uzun, a.g.e., s.54.

¹⁴⁸ Vjekoslav Perica, *Balkan Idols: Religion and Nationalism in Yugoslav States*, New York: Oxford University Press, 2002, s.3-11; Arbuthnot, a.g.e., s.43-44; Trouton, a.g.e., s.44.

geçen tüm süreç büyük bir dikkatle yürütülmüştür. Farklılıklarının veya Osmanlı kanunlarının kendilerine tanıdığı ayrıcalıklardan sonuna kadar istifade eden din adamları Bosna isyanlarında daima etkin rol oynamışlardır. Mesela 1857–59 isyanlarında İsvornik bölgesinde asilerin liderliğini yapan Bihkeli Şenkel Todosiye'ye adlı bir adamıydı. Tutuklandıktan sonra da Todosiye'ye dokunulamamış, sadece sürgünle yetinilmiştir. Fakat o kaçarak Sırbistan'a sığınmış 1861 isyanında yeniden faaliyetlere başlayınca ele geçirilmiş, bu kez Bolu'ya sürgün edilmiştir. Todosiye'nin tutuklanmasından sürgününe tüm kararlar devlet'in en üst yargı organı olan Meclisi Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'de karara bağlanmış¹⁴⁹, kendisi için özel bir irade yayınlanmıştır¹⁵⁰.

1861'de başlayan isyan sürecinde de yerel din adamlarının tutumunda bir değişiklik yaşanmamıştır. Yerel din adamları bir taraftan devlet tarafı görünürken gizlice asileri desteklemişler, kilise ve manastırlar silah deposu ve toplanma merkezleri olarak asilerin hizmetine sunmuşlardır¹⁵¹. Bu duruma en güzel örnek Kosireva Manastırı Başpapazı Pop Todosiye'dir. Devlet Todosiye'ye o kadar güvenmektedir ki, asilerce nasihatçi olarak dahi göndermiştir. Hâlbuki Todosiye el altından asilere yazdığı mektuplarında onları desteklediğini ifade etmekte, manastırını asilerin toplanma merkezi olarak kullanmasına izin vermektedir¹⁵². Yerel din adamlarının isyandaki rolü Ekim 1861'de Banaluka'da yapılan bir tahkikatta bir kez daha ortaya çıkmıştır. Sırbistan'dan Bosna'ya silah sevkiyle ilgili olarak Banaluka'da yapılan bir soruşturmada tutuklanan Sobak Köyü Papazı Simo, Sırbistan'ın kendilerine bağımsızlık vaat ettiğini ve bu yüzden silahlanarak isyan kalkıştıklarını itiraf etmiştir¹⁵³. Aşağı Hersck'teki asilerin lideri de Pop Boydan adlı bir rahipti¹⁵⁴.

Sadece Bosna tarafındaki din adamları değil, Karadağ ve Sırbistan'daki din adamları da isyanlarda asilere liderlik ediyordu. Özellikle Karadağlı din adamlarının tamamına yakını çatışmalarda Osmanlılar'a karşı savaşmış veya çete liderliği yapmış kimselerdi. Silah taşıyan, cephede savaşan bu din adamları kendi toplumlarında birer kahraman olarak kabul görüyordu¹⁵⁵.

¹⁴⁹ B.O.A., *İ.M.V.*, nr:21099, 2 Zilkade 1278/1 Mayıs 1862 tarihli Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye mazbatası.

¹⁵⁰ B.O.A., *İ.M.V.*, nr:21099, 14 Zilkade 1278/13 Mayıs 1862 tarihli irade

¹⁵¹ B.O.A., *Sadâret-Mektûbî, Meclis-i Vâlâ Evrakı*, nr:122/14.

¹⁵² Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul, *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:50b, 62a; Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir* 21–39, s.7.

¹⁵³ B.O.A., *İ.D.*, nr:32395, Lef:3, 7 Rebiülâhir 1278/12 Ekim 1861 tarihli Banaluka Kaymakamı Mahmud Fayiz'in tahrirâtı.

¹⁵⁴ Arbuthnot, *a.g.e.*, s.130.

¹⁵⁵ G. Muir Mackenzie- A. P. Irby, *Travels in The Slavonic Provinces of Turkey in Europe*, Volume:II, London: Daldy, Isbister & Co., 1877, s.238.

13-MÜSLÜMAN HALKIN HOŞNUTSUZLUĞU

Ömer Lûtfî Paşa'nın 1850-1851'de Bosna'da gerçekleştirdiği askeri harekâtta beyler bir daha eski güçlerine kavuşamayacak şekilde ezilmişlerdir. Bosnalı Beyler kendileri olmazsa Osmanlı hâkimiyetinin bölgede uzun sürmeyeceğine inanmaktaydılar. Bu nedenle İstanbul'un kendilerini neden bu derece ağır cezalandırdığına anlam verememişlerdir. 1857'de başlayan kargaşa biraz da onlara haklılıklarını göstermiştir. Beylerin baskısından kurtulan Hristiyanlar her yerde devlete kafa tutmaya başlamışlardı. O dönemde Mostarlı Hasan Ağa'nın düşünceleri, Bosnalı Müslüman Beylerin hislerine çok güzel tercüman olur. O hislerini, "*Valaklar*¹⁵⁶ artık arsızlaştılar. Geniş kuşaklar bağlıyo-lar ve kendi adlarına mühürlü yüzükler yaptırıyorlar. Geçen hafta çiftliğime gidiyordum, yolda tütin satıcısı Kosta ile karşılaştım. Zannedersin ki, kaba adam, adet olduğu gibi atından inip benim geçmemi bekleyecek. Nerede. Herif bütün küstahlığıyla yanımdan geçti, bana da üstün körü bir selam verdi. Bunun sonu nereye varacak? Bosna'daki felaketlerin tek nedeni var; Türk Paşalar Bosna Sipahilerinin İslâm'ın kılıçları olduğunu unuttular. Ne adamlar doğdu bu topraklarda. Büyük Köprülü ve diğer sadrazamlar Hüsrev ve Recep, imparatorluğun kurtarıcısı Murad Paşa ve sonra Mehmed Sokollu hepsi Bosna'nın evlatlarıydı. Buna rağmen bizi feda ediyorlar. Şimdi reaya Moskoşlarla, Sırplarla ve Karadağlılarla komplo çeviriyorlar. Ama beylerin hiç gücü yok ve yok oluyorlar. Kendilerine yardım edemezken İstanbul'daki Sultan'a nasıl yardım etsinler. Dişleri sökülmüş bir köpekten sürüyü kurtlara karşı koruması beklenilir?" sözleriyle ifade etmiştir¹⁵⁷.

Müslümanlar, kendilerini gerçek Müslüman ve Türkler olarak nitelerken, İstanbul'dan gelen memurları "gâvur" olarak görmekteydiler¹⁵⁸. İstanbul'dan gelen paşalara karşı güvensizlik o kadar büyüktü ki, dönemin Bosna Valisi Mehmed Kani Paşa'nın elini öpen küçük bir kıza annesi "*Neden bir gâvurun elini öpüyorsun*" diyecek kadar ileri gidilebiliyordu. Onlar, Sultan'ın Paşalar tarafından kandırıldığına, bu nedenle kendileri cezalandırılırken Hristiyanlar'ın şımartıldığına inanıyorlardı¹⁵⁹.

¹⁵⁶ Ulahlar. Ortodoks Hristiyan.

¹⁵⁷ Murad Efendi, *a.g.e.*, s.132. Hasan Ağa'nın Hristiyan komşularının tavırlarından rahatsızlık duyması normaldi. Çünkü çok değil 20 yıl önce herhangi bir Hristiyan yolda bir Müslüman'ın geçtiğini gördüğü zaman durup beklerdi. Yollardaki geçiş üstünlüğü Bosna'daki sosyal hiyerarşiyi göstermesi bakımından çok önemliydi. Mažuranić, *a.g.e.*, s.102; Wilkinson, *a.g.e.*, Volume: II, s.63.

¹⁵⁸ Bu düşünce Tanzimat'tan bu yana Bosna'da geçerliydi. Bakınız, Evans, *Through Bosnia*, s.246; Gülnihâl Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989, s.76.

¹⁵⁹ Murad Efendi, *a.g.e.*, s.132.

14-COĞRAFYA ve İKLİMİN ETKİSİ

İsyana sahne olan coğrafya son derece dağlık ve askeri harekâtı zorlaştıran bir coğrafyaya sahiptir. Çok derin uçurum ve vadilerden oluşan arazi yapısında Presika, Duga¹⁶⁰ ve Zalum Boğazı gibi bazı geçitlerde sadece bir askerin geçebileceği dar mevkiiler mevcuttur¹⁶¹. Bu arazi yapısı nedeniyle kimi yerlerde 8–10 kişilik bir çete koca bir orduyu günlerce oyalayabilirken, kimi yerlerin engebeli arazisi veya sık ağaçlık alanları asiler için mükemmel birer sığınak olmuştur. Buna bir de asilerin mevcut coğrafyayı askerlerden daha iyi tanıdığı eklenirse, küçük huzursuzluklar dahi kısa sürerler büyük isyanlara dönüşebilmiş, çıkan isyanları bastırmak aylar hatta yıllar almıştır. Çünkü askerler sadece asilerle savaşmamış, asilerden çok mevcut coğrafyayla savaşmışlardır. Askerlerin tek düşmanı coğrafya olmamış, bölgede hüküm süren sert kara iklimi de askeri harekâtların önünde ciddi engel teşkil etmiştir. Bazı yıllarda bölge Ağustos sonundan Nisan ayı başına kadar yoğun kar ve yağmur yağışına sahne olmaktaydı. Bu zaman dilimi içerisinde gerçekleşen operasyonlara, bir de çadır götürmeme, askerlerin kıyafetlerinin iklimle uygun olmaması gibi sıkça rastlanılan tedbirsizlikler eklenince operasyonlar hem uzun sürmüş, hem de insan zıyatı oldukça fazla olmuştur. Buna karşı asiler yukarıda ifade edilen her olumsuzluğu kendi lehlerine kullanmışlar ve Osmanlı ordusuna mümkün olduğu kadar çok zarar vermişlerdir. Coğrafya ve iklimin güçleştirici etkisi harekâtların sürelerine bakıldığında kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Mesela Hersek'teki harekâtların yoğunlaştığı bölgede normal zamanlarda 5–10 saatte katedilebilecek bir yolu geçmek, bazen bir hafta almıştır¹⁶².

15-MALİ NEDENLER

Osmanlı Devleti, özellikle Kırım Savaşı'nın ardından ciddi bir borç yükü altına girmişti¹⁶³. Bu nedenle eyaletlerde herhangi bir huzursuzluk baş gösterdiği zaman, merkezi düşündüren en önemli husus, asker sevki değil, sevk edilen veya fazladan ihtiyaç duyulan askerin hangi kaynaktan finanse edileceğiydi. Her isyan, binlerce asker ve hazine için ek mali külfetten başka bir şey değildi. Bu yüzden bir

¹⁶⁰ Resim 37.

¹⁶¹ Resim 33-35.

¹⁶² Hersek'te operasyonların yoğunlaştığı yolların uzunlukları ve normalde geçiş süreleri aşağıdaki gibiydi,

1-Trebin-Nikşik arası 45 km.=9 saat

2-Metoka-Piva arası 24 km.=5 saat

3-Bileke-Trebin arası 19 km.=4 saat

4-Bileke-Gaçka arası 21 km.=5 saat

5-Gaçka-Nevesin arası 38 km.=7 saat

6-Nevesin-Mostar arası 20 km.=4 saat

Ferik Selâmi, *Muhârebe-i Şarkıyye Tarihi*, Ankara: Milli Kütüphane, Yazma Demirbaş No: 06 Mil Yz B 335/1, s.57.

¹⁶³ Glenny, a.g.e., s.90-93.

kargaşa olduğunda, huzursuzluğun silaha başvurulmadan giderilmesi için azami gayret gösteriliyor, son çare olarak silah kullanılıyordu. İsyanların silahlı çatışmaya dönüştüğü durumlarda dahi, isyan bölgesine başka bölgelerden kuvvet kaydırmak, hele hele İstanbul'dan asker göndermek en son başvuru çareydi. Bosna isyanlarında da İstanbul hep en son noktaya kadar dayanmış, ancak bölgedeki askerle isyanın bastırılmayacağı anlaşıldıktan sonra bölgeye asker sevk edilmiştir. Bosna'daki yerel yetkililerin her isyanın daha başlangıcında merkezden acil asker istemelerine karşın, merkezin uzun süre ayak diremesinin arkasındaki gizli etken tamamen mali kaygılardan kaynaklanmıştır. Bu durum çoğu zaman merkezle Bosna arasındaki yazışmalarda açıkça belirtilmemesine rağmen, bazen de açıkça ifade edilmiştir. Mesela, 1860 Ekimi'nde Bosna Valisi'ne gönderilen talimatta mali problemlere açıkça atıf yapılmıştır¹⁶⁴. Hatta 1861 isyanında Hersek'teki ordunun ihtiyaçları borçlanılarak karşılanmıştır. Bu tarihte Banker George Zarifi'den 20.000 kesc borç alınarak Hersek'teki ordunun ihtiyaçları için harcanmıştır. Ancak devlet aynı bankerden daha önce aldığı borç almış, fakat önceki borçlarını dahi ödeyememiştir¹⁶⁵.

1870'lere gelindiğinde devletin gelirleri borçların faizlerini dahi karşılamakta yetersiz kalmaktaydı. Bu yüzden ortaya çıkan her yeni sorun, daha çok borçlanma ve devletin mali olarak daha çok batması anlamına geliyordu. Ancak devletin borç ödeme kabiliyeti azaldıkça borç bulmakta o derece güçleşmekteydi. Dolayısıyla devletin hareket kabiliyeti, borç bulma kabiliyetiyle sınırlıydı. Mesela 1870'de Avusturya Başbakanı Kont Andraşi¹⁶⁶ ile görüşen Viyana Sefiri Halil Şerif Bey, Andraşi'nin Osmanlı Devleti'nin bir savaşta ne kadar asker çıkarabileceğini sorması üzerine Halil Şerif Bey, "Eğer 10 milyon liralık bir borç bulunabilirse 500.000 kişilik bir ordu seferber edilebileceği" cevabını vermiştir. Bu örnekten de anlaşıldığı gibi savaşacak ordunun finansmanı dahi borçla sağlanmaktadır. Osmanlı Devleti'ni yakından tanıyan Lord Canning de 1874'de kaleme aldığı bir raporda, Osmanlı Devleti'nin mali güçsüzlüğünün ona bağlı milletlerin bağımsızlık isteklerini harekete geçirebileceğini yazmıştır. Bu durumda Osmanlı Devleti'nin büyük devletlerin dostluğuna ihtiyaç duyacağını, ancak bu dostluğun onlara pahalıya mal olacağını açıkça ifade etmiştir¹⁶⁷.

¹⁶⁴ B.O.A., *Saâdet-Mektûbi, Umum Vilâyet*, nr:431/65, varak:2.

¹⁶⁵ B.O.A., *İ.MMS*, nr:1024, Lef:1, 9 Cemaziyelevvel 1278/12 Kasım 1861 tarihli Maliye tezkiresi; Lef:2, Hesap pusulası; 13 Cemaziyelevvel 1278/16 Kasım 1861 tarihli arz tezkiresi; Zarifi ilerleyen yıllarda da devlete kredi açan önemli bir bankerdirdi. Bakınız, Ali İhsan Gencer, Ali Fuat Öreñç, Metin Ünver, *Türk-Amerikan Silah Ticareti Tarihi*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2008, s.124, 154-162, 188.

¹⁶⁶ Resim 14.

¹⁶⁷ Stratford de Redcliffe, *The Eastern Question*, London: John Murray, 1881, s.2.

1873'de ülkede büyük bir kuraklık hüküm sürmüş, halkın büyük kısmı açlıkla yüz yüze kalmış, ardından gelen kış son yüzyılın en sert kışı olmuş, ulaşım durma noktasına gelmiş, baharla birlikte eriyen kar suları tarım alanları kullanılamaz hale getirmiş, bazı kasabaların nüfusu yarı yarıya azalmıştır. 1875 ürünü nispeten bereketli olmuştur. Fakat 2 yıllık verimsiz dönemde hem vergiler toplanamamış hem de ülke bütçesi ciddi açık vermiştir. Doğrusu devlet iflas etmiştir. İsyan patlak verdiğinde özellikle Rus Elçisi İgnatiyef devletin bu zaafını istismar etmiştir. İgnatiyef Sadrazam Esad Paşa'ya, "*Büyük devletlerin aracılığıyla isyanı bastırmak mümkündür. Asker göndererek isyanın önüne geçmek hem hoşnutsuzluğu artırır ve meseleyi büyütür, hem zaten darlık içinde bulunan devlet hazinesini boş yere büsbütün darlığa düşürür.*" diyerek Paşa'nın aklını çelmiştir. Esad Paşa, İgnatiyef'e hak vermiş ve Bosna Valisi Derviş Paşa'nın asker talebini 29 Haziran 1875'te geri çevirmiştir. Derviş Paşa'ya bölgedeki askerleri kullanması ve daha ziyade asileri iyilikle yola getirme tavsiyesinde bulunmuştur¹⁶⁸. Ekim 1875'te bu kez de Sadrazam Mahmud Nedim Paşa¹⁶⁹ Rus Elçisi İgnatiyef'in tavsiyesine uyarak Osmanlı borçlarının faiz ödemelerini yarı yarıya indirdiğini açıklamıştır. Bu durum Avrupa'daki Osmanlı itibarını ciddi anlamda zedelemiş, Avrupa'da Osmanlı tahvillerine olan talep düşmüş, devletin borçlanması zorlaşmıştır. Dcğal olarak her devletin yaptığı gibi Osmanlı Devleti de vergi oranlarını artırmış ve vergi bakayalarının tahsilini hızlandırmıştır. Zaten zor durumda olan çiftçilerin bu gelişmeye tepkileri sert olmuştur. Hâlihazırda kargaşa içinde bulunan Bosna da durum daha da kötüleşmiştir¹⁷⁰.

16-OSMANLI YÖNETİCİLERİNİN HATALARI

Osmanlı idarcilerinin Tanzimat döneminde yaptığı en ciddi hatalardan biri bölgedeki Müslümanlara karşı sert tavır alarak Müslümanlar'ın devlete olan güvenlerini sarsmak olmuştur. Bu algılamada 1849 isyanı sırasında Ömer Lûtfi Paşa'nın isyanı bastırmakla görevlendirilmesinin payı büyüktür. Çünkü gerek isyana müdahale sürecinin bu kadar kanlı, gerekse cezalandırılmaların bu kadar sert olmasının temel nedeni Ömer Lûtfi Paşa'nın Boşnaklar hakkındaki düşünceleridir. Zira Ömer Lûtfi Paşa her fırsatta Boşnaklar'a olan nefretini dile getirmiştir. Mesela

¹⁶⁸ İ. Halil Sedes, *1875-1876 Bosna Hersek ve Bulgaristan İhtilalleri ve Siyasî Olaylar*, Başlangıç I Kısım İkinci Bası, İstanbul: Çituri Biraderler Basımevi, 1946, s.57, 80-81; Medicott, *a.g.m.*, s.328. Memleketin içinde bulunduğu mali durum hakkında kısa bir değerlendirme için bakınız, Redcliffe, *a.g.e.*, s.5.

¹⁶⁹ Resim 19.

¹⁷⁰ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çeviren: Metin Kırıatlı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991, s.158; Roderic H. Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform (1856-1876)*, Çeviren: Osman Akınhay, C.II, İstanbul: Papirüs Yayınevi, 1997, s.45, 70-72; İbnülemin Mahmut Kemal İnâl, *Son Sadrazamlar*, C.I, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982, s.289-292.

Belgrat'taki Osmanlı muhafızına yazdığı bir yazısında Boşnaklar'a olan nefretini şu cümlelerle dile getirmiştir “Aziz dostum Hafız Paşa'ya selam söyle ve bir süre Sava'da tutulan balıkları yemekten kaçınmasını bildir. Çünkü balıklar Doboy'da nehre döktüğüm Boşnak etleriyle besleniyorlar.”¹⁷¹. Hatta bu düşüncelerini İstanbul'a yolladığı raporlarında da açıkça yazmaktan çekinmemiştir. Mesela bir raporunda aynı şü ifadeleri kullanmıştır, “Her nasıl olsa şu Boşnak gürûhu arsız ve edesiz bir mahlûk oldukları ve başlarına vurarak kendilerinin haddi bildirilmedikçe ve te'dibât-ı lâzimleri icrâ olunmadıkça merkûz-ı fıratları olan bâğı ve şekâveti aralık buldukça izhârdan hâlî olmayacakları bedihî...”¹⁷². Bu ifadelerden de anlaşıldığı gibi bölgeye huzur ve adaleti sağlamakla görevli bir komutanın yöre halkı hakkında sarfettiği sözler son derece dikkate şayandır. Zira “merkûz-ı fıratları olan bâğı ve şekâvet” ifadesinden de anlaşılabileceği gibi Ömer Lûtfi Paşa Boşnaklar hakkında ciddi bir önyargıya sahiptir. Onların asiliklerini mizaclarının bir parçası olarak görüyor, dahası onlardan “mahlûk” diye bahsediyor, onlara bir şey yaptırmak için mutlaka kafalarına vurulması gerektiğine inanıyordu. Bu yüzden onlara karşı tavrı o kadar acımasız ve sert olmuştur. Griff'e'ye göre, “Onun bu sertliği Bosna'da Osmanlı egemenliğinin sonunu hazırlamıştır. Çünkü Osmanlı Devleti'nin Ömer Lûtfi Paşa'nın Bosna Hersek'te yaptığı yıkımı tamir etmesi mümkün olamamıştır.”. Ona göre, “Ömer Lûtfi Paşa bizzat günahsız Boşnakların katledilmesine sebep olan kişi olarak Bosna Hersek tarihindeki yerini almıştır.”¹⁷³. Osmanlı yöneticileri özellikle 1857 isyanı patlak verdikten sonra, Müslümanlar'ın gönüllerini almak için bazı olumlu adımlar atmışsa da Müslümanlarla devletin arasındaki soğukluk bir türlü giderilememiştir.

Osmanlı yönetiminin zaafı 1875 Hersek Ayaklanması sırasında bir kez daha kendini göstermiştir. İstanbul'daki yetkililerin ayaklanmanın mahiyetini anlayamamaları isyanın büyümesi ve uluslararası bir hal almasına neden olmuştur¹⁷⁴. Mesela dönemin en yetkili kişisi olan Sadrazam Esad Paşa isyanın siyasi bir amacı olmadığını mahalli ve idari bir karakter taşıdığını düşünmekteydi. Onun mali kaygılarla Bosna Valisi Derviş Paşa'ya Karadağ'ı tahrik etmemek ve Rusya'ya müdahale vesilesi vermemek için, asilere karşı kuvvet kullanmak yerine nasihatçi gönderilmesi yolunda talimat vermesi isyanın amacını anlamadığını

¹⁷¹ Glenny, *a.g.e.*, s.86.

¹⁷² B.O.A., *İD.*, nr:13808, Lef:8.

¹⁷³ Griff'e, *a.g.e.*, s.115.

¹⁷⁴ İsyanın mahiyeti bölgede bulunan diğer devletlerin görevlileri tarafından da tam anlaşılamamıştır. Mesela, Saraybosna'daki İngiliz Konsolosu Holmes de isyanın bir kaç gün içinde bastırılabilceğini düşünmekteydi. Bakınız, Mithat Aydın, *Balkanlar'da İsyân. Osmanlı-İngiliz Rekabeti. Bosna-Hersek ve Bulgaristan'daki Ayaklanmalar (1875-1876)*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005, s.53.

göstermektedir¹⁷⁵. Memduh Paşa II. Abdülhamit'e¹⁷⁶ sunduğu bir raporda Esad Paşa'nın Hersek'te yaptığı hata için şu cümleleri kullanır¹⁷⁷: "*Abdülaziz Han'ın¹⁷⁸ saltanatının sonlarında Esad Paşa sadrazam bulunuyordu. Eğerçi Mekteb-i Hayriye-i Şahane'de yetişmiş ise de vükelalık mevkisinde tecrübesi olmadığı cihetle Rusya ve Avusturya politikasıyla Hersek Kıtası'nda zuhura gelen ihtilâlîin sebebinin takdirde hata ettiğinden ve bunu adi eşkıya çetesi suretinde gördüğünden teskini fesad için oraya yeterli askeri kuvvet sevkini 'bütçede karşılığı yok, hazine-i maliyeye barı gereksiz yük edilmemeli' diyerek yalnız bir tabur sevkine meclis-i mahsûsda karar verdirdi. Hâlbuki iğtişaş arttı ve devlet müşkilâta düştü.*"

Dönemin Osmanlı yöneticileri bölgeye asker gönderildiği takdirde Avrupa'nın bu hareketi yanlış anlamasından kaygılanmışlar, gönderilecek bir ordunun Batıya karşı bir sefer olarak algılanmasından endişe etmişlerdir. Batıya kendi ülkelerindeki askeri harekâtların dahi hesabını verme kaygısıyla hareket eden yöneticilerin bu zaafı, isyanın bir anda genişlemesine ve asıl korktukları şeyin bir süre sonra başlarına gelmesinc yol açacaktır¹⁷⁹. Özellikle 1875 sonbaharında sadrazamlık koltuğuna oturan Mahmud Nedim Paşa'nın Rus Elçisi İgnatiyef'in tavsiyesine uyarak asilere karşı yumuşak bir izlemesi isyanı daha da alevlendirmiştir. Cevdet Paşa, Mahmud Nedim'in politikasını ince bir biçimde eleştirir ve "*Sakalını Rus Elçisi İgnatiyefe kaptırdı*" der. Rus Elçilik Müsteşarı Nelidov ise Mahmud Nedim'in Rus tarafgirliğini şu cümlelerle ülkesine rapor etmiştir: "*Düşmanlarımızın görüşlerini dinlemekten çok onun (İgnatiyef) önerilerine uymaya eğilimli ve Rusya'ya sadık bir sadrazam ile Batı'ya düşman bir Padişahın bulunduğu Konstantinopolis'de İgnatiyef duruma hakim.*"¹⁸⁰. Mahmud Nedim'in Rus yanlısı politikası İngiltere'nin de Osmanlı Devleti'ne verdiği desteğin zayıflamasına neden olacak, bu yüzden Osmanlı Devleti uluslararası alanda yalnız kalmıştır.

İsyanın yayılmasındaki bir diğer neden ise Osmanlı Devleti'nin bu tarihten sonra sıkça karşılaşacağı ve Balkan Savaşları'ndaki yenilgi gibi büyük felaketlerin nedeni olacak olan kişisel anlaşmazlıklardır. Dönemin Bosna Valisi Derviş Paşa'nın Sadrazam Esad Paşa ve Serasker Ali Saib Paşa ile arasının bozuk olması, isyana müdahalede bir zafiyetin doğmasına neden olmuştur. İsyân konusu bakanlar kurulunda tartışılırken Esad Paşa; "*İşin hiç ehemmiyeti yoktur. Ancak Derviş Paşa*

¹⁷⁵ Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat*, s.52; Ali Fuat Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, Yayıncı Hazırlayan: Bekir Sıtkı Baykal, C.II, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987, s.255; Sedes, *Bosna Hersek*, s.79; Gölen, *a.g.t.*, s.153.

¹⁷⁶ Resim 5.

¹⁷⁷ İnal, *a.g.e.*, C.I, s.426.

¹⁷⁸ Resim 4.

¹⁷⁹ Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, C.II, s.255-256.

¹⁸⁰ Davison, *a.g.e.*, C.II, s.75-76.

yapılacak harcamadan para çalmak emeliyle asker gönderilmesine yol açmak istiyor” diyerek sorunu nasıl gördüğünü özetlemiştir. Esad Paşa, yaratacağı yönetim zafiyetini düşünmeden Derviş Paşa’nın görevinden alınarak yerine başka birinin gönderilmesini teklif etmiş, ancak teklifi dikkate alınmamıştır. Buna karşı Derviş Paşa da merkez nezdinde beceriksiz bir yönetici konumuna düşmemek için isyanı bastırdığı yöründe bilgileri merkeze göndermiştir. Merkezdeki çekişme ve bilgi eksikliği ayaklanmanın kontrolden çıkmasına hizmet etmiştir¹⁸¹.

B-İSYANLARIN HARİCİ NEDENLERİ

1-1848 MACAR İHTİLÂLİ ve ETKİSİ

1848 yılında Avusturya, Macaristan, İtalya ve Almanya’da ortaya çıkan ayaklanmalar, yabancı yönetimlere ve Avusturya Başbakanı Meternich’in¹⁸² sindirme politikasına karşı milli karakterli hareketlerdi. İsviçre, Belçika, İngiltere ve Fransa’da ise toplumsal ve demokratik reformların gerçekleştirilmesi amacıyla ortaya çıkmıştı¹⁸³.

Osmanlı Devleti’ni yakından ilgilendiren Macar bağımsızlık savaşı 15 Mart 1848’de başladı. Macarlar 12 maddelik bir bildiri yayınladılar ve isteklerinin Avusturya İmparatoru tarafından yerine getirilmesini istediler. İmparator Ferdinand bu istekleri gönülsüzce de olsa kabul etti. Ancak onun ölümüyle yerine geçen yeğeni Franz Joseph¹⁸⁴ Macarlar’a verilen tüm ayrıcalıkları kaldırdı. Bunun üzerine 14 Nisan 1849’da Kossuth¹⁸⁵ Hükümeti Avusturya’dan bağımsızlığını ilan etti¹⁸⁶. Ancak Avusturya, Rusya’nın yardımıyla ihtilâlcileri ezdi¹⁸⁷. Avusturya’da yaşama şansı olmayan birçok Macar Bosna ve Bulgaristan’a sığındı¹⁸⁸. Onlar yerleştikleri

¹⁸¹ Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir’ât-ı Hakikat*, s.53; Sedes, *Bosna Hersek*, s.79.

¹⁸² Resim 13.

¹⁸³ Hüner Tuncer, *19. Yüzyılda Osmanlı-Avrupa İlişkileri*, Ankara: Ümit Yayıncılık, 2000, s.23-25; Adı geçen yazar, *Osmanlı-Avusturya İlişkileri (1789-1853)*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2008, s.135.

¹⁸⁴ Resim 9.

¹⁸⁵ Resim 32.

¹⁸⁶ Nazır, *a.g.e.*, s.81-82.

¹⁸⁷ İhtilâller hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız, Benjamin Franklin Tefft, *Hungary and Kossuth: or, an American Exposition of Late Hungarian Revolution*, Philadelphia: J. W. Bradley, 1852, s.6-377; Kossuth and the Hungarian War: *Comprising a Complete History of the Late Struggle of the Hungarians for Liberty: with Notices of the Leading Chiefs and Statesmen who Distinguish Themselves in Council and in the Field*, Philadelphia: H. C. Peck & Theo. Bliss, 1851, s.5-288.

¹⁸⁸ Macar Mültecileri ve yarattıkları sorunlar hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız, Ahmed Lûtfi Efendi, *Vak’ânüvis Ahmed Lûtfi Efendi Tarihi*, Yayınlayan: Yücel Denizel, C.VI-VII-VIII, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı-YKY, 1999, s.1093, 1265; Aynı yazar, *Vak’a-nüvis Ahmed Lûtfi Efendi Tarihi*, C.IX, s.20-23; Tefft, *a.g.e.*, s.376-377; Phineas Camp Headley, *The Life of Louis Kossuth, Governor of Hungary: Including Notices of the Men and Scenes of the Hungarian Revolution; to which is Added an Appendix*

bölgelerde temas kurdukları yerel halka kendi düşüncelerini aktardılar. Böylece bazı bölgelerde özgürlük ve milliyetçilik düşüncesinin filizlenmesine neden oldular.

Osmanlı topraklarındaki doğrudan temasın yanında ihtilâllerin olduğu ülkelerle ticarî ilişkileri bulunan reaya, oralardaki özgürlük ve milliyetçilik fikrinden etkilendiler. Bu durum Osmanlı Devleti'nde 1848–1850 yılları arasında bir dizi isyana zemin hazırladı¹⁸⁹. Bu konuda da haksız değillerdi. Bulgaristan, Bosna, Sırbistan, Eflâk ve Boğdan gibi yerlerde yaşayan Hıristiyanlar da Macaristan'da olduğu gibi özerklik elde etmek için çalışmalarına hız verdiler. İhtilâlin ortaya çıkardığı karışık ortamda özellikle Bosna ve Bulgar reayası yaşam şartlarından daha çok şikâyet etmeye başladılar. Şikâyetler devlet yetkililerine olduğu kadar yabancı memleketlerin elçilerine de verildi. Böylece yeni müdahale kapıları ortaya çıktı¹⁹⁰.

Macaristan'da devleti endişelendiren olaylar meydana geldiği bir sırada Bosna'da vali bulunan Mehmed Tahir Paşa "*Macar gaillesinin*" Bosna'ya sıçrama tehlikesine özellikle dikkat çekmiştir. Paşa Macar İhtilâli'nin Osmanlı Devleti'ne sıçramasını önlemek için Şumnu'ya bir miktar asker gönderilmesini istemiştir. Mehmed Tahir Paşa'nın ikazı üzerine İstanbul, Macaristan'da gelişen olayları gündemine alarak konuyu Vükela Heyeti'nde görüşmüştür. Vükela müzakereleri sonunda;

1. İhtilâlin bastırılması halinde devlet için pek bir şey değişmeyeceği
2. Macarların başarı kazanması halinde devletin Macaristan ile sınır olacağı, bu durumda ihtilâlin devlet için büyük tehlike oluşturacağı
3. Macarların başarılarından destek alan reayanın ayaklanarak Macarlar gibi bağımsızlık hevesine kapılabilecekleri
4. Macar İhtilâli'nin ülkeye sıçramasını önlemek amacıyla Bosna'ya gönderilmesi düşünülen askerin bir süre daha Avusturya sınırında tutulmasına, karar verilmiştir.

Containing Hi: Principal Speeches, &c, Auburn: Derby and Miller, 1852, s.216-231; Abdullah Saydam, "Osmanlıların Siyasi İlticalara Bakışı Y a da 1849 Macar-Leh Mültecileri Meselesi", *Bellten*, C.LXI, S.231, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997, s.339-385; Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, s.213-218.

¹⁸⁹ B.O.A., *İ.D.*, nr:10329, Lef:1, 12 Muharrem 1265/8 Aralık 1848 tarihli Mehmed Tahir Paşa'nın tahrirâtı; 15 Safer 1265/10 Ocak 1848 tarihli arz tezkiresi; *İ.H.*, nr:2541; İncalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, s.13; Aynı yazar, *Bosna'da Tanzimat*, s. 2-3, 5-6; Eren, *Bosna-Hersek*, s.134. 1848 İhtilâllerinin Osmanlı Devleti etkisi hakkında bakınız, Dušan Berić, "Das Osmanische Reich und Die Europäische Revolution von 1848-1849", *Prilozi Za Orijentalnu Filologiju*, Volume: XXX, Sarajevo: Orijentalni Institut u Sarajevu, 1980, s.35-45.

¹⁹⁰ İncalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, s.11-13.

Macar İhtilâli nedeniyle Bosna'ya istenilen miktarda asker gönderilememesi 1849 isyanının boyutunun daha da artmasına neden olmuştur¹⁹¹.

İhtilâli bastırmak amacıyla Rusya'nın Erdel'e müdahalesi, reaya tarafından sevinçle karşılanmıştır. Rusya'nın hareketi özellikle Sırbistan'da Çar'ın bütün Balkanları kurtarmaya geldiği şeklinde yorumlanmıştır. Bu gelişme üzerine Sırlar Bosna reayasını ayaklandırmak için çalışmalarını hızlandırmışlardır¹⁹². Rusların Erdel'e müdahalesi ve reayanın içinde bulunduğu durum Osmanlı Devleti'ni bir an önce Bosna'da Tanzimat'ı uygulamaya mecbur bırakmıştır¹⁹³.

2-AVUSTURYA - MACARİSTAN'IN TUTUMU

Compo Formio Antlaşması ile Dalmaçya'yı kendi topraklarına katan Avusturya, bundan sonra bölgedeki tüm siyasi hamlelerini Bosna Hersek'i kendi topraklarına katma üzerine yaptı. Çünkü Bosna Hersek Hırvatistan, Slovenya ve Dalmaçya arasında bir set oluşturmaktaydı. Dalmaçya'daki Split Limanı'ndan Doğu Slovenya'ya çok uzun ve güç bir yolculuk gerektiriyordu. Bu yüzden Avusturya Bosna Hersek'i ele geçirip Dalmaçya ile doğrudan bağlantı kurmayı hedefliyordu. Osmanlı yöneticileri de Dalmaçya Avusturya'nın eline geçtikten sonra, Avusturya'nın Bosna Hersek için oluşturduğu tehlikenin farkındaydılar. Fakat Avusturyalı idareciler kendi ülkelerindeki Slav tehlikesinden çekindiklerinden Bosna Hersek konusunda açık tavır alamıyor, dolaylı müdahale için fırsat kolluyorlardı¹⁹⁴. Bu yüzden Avusturya sürekli bölgeye müdahale ediyor, bu durum çoğu zaman iki ülke arasında probleme yol açıyordu. Mesela Bosna'daki isyanlarda takibe alınan bazı asiler Avusturya'ya sığınıyor, Avusturya bu kimseleri iade etmiyor, böylece bu kimseler cezasız kalıyordu. Aynı asiler bir süre sonra tekrar Bosna Hersek'e gelerek problem çıkarıyor, bu döngü bir türlü isyanların yatıştırılmasına izin vermiyordu¹⁹⁵. Hatta 1849 isyanının lideri Hersekli Ali Paşa

¹⁹¹ B.O.A., *İ.D.*, nr:11217, 27 Şaban 1265/18 Temmuz 1849 tarihli arz tezkiresi; *İ.H.*, nr:2676, 3 Şevval 1265/22 Ağustos 1850 tarihli arz tezkiresi.

¹⁹² B.O.A., *İ.D.*, nr:10735, Lef:7, 1 Rebiülevvel 1265/24 Şubat 1849 tarihli Belgrat Muhafızı Hasan Paşa'nın tahrirâtı; *İ.H.*, nr:2676; *Vak'anüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, C.VI-VII-VIII, s.1265; Hammer, *a.g.e.*, C.IX, s.415-417; Alan Palmer, *1653-1856 Kırım Savaşı ve Modern Avrupa'nın Doğuşu*, Çeviren: Meral Gaspıralı, İstanbul: Sabah Kitapları, 1999, s.17.

¹⁹³ Bizzat devletin resmî kayıtlarında da içinde bulunulan ortamda devletin bölgede Tanzimat'ı uygulamaya mecbur olduğu ifade edilmiştir. B.O.A., *İ.H.*, nr:2541.

¹⁹⁴ *Bosna Hersek*, İstanbul: Karabet Matbaası, 1324, s.5-6; Glenney, *a.g.e.*, s.67; *Reisülküttap Raşid Efendi'nin Mora'ya Dair Kaleme Aldığı Layıha Sureti*, varak: 4-5; Murad Efendi, *a.g.e.*, s.128; Francis Roy Bridge, *From Sadova to Sarajevo: the Foreign Policy of Austria-Hungary. 1866-1914*, London: Routledge, 2002, s.71-72.

¹⁹⁵ B.O.A., *İ.H.*, nr:2666, Lef:2; Lef:4, 19 Şaban 1265/10 Temmuz 1849 tarihli Krupa Müdürü'nün tahrirâtı.

dahi “Eğer isyanda başarısız olurlarsa Avusturya’ya sığınabileceklerini” ifade etmiştir¹⁹⁶.

Avusturya’nın Bosna’ya yönelik taciz politikası 1849 isyanı öncesinde iyice belirginleşmiştir. Avusturya İmparatoru Ferdinand, 1848’de Hırvat milliyetçiliğinin simgesi olan Baron Josip Jelačić’i¹⁹⁷ 23 Mart 1848’de Hırvatistan’a Ban¹⁹⁸ atamıştır. Jelačić’den beklenen Sırplarla birleşerek Macarları ezmek ve uzun süredir Avusturya’nın topraklarına dâhil etmek için fırsat gözlendiği Bosna Hersek’i ele geçirmek için uygun ortam yaratmaktır. Jelačić’in Zagreb’teki icraatları Slav halkın ondan çok şeyler beklemesine yol açmıştır. O ölmeden önce anılarını anlatırken Slav halkların kendisinden “İstanbul’a kadar yürümesini” beklediğini söylemiştir. Ban kendisinden beklenenleri yerine getirmek için göreve gelir gelmez çalışmalara başlamıştır. Konuşmalarında Bosna hakkındaki hedeflerini ve İslâm’a olan düşmanlığını açıkça belirtmiştir. Düşüncelerini Bosna reayasına duyurmak, halkı kendi tarafına çekmek ve ayaklandırmak amacıyla propaganda içerikli gazeteleri Bosna Hersek’e göndermiştir¹⁹⁹.

Avusturya’da basılıp Bosna Hersek’e gönderilen gazetelerde reyanın durumunun çok kötü olduğuna dair haberlere yer verilmiştir. Böylece reyanın Osmanlı idaresine karşı memnuniyetsizliğinin devamı hedeflenmiştir. 1849 Bosna isyanı başladığı zaman, sınıra yakın bölgelerdeki halkın isyana katılması için Avusturya tarafında ilanlar bastırılıp dağıtılmış ve halk isyana davet edilmiştir. İsyanı bastırmakla görevli Ömer Lûtfi Paşa da “Avusturya’nın eskiden beri Bosna halkını tahrik etmek için elinden geleni yaptığını, halkı isyana teşvik etmek için papaz ve casusları Bosna’ya gönderdiğini” ifade etmiştir²⁰⁰.

Avusturyalılar 1861 isyanı esnasında da klasik politikalarını uygulamaya devam ettiler. Onlar zaman zaman asilere üs ve silah sağladılar, zaman zaman da kişisel yardımda bulundular. Mesela, 1861 Mayıs’ında Ragusa’dan Trebin’e gönderilen zahire kervanına Avusturya sınırı gerisinde konuşlanmış 300 kişilik bir asi gurubu saldırmış, 12 yük zahireyi gasp ederek tekrar Avusturya topraklarına

¹⁹⁶ B.O.A., *İ.D.*, nr:14218, Lef:4, 14 Receb 1267/15 Mayıs 1851 tarihli Ömer Lûtfi Paşa’nın tahrirâtı.

¹⁹⁷ Osmanlılar kendisinden Ban Pilaçic olarak söz etmektedirler.

¹⁹⁸ Genel Vali.

¹⁹⁹ B.O.A., *İ.D.*, nr:10735, Lef:3, 5 Rebiülevvel 1265/29 Ocak 1849 tarihli İşkodra Mutasarrıfı Osman Mazhar’ın tahrirâtı; Lef:4, 14 Rebiülevvel 1265/7 Şubat 1849 tarihli İşkodra Mutasarrıfı Osman Mazhar’ın tahrirâtı; Lef:6, 1 Rebiülâhır 1265/24 Şubat 1849 tarihli Bosna Valisi Mehmed Tahir Paşa’nın tahrirâtı; Lef:7; Glenn, *a.g.e.*, s.55.

²⁰⁰ B.O.A., *İ.D.*, nr:11445, 5 Şevval 1265/24 Ağustos 1849 tarihli Mehmed Tahir Paşa’nın tahrirâtı; nr:12270, Lef:8, 8 Rebiülâhır 1266/21 Şubat 1850 tarihli Mehmed Tahir Paşa’nın tahrirâtı; *İ.H.*, nr:3957, Lef:1, 3 Kasım 1851 tarihli Ömer Lûtfi Paşa’nın tahrirâtı; Gölen, *a.g.t.*, s.109-110.

dönmüşler, buna karşı Avusturyalı yetkililer herhangi bir müdahalede bulunmamışlardır. Benzer bir olay da Nikşik'e²⁰¹ zahire temini sırasında yaşanmıştır. Avusturya tüccarlarından biriyle yapılan anlaşma sonucu, sınıra zahire almaya giden Osmanlı birlikleri tuzağa düşürülmüştür. Avusturyalı tüccar asilerle anlaşarak, zahirenin teslim tarihi ve yerini asilere haber vermiştir. Daha önceden pusu kuran asiler Osmanlı birliklerini hazırlıksız yakalamışlar, çıkan çatışmada bir mülâzım²⁰² ve 38 er şehit düşmüş, tüm zahire ile birlikte hayvanlar asiler tarafından gasp edilmiştir. Bu olayda da Avusturyalı yetkililer sessiz kalmayı tercih etmişlerdir²⁰³.

Avusturya, 1861 ilkbaharı'nda daha da ileri giderek kendi toprakları üzerinden Hersek'e silah sevkine göz yummuştur²⁰⁴. Tüm bu hareketler isyanın gelişmesine ve kargaşanın artmasına neden olmuştur. Buna karşı Avusturyalı yetkililer, asilere yardımcı olduklarına dair her iddiayı reddetmişlerdir. Avusturya beyanlarının yalan olduğunu bilmelerine rağmen Osmanlı Devleti olaylara seyirci kalmıştır.

Karadağ ve Sırlar'ın Avusturya topraklarındaki rahat tavırları isyandan sonra da devam etmiştir. Ocak 1862'de Bosna Valisi Bihke'yi teftişe gittiğinde Hırvat Ban'ı nezaket amacıyla bir generalini valinin yanına göndermiştir. Vali de iade-i ziyaret için bir memurunu Hırvatistan'a göndermiştir. Fakat memur Zagreb'de bulunduğu esnada Sırp ve Karadağlılar'dan oluşan bir grup Osmanlı Devleti'ni protesto etmişlerdir. Protestocular, Osmanlı Devleti ve İslâmiyet aleyhine sözler söylemişler, buna karşı Avusturyalı görevliler protestocu guruba müdahale etmemiştir. Bu durum iki devlet arasında diplomatik krize yol açmıştır. Avusturyalı yetkililer İstanbul'un müdahalesiyle protestocuları bulup cezalandıracaklarını ifade etmişlerse de, Avusturyalılar'ın bu konuda samimi olduklarını iddia etmek güçtür²⁰⁵.

Yusuf Kâmil Paşa tarafından 1863'de kaleme alınan bir raporda, Avusturya'nın isyan esnasındaki tavrı tüm yönleriyle değerlendirilmiştir. Paşa raporunda, "*Paris Barış Antlaşması'nın yedinci maddesi gereği, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün Avrupa devletlerinin garantisi altına alındığını*"²⁰⁶, bu yüzden Avusturya'nın Bosna Hersek'e müdahale edemeyeceğini, ancak, Avusturya'nın hayli Slav nüfusa sahip olması nedeniyle, Avusturyalı idarecilerin Bosna Hersek'teki olaylara kayıtsız kalamadıklarını, kendi tebaası olan Slavlar'a

²⁰¹ Resim 38.

²⁰² Teğmen.

²⁰³ Ahmed Hilmi İbni Resul, *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:55b-56b.

²⁰⁴ B.O.A., *Saûâret-Mektûbî, Umum Vilâyât*, nr:465/32.

²⁰⁵ B.O.A., *İ.H.*, nr:10629, Lcf:1, 29 Cemaziyelahir 1278/1 Ocak 1862 tarihli Bosna Valisi Osman Paşa'dan gelen telgraf.

²⁰⁶ *Muâhedât Mecmûası*, C. IV, s.248; Erim, *a.g.e.*, s.346.

hoş görünmek ve onların teveccühünü kazanmak için asilere sempati ile baktıklarını, kendilerine sığınan asileri himaye ettiklerini” ifade etmiştir²⁰⁷.

Avusturya'nın 1866'da İtalya'daki topraklarının çoğunu kaybetmesi, ardından 1871'de Almanya'nın milli birliğini sağlaması Avusturya'nın eskiye nazaran daha çok Osmanlı toprakları ile ilgilenmesine neden oldu²⁰⁸. Bundan sonra Bosna Hersek'i ele geçirmek için fırsat kollayan Avusturya, istediği fırsatı 1875 Hersek isyanı ile yakaladı. Bu fırsatı kaçırmak istemeyen Avusturya İmparatoru Franz Joseph Dalmaçya'ya bir ziyaret yaptı. 3 Mayıs 1875'de Karadağ Prensi Nikola²⁰⁹, Nikola'nın kayınpederi Peter Vuković ve Hersekli asi voyvodalarla görüştü. Görüşmede bu kişilerin kendisine güvenebilecekleri teminatını verdi. İmparator 33 gün Dalmaçya'da kaldı. Bu süreçte çoğu Slav komite üyeleri olan onlarca kişiyle fikir alışverişinde bulundu. Franz Joseph Mayıs ortalarında Viyana'ya döndü ve 29 Mayıs 1875'de Viyana'da yapılan bir toplantıda Bosna Hersek'te çıkması muhtemel bir ayaklanmanın Avusturya birliklerinin işgali için mazeret olarak kullanılmasına karar verdi²¹⁰. Bölgede bulunan İngiliz hariciye görevlileri ayaklanmanın başlamasında imparatorun Dalmaçya ziyaretinin ve Dalmaçya Valisi Baron Rodich'in çok etkili olduğunu yazmışlardır. Özellikle Avusturya sınırına yakın bölgelerde Avusturya himayesine güvenen asiler rahatlıkla Osmanlı kuvvetlerine saldırmışlar, isyan sırasında onlarca kez görüleceği gibi başları sıkışınca da Avusturya'ya sığınmışlardır²¹¹.

Avusturyalılar sadece asilere yardım yapmakla kalmamışlar diğer isyancı emaretlere de silah ve teçhizat yardımı yapmışlardır. Mesela 1877'de Nikşik'in Karadağlılar tarafından alınması tamamen Avusturya yardımları sayesinde olmuştur. Nikşik'i kuşatan Nikola elindeki toprakları kenti bir türlü alamamıştır. Bunun üzerine Almanya'dan Krup topları alınmıştır. Bu toplar Dalmaçya'daki Avusturya limanı Kastel Nuva'ya gelmiş oradan Karadağ'a gönderilmiştir. Nikola ancak bu topların cline ulaşmasından sonra kenti almayı başarmıştır²¹². Aynı şekilde 18 Mayıs 1878'de Bosna Valisi Hamdi Paşa'nın gönderdiği raporda, Sırp asilere

²⁰⁷ B.O.A., *Taşra Evrakı. Bosna Müfettişliği*, nr: 1/14, varak:2a-2b.

²⁰⁸ Tuncer, *Osmanlı-Avrupa İlişkileri*, s.97.

²⁰⁹ Resim 29.

²¹⁰ B.O.A., *BEO. Vilâyet Gelen-Giden. Bosna Giden Defteri*, nr:470, 26 Rebiülevvel 1292/2 Mayıs 1875 tarihli kayıt, s.104; Evans, *Through Bosnia*, s.333; Franz Josef'in Bosna rüyası ve Dalmaçya görüşmeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız, Alan Palmer, *Twilight of the Habsburgs: The Life and Times of Emperor Francis Joseph*, Atlantic Monthly Press, 1997, s.195-213.

²¹¹ Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat*, s.50, 139; Evans, *Through Bosnia*, s.333; Anderson, *a.g.e.*, s.197; Aydın, *a.g.e.*, s.49-50. Avusturya'nın faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız, David Harris, *A Diplomatic History of the Balkan Crisis of 1875-1878. The First Year*, Archon Books, 1969, s.66-72.

²¹² Evans, *Illyrian Letters*, s.176-177.

Avusturyalılar'ın yardımıyla Sava Nehri üzerinden silah ve cephane gönderildiği, çatışmalar esnasında Avusturya'ya kaçan asilerin silahlarının alınmadığı, Avusturyalılar'ın yardımıyla Gradişka'daki asi guruplara silah ve cephane yardımı yapıldığı yer almaktadır²¹³. Avusturyalılar'ın amacı Bosna Hersek'te ayaklanan Slav topluluklarının siyasi kurtuluşu değildi. Tersine bu yerlerin açık bir şekilde ve Avrupa devletlerinin rızasıyla kendileri tarafından işgaline zemin hazırlamaktı²¹⁴.

Avusturya'nın faaliyetleri Bosna'da gözü olan diğer güçleri de endişelendirmiştir. Mesela Karadağ Ladikası Nikola, Sırp elçisi ile görüşmesinde Avusturya'nın faaliyetlerine atıfta bulunarak, Avusturya'nın bu bölgeyi ele geçirerek sınırlarını Dalmaçya'ya kadar uzatmak istediğinden bahsetmiştir. Bu nedenle Nikola, Osmanlı Devleti kadar Avusturya'nın da kendileri için tehlike oluşturduğunu ifade etmiştir²¹⁵.

3-RUSYA'NIN TUTUMU

Rusya'nın Balkanlar'da özel bir konumu vardı. Rus halkı Balkan milletleriyle aynı din ve milliyete sahipti. Ruslar 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan beri Balkanlar'daki Slav milletlerin koruyuculuğunu üstlenmişti. Ruslar'ın asıl niyeti ise Boğazlar'ı ele geçirerek Akdeniz'e inmekti. Fakat İngiltere'nin sert muhalefeti nedeniyle hedeflerini doğrudan gerçekleştirmek yerine, dolaylı yolları denemişlerdir. Onlar Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmak, gerektiğinde savaş nedeni yaratmak için Balkan halklarını kullanmışlar ve Balkanlar'daki her gelişmeyi amaçlarına ulaşmak için fırsat olarak değerlendirmişlerdir²¹⁶.

1850'lerden sonra Çar I. Nikola (1825–1855)²¹⁷ Osmanlı Devleti'nin kesinlikle yıkılacağına inanmıştı. Hatta bu inancını 9 Ocak 1853'te St. Petersburg'da İngiltere elçisi Sir George Hamilton Seymour'a açıkça ifade etmekten de geri kalmamıştı. O sefere, "*Osmanlı'ya gelince, bu bambaşka bir sorundur. Bu memleket buhranlı bir durumdadır. Başımıza pek çok işler çıkarabilir. Kollarımız arasında bir hasta adam var. Çok hasta! Size açıkça söylemeliyim ki, gereken tüm önlemleri almadan önce, onu günün birinde yitirmemiz büyük felaket olacaktır. Osmanlı Devleti ansızın ölebilir. Bu takdirde üzerimizde kalacaktır. Ölüleri diriltmeyiz.*"

²¹³ *Bosna-Hersek İle İlgili Arşiv Belgeleri (1516–1919)*, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1992, s.69-70.

²¹⁴ Kemal Bakalı, "1875 Hersek Ayaklanması'nın Uluslararası Bir Nitelik Kazanması", *Belleten*, C.LI, S.199, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987, s.207, 212; Medlicott, *a.g.m.*, s.335-336; Anderson, *a.g.e.*, s.197.

²¹⁵ Kemal Baltalı, "1875 Hersek Ayaklanması Sırasında Sırbistan'ın Osmanlı Devletine Karşı Savaşa Girmek Amacıyla Karadağla Yaptığı Görüşmelere Dair Bazı Önemli Belgeler", *Belleten*, C.L, S.198, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987, s.845-846.

²¹⁶ Tuncer, *Osmanlı-Avrupa İlişkileri*, s.27-28, 97-99.

²¹⁷ Resim 7.

Osmanlı Devleti ölünce bir daha dirilmemek üzere ölecektir. İşte bunun içindir ki size soruyorum: Böyle bir durum karşısında kargaşa, anarşi ve hatta bir Avrupa savaşı karşısında kalmaktansa, önceden önlemler almak daha akıllıca bir davranış olmaz mı?” demişti. Çar, diğer Batılı güçler ile anlaşabilirse İstanbul’u işgal etmeyi, İstanbul, Trakya ve Makedonya’dan müteşekkil bir Bizans devlet kurmayı, Anadolu’yu oğluna krallık olarak vermeyi düşünüyordu. Fakat hayallerini gerçekleştirmedi en büyük rakibi İngiltere idi. İngilizler, Ruslar Balkanlar’da durdurulamaz, Osmanlı Devleti beklenmedik bir şekilde dağılırsa, kendi sömürgelerinin tehlike altına girmesinden çekinmekteydiler²¹⁸.

Rusların Kırım Savaşı öncesindeki eylem planlarında Sırbistan’ın bağımsızlığını tanımak da vardı²¹⁹. Onların bu düşüncesi bölgede yaşayan halk arasında büyük heyecan yaratmış²²⁰, Sırlar ve Karadağlılar arasında bağımsızlık için hazırlık yapılmıştır. Ancak, Kırım Savaşı ile siyasi ve askeri olarak Batı engelini aşamayacaklarını anlayınca, klasik politikaları olan Ortodoks hamiliğine sıkı sıkıya sarılmışlardır. Bu çerçevede Panslavizm, Balkan milletlerini kurtarmaya yönelik bir araca dönüşmüştür²²¹. Rusların politikalarını uygulamaya koyabilecekleri nüfuz alanları; Bulgaristan, Karadağ, Sırbistan ve Bosna Hersek’ti²²². Rus planına göre, evvela Ortodoksların yoğun olarak yaşadığı yerlerde karışıklık çıkarılacak²²³, daha sonra Hristiyanları korumak bahanesi ile olaylara müdahale edilecekti. Batı kamuoyu da sözde Hristiyanlara yönelik şiddet nihayete ereceğinden bu duruma ses çıkarmayacaktı²²⁴.

²¹⁸ Tuncer, *Osmanlı-Avusturya İlişkileri*, s.145-147; Abdurrahman Şeref Efendi, *a.g.e.*, s.120-121; Fuat Andıç-Süphan Andıç, *Kırım Savaşı Ali Paşa ve Paris Antlaşması*, İstanbul: Eren Yayınevi, 2002, s.14-15; Anderson, *a.g.e.*, s. 129-130; André Gerolymatos, *The Balkan Wars*, New York: Basic Books, 2002, s.195; Barbara Jelavich, *Russia's Balkan Entanglements, 1806-1914*, Cambridge University Press, 2004, s.113-114.

²¹⁹ Anderson, *a.g.e.*, s.142.

²²⁰ Gerolymatos, *a.g.e.*, s.152.

²²¹ Ruslar, Kırım Savaşı sonrasında Batı diplomasisi tarafından dışlanmıştı. Bakınız, Gerolymatos, *a.g.e.*, s.196-198; Anderson, *a.g.e.*, s.184-185; Marriott, *a.g.e.*, s.319-320; Hupchick, *a.g.e.*, s.253, 256. Rusya’nın Balkanlar ev diğer milletler üzerindeki etkis hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız, J. P. T. Bury, “Nationalities and Nationalism”, *The New Cambridge Modern History*, Edited By: J. P. T. Bury, Volume X: The Zenith of European Power 1830-1870, Cambridge: At The University Press, 1960, s.229-236.

²²² 1857 isyanı esnasında Sırp Knezi Aleksandr da bölgedeki isyanın sorumlusu olarak doğrudan Rusya’yı göstermiştir. B.O.A., *Sadâret-Mektûbî, Umum Vilâyât*, nr:157/22, 17 Şaban 1270/15 Mayıs 1854 tarihli Bosna Valisi Mehmed Hürşid Paşa’nın tahrirati.

²²³ B.O.A., *İ.MMS.*, nr:476, Lef:30, tarihsiz Reşid Bey’in tahrirati.

²²⁴ Ruslar uzun vadede amaçlarına ulaşmışlardır. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı boyunca Batılı yayın organları, Ruslar’ın Hristiyanlıkla ilgili politikalarına sempatiyle yaklaşmışlar ve kasıtlı olarak Türkleri kötülemişlerdir. Bu dönemde batı kamuoyunu takip etmek ve konu hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız, Orhan Koloğlu, *Avrupa Kışkacında Abdülhamit*,

Ruslar, Bulgaristan'ın özerklik, Eflak, Boğdan, Karadağ ve Sırbistan'ın ise bağımsızlık elde etmesini hedeflemekteydiler. Hedefe ulaşma konusunda Rusya'da iki farklı görüş vardı. İlki Gorçakov'un²²⁵, “*Şark Meselesi*”ni Avrupa siyasetinin bir parçası kabul eden, konunun uluslararası konferans ve tartışmalarla halledilmesi gerektiğini savunan temkinli politikasıydı. İsyanın başlangıcından Rus Savaşı'nın çıktığı ana kadar bu politika geçerliliğini sürdürmüştür. İkincisi ise 1864-1877 yılları arasında İstanbul'da büyükelçilik yapan İgnatiyef'in ateşli Panslav politikasıydı. Ona göre Rusya er ya da geç Balkanlar'da ilk sırayı almak ve Slavlığın liderliğini üstlenmek yolunda Avusturya Macaristan ile savaşmalıdır. Rusya bu görevin tamamlanması için Avusturya ve Türk yönetimi altındaki Slavlar için sadece fedakârlık yapmamalı, aynı zamanda onların özgürlüğü ve güçlenmesi için de istekli olmalıdır²²⁶.

Ruslar, Veliyaht Grandük Aleksandr'ın²²⁷ himayesi altında bulunan Slav Birliği kuruluşlarını para ve malzeme ile güçlendirmişler, vatandaşlarına, Bosna Hersek, Sırbistan, Karadağ ve Bulgaristan bölgelerinde oturan soydaşlarının Osmanlı idaresinden kurtarılması fikrini benimsetmek için yoğun propaganda yapmışlardır. Bu sayede adı geçen bölgelere mühim miktarda silah ve cephane sokmayı başarmışlardır²²⁸. Rus Konsoloslar bu yardımları gün gün ülkelerine rapor etmişlerdir. Mesela 1873'de Bosna Hersck'teki Rus Konsolosu Viyana'daki Slav komitesine çektiği bir telgrafta şunları yazıyordu, “*Ayin 1. günü Saraybosna'da, 6. günü ise bu havalideki köy ve kasaba halkına para yardımı dağıtıldı. Silahların bir kısmını Biyeleş'e verdim. O bunları Travnik'teki dostlarımıza dağıtacaktır. Kalan silahları ve cephaneyi de Prizren ve Deçan'a sevk etmek için fırsat bekliyorum.*”. Bu telgrafta da açıkça ifade edildiği gibi bölgedeki tüm yeraltı faaliyeti Rus elçiler vasıtasıyla gerçekleştiriyordu²²⁹.

1875 Hersek İsyanı sırasında da durum değişmemiştir. Ruslar, Dubrovnik'teki konsolosları Jonin aracılığı ile ayaklanmanın kontrolünü ellerinde tutmaktaydılar. Aşırı Panslavist görüşlere sahip olan Jonin, özellikle Karadağ Ladikası Nikola üzerindeki etkisi ile bölgedeki olayları yönlendirmekteydi. Bölgedeki her türlü organizasyon Ruslar tarafından yapılmaktaydı. Örneğin Sırp-Karadağ Antlaşması ve bu devletlerin savaşa girmesi Rusların istediği zaman

İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, s.11-42; Gerolymatos, *a.g.e.*, s.150-151; Hupchick, *a.g.e.*, s.201; Collas, *a.g.e.*, s.10.

²²⁵ Resim 12.

²²⁶ Anderson, *a.g.e.*, s.197-198; Aydın, *a.g.e.*, s.58-59.

²²⁷ Resim 8.

²²⁸ Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat*, s.50-51, 139; Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiye*, C.II, s.8-9.

²²⁹ Altan Deliorman, *Yugoslavya'da Müslüman Türk'e Büyük Darbe*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1975, s.36.

gerçekleşmiştir. Ruslar Karadağ'a sadece maddi, siyasi ve askeri destek vermekle yetinmemişlerdir. Bir sağlık heyetini isyancılara yardım için bölgeye göndermişlerdir. Mesela Rus Doktor Vasily Çikov başkanlığında bir sağlık heyeti Şubat 1876'da Karadağ'da bulunmaktaydı²³⁰.

4-İNGİLTERE'NİN TUTUMU

İngiltere'nin Osmanlı Devleti üzerindeki nüfuzu, Mustafa Reşid Paşa'nın²³¹ sadrazamlığından itibaren diğer devletlerle kıyaslanamaz derecede artmıştı. 1850'lere gelindiğinde, İngiltere'nin İstanbul konsolosu Lord Stratford'a "taçsız sultan" denmekteydi²³². Dönemin İngiltere Kraliçesi Victoria'nın kocası Prens Albert, "İstanbul'daki valimiz dilediğini yapan bir adamdır, istiyor ve istediği oluyor" sözleriyle Lord Stratford De Redcliff'in İstanbul üzerindeki etkisini teyit etmiştir. Gelişmelerden rahatsız olan Mustafa Reşid Paşa 25 Eylül 1853'de Londra'daki Osmanlı elçiliğine bir yazı yazarak, Lord Stratford'un hükümet üzerindeki etkisine dair yazılan sözleri tekzibe mecbur olmuştur²³³.

İngilizlerin nihai hedefleri Ruslar'ın Tuna'nın güneyine geçmesine mani olmak ve Osmanlı Devleti'nin Rus etkisi altına girmesini engellemekti²³⁴. Kırım Savaşı başladığında Lord Russell, "Rusya'yı şimdi Tuna kıyılarında durduramazsak, sonra İndus kıyılarında durdurmak zorunda kalırız" demekteydi. Bu nedenle Osmanlı Devleti'ni destekler görünüyorlardı. Fakat gerçekte İngiliz hükümeti arasında Türklere sempati besleyen tek bir isim dahi yoktu. Onlar için Osmanlı Devleti'nin dağılması sadece bir zaman sorunuymuştu. Ancak Osmanlı Devleti'nin zamansız dağılması mesele olmasından çekiniyorlardı²³⁵.

Diğer Avrupa Devletleri gibi İngilizler de Osmanlı Devleti içinde yaşayan Hristiyan unsurların çok kötü şartlarda yaşadığına inanıyorlardı. İngiliz kamuoyuna göre, Osmanlı tebaası Hristiyanlar mutlaka "Türk boyunduruğundan" kurtulmalıydı. Türk boyunduruğundan kurtulmanın yolu, devlete isyan etmek ve Avrupalı güçler

²³⁰ Baltalı, *Sırp-Karadağ Görüşmeleri*, s.833-834, 841; William James Stillman, *Herzegovina And The Late Uprising: The Causes Of The Latter And The Remedies, From The Notes And Letters Of A Special Correspondent* (1877), London: Longsman, Green, And Co., 1877, s.101. Ruslar'ın isyandaki rolleri hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız, Harris, *a.g.e.*, s.72-81.

²³¹ Resim 15.

²³² Fuat Andıç-Süphan Andıç, *Sadrazam Âli Paşa Hayatı, Zamanı ve Siyasi Vasiyetnamesi*, İstanbul: Eren Yayıncı, 2002, s.29, 31; Andıç-Andıç, *Kırım Savaşı*, s.13-17; Davison, *a.g.e.*, C.I, s.84.

²³³ Abdurrahman Şeref Efendi, *a.g.e.*, s.123.

²³⁴ Lawrence James, *The Rise and Fall of the British Empire*, London: Abacus, 1995, s.180-183; Gerolymatos, *a.g.e.*, s.196.

²³⁵ Koloğlu, *a.g.e.*, s.11-42; İnalçık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, s.72; Tuncer, *Osmanlı-Avrupa İlişkileri*, s.100-101.

için müdahaleye zemin hazırlamaktan geçiyordu. Bu nedenle devletin herhangi bir bölgesinde, hangi nedenle olursa olsun başlayan bir isyan kısa süre sonra İngiltere'nin meselesi haline geliyordu²³⁶. İngilizler için asiler özgürlük savaşçıları olarak kabul ediliyor, onlara sempati ile yaklaşıyordu. Yoğun Batı baskısı karşısında Osmanlı Devleti, asilerle istediği gibi mücadele yapamıyor, isyan bölgelerine asker sevki için dahi Batılı ülkelerden onay isteme mecburiyetinde kalıyordu. Arkalarındaki desteğe güvenen asiler devlete kafa tutmakla kalmıyor, isyanların devamı için de kendilerinde güç buluyordu. 1861 isyanı süresince Rusya ve Fransa gibi devletler gizlemeye gerek görmeden asileri desteklerken, Osmanlı Devleti'nin destu görünen ülkeler de "*Hristiyanlık davası adına*" asilere sempati ile yaklaşmaktan geri durmuyordu²³⁷. Hristiyanları kurtarma düşüncesi bir süreç sonra Türk düşmanlığına ve hakarete dönüşüyordu. Mesela Saraybosna'daki İngiliz konsolosuna göre, "*Türkler'in idare tarzında kötülük ara sıra yaşanan bir şey değil aksine daimi bir haldi*". İngilizler için Türkler, "*insan türünün ve medeniyetinin düşmanlarıydılar*" . Tüm Avrupa'da Türk kelimesi "*acımasızlık, vahşilik ve yabanilikle*" eşdeğer görülüyordu. Aynı durum Bosnalı Müslümanlar için de geçerliydi. Hatta Bosna'yı gezen Arthur John Evans gibi bazı İngiliz seyyahlar Bosnalı Müslümanları kastederek, "*Ben aşağı ırklar olduğuna inanıyorum ve bu ırkların kökünün kazınması taraftarıyım*" diyecek kadar ileri gidebilmekteydi²³⁸.

5- FRANSA'NIN TUTUMU

Fransa Napolyon savaşlarından sonra Avrupa'daki üstünlüğünü yitirmişti. Bu gelişmeye paralel olarak Fransa'nın Osmanlı Devleti nezdindeki itibarı azalırken, İngiltere'nin itibarı artmıştı. Buna mukabil Fransa Osmanlı coğrafyasındaki siyasi etkinlikten ziyade ticari etkinliğe ağırlık vermiş, ilave olarak Osmanlı topraklarını sömürge alanı olarak görmeye başlamıştı. 1830'da Cezayir'in işgali iki ülke arasındaki ilişkileri daha da kötüleştirmişti. Yine de Osmanlı tarafı kadim Fransız dostluğunun bozulmaması için elinden geleni yapmış, fakat her çabası Fransızlar'ın menfi tutumları yüzünden sonuçsuz kalmıştır. 1850'lere gelindiğinde Fransa Osmanlı Devleti içindeki her türlü ayrılıkçı hareketi destekleyen bir ülke haline gelmişti. Fakat III. Napolyon²³⁹ (1852–1870) ile birlikte Fransa'nın Osmanlı karşıtı politikası iyice gün yüzüne çıkmıştı. III. Napolyon daha Paris Kongresi başlamadan evvel Türk karşıtı bir tavır sergilemeye başlamıştır. Rus Delegationları Paris'e geldiklerinde, delegelerle yaptığı görüşmede onlara "*Savaş meydanında*

²³⁶ 1850 Bulgar İsyanı'nda İngilizler'in tutumu için bakınız, İnalçık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, s.72-73.

²³⁷ Arbuthnot, *a.g.e.*, s.134, 137.

²³⁸ Jezernik, *a.g.e.*, s.20-25; Maria Todorova, *Balkanlar'ı Tahayyül Etmek*, Çeviren: Dilek Şendil, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s.189.

²³⁹ Resim 10.

kazanamadığınız şan ve şeref tacını politika alanında kazanacaksınız.” diyerek Rus delegeleri cesaretlendirmiştir²⁴⁰. Napolyon, Paris Barış Antlaşması’ndan sonra da Avrupa’da siyasi üstünlük elde etme telaşına girmiştir. O, Rusya’nın bıraktığı boşluğu doldurmak için Balkan milletlerinin hamisi gibi davranmış, onların her türlü hareketini desteklemiş ve isyancı gurupları kollamışlardır²⁴¹.

1857-59 isyanı sırasında Osmanlı topraklarına saldıran Karadağ’a doğrudan destek veren tek Batı ülkesi Fransa olmuştur. Fransızlar, daha Kırım Savaşı sırasında Karadağ’ın diplomatik ilişkilerine yardımcı olması için Henri Delàrue²⁴² adlı bir dış politika uzmanını Danilo’nun²⁴³ hizmetine göndermiştir. Delàrue, ölene kadar onun özel sekreteri olarak görev yapmıştır²⁴⁴. İsyanın hazırlık safhasında 1857’de Danilo Paris’e gitmiştir. Bu olayın ardından Karadağ’ın Osmanlı Devleti’ne karşı açıkça mücadeleye girişmesi tesadüf değildir²⁴⁵. Fransızlar, Grahova Yenilgisi ve Kolaşin Katliamı sonrasında dahi Karadağ’ı desteklemeye devam etmişlerdir²⁴⁶. Bölgede Karadağlılar tarafından korkunç katliamlar yapıldığı sırada da Fransa ve Rusya’nın İstanbul’daki konsolosları iyice küstahlaşarak, bölgeye sevk edilen Osmanlı askerlerinin geri çekilmesini talep edebilmişlerdir. Bu sırada Karadağ’a askeri bir harekât yapılması gündeme geldiğinde, her iki temsilci açıkça Osmanlı Devleti’ne gözdağı vermekten çekinmemişlerdir²⁴⁷. Olaylarla ilgili İstanbul’a bir rapor gönderen Sırp Knezi Aleksandr²⁴⁸ da manidar biçimde isyanının arkasında Fransa

²⁴⁰ Abdurrahman Şeref Efendi, *a.g.e.*, s.131-132.

²⁴¹ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.VI, s.19; Dönemin tanıklarından Murad Efendi, III. Napolyon’un Rusya ile rekabete girerek Slav halklarını korumaya kalkışmasının, Slav milliyetçiliğini, yayılmasını neden olduğunu belirtir. Özellikle Karadağ’ın politik dönüşümünde Fransa etkisinin çok fazla olduğunu ifade eder. Ona göre, geçmişin koyun hırsızlarının Hersek’e yaptığı akınlar Fransa’nın desteği ile siyasi bir çehreye bürünmüştür. Bakınız, Murad Efendi, *a.g.e.*, s.123.

²⁴² Delaure Karadağ misyonunu daha sonra kitaplaştırmıştır. Bakınız, Henri Delàrue, *Le Monténégro*, Paris: Benjamin Duprat, 1862, s.1-182; Pasco Wassa, *Esquisse Historique Sur Le Montenegro D’après Les Traditions De L’albanie*, Constantinople: Imprimerie Du Courrier D’orient, 1872, s.7-8.

²⁴³ Resim 28.

²⁴⁴ Henri Delàrue daha sonra, Grahova’da Osmanlı ordusunun yenilmesinde başrol oynayacaktır. Bakınız, Roberts, *a.g.e.*, s.222.

²⁴⁵ B.O.A., *İ.MMS.*, nr:436, 6 Safer 1274/26 Eylül 1857 tarihli arz tezkiresi; Ahmed Cevdet Paşa da Danilo’nun Fransa imparatoru ile görüşmesi ve onun teveccühünü kazanmasına şaşırması olmalıdır ki, “her nasılsa onun hüsn-i teveccühünü kazanmış” demekten kendini alamamıştır. Bakınız, Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir 13-20*, s.48.

²⁴⁶ Danişmend, *a.g.e.*, C.IV, s.188, 201; Anderson, *a.g.e.*, s.169; Roberts, *a.g.e.*, s.222, 228-229.

²⁴⁷ Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir 13-20*, s.48-49.

²⁴⁸ Resim 24.

ve Rusya olduğunu belirtmiştir²⁴⁹. Fransızlar daha da ileri giderek, isyan boyunca Karadağ'a silah satmaya devam etmişlerdir²⁵⁰. Fransızların menfi tutumları isyan sırasında bölgede bulunan temsilcilerinin çalışmalarından da anlaşılmaktadır. Bosna'da bulunan konsolos vekili asilerin sözcülüğüne soyunmuş, hafiye gibi çalışarak asilerin dahi şikâyet etmediği konuları gündeme getirmiş, İstanbul üzerinde baskı yaratabilecek her türlü aracı kullanmış ve olayı çözümsüzlüğe itmekten çekinmemiştir²⁵¹.

Fransızlar asilere fiili yardımların ötesinde, Bosna'daki Müslüman halka küçümser bir yaklaşım sergilemekten de geri durmamışlardır. Mesela, Fransız konsolosu Bosnalı Müslümanlar için sık sık “yamyam”, “vahşi” ve “zalim” ifadesini kullanmakta bir sakınca görmüştür. Onlara göre, “Osmanlı Devleti içindeki en cahil ve barbar halk olan Bosnalıların elinden Hristiyanlar mutlaka kurtarılmalıydı.”²⁵².

Fransız politikasının yüzyılın ilerleyen yıllarında da değiştiğine dair bir işaret yoktur. Fransa'nın yüzyılın ikinci yarısındaki siyasal yaklaşımını anlatan Sadrazam Mehmed Emin Âli Paşa²⁵³, konuyla ilgili 3 Şaban 1284/30 Kasım 1867 tarihinde Sultan Abdülaziz'e sunduğu raporunda şunları söyler: “Paris Muahedesi'nin imzası kurumaksızın İmparator Napolyon İtalya'da Avusturya nüfuzunu bitirmek kasdıyla itihaz edeceği mesleğe Rusya Devleti'ni muhalif ve Avusturyaluya yardımcı bulmamak için akdedilmiş antlaşmalardan fedakârlık etmeğe ve bizim zararımızı ve Rusyalumun fâidesini mücib olacak yollara gitmeğe ve güyâ hiç taahhüdleri yok gibi her işimize müdâhaleyi, hususiyle Eflâk ve Boğdan, Sırbistan, Suriye ve Girit meselelerinde daima zarar görmemizi iltizam eylemeğe başladı. Bir de her kavim istediği hükümdar ve hükümeti intihab ve ihtiyar etmek iktizâ eder ve bir kavme istemediği bir kavim-i ecnebînin cebren icrây-ı hükümete hakkı olamaz. Usûl-i fesad şumulünü dahi derpiş edip bütün muhtelif kavimlerin özellikle bizim Hristiyanlar'ın zihinlerini tamamiyle karıştırıp alt üst etti.”²⁵⁴.

6-SİRBİSTAN'IN TUTUMU

Sırp XIX. yüzyıl başlarında Kara Yorgi²⁵⁵ liderliğinde başlattıkları isyan ile özerklik elde etmişler, fakat bağımsızlık elde edememişlerdi. Bundan sonra gerek

²⁴⁹ B.O.A., *İ.MMS.*, nr:476, Lef:30, tarihsiz. Reşid Bey'in tahrirâtı.

²⁵⁰ B.O.A., *İ.D.*, nr:26272, Lef:9, 17 Cemaziyelahir 1274/2 Şubat 1858 tarihli İşkodra Ordu Komutanı Ferik Mustafa Paşa'nın arz tezkiresi

²⁵¹ B.O.A., *İ.MMS.*, nr:436, Lef:47, varak: 5-6, 9 Haziran 1857 tarihli Fransa Konsolos vekili tarafından İstanbul Başkonsolosluğu'na gönderilen mektubun tercümesi.

²⁵² Jezernik, *a.g.e.*, s.20-25; Todorova, *a.g.e.*, s.189.

²⁵³ Resim 16.

²⁵⁴ Mahmud Muhtar, *Maziye Bir Nazar. Berlin Antlaşması'ndan Harb-i Umûmiye Kadar Avrupa ve Türkiye-Almanya Münasebetleri*, Sadeleştirerek ve Eklerle Yayına Hazırlayan: Erol Kılınç, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1999, s.47-48.

²⁵⁵ Resim 21.

Obrenoviç, gerekse Karayorgeviç ailesinden kim iktidara gelirse gelsin neredeyse tavizsiz uygulanan bir politika ortaya konmuştur. Bu politika uluslararası şartlara göre kimi zaman hız kazanmış kimi zamansa sessizliğe bürünmüştür. Buna göre;

1. Sırbistan Türk ve Müslümanlar'dan arındırılacak
2. Sırbistan'daki kale ve garnizonlarda bulunan Türk birliklerin geri çekilişi sağlanacak
3. Belgrat'ta bulunun Türk Garnizonu'nun kentten çekilmesi sağlanacak
4. Çevre eyaletlerde bulunan Sırp soydaşlar veya Slav din kardeşlerin her türlü ayrılıkçı hareketine gizlice destek verilecek
5. Sırbistan'da milli bir ordu kurulacak
6. Slavlık düşüncesi tüm halka aşılacak
7. Uluslararası destek temin edilecek
8. Rusya ile ortak hareket edilerek, Rusya'dan maddi ve manevi yardım temin edilecek
9. Bağımsızlık elde edilecek
10. Yayılma sahasının Osmanlı toprakları olduğu vurgulanacak
11. Diğer Slav unsurlar ikna edilerek Büyük Güney Slav Devleti=Yugoslavya kurulacak²⁵⁶

Eski bir Papaz olan İliya Garaşanin'in²⁵⁷ Sırbistan içişleri bakanı olmasının ardından bu programa işlerlik kazandırılmıştır. Garaşanin Sırp milliyetçiliğini etkin olarak kullanmıştır. Bu amaçla Sırbistan'a komşu olan bölgelerde meydana gelen bütün ayaklanımlara aktif destek vermiştir. Garaşanin'e göre ülkesi ile deniz arasındaki tek engel Bosna Hersek olduğu için, o Bosna'ya özel olarak eğilmiş, zamanını ve parasını Bosna'ya gizli ajanlar yerleştirmek için harcamıştır. Ona göre

²⁵⁶ Bu politika 1809'dan beri gündemdeydi. Bakınız, İnalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, s.41-42.

²⁵⁷ Resim 26; Garaşanin 1844'de kaleme aldığı "*Sırbistan'ın Ulusal ve Dış Politikası Programı-Načertanije*" adlı eserinde Sırların millî doktrinini ortaya koymuştur. Ona göre, Sırlar genişlemeli ve genişlediği alanlarda etnik bir temizlik yapmalıydı. Bu mücadele eski Sırp Krallığı'nın tüm sahası Sırlar'ın eline geçene kadar devam etmeliydi. Garaşanin'in 1844'de Sırlar'a hedef olarak gösterdiği Bosna Hersek, Hırvatistan, Dalmaçya, Banat, Makedonya ve Karadağ gibi tüm topraklar Osmanlı toprağıydı. Doğal olarak çatışma Türklerle yaşanacaktı. Sırlar'a genişlemeyi öğütleyen sadece Garaşanin değildi. Hemen hemen tüm Sırp halk türkülerinde de çok net bir Türk düşmanlığı ve milliyetçilik hakimdi. Bakınız, Jelavich, *Russia's Balkan Entanglements*, s.104-105; Juan Goytsolo, *Saraybosna Yazıları*, Çeviren: Ayşen Gür, İstanbul: Nisan Yayınları, 1996, s.66-68; Ivo Lučić, "Evolution and Condition of the Elitesin Bosnia Herzegovina –A Personal View", *National Security and the Future*, Volume: III-IV, Number:6, Zagreb: University of Zagreb, 2005, s.154-155

Bosna Hersek mutlaka Sırbistan'a dâhil edilmeliydi²⁵⁸. Bu yüzden yöredeki Ortodoksları ayaklandırmak için her fırsat değerlendirilmeliydi²⁵⁹.

Garaşanin'in hedefi Sırp milletinin hedefleriyle de örtüşmekteydi. Çünkü Sırlar, Bosna'daki reayayı kendilerinin bir parçası olarak görmekteydiler²⁶⁰. Çoğu zaman "Sırp" olarak ifade edilen Bosnalı Ortodoks Hristiyanlar için Belgrat, yüzyılın başından beri merkez konumdaydı. Onların bağımsızlıklarını, bu olmazsa en azından imtiyazlı bir statü kazanmalarını istiyorlardı. Bu amaçla Sırbistan'da yayınlanan gazetelerde, reayanın baskı ve işkenceye maruz kaldığını iddia eden haberlere yer verilmekteydi²⁶¹. Sırların faaliyetleri sadece propaganda ve yalan haberlerle sınırlı kalmamıştır. Sırlar kandırabildikleri Bosna reayasından bazı insanların can ve mal güvenlikleri olmadığı gerekçesi ile İngiliz ve Fransız konsolosluğuna şikâyetle bulunmalarını sağlamışlardır. Sırp kilisesi ise organize ettiği yardım faaliyetleri ile isyanın maddi boyutunu finanse etmiştir²⁶². Belgrat Muhafızı Hasan Paşa'ya göre, Sırlar'ın hedefi Hırvat ve Slovenlerle birleşip, Bosna, Bulgaristan ve Karadağ reayalarını da kendi taraflarına çekerek bağımsız bir krallık kurmaktır²⁶³. Hedefin gerçekleşmesi için Karadağ kilit öleme sahipti. Bu yüzden Nisar 1848'de Sırp casus Matija Ban gizlice Çetine'ye gönderilmişti. Matija'nın görevi Karadağla bir ittifak tesis edip, Bosna Hersek'te filizlenen isyana yardım yapılmasını sağlamaktır²⁶⁴.

Sırlar Bosna'da 1849 patlak veren isyanla yakından ilgilenmişlerdir. Sırp casuslar Bosna'daki gelişmeleri ve özellikle Ömer Lütfi Paşa'nın askeri harekâtını saat saat takip etmişler, elde ettikleri her bilgiyi İçişleri Bakanı İliya Garaşanin'e ulaştırmışlardır²⁶⁵. Garaşanin'de kendisine ulaşan istihbaratı anında Osmanlı yetkilileri ile paylaşmıştır. Fakat Osmanlı yetkilileri ile paylaştığı tüm istihbarat ilgi

²⁵⁸ Gleeny, *a.g.e.*, s.58-59, 67, 82; Malcolm, *Kosova*, s.232; Roberts, *a.g.e.*, s.212; Georges Castellan, *Balkanların Tarihi*, Çeviren: Ayşegül Yaraman-Başbuğu, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1992, s.318; Gerolymatos, *a.g.e.*, s.197; Stavrianos, *a.g.e.*, s.255; Charles and Barbara Jelavich, *The Establishment of the Balkan National States, 1804-1920*, Seattle and London: University of Washington Press, 2000, s.63; Hupchick, *a.g.e.*, s.218; Jezernik, *a.g.e.*, s.90-91.

²⁵⁹ Mesela okullar Sırların kullanmaktan çekinmedikleri kurumlardı. Bakınız, B.O.A., *İ.H.*, nr: 6587, 28 Recceb 1272/4 Nisan 1854 tarihli arz tezkeresi.

²⁶⁰ B.O.A., *Sadâret-Mektûbî, Umum Vilâyât*, nr:425/64; Kırılı, *a.g.e.*, s.369.

²⁶¹ B.O.A., *İ.D.*, nr:10735, Lef:19, 4 Şubat 1849 tarihli *Srbske Novine (Sırp Haberleri)* Gazetesi; Lef:18, 11 Şubat 1849 tarihli Sırp Haberleri Gazetesi'nin tercümesi; Lef:11, 20 Rebiülahir 1265/15 Mart 1849 tarihli Mehmed Tahir Paşa'nın tahriratu; Babuna, *a.g.e.*, s.1.

²⁶² B.O.A., *İ.D.*, nr:10735, Lef:6; Gölen, *Sırların 1849 Bosna İsyanı'na Etkileri*, s.43-48.

²⁶³ B.O.A., *İ.D.*, nr:10735, Lef:7.

²⁶⁴ Roberts, *a.g.e.*, s.212-213.

²⁶⁵ B.O.A., *İ.D.*, nr:13303, Lef:5-9, 11-12, Sırp casus raporları.

çekici bir biçimde Bosnalı beylerin faaliyetleri ile ilgili olup, daha sonra onları tasfiye etmede kullanılmıştır²⁶⁶.

Sırlar'ın çok şeyler beklediği Kırım Savaşı, Sırbistan ve Karadağ'daki askeri hareketliliği daha da artırmıştır²⁶⁷. Ancak, Kırım Savaşı Sırp ve Karadağlılar'ın beklediği gibi sonuçlanmamasına rağmen, Paris Barış Antlaşması'nın 28. ve 29. maddeleri ile Sırlar tüm Avrupa Devletleri'nin garantisi altına alınmıştır²⁶⁸. Böylece dokunulmazlık zırhını kazanan Sırlar, Osmanlı Devleti'ne karşı cüretkâr hareketlere girişmişlerdir²⁶⁹.

Osmanlı yetkilileri, özellikle 1857 isyanı ve sonrasında gelişen olaylarda Knez Aleksandr'ı bölgedeki isyanların arkasındaki isim olarak itham etmişlerdir. Onlara göre, Aleksandr bölgede karışıklık çıkarıp bağımsızlığını elde etmek istemekte, bu amaçla Karadağ'ı kullanarak Bosna Hersek'te problem çıkartmaktaydı²⁷⁰. Gerçekten de Sırlar bölgedeki gelişmelerle çok yakından ilgilenmişler, Sırbistan'da yayınlanan gazetelerde hemen hemen her gün Bosna Hersek'teki isyana dair haberler yayınlanmıştır. Bu haberlerde Hristiyanların yaşadıkları sıkıntılar anlatılmış, onlara yapıldığı iddia edilen baskılar ayrıntılı olarak verilmiştir. Sırlar çoğu zaman bununla da yetinmeyerek, el ilanları şeklindeki propaganda broşürlerini isyan bölgelerine göndererek, isyanın devamına yardımcı olmuşlardır²⁷¹. Özellikle 1857'de İzvornik ve civarında çıkan karışıklıkların temel nedeni Sırp tahrikleriydi²⁷².

İsyanın devam ettiği 1860'larda Aleksandr'ın yerine geçen Knez Miloş Obrović Osmanlı Devleti'ne karşı Sırbistan, Karadağ, Bulgaristan ve Yunanistan'dan oluşan bir ittifak kurabilmek için yoğun çaba sarfetmiştir. Bosna Hersek'teki isyan, ona istediği siyasal ortamı fazlasıyla vermiştir. Fakat Miloş

²⁶⁶ B.O.A., *İ.D.*, nr:13273, 5 Muharrem 1267/10 Kasım 1850 tarihli arz tezkiresi.

²⁶⁷ Kırım Savaşı, Sırbistan ve Karadağ'daki askeri hareketliliğin yanında bizzat ülke dahilinde de ciddi güvenlik kaygılarına neden olmuştur. Savaşı fırsat bilen bazı kimseler güvenliği tehdit etmiş ve ülkedeki asayiş sekteye uğramıştır. Ülke güvenliğinin bozulduğu yerlerden biri de Bosna olmuştur. B.O.A., *Mühimme Defteri*, nr:258, hüküm:1013; 1021; 1022, s.219-222, Evahir-i Receb 1270/19-28 Nisan 1854 tarihli genelge.

²⁶⁸ *Muâhedât Mecmûası*, C.IV, s.256; Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, C.I, Ankara:Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1953, s.351; Marriott, *a.g.e.*, s.277; Stavrianos, *a.g.e.*, s.255, 337; Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.VI, s.67.

²⁶⁹ Jelavich and Jelavich, *Balkan National States*, s.144.

²⁷⁰ B.O.A., *İ.MMS.*, nr:476, 8 Cemaziyelahir 1274/24 Ocak 1858 tarihli arz tezkiresi.

²⁷¹ B.O.A., *İ.MMS.*, nr:436, Lef:60, 11 Şevval 1273/4 Haziran 1857 tarihli bir Sırp Gazete kupürünün tercümesi.

²⁷² B.O.A., *Taşra Evrakı. Bosna Müfettişliği*, nr:1/14, varak:3a; *Sadâret-Mektûbî, Umum Vilâyât*, nr:425/64, 21 Safer 1277/8 Eylül 1860 tarihli Belgrat Muhafızı tarafından gönderilen tahrirat.

Obronoviç haşalini gerçekleştirememiştir²⁷³. Ancak Sırp ulusal planının bir parçası olan Sırbistan'ı Türkler'den arındırma politikası Bosna'daki karışıklıklar bahane edilerek uygulamaya konulmuştur. Zira Osmanlı Devleti bölgede isyanları bastırmak ve Karadağ'ı kontrol etmekle uğraşırken, 1867'de Türkler'in Sırbistan'daki şehirlerden çıkarılmasıyla sonuçlanacak süreç 1861 yılında başlamıştır. Dönemin yazarları Türkler'in Sırbistan'dan çıkarılma sürecini hiç hoş karşılamamışlar, sert biçimde eleştirmişlerdir²⁷⁴. Mesela Ziya Paşa Sırbistan'daki gelişmeleri ünlü *Zafername'si*'nde şu beyitlerle yerer²⁷⁵:

"Terk-i emlâk edip islâmdan onbin hane,
Hicret etmişti itaat ederek fermane.
Şart edip rezk-i alem etmeyi kahharâne
Belgrat kal'asının ihsan ile Sırbistan'e
Devletin kıldı tamamiyetini istikmal."

Sırlar 1857 isyanına nazaran 1861 isyanında daha etkin rol almak için harekete geçmişler, daha önce dolaylı destek verdikleri isyancılara açık destek vermeye başlamışlardır²⁷⁶. Mesela, Bulgaristan'da isyana katılmış 1.000 kadar silahlı asi Sırbistan'a geçmiş, Knez tarafından himaye görmüşler ve eksiklerini tamamladıktan sonra Nisan 1861'de gizlice Bosna Hersek sınırına sevk edilmişlerdir²⁷⁷. Ancak asilere doğrudan destek verilmesi her zaman tercih edilen yöntem değildi. Özellikle iltica eden asilerin korunması en fazla tercih edilen yöntemdi²⁷⁸. Masum ilticalar olarak gösterilen bu hareketlerde, sözde Osmanlı Devleti'ne yardım etmeye veya arabuluculuğa soyunan Sırlar; esasta olayları gizlice tahrik eden güç olarak karşımıza çıkmaktadır. Mesela 1860 Temmuz'unda İzvornik Sancağı reayasından isyan niyetinde olan 200 kişi, Sırp Knezi'nden gizlice

²⁷³ Anderson, *a.g.e.*, s.181; Stavrianos, *a.g.e.*, s.395; Jelavich and Jelavich, *Balkan National States*, s.65; Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.VI, s.68; Davison, *a.g.e.*, C.I, s.198.

²⁷⁴ Sırbistan'ın bu dönemde yürüttüğü siyaset hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız, Hamzaoglu, *a.g.e.*, s.355-381; Davison, *a.g.e.*, C.I, s.232.

²⁷⁵ Ziya Paşa, *a.g.e.*, s.92-95.

²⁷⁶ Özellikle liderliğini Sırp Başbakanı Filip Hristiç'in çektiği "*Osmanlı Devleti'ne açık cephe alınmasını isteyen*" hizip, Hersekli asileri destekleyeceğini açıklamıştı. Bakınız, Hamzaoglu, *a.g.e.*, s.356.

²⁷⁷ B.O.A., *Sadâret-Mektûbî, Umum Vilâyât*, nr:465/32, 3 Şevval 1277/14 Nisan 1861 tarihli Bosna ve çevre eyaletlere gönderilen ikaz yazısı. Sırlar'ın isyana dolaylı desteği Osmanlı yetkililerin de canını sıkmıştır. Âli Paşa Sırp çetecilerin Hersek'e gönderilmesinden duyduğu rahatsızlığı Sırp temsilcilerine, "*Canınız savaş istiyorsa söyleyin! Ancak bize silahlı çeteler göndermeyin!*" sözleriyle dile getirmiştir. Bakınız, Hamzaoglu, *a.g.e.*, s.359.

²⁷⁸ Sırbistan asileri için bölgedeki en güvenli sığınaktı. 1857-59 isyanında asilerin bir kısmı Sırbistan'a kaçmıştı. Bunlardan bazıları daha sonra tutuklanarak Kütahya, Karesi ve Karahisar-ı Sahip kazalarına sürgüne gönderilmişti. B.O.A., *Sadâret-Mektûbî, Meclis-i Vâlâ Evrakı*, nr:122/25, 28 Rebiülahir 1277/13 Kasım 1860 tarihli tezkire.

yardım ve sığınma talebinde bulunmuşlardır. Devlet, gelişmeyi “*şâyân-ı dikkat*” bir gelişme olarak nitelemiş ve derhal gizli bir tahkikat başlatmıştır²⁷⁹.

Sırplar’ın 1861 isyanının arkasındaki asıl güç olduğu, Foça’da yakalanan 9 kişinin üzerinde çıkan mektuplarla bir kez daha teyit edilmiştir. Şubat 1861’de ele geçirilen mektupların bazıları “*vakt-i ma’hûdun hulûlü*” yani “*ahdolanmış vaktin girmesi*” sözleriyle başlamaktadır. Muhataplarına “*karındaşım*” ve “*biraderim*” sözleriyle hitap eden yazar (Sırbistan’daki isyancı lider) bu kişilerden²⁸⁰;

1-Bölgedeki halkı isyana hazırlamalarını

2-Halkın tek vücut hareket etmesinin sağlanmasını

3-Karşı çıkanlar veya destek vermeyenler olursa cezalandırılmayı peşin olarak kabul ettiklerinin anlatılmasını

4-Stratejik boğazların ve geçitlerin isyan öncesinde tutulmasını

5-Avrupa nezdinde haklılık kazanmak için bu devletler tarafına arz-u haller verilmesini isterken, kendi desteğindeki asilerin Bosna tarafına geçerek faaliyete başladığı müddesini de yandaşlarına vermiştir.

Aşağıda metinlerini vereceğimiz mektuplardan da anlaşılacağı gibi Hersek’te asıl karışıklık çıkaranlar Sırbistan’dan Hersek’e geçen bu kişilerdir.

Birinci Mektup:

“*Karındaşım Gözüpek İvan ile Simo Kisik*

Hulûlü takrib iden Esbasu günü ki paskalya günüdür. Hazır bulunmak için şimdiden ahâliye ihtârî lâzım gelen şeyleri tefhîm idesiniz. Sırbıye’den tertib olunan 400 nefer maiyyetimizde olduğu halde Osmanlı toprağına çıkmış olduğumuzu ve çetelere yani fırkalara taksim olunarak gezmekte olduğumuzu dahi lisân-ı münâsib ile ahâliye hildirüh bizden havf itmemelerini vakt-i ma’hûdda cümlemiz her taraftan birden hareket itmek üzere şimdiden hazır bulunmalarını ihtâr idesiniz ve siz şimdiye değin ahâlden ma’dûd bulunmuş iseniz de bundan böyle emrimizin hilâfına bulunanlar olur ise mesûl tutulacaklarından o misûllü uygunsuzluk vuku’unda kendinizi kabahutlu bilesiz ve bizim memûriyetimiz bu keyfiyeti herkese güzelce ihtâr iderek da’vet itmektir. Sağ olarsız.”

İkinci Mektup:

“*Biraderim Miloş Çoliç*

Vakt-i ma’hûdun hulûlünde her taraftan birden mukarrer olan harekât ve muhâcemata bi’l-cümle Hristiyanın hazırlanmaları için tahrirâtının vusûlünde iktiza idenlere ihtâr ve biz 400 nefer mütecaviz Sırbiyeden bu def’a çıkmış olduğumuzu çhâliye tezkâr idesiniz. Bir gûna havf ve telâş olunmayıp bizler bir kimesneden cebren bir şey almayacağız misûllü her suretle bir gûna gadr û’i tisâf

²⁷⁹ B.O.A., *Sadâret-Mektûbî, Umum Vilâyât*, nr:417/89, 12 Muharrem 1277/31 Temmuz 1860 tarihli Bosna Valisi’ne gönderilen şukka müsveddesi.

²⁸⁰ Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul, *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:48a-49a.

dahi itmesüz. Fakat bu işaretimizi dinlemeyenler kendülerini kabahatli bilsünler ve bundan böyle bizim dahi bu ricamız vakt-i ma'hûda kadar keşt ü güzâr ile idaremiç için torbalarımızda birer parça ekmek bulundurmaktır. Cümlemiz karındaşlarımızın sağlığını Allah'dan temenni ideriz.”.

Üçüncü Mektup:

“Biraderim Vasil

Maiyetimizde bulunan 400 nefer Sırludan icabı vechle çeteler tertib ile etrafa çıkarmakdayız. Düşmanlarımızdan gördüğümüz zulm ü taaddi hûdud aşub taşmış olduğundan zaman-ı ma'hûdun hulûlünde bi'l-ittifak kıyam ve ahz-i sâr ve intikâm itmek için dîn karındaşlarımıza bi'l-etraf beyân ve i'lâmı zımında Pob Nikola'ya tefhîm olunarak bu bâbda tarafımızdan bir güne tesâmuh vuku' tahakkuk ider ise şübhesiz hakkınızda mücâzât-ı şedîde icrâsı mukarrer bulunmuştur. Vakt-i ma'hûda değin gâyet akilâne ve müdirâne davranub ser-rişte-i ısrarımızı eyâdî-i düşmana yani Müslümana vermeyesiniz ve şurası da muhakkak bilinsünki müdded-i medideden beri pâ-y-mâl iden düşmandan tahlîs-i giryân cân ve mâl ve terfiye-i hâl ve tevsî'-i bâl itmek için Avrupa'ya arz ü hâl eylemesi vâcib ve ancak hemân şimdiden pek mühim olan boğazların zabt ve teshîri lâzım ve lâzib görünmüşdür. Cenâb-ı hak teşebbûsat-ı meşrûha semeresiyle knezimizin başına krallık şapkasını giydürsün duasıyla hatm-i kelâm iderim.”.

Dördüncü mektup:

“Biraderim Risto ve Lazar

Keyfiyet-i ma'lûmeden dolayı yüreğimizde olan yaralarımızın kalem ile tarif ve iş'ârı mümkün olmayub cihet-i mefârekatımızdan dilhûn ve mahzûmuz. Ayrılığı ber-vechle kabul ve ve irtikâb itmeyeceğini me'mûl ve emniyet itmiş olduğum adamlar bizim pederimiz ve kurtarıcımız ve Sırluların efendisi ve ulusu bulunan Miloş ve Mihaylo ki anlardan Bosna'da olan dîn karındaşlarımızın halâs olmaları için bir tedbir ve çare bulacaklarını me'mûl ideriz. Anların bir güne irâdesini tahsîn itmeksizin birbirinden mefârekat idiyorlar. Halbû ki ey birader fukarâ karındaşlarımızı ele virmeğe niyetimiz olmadığı gibi sizi dahi bırakmayız. Bu sırada sizin ile birlikte bulunmadığımızı afv idesiniz. Bi'l-âhare bizde gelür nasib olacak kısmetimizi beynimizde taksîm ideriz. Fakat tertibât vak'amızın ikmâl ve itmâmına kadar âsâr-ı ikdâmınız ile mutlak kazanacakları iyüce bilersiniz ve sizi bırakmayacağımızı bize i'tinâd idesiniz. Bu kere pek birlikte bulunmadığımızı teessüf olunmayub ve türlü türlü yalanlara kulak asubda kendünüzü bizlerden soğuk tutmayub fi'l-vâki' sizin ile birlikte bulunmadığımızı size girân geldiği gibi bundan dolayı biz daha ziyade teessüf halindeyiz. Fakat biraderlerimiz sizler havf itmeyin. Zîrâ biz sizi ahire vermeyeceğimizi te'mîn itmek şu aralık müşkül olduğu ma'lûm ise de zamanı gelürde cümlelerinizi tahlîs ideriz. Hemân yollarını açık ve suhûletle ve uğurlu olsun ve kuvve-i mevcûda Oviliç Miloş'a cenâb-ı hak virdiği kuvvet ve

şecâ'at gibi size de virsün ve melâikeler ile imdâd ve kuvvet-i pazugert-i izdiyâd itsün Risto İstovilovik, Lazar Şarkovik. ”.

Haziran 1861’de de Karadağlı ve Bosna’daki isyandan kaçan 200 kişilik bir gurup paralı asker olarak istihdam edilmiştir. Sırp’ların amacı bu kişileri Bosna’ya göndererek oradaki asilere destek vermektir. Fakat bu askerler Bosna tarafında alınan tedbirler sayesinde Bosna’ya geçememiştir. Bunun üzerine Sırp yetkililer aynı askerleri bölgedeki Müslüman halka rahatsızlık vermeleri için Sokol ve Uziçe Kaleleri civarına göndermişlerdir. Ancak bu kişiler yöre halkının itidalli tutumları sayesinde orada da bir karışıklık çıkaramamışlar, tam tersine 200 silahlı adam Sırbistan’ın iç güvenliğini tehdit etmeye başlamıştır. Sırp yetkililer bu konuda son derece pişkin davranmış, Bosna memurlarının menfi tutumları yüzünden Sırbistan’ın iç güvenliğinin tehlikeye uğradığına dair İstanbul’a şikâyetle bulunmuşlardır²⁸¹.

Fiili müdahalenin dışında Sırbistan’ın asilere en büyük desteği silah ve cephane yönünden olmuştur. Ekim 1861’de Banaluka ve Bihke’de gerçekleştirilen 4 operasyonda ciddi miktarda askeri malzemeye el konulmuştur. Operasyonlarda çeşitli tip ve markada tüfek, tabanca, süngü, kurşun ve palaskalar ele geçirilmiştir²⁸². İstanbul tüm bu açık müdahaleler karşısında, Paris Barış Antlaşması’nın 28. ve 29. maddeleri ile Sırbistan’ın “Batılı devletlerin koruması altına alınmasını” kabul ettiği için hiçbir şey yapamamıştır. İstanbul sadece yerel idarecileri operasyonlardaki başarıları için övmüş ve bu tür müdahaleleri önlemeleri için onları cesaretlendirmiştir²⁸³.

Sırp yöneticiler 1875 isyanı sırasında da tutumlarını değiştirmemişlerdir. Sırp isyanının başından beri Osmanlı makamlarına defalarca isyanla herhangi bir bağlantıları olmadığını ve asilere destek vermediklerini ifade etmişlerdir. Ancak devletin ve diğer ülkelerin resmi kayıtları Sırp iddialarını yalanlamaktaydı²⁸⁴. Mesela 7 Eylül 1875 tarihinde Semlin Başkonsolosluğu’ndan gönderilen telgrafta, Sırp emaretinin ecnebi devletlerin konsoloslarına verdiği taahhüdün tersine sürekli olarak Bosna’ya gönüllüler gönderdiği yazmaktaydı. Hatta aynı tarihte Yüzbaşı Vilaykoviç 500 gönüllü ile Drina Nehri’ni geçmek üzere Şayak’da hazırlanmaktaydı. Yine birçok Sırp subay görevlerinden istifa ederek Bosna Hersek’e geçip oradaki asileri idare etmekteydi. Sırp’lar ilerleyen günlerde saldırıların şiddetini daha da artırmışlar, Bosna-Sırbistan sınırındaki neredeyse her noktaya saldırmışlardır. Saldırılarda maddi hasarın yanında kimi zaman kendilerine karşı koymaya çalışan halkı Hristiyan-Müslüman ayırt etmeksizin öldürmüşlerdir.

²⁸¹ B.O.A., *Sadâret-Mektûbî, Umum Vilâyât*, nr:479/5, 17 Zilhicce 1277/26 Haziran 1861 tarihli jurnal.

²⁸² B.O.A., *İ.D.*, nr:32395, Lef:7, Ele geçirilen cephaneyi gösteren pusula.

²⁸³ B.O.A., *İ.D.*, nr:32395, 20 Cemaziyelevvel 1278/23 Kasım 1861 tarihli arz tezkiresi.

²⁸⁴ Sırp’ların isyana etkileri hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız, Harris, *a.g.e.*, s.98-121.

İşyan süresince Sırp'ların yaptığı saldırıları anlatan yüzlerce rapor İstanbul'a adeta yağmıştır²⁸⁵.

Sırp'lar ayaklanmanın hemen ardından Arnavut, Makedon, Yunan ve Bulgar çeteleriyle temasa geçmiştir. Özellikle Karadağla birlikte savaşa girmek amacıyla yoğun temaslarda bulunmuşlardır. Yapılan temaslarda 1875/76 kış mevsiminde savaşa girilmemesi fakat ayaklanmanın ilkbahara kadar ayakta durabilmesi için iki tarafın da asilere yardımda bulunması konusunda anlaşmaya varılmıştır²⁸⁶.

7-KARADAĞ'IN TUTUMU

Karadağ Osmanlı hâkimiyetini kabul ettiği tarihten itibaren devlet için sorun oluşturmuştur. Neredeyse tamamı haydutlardan oluşan bir topluluktu²⁸⁷. Osmanlı resmi belgelerinde Karadağlılar “*Pek uygunsuz ve edebîsiz ve hırsız gürûh-ı mekrûhundan*” kimseler olarak tanımlanmışlardır²⁸⁸. Bunun nedeni Karadağ'ın askeri hareketleri zorlaştırıcı coğrafi konumu ve Karadağlıların vahşî karakterleriydi. Bu yüzden bölgede tam bir hâkimiyet kurulamamıştır. Karadağlıların Osmanlı idaresini kabule yanaşmaması Batı kamuoyunda onlara sempati doğmasına neden olmuştur. Batılılar'a göre Karadağlılar, “*Yüz yıllardır kâfir bir otoritenin yönetimine boyun eğmiş ülkeler ortasında Hristiyan ve özgür bir halk olarak*” kalmayı başarmışlar, bu yüzden de saygıyı hak etmişlerdi²⁸⁹.

XIX. yüzyılın başlarında Balkanlardaki diğer milletler gibi onlar da bağımsızlıklarını elde etmek için çaba sarf etmişlerdir²⁹⁰. Ruslar da ellerinden

²⁸⁵ Bosna-Hersek Arşiv Belgeleri, s.47-69.

²⁸⁶ Baltalı, *Sırp-Karadağ Görüşmeleri*, s.833.

²⁸⁷ Tophaneli Kamil Kapudan, *Karadağ*, İstanbul: Mihran Matbaası, 1294, s.8, 11; Ferik Selâmi, *Muhârebe-i Şarkıyye Tarihi*, s.25. Haydutluk Balkan Hristiyanları arasında suç değil aksine takdir edilen bir davranıştı. Hristiyan halk haydutlara kahraman gözü ile bakıyordu. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız, Wendy Bracewell, “The Proud Name of Hajduks”: Bandits as Ambiguous Heroes in Balkan Politics and Culture”, *Yugoslavia and Its Historians. Understanding the Balkan Wars of the 1990s*, Edited By: Norman M. Naimark and Holly Case, California: Stanford University Press, 2003, s.22-36.

²⁸⁸ B.O.A., *İ.D.*, nr:10500, Lef:1, 14 Safer 1265/9 Ocak 1849 tarihli Mehmed Tahir Paşa'nın tahrirâtı; Ziya Paşa, *a.g.e.*, s.96.

²⁸⁹ *Vak'anüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, C.VI-VII-VIII, s.1093; Besim Darkot, “Karadağ”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.VI, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1988, s.221-230; Jezernik, *a.g.e.*, s.115-135

²⁹⁰ Karadağ'ın Osmanlı Devleti içindeki konumunu en güzel anlatan belgelerden biri, Fuad Paşa'nın konuyla ilgili kaleme aldığı layıhadır. Bakınız, “15 Receb 1269/24 Nisan 1853 Tarihli Karadağ'ın Devlet-i Âliyye'ye İsbât-ı Taallukuna Dair Fuad Paşa Hazretleri'nin Kaleme Aldıkları Lâyihâ”, Ankara: Milli Kütüphanecilik, Yazma Demirbaş No: 06 Mil Yz B 117, s.1-4; Ahmed Midhat, *Üss-i İnkılâb*, Kısım-ı Evvel: Kırım Muhârebelerinden Cülûs-ı Hümayûna Kadar, İstanbul: Takvîmhâne-i Âmire Matbaası, 1294, s.297-309; Osman Karatay, “Osmanlı Hakimiyetinde Karadağ”, *Balkanlar El Kitabı*, Derleyenler: Osman Karatay-Bilgehan A. Gökdağ, C.I-Tarih, KaraM & Vadi, 2006, s.362.

geldiği kadar Karadağ'ı provoke etmiş, gerek para gerekse siyasi destek vererek onları bu yolda desteklemişlerdir. 1830'lardan sonra özellikle Sırp'ların Osmanlı Devleti'ne karşı kazandıkları başarılar, onların bağımsızlık hislerini kamçılamıştır. Kendilerinin yıllardır Osmanlı Devleti'ne karşı savaş vermelerine rağmen, aynı başarıyı yakalayamamış olmaları onların saldırganlıklarını daha da artırmıştır²⁹¹. Karadağ'ın Bosna için yarattığı tehlike 1840'larda İstanbul'da da açıkça dile getirilmekteydi. Devlete ulaşan dedikodular arasında Karadağlıların 70.000 kişi ile Bosna'ya saldıracağı, buna Bosna valisinin karşı koyamayacağı, Hersek sınırındaki bazı kalelere saldırdıkları, sınır cyaetlerinde yaşayan Hristiyan halkın aklını çelmeye çalıştıkları haberleri vardı²⁹².

Karadağ'ın Hersek'teki isyanlara etkisi birkaç noktada belirginleşmekteydi.

Bunlar:

1. Karadağ, Hersekli asiler için güvenli bir barınak konumundaydı. Asiler Hersek'te zora girdiklerinde Karadağ'a sığınmakta, malzeme ve ikmal sağlayıp tekrar Hersek'e geçerek isyana devam ediyorlardı.
2. Herhangi bir şekilde devletten rahatsız olan ve baş kaldıran kitleler isteklerinin gerçekleşmesini sağlamak için Karadağ'a iltica ediyorlardı. Bu durum devletin imajını zedeliyor, Paris Barış Antlaşması'na imza koyan devletler tarafından eleştiriliyordu.
3. Doğrudan ladikanın kendisinin dâhil olduğu hareketlerdi. Ladika isyanı bir yandan uluslararası alana taşımak için azami gayret sarf ederken, diğer yandan da özellikle Hersek ve civarındaki halkı yanına çekmek için çabalıyordu. Mesela 1860 Haziran'ında, Nikşikli Moşiviç Arslan Bey, Hacı Ali Bey ve ileri gelen Nikşikliler'e Karadağ'a tabi olmaları yönünde mektuplar yazmıştı²⁹³.

Karadağlı idarecilerin Bosna ile bu derece yakından ilgilenmelerinin bir kaç nedeni vardı. Bunlar:

1. Ladika Bosna'da karışıklık olduğu müddetçe devlet onunla ilgilenemediği için bağımsız bir hükümdar gibi davranabiliyordu.
2. Karadağ hem yüzölçümü hem nüfus olarak çok küçük bir bölgeydi. Karadağ'ın çevresi tamamen Osmanlı toprakları ile (Bosna Hersek, İşkodra, Yenipazar) çevriliydi ve denize çıkış noktası bulunmuyordu. Karadağlı idareciler bu yalıtılmışlıktan kurtulmak amacıyla bir yandan denize ulaşmak

²⁹¹ Wilkinson, *a.g.e.*, Volume: II, s.87-88; Roberts, *a.g.e.*, s.189-191, 201-202.

²⁹² Kırılı, *a.g.e.*, s.354, 360, 380-381, 406, 437-438, 442, 452-453.

²⁹³ Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul, *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:35b-36a.

(Bar-Antivari Limanı²⁹⁴) bir yandan da kendi sınırlarına yakın Hristiyan nüfusun yaşadığı yerleri ele geçirerek genişlemek istiyorlardı. Karadağlılar'ın genişlemek için kendilerine hedef seçtiği kentler şunlardır: Kolaşin, Nikşik, Bar, Banyani, Piva, İşbuz (Spuz), Podgoriçe ve Jabliak'tı. Danilo bağımsızlığa ve deniz kıyısında bir limana kavuşabilmek için evvela Paris Kongresi'nde Batılı devletlere başvurmuş, fakat orada istediği sonucu alamamıştır. Danilo konferansa katılan devletlerden;

- Karadağ bağımsızlığının diplomatik usullerle tanınmasını,
- Sınırlarının Arnavutluk ve Hersek'i kapsayacak biçimde genişletilmesini,
- Karadağ-Osmanlı Devleti sınırının Avusturya-Karadağ sınırında olduğu gibi tespit edilmesini,
- Antivari (Bar) şehrinin Karadağ'a bırakılmasını, istemiştir.

Batı'dan umudu kesen Danilo isteklerini Osmanlı Devleti ile doğrudan savaşarak gerçekleştirme yoluna gitmiştir²⁹⁵. Adı geçen kentler gerek 1857'de gerekse 1861'de başlayan süreçte en fazla saldırıya maruz kalan yerler olmuşlardır. Bu hedefe 1878 Berlin Antlaşması'nın 26-33. maddeleri ile ulaşmışlardır²⁹⁶.

3. Özellikle Hersek'te Karadağla komşu olan küçük nahiye ve köylerde yaşayan ve sürekli isyan halinde oldukları için kendilerine *Nevâhî-i Âsiye*²⁹⁷ denen yöre halkının Karadağ'dan beklentileridir. Bu yöre halkı aynı din ve milletten oldukları için Karadağ'a tabi olmak istiyor, bu amaçlarını

²⁹⁴ Bar (Antivari-Antibari) 1863'de 250 haneden oluşan bir liman kentiydi. Kalesinde 50 Türk aile barınıyordu. Kale dışında kümelenmiş "Varoş" adı verilen mahallelerde ise 2.500'i Müslüman, 800'ü Hırvat, 600'ü Ortodoks olmak üzere toplam 3.900 kişi yaşıyordu. Bakınız, Mackenzie-Irby, *a.g.e.*, Volume:II, s.194-195. Daha sonra 1877'de bizzat Ladika Nikola'nın başında bulunduğu bir ordu 2 aylık bir kuşatmadan sonra kenti ele geçirmiştir. Bakınız, *Karadağ Coğrafyası*, Tercüme Eden: Ahmed Tevfik, Dersaadet: Mahmud Bey Matbaası, 1329, s.19-20.

²⁹⁵ B.O.A., *İ.MMS.*, nr:476, 8 Cemaziyelahir 1274/24 Ocak 1858 tarihli arz tezkiresi. Osmanlı idarecileri Karadağ'ın taleplerine, Karadağ'ın Osmanlı toprağı olduğu ve bu durumun tartışılmayacağını ifade ederek karşı çıkmışlardır. Sonuçta, Karadağ'ın talepleri reddedilmiştir. Bakınız, Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.VI, s.74; Danişmend, *a.g.e.*, C.IV, s.187; Darkot, *a.g.m.*, s.226; Roberts, *a.g.e.*, s.222-223.

²⁹⁶ B.O.A., *Sadâret-Mektûbî, Âmedî Kalemî*, nr:94/80; *Muâhedât Mecmûası*, C. V, İstanbul 1298-Tıpkıbasım Türk Tarih Kurumu 2008, s.126-130; "Montenegro, The Herzegovine, and The Slavonic Populations of Turkey", *Macmillan's Magazine*, Volume:VI: August-1862, Cambridge: Macmillan And Co., 1862, s.348 (Bundan sonra *Montenegro* olarak gösterilecektir.); Aleksandre Popoviç, *Balkanlarda İslâm*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1995, s.211.

²⁹⁷ Nevâhî-i Âsiye: Karadağ sınırında yer alan Hersek halkına verilen addır. Bakınız, Şentürk, *a.g.m.*, s.733.

gerçekleştirebilmek için neredeyse Tanzimat'ın ilanından beri isyan halinde yaşıyorlardı. İsyân ederken güvendikleri güçlerin başında doğal olarak Karadağ geliyordu. Hakikaten de Karadağlılar *Nevâhî-i Âsiye* halkını hiç yalnız bırakmamışlar, onlara daima insan, para ve silah yardımı yapmışlardır²⁹⁸.

4. Yabancı devletlerin Karadağ'ı Osmanlı Devleti'ne karşı kıskırtması ve cesaretlendirmesidir. Karadağlılar da asileri himaye ederken Batılı devletlere güveniyor²⁹⁹, Osmanlı Devleti'nin kendi üzerlerine bir harekâta izin vermeyeceğini düşünüyorlardı. Karadağ'ın durumunu Ahmed Cevdet Paşa, “*Karadağlıların bu vechle haiz oldukları imtiyaz ile bana Bosna eyâleti verilirse bütün Avrupa'yı feth ederim. Zira hududdan içeri kimse tecavüz edemeyecek. Ben ise her istediğim yerden çıkıp, istediğim yerleri vuracağım. Buna bir devletin kuvveti dayanmaz*” sözleriyle çok güzel açıklamaktadır³⁰⁰. Karadağ'a destek konusunda özellikle Rusya ve Fransa öne çıkmaktadır. Ruslar milli ve dini konuları istismar ederek Karadağlılar'a yanaşırken³⁰¹, Fransızlar Danilo'nun ladikalığından itibaren Karadağ üzerindeki nüfuzlarını artırmışlardır. Hatta 1857'den itibaren Karadağlı idarecilerin Osmanlı Devleti'ne kafa tutması ve açıkça tavır almasının arkasındaki gizli güç Fransa'dır. Çünkü Danilo'nun özel sekreterliğini yapan Henri Delârue ona lazım olan desteği sağlamıştı. Danilo Fransa desteğine güvenerek Osmanlı topraklarına karşı pervasızca saldırmaya başlamıştır. Danilo'dan sonra yerine geçen yeğeni Nikola da aynı politikayı devam ettirmiştir.

Karadağ, 1851'de Danilo iktidara gelene dek piskopos idareciler tarafından, yönetimin amcadan yeğene geçtiği bir sistemle idare ediliyordu. Mesela 1830–1851 yılları arasında Ladikalık yapan II. Petar dini yetkilerini hatırlatan aynı zamanda bağımsızlığını vurguladığı şu unvanı kullanıyordu: “*Sahil Denizi ve İskenderiye Metropolit, Çetine Başpiskopos, Peç'in Kutsal Tahtının Varisi (Sahibi), Karadağ Vladika*”³⁰². Ladika veya Vladika adı verilen yöneticiler kendilerini bağımsız idareciler olarak görüyor ve var güçleri ile sınırlarını genişletmeye uğraşıyorlardı. Sınırlar ise en kolay Karadağ hududuna yakın Hristiyanlar'ın yaşadığı komşu

²⁹⁸ HRT. 1994 D 1077. Milli Kütüphane: Demirbaş No:2148; *Montenegro*, s.348.

²⁹⁹ B.O.A., *Sadâret-Mektûbî, Âmedî Kalemi*, nr:94/80, 29 Muharrem 1278/6 Ağustos 1861 tarihli tezkere.

³⁰⁰ Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, Yayına Hazırlayan: Yusuf Halaçoğlu, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980, s.43-45; Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir 13-20*, s.190. Benzer ifadeler devletin resmî kayıtlarında da yer almıştır. B.O.A., *Sadâret-Mektûbî, Âmedî Kalemi*, nr:94/80.

³⁰¹ 1850'lere kadar Karadağlı idareciler genelde Petersburg'da eğitim almışlardır.

³⁰² John Mason Neale, *Notes, Ecclesiological and Picturesque, on Dalmatia, Croatia, Istria, Styria, With A Visit to Montenegro*, London: J.T. Hayes, 1861, s.185; Kırılı, a.g.e., s.360.

bölgeleri ele geçirmekle genişletilebilirdi. Bu yüzden Bosna'daki reayayı isyana teşvik etmişler ve isyancılara aktif (silah, adam, iase v.s.) destek vermişlerdir. Karadağlılar zaman zaman niyetlerinin Osmanlılar'ı Bosna'dan kovmak olduğunu açıklamakta da bir sakınca görmemişlerdir³⁰³. 1830'da Ladika olan II. Petar Petrović³⁰⁴ klanlardan oluşan ülkesinin enerjisini "Müslüman düşmanlığı" ideolojisini ortaya atarak birleştirmeye çalışmıştır³⁰⁵. 1846 Karadağ'ı ziyaret eden bir İngiliz heyet, "Karadağlılar'ın şiddetinin Türkler'e karşı olduğunu, bölgede Türkler'e karşı yoğun bir nefret duyulduğunu, Karadağ'ın sadece Türkler için güvenli olmağı, Karadağlılar'ın çocuklarına Türk düşmanlığı eğitimi verdiğini, onların hayatlarını Müslümanlarla savaşa adadıklarını" yazar³⁰⁶. Petar 1847'de Viyana'da bastırdığı "Dağın Çelengi- Gorski Vijenac" adını verdiği şiiriyle Karadağ'ın ideolojik savaşını başlatmıştır. İlgili şiirde II. Petar Karadağ'ın Müslümanlar'dan arındırılma ve yok edilme sürecini büyük bir gururla anlatmıştır³⁰⁷. Ancak Petar hiçbir zaman Osmanlı Devleti ile doğrudan savaşmaya cesaret edememiştir. Petar'ın Osmanlı Devleti ile doğrudan savaşmama politikasının bir sonucu olarak onun iktidarı boyunca küçük veya büyük sınır çatışmaları sürekli gündeme gelmiştir. Bu çatışmaların çoğu haydutluk ve talan amaçlı saldırılardan kaynaklanmıştır. Mesela 1845 yılının son aylarında 20 kişi talan amaçlı saldırılar esnasında öldürülmüş, küçük ve büyük baş olmak üzere 500'den fazla hayvan gasp

³⁰³ John Gardner Wilkinson, *Dalmatia and Montenegro with A Journey To Mostar in Herzegovina and Remarks on the Slavonic Nations the History of Dalmatia and Ragusa the Uscocs*, Volume: I, London: John Murray, 1848. s.426.

³⁰⁴ Resim 27.

³⁰⁵ Emily Anne Beaufort Smythe Strangford, *The Eastern Shores of The Adriatic in 1863. With A Visit to Montenegro*, London: Richard Bentley, 1864, s.143.

³⁰⁶ "Visit to the Vladika of Montenegro", *Blackwood's Edinburgh Magazine*, No: CCCLXXII, Volume: LX, Edinburgh: William Blackwood and Sons, 1846, s.428-430.

³⁰⁷ Edward Dennis Goy, *The Sabre and Song. Njegoš: The Mountain Wreath*, Cambridge, s.1-90; Petar II Petrović Njegoš, "The Mountain Wreath", *Discourses of Collective Identity in Central and Southeast Europe (1770-1945) Texts and Commentaries*, Edited By: Balázs Trencsényi and Michal Kopeček, Volume: II-National Romanticism, Budapest-New York: CEU Press, 2007, s.428-435; Andrew B. Wachtel, "How to Use a Classic: Petar Petrović Njegoš in the Twentieth Century", *Ideologies and National Identities. The Case of Twentieth-Century Southeastern Europe*, Edited By: John R. Lampe and Mark Mazower, Budapest-New York: CEU Press, 2004, s.131-153; Cyprien Robert, "The Slave Provinces of Turkey", *The History of Serbia, and The Servian Revolution with a Sketch of The Insurrection in Bosnia*, By Leopold Ranke, Translated From The German: By Alexander Kerr, London: Henry G. Bohn, 1853, s.398.

edilmiştir³⁰⁸. Hersek'te Ali Paşa yaşadığı sürece bu saldırılara başarıyla karşı koymuştur³⁰⁹.

1849 yılında Bosna Hersek, Arnavutluk ve Sırbistan'dan kaçan katil ve hırsızlar Karadağ'a sığınmışlardır. Bunlar Karadağ tabiiyetine girerek, hududa yakın yerlerde evler inşa etmişler ve reayayı rahatsız edip, çevreye hasar vermişlerdir³¹⁰. Mehmed Tahir Paşa ise bölgedeki olayların haydutluk amaçlı olduğunu, Ladika'nın dış yardım almadan Bosna'ya saldırmaya cesaret edecek durumda olmadığını belirtmiştir³¹¹.

Petar 1851'de ölünce yerine yeğeni Danilo geçti. Danilo Karadağ'daki idari yapıyı kökten değiştirdi. Evvela piskoposluk yetkilerinden vazgeçti, evlenerek seküler bir idareci oldu. Ardından kendini Karadağ Prensi ilan etti. Ancak Osmanlı Devleti onun iddialarını hiçbir zaman kabul etmedi³¹². O istediklerini almak için doğrudan Osmanlı Devleti'ne saldırdı. İşkodra sınırında olan Jabliak'ı aldı. Jabliak'ın alınması Osmanlı Devleti ile Karadağ arasında ciddi bir krize yol açtı. Bosna'da isyanı bastıran Ömer Lütfi Paşa 1852 kışından 1853 Martı'na kadar devam eden Karadağ seferini başlatmak zorunda kaldı. Danilo ancak Avusturya'nın araya girmesi ile iktidarını koruyabildi. Danilo Paris'e gittiğinde III. Napolyon'un şahsi dostluğunu kazandı ve Fransa'nın dostluğuna güvenerek Osmanlı Devleti'ne kafa tutmaya devam etti³¹³.

Gerek Danilo gerekse 1860'da yerine geçen yeğeni Nikola, kimi zaman doğrudan saldırılarla, kimi zaman ise Hersek halkını isyana teşvik ederek Hersek'i

³⁰⁸ B.O.A., *İ.D.*, nr:6020, Lef:3, 7 Safer 1262/4 Şubat 1846 tarihli Hersek Mutasarrıfı Ali Paşa'nın tahrirâtı.

³⁰⁹ B.O.A., *İ.D.*, nr:771, 6 Cemaziyelevvel 1256/6 Temmuz 1840 tarihli arz tezkiresi; nr:4536, Lef:1, 25 Cemaziyelevvel 1260/12 Haziran 1844 tarihli Ali Paşa'nın dilekçesi; nr:6020, Lef:1, 7 Safer 1262/4 Şubat 1846 tarihli Ali Paşa'nın tahrirâtı; Gölen, *a.g.t.*, s.112.

³¹⁰ B.O.A., *İ.D.*, nr:10735, Lef:2, 3 Rebiülevvel 1265/27 Ocak 1849 tarihli Hersek Mutasarrıfı Ali Paşa'nın tahrirâtı.

³¹¹ B.O.A., *İ.D.*, nr:10735, Lef:7.

³¹² *Karadağ'ın Devlet-i Âliyye'ye İshât-ı Taallukuna Dair Fuad Paşa Hazretleri'nin Kaleme Aldıkları Lâyiha*, s.1-4; *Vak'ânüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, C.VI-VII-VIII, s.1094; Ahmed Midhat, *a.g.e.*, s.305-308; Ferik Selâmi, *Muhârebe-i Şarkıyye Tarihi*, s.35, 37; W. F. Wingfield, *A Tour in Dalmatia, Albania and Montenegro; with an Historical Sketch of the Republic of Ragusa*, London: Richard Bentley, 1859, s. 203; *Montenegro*, s.348.

³¹³ *Vak'ânüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, C.VI-VII-VIII, s.1093-1094; Ferik Selâmi, *Muhârebe-i Şarkıyye Tarihi*, s. 35-37; Wingfield, *a.g.e.*, s.203-204; Neale, *a.g.e.*, s.187; Bessé-Morris, *a.g.e.*, s.26; Özcan Yeniçeri, "Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Paris Barış Antlaşması", *Türkler*, C.XII, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.842.

sürekli rahatsız etmişlerdir³¹⁴. Hâlbuki ilkel silahlar kullanan, eğitim seviyesi düşük, modern bir devlet idare teşkilatı dahi olmayan, 1860'larda 100.000 civarındaki nüfusuyla³¹⁵ Karadağ'ın Osmanlı Devleti için tehdit oluşturması imkânsızdı. Bunun farkında olan Osmanlı idaresi Karadağ'a bir ders vermek için 1862'de başarılı bir sefer organize etmişler, geçici de olsa Karadağ Osmanlı hâkimiyetini kabul etmiştir.

1875 isyanındaki aktif dış unsurlardan biri her zaman olduğu gibi Karadağ oluşmuştur. 1875'e gelindiğinde Karadağlı yöneticiler özellikle Hersek sınırındaki Hristiyan köylerin kendisine ait olduğunu iddia etmekteydiler. Bu sorun tüm XIX. yüzyıl boyunca güncelliğini koruyan ve bir türlü halledilemeyen bir mesele olmuştur³¹⁶.

Asi liderlerin kimliklerine bakıldığında da Karadağ'ın isyana verdiği destek kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Mesela asilerin en ünlü komutanı Pekopavloviç Karadağlı'ydı³¹⁷. Ayrıca, Karadağ-Sırp Antlaşması'nı sağlaması için Karadağ'a gönderilen Sırp General Ranko Alimpiç, Karadağ Ladikası Nikola'nın Hersek'teki ayaklanmayı elinde tuttuğunu, ancak Hersek ayaklanmasına tüm paranın Rusya'dan geldiğini bu yüzden onun kendi iradesi ile değil Rus talimatlarıyla hareket ettiğini ifade etmiştir. Karadağ isyanının hemen sonrasında 200.000 altın borçlanarak ordusunu kurmaya başlamış ve Sırbistan'la Bosna Hersek'i paylaşmak için görüşmelere başlamıştır. Karadağlılar isyanın başarı kazanması durumunda Bar Limanına kadar olan bölge ve Hersek'i ele geçirmeyi amaçlamaktaydılar. Sırp Elçi Filip Hristic Hersek ve Karadağ ilişkisi hakkında ülkesine gönderdiği raporunda, isyanın amacının Hersekliler'in Karadağla birleşme isteği olduğunu yazmıştır³¹⁸.

³¹⁴ Edouard Philippe Engelhard, *Türkiye ve Tanzimat. Devlet-i Osmaniyye'nin Tarih-i İslâhâtı 1826-1882*, Mütercimi: Ali Reşad, İstanbul: Kanaat Kitabhânesi, 1328, s.136; Jelavich, *Balkan Tarihi*, C. I, s.278-280; Taner, *a.g.e.*, s.26.

³¹⁵ Bazı Osmanlı yetkilileri Karadağ nüfusunun 90.000-100.000 olduğunu tahmin ediyorlardı. Bakınız, *HRT. 1994 D 1077*; Tophaneli Kamil Kapudan ise Karadağ nüfusunun tam olarak bilinemediğini, ancak tahminen 120.000-130.000 arasında olduğunu ifade eder. Bakınız, Tophaneli Kamil Kapudan, *a.g.e.*, s.11. Diğer Batılı kaynaklar da nüfusun 100.000 civarında olduğunu ifade ederler. Bakınız, *An Ethnological Map of European Turkey & Greece with Introductory Remarks on the Distribution of Races in the Illyrian Peninsula and Statistical Tables of Population*, London: Edward Stanford, s.24. Karadağ Ladikası Danilo'nun 1856-1859 yılları arasında sekreterliğini yapmış olan Delàure ise nüfusun 120.000 olduğunu yazar. Bakınız, Delàure, *a.g.e.*, s.26, 30; 120.000 kişinin 15-20.000'i savaşçılardan oluşuyordu. Bakınız, Cyprien Robert, *a.g.e.*, s.395; Murphy, *a.g.e.*, s.178. Konuyla yakından ilgilenmiş bir İngiliz kaynak ta nüfusun 120.000 olduğunu zikreder. Bakınız, *Montenegro*, s.345.

³¹⁶ Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat*, s.52-53; Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, C.II, s.8.

³¹⁷ Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat*, s.56-57.

³¹⁸ Baltalı, *Sırp-Karadağ Görüşmeleri*, s.833-839, 852; Harris, *a.g.e.*, s.121-131.

8-PANSLAVİZMİN ETKİSİ

Panslavizm yani Slav Kardeşliği, tüm Slavları tek bir bayrak altında toplama idealidir. Panslavizm kelimesi ilk defa 1826'da Slovak araştırmacı Ján Herkel tarafından Budapeşte'de yayınlanan "*Elementa universalis linguae slavicae e vivis dialectis eruta et sanis logicae principiis suffulta*" adlı eserde kullanılmıştır. Bu eser politik olmaktan ziyade linguistik bir araştırmaydı³¹⁹. İlk Slavonik Araştırma Kürsüsü ise 1811'de Rusya'da kuruldu. Ardından Iurii Fedorovich Samarin (1819–76), Ivan Sergieevich Aksakov (1823–86), Vladimir Ivanovich Lamanskii (1833–1914), Alexander F. Hilferding (1831–72), Nicholas Iakovlevich Danilevskii (1822–85) gibi ilk Panslavist düşünürler, dini Avrupa Slavlarını birleştiren ilke olarak düşündüler. Panslavist düşüncenin yayılmasına önemli katkıları olan Michael Petrovich Pogodin (1800–75) de 1830'lardan itibaren Rusya liderliğinde kurulacak bir Panslav birliğinden bahsetti ve bu birliğe her zamankinden daha yakın olduğunu eserlerinde işledi³²⁰.

Ruslar sahneye çıkmadan önce de Balkanlar'da XVII. yüzyıldan itibaren bir "*Slavlık*" düşüncesi ortaya çıkmaya başlamıştır. Ruslar uzun süre Balkanlar'daki Slavlık cereyanlarını geriden takip etmişlerdir. Ruslar'ın politik olarak Slavlık davasını sahiplenmesi Kırım Savaşı'ndan sonradır. Özellikle 1855'de tahta çıkan II. Aleksandr saltanatı boyunca Slavlığın en ateşli savunucusu olmuştur³²¹. Bu tarihten sonra Panslavizm, Rus Çarlığı'nın politik gücüyle orantılı olarak artmış ya da azalmıştır. Ancak çarlık en büyük, en güçlü ve tek bağımsız Slav devleti olarak diğer Slav milletleri kendi çatısı altında toplamak için tüm çabasını sarfetmiştir.

Panslavist düşünceler Bosna'da özellikle Ortodoks din adamları ve entelektüeller arasında çok revaçtaydı. Mesela 1804'de Piva Manastırı Archimandrite Arsenius Gagović Petersburg'a giderek bir Rus Prensini idaresi altında Ortaçağ Sırp Devleti'nin kurulması teklifini yaptı. Gagović'den sonra muhtelif görevlere sahip onlarca Slav kökenli kimse Petersburg'un kapısını aşındırdı³²². 1857'ye geldiğinde Bosna'daki Ortodokslar'ın tek gayesi önce Türk yönetimini, ardından da Müslümanları bölgeden uzaklaştırmaktı. İsyan sırasında diplomatik görevle bölgeye giden Murad Efendi, "*Bosna Hersekli Hristiyanların*

³¹⁹ Michael Boro Petrovich, *The Emergence of Russian Panslavism 1856–1870*, New York: Columbia University Press, 1958, s.2.

³²⁰ Petrovich, a.g.e., s.25-31, 61-103; Anderson, a.g.e., s.184-185; Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, s.378; Marriott, a.g.e., s.319-320; Hupchick, a.g.e., s.253, 256; Astrid S. Tuminez, *Russian Nationalism Since 1856: Ideology and the Making of Foreign Policy*, Rowman & Littlefield, 2000, s.57-100.

³²¹ Petrovich, a.g.e., s.3-12; Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, s.376-38.

³²² Petrovich, a.g.e., s.13-17.

dillerindeki tek sloganın *Türk egemenliğinden kurtulmak*” olduğunu ifade etmekteydi³²³.

1867 yılında Moskova’da büyük Slav Kongresi toplandı. Bu kongre Panslavlara için bir tür “*hac*”tı. Kongrede Balkan Slavları’ndan bir hayli katılımcı olmuş, Balkanlar’daki sorunlar kongrenin ana gündem maddesini oluşturmuştu. Kongreden sonra Slavlar bir yanda entelektüel gelişimlerini sağlayacak faaliyetlere ağırlık verirken, bir yandan da başka devletlerin boyunduruğu altında yaşayan Slavlar’ı kurtarmak için seferberlik ilan ettiler³²⁴. Almanya’nın 1870’de Sedan Savaşı’nın ardından büyük bir güç olarak ortaya çıkması Panslav hareketleri daha da kamçıladı. Onlar da Almanya’nın yaptığı gibi tüm Slavlar’ın tek çatı altında toplanmasını arzuluyorlardı. Rus yanlıları ve Panslavistler’in parolası, “*Ey şahinler, kalkınız. Slav namını kemal-i asaletle taşıyınız. Elimizi kuzey kartalına vererek harekete geçelim*” şeklindeydi³²⁵. Görüldüğü gibi mücadelede ana tema Rus ve Slav kardeşliği üzerine kuruludur. Avusturya’da istedikleri başarıyı sağlayamayan Panslavist örgütler, Osmanlı topraklarında faaliyetlerini aktif biçimde icra etmekteydiler. Bu dönemde Balkan yarımadasındaki Rus Konsoloslar’ın tamamı Panslavistti ve kendini bu davaya adanmış olan İgnatıyef ise İstanbul konsolosuydu. Bosna’dan Bulgaristan’a her yerde yoğun bir Slav propagandası yapılmıyordu³²⁶. Faaliyetler sadece propaganda ve teori ile sınırlı kalmıyor, muhtemel ayaklanmalar için yöre halklarına gizlice silah sağlanıyordu. Mesela, 1868 tarihinde Bükreş’te faaliyet gösteren bir Slav örgütünün İzvornik’de bulunan Slav komitesine silah ve mühimmat gönderileceği istihbaratının alındığını Bosna Valisi Osman Paşa merkeze yazmıştır³²⁷.

Alınan tüm tedbirlere rağmen Bosna Hersek’teki Slav propagandasının önüne geçilememiştir. Bosna Hersek dışındaki Slav komiteleri eyalet dâhilindeki ırkdaşlarını Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtmak için her yolu denemişlerdir. Mesela kendilerine destek veren kişilere madalyalar dağıtmışlardır. Bosna’daki yetkililerden habersiz dağıtılan bu madalyalar Slav nüfus için manevi bir teşvik unsuru olmuştur. Merkez bölgedeki madalya dağıtım işinin önüne geçilmesi için Bosna valiliğine emirler göndermişse de bu tür propaganda faaliyetlerinin önüne geçmek mümkün olmamıştır³²⁸.

³²³ Murad Efendi, *a.g.e.*, s.130.

³²⁴ Kongre hakkında ayrıntılı bilgi ve Panslavizmin politik programı için bakınız, Petrovich, *a.g.e.*, s.198-282.

³²⁵ Deliorman, *a.g.e.*, s.36.

³²⁶ Marriott, *a.g.e.*, s.319-320; Aydın, *a.g.e.*, s.44-49.

³²⁷ B.O.A., *İ.D.*, nr:40536, Lef:1, 18 Cemaziyelahir 1285/6 Ekim 1868 tarihli Bosna Valisi Osman Paşa’nın tahrirâtı.

³²⁸ B.O.A., *BEO, Bosna Ayniyat Defteri*, nr:854, s.144, 145.

XIX. yüzyılda Balkan Slavları'nın bulunduğu bölgelerdeki köylü ayaklanmaları nedeni ne olursa olsun milli hareketlere dönüşmüştür³²⁹. Her türlü huzursuzluk kaynağını fırsat olarak gören Slav Birliği dernekleri, Bosna Hersek'te karışıklık çıkararak Bulgaristan ve Sırbistan'ı işe karıştırmak ve Balkan milletlerinin bağımsızlıklarını kazanmalarını amaçlamaktaydılar³³⁰.

Slav propagandası sayesinde Batılı ülkelerin tamamı Hersek'teki ayaklanmacıların yanında yer almıştır. Propagandalar sayesinde Osmanlı yönetimi altında oldukça zor şartlar altında yaşayan Slavların kurtarılması gerekliliğini bütün Batı kamuoyu paylaşılmaktaydı. Bu amaçla çeşitli yardım kuruluşları ve gönüllü kuruluşlar Hersek'te isyancıların yardımına koşmuştur. Mesela, İsviçreli Kızıl Haç üyeleri Hersek sınırında 5 yerde yaralıları için hastane kurarak asileri tedavi etmişlerdir. Yine, bölgede Times Gazetesi için muhabirlik yapan Stillman kalbinin Hersek'teki asilerden yana olduğunu belirtmiş ve asilere para yardımında bulunmuştur. Bölgede isyanı izlemeye gelen Prusyalı Subay Verdel de ayaklanmanın bir an önce sona erdirilerek Bosna Hersek'in, Sırbistan ve Karadağ arasında paylaşılması gerektiğini ifade etmiştir³³¹.

1875 İsyanı'nın başlaması ile birlikte tartışmalara çok tanınmış bir aktör de dâhil olur ve kaleminin tüm gücünü Rusya ve Panslavist düşünce için kullanır. Bu kişi tanınmış ünlü Rus yazar Dostoyevski'dir. Dostoyevski Paris'te yayınladığı "*Le Journal d'un écrivain-Bir Yazarın Günlüğü*" adlı dergide yazdığı yazılarla Rusya ve Panslavistler'in hedeflerinin meşruluğu ve haklı olduklarını Batı kamuoyunda kabul ettirmeye çalışmıştır. O dergisinin 3. sayısında yayınladığı "*Şark Meselesi*" adlı makalesinde bölgedeki olaylar hakkında şunları yazar: "*Slavlar'ın ümitleri kuvvetlidir. Eğer onların bütün askeri güçlerini hesap edersek 150.000 savaşçı çıkartabilirler, bu savaşçıların dörtte üçü düzenli bir ordu eder. Fakat en önemli olan, onların moral kuvvetleridir. Onlar kendi hak ve zaferlerine inanarak savaşa başlamışlardır. Türkler ise büyük milliyetçiliklerine rağmen, düzensizlik ve karışıklık içinde bulunuyorlar. Daha ilk karşılaşmada Türkler arasında panik baş gösterirse buna hiç şaşmamalıdır.*". Dostoyevski makalenin ilerleyen bölümlerinde Slavlar'ın başarılı olması halinde Batı'nın nasıl hareket edeceği ve Ruslar'ın eylem tarzının ne olduğu ve nasıl olması gerektiğine dair bazı yorumlarda bulunur. Nihayet İstanbul'un mutlaka Ruslar'ın olması gerektiğini, bunun Rusya'nın tarihsel hakkı

³²⁹ Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s.106.

³³⁰ Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat*, s.39; Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiye*, C.II, s.9.

³³¹ Baltalı, *Sırp-Karadağ Görüşmeleri*, s.851-853.

olduğunu ileri sürer. Yazısını Ruslar'ın Slavlar'ın efendisi değil, korucusu, lideri olduğu, onların efendisi değil anası olduğu ifadeleriyle noktalar³³².

Dostoyevski dergisinin Eylül 1876 sayısında yayınladığı *"Laflar, Laflar, Laflar"* adlı makalesinde Şark Meselesi konusuna yine değinir. Bu kez Osmanlı Devleti'nin parçalanmasının an meselesi olduğu ve paylaşımın nasıl gerçekleşeceğine dair düşüncelerinden oluşan yazısında, her zaman olduğu gibi Osmanlı Devleti'nin Rusya'nın hakkı olduğu fikrini savunur. Ancak eğer Şark Meselesi çözümlenebilirse Avrupa'daki her anlaşmazlığın sona ereceğini ileri sürer. Ona göre; *"Şark Meselesi ile beraber Avrupa'ya bir 'picola bastia-zehirli böcek' girmiştir. Barışı, insaniyeti, uygarlığın yükselmesini isteyen ve Şark Meselesi'nin çözümüyle insanlar arasında ilk çirkin anlaşmazlıkların son bulacağı aydınlık dakikaları bekleyen bütün herkesi bu zehirli böcek rahatsız etmektedir. Eğer hakkıyla düşünmek gerekirse, Şark Meselesi'nin çözümlenmesiyle Avrupa'nın bütün başka politik anlaşmazlıkları da belki son bulacaktır."* Dostoyevski Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş açmasını tüm kalbiyle desteklerken, Rusya'ya olan desteğini dergisinin Nisan 1877 sayısında yazdığı bir makale ile yinelemiştir. O, *"Bu harikulade bir çağdır. Burada bütün Rusya'nın kalbi atıyor. Halk savaşa bizim kardeşlerimizi, kan ve iman kardeşlerimizi kurtarmak için değil, kendi kurtuluşumuzu gerçekleştirmek için katılıyor. Savaş soluduğumuz havayı temizleyecektir. Savaşlar ve zaferlerden sonra yeni bir dünya doğacak ve yeni bir hayat başlayacaktır.... Bu savaşın amacı halklara hürriyet ve kardeşlik getirmektir. Bu savaşta dayandığımız kutsal temel, kesin ve mutlu bir barışa ulaşmaktır. Bu savaş, beşeri ilişkilerde yarın için öyle gelişmeler sağlıyor ki?... Bu son büyük savaştan şikâyet etmek, ağlamak, sızlamak ve Avrupa'yı yenileyecek bir çatışmadan kaçmak faydasızdır."* sözleriyle Türk-Rus Savaşı'nın kendisi için ne anlama geldiğini kamuoyuyla paylaşır. Aynı derginin Kasım 1877 sayısında, bu kez İstanbul'un mutlaka Ruslar'ın hakkı olduğuna dair bir yazı daha kaleme almıştır. Dostoyevski'nin konuyla ilgili son yazısı ise ölümünden 3 gün sonra yine aynı dergide *"Bizim için Asya ne ifade eder?"* başlığıyla yayınlanmıştır. İlgili makalede Rusya'nın Asya'nın zenginliklerini sömürmesi gerektiğini savunur ve Rusya'nın sömürmenin zevkini tatması gerektiğini ifade eder. Adeta vasiyet niteliğinde şu cümleyi sarfeder: *"Ben Dostoyevski İstanbul'a sahip olmamızı çılgınca istiyorum."*³³³.

Başka bir tanınmış Panslavist ise tanınmış kompozitör Tchaikowsky (Çaykowski)'dir. Tchaikowsky çok popüler olan *"Marche Slave-Slav Marşı"*nı

³³² İsmail Kayabalı, Cemender Arslanoğlu, *Doğu Problemi. Bir Materyel ve Kaynak Araştırması (M.Ö. 1300-M.S. 1989)*, Ankara, 1990, s.130-133.

³³³ Kayabalı-Arslanoğlu, a.g.e., s.133-136.

bestelemiş ve 1876–78 Osmanlı-Sırp Savaşı'nda beste ve konser gelirlerini Sırlar'a bağışlamıştır³³⁴.

³³⁴ Petrovich, *a.g.e.*, s.216-217.

İKİNCİ BÖLÜM

1849–51 İSYANI

A-İSYANIN BAŞLAMASI

İsyana dair ilk işaretler 1848 yılı başlarında gelmeye başlamıştır. Ocak 1848'de Bosna Ordu Komutanı Mirlivâ Ali Bey Rumeli Ordu Komutanı Emin Paşa'ya gönderdiği raporunda eyaletteki asayişin bozulmak üzere olduğunu yazmıştır. Ali Bey raporunda, "*Vali Tahir Paşa'nın eyalet ileri gelenleri ile yaptığı toplantıda 'Hepiniz hainsiniz. Cümlemenizi eyaletten süreceğim. Sizlere emniyet caiz değildir.' diyerek beyleri korkutmuştur. Beyler korkudan cemiyetler kurup organize olmaya başlamışlardır. Özellikle Tahir Paşa'nın reaya ile kurduğu iyi ilişkiler beyleri çok tedirgin etmiştir. 'Bu müşir bizi reaya teslim edip, Sırbie gibi serbestlik verecek Allah sonunu hayırlı etsin' diyerek Tahir Paşa'ya karşı tepkilerini dile getirmişlerdir. Reaya da sipahi ve subaşlarına baş kaldırıp silah, kurşun ve barut tedarikine başlamıştır. Her iki taraf da hangi taraftan bir tüfek patlayacak diye gece gündüz kulak vermektedirler. Her iki taraf da acaba halimiz ne olacak diye düşünmektedir. Saraylılar ise 'ticaret maddesinden' dolayı kırgın olup, akşam sabah bir fesat kopacak diye endişelenmektedirler. Şimdilik mevsim kış olduğu için söylentiler dışında fiili bir gelişme yoktur. Ancak bir iki ay içinde karışıklık meydana gelmesi muhtemeldir.*"³³⁵. Ali Bey'in raporu Seraskerlikte değerlendirilmiş, raporda yazanlar Ali Bey'in Bosna'nın durumunu bilmemesine yorumlanmıştır³³⁶. Mehmed Tahir Paşa'nın faaliyetlerinden rahatsız olan beyler, merkeze imzasız dilekçeler yollamışlar, İstanbul da doğruyu öğrenmek için Bosna'ya bir müfettiş gönderilmesine karar vermiştir³³⁷. Müfettiş olarak Rumeli Ordusu Meclis Azası Miralay Şakir Bey görevlendirilmiştir³³⁸.

Mehmed Tahir Paşa da Tanzimat uygulanmaya başlandığı takdirde bir isyan çıkacağına kesin gözüyle bakmaktaydı. Paşa, büyük bir isyanda Bosna Hersek'e bu kuvvetin yetmeyeceğini düşündüğünden merkezden 15.000 kişilik bir kuvvet istemiştir³³⁹. Fakat merkez başlangıçta valinin asker isteğine sıcak bakmamıştır. Ancak daha sonra Bihor ve Tergovişte'de görülen isyan hareketleri, Bosna ileri

³³⁵ B.O.A., *İ.D.*, nr: 8782, Lef:2, 3 Safer 1264/10 Ocak 1848 tarihli Bosna Ordu Komutanı Mirlivâ Ali Bey tarafından Rumeli Ordu Komutanı Emin Paşa'ya gönderilen rapor.

³³⁶ B.O.A., *İ.D.*, nr: 8782, Lef:1, 3 Rebiülevvel 1264/8 Şubat 1848 tarihli Seraskerlik tezkiresi.

³³⁷ B.O.A., *İ.D.*, nr: 8782, 7 Rebiülevvel 1264/8 Şubat 1848 tarihli arz tezkiresi; *Aynı irade*, 10 Rebiülevvel 1264/15 Şubat 1848 tarihli irade.

³³⁸ B.O.A., *İ.D.*, nr:9118, 1 Cemaziyelevvel 1264/5 Nisan 1848 tarihli arz tezkiresi.

³³⁹ 1849 senesinde 6.000 kişilik kuvvet bulunmaktaydı. B.O.A., *İ.H.*, nr:2541; 2676; *İ.D.*, nr:11217, 21 Receb 1265/12 Haziran 1849 tarihli Mehmed Tahir Paşa'nın tahrirati.

gelenlerinin Tanzimat'a muhalif hareketleri karşısında valinin isteği olan 15.000 askerin Bosna'ya gönderilmesine izin verilmiştir. Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî 30 Haziran 1849'da konuyu görüşerek istenilen kuvvetin nerelerden temin edileceğini tespit etmiştir. Toplantı sonucu 7.194'ü muvazzaf 5.000'i redif olmak üzere toplam 12.194 nferin merkezdeki Hassa ve Dersaâdet Ordu-yı Hümâyûn taburlarından temin edilmesine karar verilmiştir³⁴⁰.

Bosna'ya gönderilen birliklerin dökümü aşağıdaki gibidir³⁴¹:

Hassa Ordusu

Birim	Nefer Sayısı
Muvazzaf Dördüncü Alay	2.204
Edirne'de bulunan muvazzaf piyade 5. alay 1. taburu	586
Edirne'de bulunan muvazzaf piyade 5. alay 2. taburu	515
Topçu alayından 1 bölük piyade topçu	150
1 alay redif	2.500
TOPLAM	Muvazzaf:3.455 Redif: 2.500 Toplam: 5.955

Dersaâdet Ordusu

Birim	Nefer Sayısı
Dersaâdet'de bulunan muvazzaf piyade 2. alay 3. Taburu	620
Dersaâdet'de bulunan muvazzaf piyade 3. alay 4. Taburu	620
Edirne'de bulunan süvari 1. alayı	1.035
Topçu alayından 1 bölük piyade topçu	150
1 alay redif	2.500
TOPLAM	Muvazzaf:2.425 Redif: 2.500 Toplam: 4.925

Rumeli Ordusu

Birim	Nefer Sayısı
Sofya'da bulunan muvazzaf süvari 2. alayı	1.014
Topçu alayından 1 bölük piyade topçu	150

³⁴⁰ B.O.A., *İ. D.*, nr:11217, 9 Şaban 1265/30 Haziran 1849 tarihli Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî mazbatası.

³⁴¹ B.O.A., *İ. D.*, nr:11217, Bosna'ya gönderilen kuvvetlerin döküm cetveli.

Topçu alayından 1 bölük süvari topçu	150
TOPLAM	1.314

Genel Toplam

Ordu	Nefer
Hassa	5.955
Dersaâdet	4.925
Rumeli	1.314
Toplam	12.194

İstanbul'dan gönderilen birliklerden 5.000 kişilik 2 alay ve 2.500 kişilik 4 tabur oluşturulmuştur. Bu taburların her bölümüne başçavuşlardan birer teğmen tayin edilmiştir. Ordu komutasına Ferik Ali Rıza Paşa getirilmiştir. İstanbul'dan gidecek olan askerlere çadır, silah, palaska ve mühimmatları ile her topa 250'er atımlık cephane verilmiştir. Gönderilen kuvvetin bir aylık harcamalarının toplamı ise 3.142 kise (1.571.365) 365 kuruş olarak hesaplanmıştır³⁴². Bu birliklerden Hassa Ordu-yı Humâyûnu'nun beraberine 6 top, Rumeli Ordu-yı Humâyûnu'nun beraberine ise 8 top verilmiştir. İstenilen asker miktarı 15.000 kişi olduğundan bu sayıyı tamamlamak için Ohri'de bulunan 2 tabur muvazzaf asker de Bosna'ya gönderilecek askerlere dâhil edilmiştir³⁴³.

Yukarıda dökümü yapılan birlikler, Avusturya'nın Klek ve Storina Limanları'nı kapatması nedeniyle kara yoluyla sevk edilmişlerdir. Doğal olarak karayolu sevkıyatı askerlerin Bosna'ya ulaşmasını geciktirmiş, isyanın yayılmasına neden olmuştur³⁴⁴. Mehmed Tahir Paşa asker sevkindeki gecikme karşısında Bosna'nın içinde bulunduğu kritik durumu ifade ederek, istediği askerlerin bir an önce gönderilmesi için merkeze baskı yapmayı sürdürmüştür. Onun ısrarlı tutumu karşısında, hiç olmazsa Macar ayaklanmasının Osmanlı Devleti'ne sıçramasını önlemek için Şumnu'ya bir miktar asker gönderilmiştir³⁴⁵.

Merkez, valinin istediği askerlerin 1850 Mart'ında Bosna'da olacağını belirterek, bu esnada Bosna'da uygunsuz harekette bulunanlara karşı harekete geçmesi hususunda valiye yetki verilmiştir. Paşa'dan Bosna'daki mevcut 6.000

³⁴² B.O.A., *İ.D.*, nr:11217, Bosna'ya gönderilen kuvvetlerin masraf defteri.

³⁴³ B.O.A., *İ.D.*, nr:11217, 9 Şaban 1265/30 Haziran 1849 tarihli Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî mazbatası; Gölen, *a.g.t.*, s.70-71.

³⁴⁴ Arbuthnot, *a.g.e.*, s.18-21.

³⁴⁵ B.O.A., *İ.D.*, nr:11217, Bosna'ya gönderilen kuvvetlerin döküm cetveli; 26 Şaban 1265/17 Temmuz 1849 tarihli arz tezkiresi.

kişilik askeri kuvvetle, merkezden gönderilen birlikler gelene kadar bölgeyi savunması istenmiştir³⁴⁶.

Vali bu askeri tedbirlere ek olarak Bosna sınırlarının korunması için "*Koloni Militer*" denen askeri birliklerin kurulmasının uygun olacağını merkeze bildirmiştir. Mehmed Tahir Paşa daha önce bölgede bulunan kaptanlık sisteminin Yeniçeri Ocağı'nın ardından kaldırıldığını, ancak bölge halkının böyle bir teşkilatlanmaya gidilmesine çok sıcak baktığını belirtmiştir. Böylece sınırların güvenliğinin de sağlanmış olacağını ifade etmiştir³⁴⁷. Konuyla ilgili Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî ve Meclis-i Vâlâ'da yapılan görüşmelerde bu uygulamanın Rusya ve Avusturya Devletleri'nde de var olduğu, bu teşkilât kurulursa redif askerine yeni bir destek olacağı belirtilerek, konunun bütün yönleriyle araştırıldıktan sonra kesin bir karara varılmasının uygun olacağı belirtilmiştir³⁴⁸.

Bosna'ya asker gönderileceğinin duyulması üzerine, özellikle sınır bölgelerinde ayaklanmak için hazır bekleyen asiler karışıklık çıkarmaya başlamıştır. İsyanı dair ilk haberler 1849 Temmuz ayında alınmaya başlamıştır. İlk isyan teşebbüsü Krupa ve Ostruşça Nahiyeleri'nden gelmiştir³⁴⁹.

Gelişmeler üzerine Mehmed Tahir Paşa, adamlarından Mustafa Ağa'yı İstanbul'a göndererek, isyan hazırlıklarını haber vermiş ve ne yapması gerektiğini sormuştur. Paşa'nın ulak kullanması merkezle arasındaki yazışmaların deşifre olmasından çekindiğini göstermesi bakımından ilginçtir³⁵⁰. Merkez asilerle silahlı mücadeleye girilmeden evvel Erkân-ı Eyalet'ten Mustafa Paşa'nın isyancılara nasihat için gönderilmesi, nasihat başarısız olduğu takdirde başıbozuk askeri kullanmak da dâhil olmak üzere silahlı mücadele için izin vermiştir. Tahir Paşa kendisine verilen talimatı uygulamış ve ilk olarak Mustafa Paşa asileri isyandan vazgeçirmek için gönderilmiştir. Paşa Novi Nahiyesi'ne geldiğinde isyancılardan bir grup yanına gelmiştir. Asilere ayaklanmadan vazgeçmeleri için gönderilen buyruldu okunmuştur. Bunun üzerine asiler, "*isyancı gurubun dağılacağını kötü hal ve davranışlardan kaçmacaklarını*" belirterek affedilmelerini istemişlerdir. Fakat buyruldu bu hareketin kandırmaca ve asilerin zamna kazanma stratejilerinin bir parçası olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü görüşmeden kısa süre sonra, isyancılar Bihke

³⁴⁶ B.O.A., *İ.D.*, nr:11217, 21 Receb 1265/12 Haziran 1849 tarihli Mehmed Tahir Paşa'nın tahrirâtı.

³⁴⁷ B.O.A., *İ.D.*, nr:10735, Lef:6.

³⁴⁸ B.O.A., *İ.M.V.*, nr:4063, 11 Şaban 1265/2 Temmuz 1849 tarihli Meclis-i Ahkâm-ı Adliye mazbatası.

³⁴⁹ B.O.A., *İ.H.*, nr:2666, Lef:2; Lef:4.

³⁵⁰ B.O.A., *İ.H.*, nr:2666, 23 Ramazan 1265/12 Ağustos 1849 tarihli arz tezkiresi.

Kalesi'ni kuşatarak ele geçirmişlerdir³⁵¹. Bizzat Mustafa Paşa da isyan çıkaran gurubun elebaşlarından biriydi. Bu olayda Vali açıkça kandırılmıştır. Böylece isyancılara zaman kazandırmıştır. Zira Saraybosna'ya gönderdiği raporlarında asilerin dağıldığını yazarken, kısa süre sonra Bihke Kalesi'nin asiler tarafından ele geçirilmesi onun isyandaki rolünü açıkça ortaya koymaktadır. Tahir Paşa ve İstanbul'un Bosnalı beylerin isyandaki rollerini deşifre etmeleri için nerdeyse 6 aylık bir zaman geçecek bu süre içinde de isyan tüm eyalete yayılacaktır. Geçen sürede devlet bu beylere isyanın bastırılması için kritik görevler verecek, her görev Mustafa Paşa örneğinde olduğu gibi zaman kaybından başka bir işe yaramayacaktır.

Olayların büyümesi üzerine Mehmed Tahir Paşa isyanı bastırmak için 24 Ağustos 1849 günü sınır bölgelerine bir sefer düzenlemiştir. Ancak asilerin sert direnişi ve ordudaki kolera salgını yüzünden Bihke alınamamış, tekrar Travnik'e dönmüştür³⁵². Ancak Tahir Paşa Travnik'e döndükten sonra 3-4.000 kişilik bir isyancı gurubu 1 Mart 1850 tarihinde 400 asker tarafından korunan Bihke Kalesi'ne yeniden saldırmış ve kaleyi ele geçirmişlerdir³⁵³. Askerin hazırlanması ve sevkياتın gecikmesi isyanın daha da şiddetlenmesine yol açmıştır³⁵⁴.

Hersek Mutasarrıfı Ali Paşa ise valiyi halkı anlamamak ve onların şikâyetlerine kulak asmamakla suçlayarak, Hersek'in idaresinin tamimiyle kendisine bırakılmasını yüksek sesle dile getirmeye başlamıştır. Tahir Paşa da Ali Paşa ve diğer beylerin kendi uygulamalarına muhalif bir tavır sergilediğini hükümete bildirmiştir. Merkez vali tarafından talep edilen askeri kuvvetlerin bir an önce gönderilmesi için gerekenin yapılacağını, beyler hakkındaki kararın daha sonra verileceğini kendisine bildirmiştir³⁵⁵.

³⁵¹ B.O.A., *İ.D.*, nr:11446, 9 Şevval 1265/28 Ağustos 1849 tarihli arz tezkiresi; Gölen, *ag.t.*, s.115.

³⁵² B.O.A., *İ.D.*, nr:11446, 9 Şevval 1265/28 Ağustos 1849 tarihli arz tezkiresi; Padişah valinin yaptığı icraatlardan memnun kalmış ve Eylül 1849 tarihinde Bosna valisi tarafından istenen askeri gücün bölgeye gönderilmesi için gerekli olan iradeyi yayınlamıştır. *İ.D.*, nr:11445, 24 Şevval 1265/12 Eylül 1849 tarihli irade; nr:11571, 29 Şevval 1265/17 Eylül 1849 tarihli Mehmed Tahir Paşa'nın tahrirati; Gölen, *ag.t.*, s.115.

³⁵³ B.O.A., *İ.D.*, nr:12270. Lef:4, 22 Rebiülahir 1266/7 Mart 1850 tarihli Mehmed Tahir Paşa'nın tahrirati; Lef:6, 25 Rebiülahir 1266/10 Mart 1850 tarihli Mehmed Tahir Paşa'nın tahrirati.

³⁵⁴ Hükümet 1850 Mart'ının sonunda hâlâ Bosna'ya gönderilecek askeri kuvvetlerin niteliği ve hangi yol güzergâhı ile gönderilmesi gerektiğini tartışıyordu. B.O.A., *İ.D.*, nr:12270, Lef:1, 17 Cemaziyelevvel 1266/31 Mart 1850 tarihli Seraskerlik mazbatası.

³⁵⁵ B.O.A., *İ.D.*, nr:11813, Lef:1, 3 Zilkadde 1265/20 Eylül 1849 tarihli Hersek Mutasarrıfı Ali Paşa'nın Bosna Valisi'ne mektubu; Lef:2, 19 Zilkadde 1265/6 Ekim 1849 tarihli Hersek Mutasarrıfı Ali Paşa'nın Bosna Valisi'ne mektubu; Lef:4, 3 Muharrem 1266/19 Kasım 1849 tarihli arz tezkiresi.

İsyanın hızla genişlemesi üzerine Mehmed Tahir Paşa, isyanı organize eden İzvornikli ve Tuzlalı Mahmud Paşaların Bosna dışına çıkarılmalarını³⁵⁶ ve Tanzimat'ın uygulanması için daha önceden talp edilen askeri kuvvetlerin zaman kaybedilmeden bölgeye gönderilmesini istemiştir³⁵⁷. Tahir Paşa'nın kendileri hakkında olumsuz düşünceler içinde olduğunu anlayan Fazıl ve Mustafa Paşalar, Tahir Paşa'yı padişaha şikâyet etmek ve kendilerini aklamak için İstanbul'a gelme talebinde bulunmuşlardır. Padişah bu isteği uygun bularak paşaların İstanbul'a gelmelerine izin vermiştir. Paşalar İstanbul'da kendi haklılıklarını anlatmışlar ve kendilerinin Tanzimat taraftarı olduklarını belirtmişler, hükümet paşaların kendiliklerinden İstanbul'a gelmesinden memnun olmuştur. Hatta daha da ileri gidilmiş ve paşaların diğer beyleri de devlet tarafına çekebileceği düşünülererek Bosna'ya geri gönderilmelerine karar verilmiştir³⁵⁸.

Sadece Boşnak Paşalar değil Müslüman halk da Mehmed Tahir Paşa'nın çalışmalarından oldukça rahatsız olmuştur. Paşa'nın icraatlarının isyanın gelişiminde ve şiddetlenmesinde önemli bir payı olduğu anlaşılmaktadır. Paşa daha valiliğe başladığı andan itibaren sert mizacı ve karakteri nedeniyle Müslüman halkla ilişkileri düzgün kuramamıştır. Buna bir de Tanzimat'ın uygulanmasıyla eklenince, Müslüman halk için adeta hedef tahtası olmuştur. Bu yüzden sadece sağlığında değil, öldükten sonra da onun hakkında şikâyetler İstanbul'a gönderilmeye devam etmiştir. Mesela Bihke, Nevesil, Klyuç, Kamengrad ve Kostayniçe Kazaları'ndan

³⁵⁶ İzvornikli ve Tuzlalı Mahmud Paşalar merkeze gönderdikleri bir dilekçede, kendilerinin Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasında devletten yana olduklarını, Bosna'da meydana gelen isyanın sınır bölgelerinde oturan kimseler tarafından çıkarıldığını, kendilerinin bir suçu olmadığını belirtmişler ve bölgeye bir teftiş memurunun gönderilmesini istemişlerdir. Merkez de daha sonra Ömer Lütfi Paşa ile bölgeye gönderilecek olan Dava nazırı Mazlum Bey'i olayları soruşturmakla görevlendirmiştir. B.O.A., *İ.D.*, nr:12396, Lef:1, 11 Cemaziyellevvel 1266/25 Mart 1850 tarihli İzvornikli ve Tuzlalı Mahmud Paşaların dilekçesi; *Aynı irade*, 11 Cemaziyelahir 1266/24 Nisan 1850 tarihli arz tezkiresi.

³⁵⁷ Hükümet Tuzlalı ve İzvornikli Mahmud Paşalar hakkındaki işlemlerin asker Bosna'ya ulaştıktan sonra yapılmasına karar vermiştir. B.O.A., *İ.D.*, nr:12417, Lef:3, 29 Cemaziyellevvel 1266/12 Nisan 1850 tarihli Mehmet Mehmed Tahir Paşa'nın tahrirâtı; *Aynı irade*, 24 Cemaziyelahir 1266/7 Mayıs 1850 tarihli arz tezkiresi.

³⁵⁸ Paşalar valinin tutumu nedeniyle Bosna'da can ve mallarının emniyette olmadığını ileri sürmüşlerdir. B.O.A., *İ.D.*, nr:12419, Lef:1, Cemaziyellevvel 1266/Nisan 1850 tarihli Fazıl ve Mustafa Paşaların arz dilekçesi. Mehmed Tahir Paşa'nın hakkındaki şikâyetlerden rahatsız olduğu ve isyana müdahale etmekte tereddütlü davrandığı anlaşılmaktadır. Merkez konuyu tartışmış ve Mehmed Tahir Paşa'ya yöneltilen eleştirilerin haksız olduğu kanaatine varmıştır. *İ.H.*, nr:2676; *İ.D.*, nr:12591, 19 Receb 1266/31 Mayıs 1850 tarihli arz tezkiresi; *İ.D.*, nr:12688.

imamlardan askerlere kadar her guruptan 258 kişi bir araya gelerek Mehmed Tahir Paşa'yı İstanbul'a şikâyet etmişlerdir. Şikâyet dilekçelerinde³⁵⁹,

1-Baskı ve zulüm gördükleri

2-Eskiden beri senelik 60.000 kuruş öşür bedeli verdikleri, Tahir Paşa'nın bu kurala uymayarak kendilerinden daha fazla vergi talep ettiği

3-Kazalarda müdür bulunan kimselerin yerli ileri gelenlerden olması sebebiyle bu müdürlerin kendilerine baskı yaptıkları, angarya çalıştırdıkları Tahir Paşa'nın bu duruma göz yumduğu

4-Kimi adam öldürme suçları karşılığı olarak Tahir Paşa'nın 50 keseyle kadar cerime aldığı

5-Tuz işiyle uğraşan tüccarların ruhsatlarının iptal edilmesi nedeniyle işsiz kalan bu kimselerin Avusturya'ya iltica ettiği

6-Tahir Paşa'nın kendilerinin sorunlarını İstanbul'a iletmelerine izin vermediği, yer almaktadır.

B-İSYANIN BASTIRILMASI

1-ÖMER LÜTFİ PAŞA'NIN İSYANI BASTIRMAKLA GÖREVLENDİRİLMESİ

Bosna'da olayların geniş boyutlara varması nedeniyle Rumeli Ordu Komutanı Ömer Lütfi Paşa'ya³⁶⁰ geniş yetkiler verilerek Bosna'ya gönderilmiştir. Beraberinde de idari işleri halletmek üzere Dava Nazırı Mazlûm Bey görevlendirilmiştir³⁶¹. Ömer Lütfi Paşa'ya verilen fermanla Bosna'nın içinde

³⁵⁹ B.O.A., *İ.M.V.*, nr:5452, 20 Receb 1266/1 Haziran 1850 tarihli kazalar halkının yazdığı şikâyet dilekçesi; *Aynı irdae*, 2 Zilkade 1266/9 Eylül 1850 tarihli Meclis-i Vâlâ Mazbatası.

³⁶⁰ 1849'da küçük çapta başlayan isyanın 1850'de birden bire bu denli şiddetlenmesinin gerekçelerinden birinin de Ömer Lütfi Paşa'nın sert tutumunu olduğu yönünde eleştiriler mevcuttur. *Vak'a-nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, C.IX, s.42; Cevdet Paşa da onu ortada hiç bir şey yokken Bosna'yı karıştırmakla suçlayıp, durup dururken devletin başına Karadağ meselesini açtığını iddia ederler. Bakınız, Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir 13-20*, s.48; 1853'te Osmanlı Devleti'ne gelen İngiliz seyyah George William Frederik Howard ise, "*Ömer Lütfi Paşa Bâb-ı Âlî hiç istemediği zaman Bosna'ya girmiş ve kendini başarılı bir komutan olarak tanıtmıştır*" der. Bakınız, *Türk Sularında Seyahat*, Çeviren: Şevket Serdar Türet, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1978, s.33; Palaiet de Ömer Lütfi Paşa'nın yönettiği askeri harekâtın çok sert olduğu düşüncesindedir. Palaiet, *a.g.e.*, s.153; Benzer düşünce içinde olanlardan biri de 1878'de Avusturya Dışişleri bakanı olan Andraşi'dir. Andraşi, Avusturya'nın Bosna Hersek'i işgali esnasında yaptığı insanlık dışı uygulamalardan rahatsız olan devletlere ve Osmanlı Devleti'nin protestolarına verdiği cevapta, Avusturya ordusunun yaptıklarının 1849 İsyanının bastırılması sırasında Ömer Lütfi Paşa'nın yaptıklarının yanında hafif kaldığını belirtmiştir. Bakınız, Mehmet Süleymanpaşic, "Avusturya İşgal Ordularının Bosna ve Hersek'te Örfi Divanları", *Varlık*, Yıl:8, C.XI, S.183, Ankara, 1941, s.355.

³⁶¹ B.O.A., *İ.D.*, nr:12417, Lcf:2, 23 Cemaziyelahir 1266/6 Mayıs 1850 tarihli sadaret tezkiresi; *Vak'a-nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, C.IX, s.26-27; Malcolm, *Bosna*, s.208-209; Abdi, *Tebziratü'l-eşkiyâ*, İstanbul : Basiret Matbaası, 1289, s.4. Bu eserin kapığında

bulunduğu durum tasvir edilerek “*Padişahın uygulamalarının ve iyi niyetinin şükürünü bilmeyen muhalifleri ortadan kaldırılması ve bölgede asayişin sağlanması*” istenmiştir. Padişah mecbur olmadıkça kan dökülmemesini, Tanzimat’ın uygulanmasına karşı çıkan beylerin kuvvete başvurulmadan iknasına çalışılmasını, Ali Paşa’nın orduya davet edilerek tutuklanmasını ve İstanbul’a gönderilmesini istemiştir İsyanın kuvvet kullanılmadan sona ermeyeceği tamamen anlaşıldığı takdirde de Ömer Lûtfi Paşa’ya silah kullanma yetkisi verilmiştir³⁶².

Ömer Lûtfi Paşa, Bosna’ya ulaşmadan Mehmed Tahir Paşa vefat etmiş ve yerine Çerkes Hafız Paşa atanmıştır. Paşa Haziran 1850 sonlarında Bosna’ya ulaşmıştır³⁶³. Ömer Lûtfi Paşa daha Bosna’ya varır varmaz orada bir icraat yapamadan Rumeli Ordu Komutanı olması hasebiyle Bosna dışına sefer yapmak zorunda kalmıştı. Paşa Bosna’ya ulaştıktan kısa süre sonra Niş Eyaleti dâhilindeki Belgradcık’ta bir isyan çıkmış, Paşa da isyanı bastırmak üzere 3 tabur askerle Niş’e gitmek zorunda kalmıştır. Niş ve civarındaki operasyonlar yaklaşık 20 gün sürmüş, bu süre içinde Bosna’nın durumu daha da kritik bir hal almıştır³⁶⁴. Sadece Niş değil, Bosna isyanlarında genellikle asker talep edilen bölgelerde de durum farklı değildi. Mesela, Prizren ve Priştine’deki durum için Ömer Lûtfi Paşa “*Prizren ve Priştine Sancakları halkı haylice çığrından çıkarılmış*” ifadelerini kullanmıştır. Doğal olarak kendi bölgelerindeki karışıklıklarla uğraşan bölge idarecilerinin Bosna’daki olayların yatıştırılmasıyla ilgili bir yardımları olmamıştır³⁶⁵.

yazarın adı kayıtlı değildir. Ancak kataloglarda yazar olarak Abdi adı geçmektedir. Konuya ilişkin yaptığımız araştırmada Sicill-i Osmanî’de bu dönemde Abdi adlı Bosna’da tahrirat kâtipliği yapmış bir memur olduğunu tespit ettik. Yazarın Sicill-i Osmanî’de adı geçen Abdi olduğunu sanıyoruz. Bu bilgilere rağmen biz dipnotlarda doğrudan eserin adını vermeyi tercih ettik. Bakınız, Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, Yayına Hazırlayan: Nuri Akbayan, C.I, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, s.50. Bu eser yayınlandığında tepkiyle karşılanmıştı. Bosna valisi yazarı, olayları büyütme ve Boşnaklar hakkında olumsuz ifadeler kullanmakla suçlamıştı. Vali eserin Bosna’da tanınması durumunda huzursuzluk kaynağı olacağını ifade ederek yasaklanmasını istemiştir. Merkez, Bosna Valisi’nin uyarısı üzerine eserin kitap veya gazete makalesi olarak yayınlanmasını yasaklamıştır. B.O.A., *Sadâret-Mektûbî, Mühimme Kalemi*, nr:450/33, 19 Muharrem 1290/19 Mart 1873 tarihli Maarif Nezareti’ne yazılan tezkere; Gölcü, a.g.t., s.118.

³⁶² Ömer Lûtfi Paşa’ya verilen fermanın sureti için bakınız, *Vak’a-nüvis Ahmed Lûtfi Efendi Tarihi*, C.IX, s.186-187; B.O.A., *İ.D.*, nr:12526; Gölcü, a.g.t., s.118.

³⁶³ B.O.A., *İ.D.*, nr:12565, 31 Mayıs 1850 tarihli arz tezkiresi; nr:12709, 14 Şaban 1266/25 Haziran 1850 tarihli arz tezkiresi; *Vak’a-nüvis Ahmed Lûtfi Efendi Tarihi*, C.IX, s.32-33; İnalçık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, s.14.

³⁶⁴ B.O.A., *İ.D.*, nr:12860, Lef:2, 23 Şaban 1266/4 Temmuz 1850 tarihli Bosna Valisi Hafız Paşa’nın tahrirâtı.

³⁶⁵ B.O.A., *İ.D.*, nr:13808, Lef:3, 18 Rebiülahir 1267/20 Şubat 1851 tarihli Ömer Lûtfi Paşa’nın tahrirâtı; Lef:7, 18 Rebiüllahir 1267/20 Şubat 1851 tarihli Ömer Lûtfi Paşa’nın tahrirâtı.

Çok geçmeden Hafız Paşa da görevden alınarak yerine 10 Ağustos 1850'de Hayreddin Paşa vali atanmıştır. Bu yönetim değişiklikleri idari boşluk meydana gelmesine ve kargaşanın daha da artmasına neden olmuştur. Hayreddin Paşa görevine ancak Ocak 1851 tarihinde başlayabilmiştir³⁶⁶.

Ömer Lûtfî Paşa'nın Bosna'da ilk yaptığı iş eyalet merkezini Travnik'ten Saraybosna'ya nakletmek olmuştur³⁶⁷. Ardından 1850 Ağustos'unda Bosna Hersce'ye Tanzimat'ı uygulamak amacıyla geçici bir eyalet meclisi toplamıştır. Meclisin üyeleri eyaletin askeri ve mülki erkânından oluşmuştur. Meclis, eyalet halkına Tanzimat'a karşı çıkmamaları yönünde çağrı yapmıştır. Ağustos sonunda yayınlanan bildiride, "*Askerin ve beylerin aynı dinden oldukları, askerin Bosna'yı korumak için geldiği, isyan olmamış olsa askere gerek kalmayacağı, Padişahın emirlerini yerine getirenlerin hem bu dünyada hem de öbür dünyada rahat edecekleri, kendilerinden tek istenenin din ve devletin korunması için çocuklarının askere gönderilmesi olduğu*" belirtilmiştir³⁶⁸.

Saraybosna'da idari işleri tamamlayan Ömer Lûtfî Paşa, özellikle huzursuzluk kaynağı olarak öne çıkan Püsovina bölgesine gitmiştir. Bölgede halkın sorunlarını dinleyen Ömer Lûtfî Paşa, halkın istemediği eski mütesellimleri bölgeden uzaklaştırmış ve kimi kaza müdürlerini görevden almıştır. Yapılan çalışmalar sonucu Pridor halkı Tanzimat'ın uygulanması için gereken her kanuna itaat edeceklerini belirtmişlerdir. Tuzlalılar ise yapılanlardan dolayı Paşa'ya teşekkür etmişlerdir³⁶⁹. Ancak bu boyun eğmenin Paşa'nın yanında bulunan askeri güçten dolayı sadece görünüşte olduğu daha sonra gelişen olaylardan anlaşılmaktadır.

³⁶⁶ B.O.A., *İ.D.*, nr:12877, 10 Ağustos 1850 tarihli arz tezkiresi; nr:12936, Lef:7, 5 Şevval 1266/14 Ağustos 1850 tarihli Bosna ileri gelenlerinin biat mazbatası; *Vak'a-nüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, C.IX, s.33; *Tebisratü'l-eşkiyâ*, s.8: Hayreddin Paşa Bosna'ya teknik aksaklıklardan kaynaklanan zor bir deniz yolculuğundan sonra ulaşmıştır. Paşa beraberinde bir miktar asker ve bol miktarda cephane götürmüştür. Cephane ve asker Adriyatik kıyısındaki Kotor Limanı'na çıkarılmış, bölgedeki Avusturya generali Kotor'un Avusturya toprağı olduğunu iddia ederek valiyi protesto etmiştir. Karaya çıktıktan sonra da zorluklar devam etmiş ve kendi deyiimiyle Paşa zaman zaman çamurda yatmak zorunda kalarak hayli güç bir yolculuk sonunda Saraybosna'ya ulaşabilmiştir. *İ.D.*, nr:13684, Lef:1-4, 18 Rebiülevvel 1267/21 Ocak 1851 tarihli Hayreddin Paşa'nın tahriratları; Gölen, *ag.t.*, s.119.

³⁶⁷ Evans, *Through Bosnia*, s.189.

³⁶⁸ B.O.A., *İ.D.*, nr:12936, Lef:2, Mecliste görevli olanların yazılı olduğu pusula; Lef:4, 7 Şevval 1266/16 Ağustos 1850 tarihli vali Hafız Paşa ve Ömer Lûtfî Paşa'nın tahriratu; Lef:7, 19 Şevval 1266/28 Ağustos 1850 tarihli arz tezkiresi. Meclis çalışmalarını 1851 yılına kadar sürdürmüştür. 8 Ocak 1851 tarihinde ise yerini Bosna Meclis-i Kebiri'ne bırakmıştır. *İ.H.*, nr:3577, Lef:2, 4 Rebiülevvel 1267/7 Ocak 1851 tarihli Ömer Lûtfî Paşa'nın tahriratu; *Tebisratü'l-eşkiyâ*, s.7, 51- 57.

³⁶⁹ B.O.A., *İ.D.*, nr:13061, Lef:1, 11 Zilkade 1266/18 Eylül 1860 tarihli Bosna Defterdârı'nın tahriratu.

2-MOSTAR İSYANI ve İSYANIN GENİŞLEMESİ

Ömer Lûtfi Paşa Saraybosna'da Tanzimat'ı uygulamak amacıyla idari işlerle uğraşırken ayaklanmanın ikinci ve kanlı safhası 16 Ekim 1850'de başlamıştır. Bu tarihte Mostar'da isyan çıktığı haberi alınmıştır. Mostar'da silahlı kimseler toplanarak "*aşkeri Mostar'a sokmamak*" konusunda karar almışlardır. Halk kendi emniyetlerinin olmadığını ileri sürerek, hem Ali Paşa ile hem de Ömer Lûtfi Paşa ile savaşıacaklarını belirtmişlerdir³⁷⁰. Hemen hemen aynı tarihlerde nüfus sayımı ve askere alım nedeniyle İsvornik ve Tuzla'da bir isyan patlak vermiştir. Tuzla'daki isyan 5 Ekim 1850'de, İsvornik'teki isyan ise 22 Ekim 1850'de başlamıştır³⁷¹.

Mostar'daki isyanın clebaşının Ali Paşa olduğu onun isyana dair üst makamlara gönderdiği çelişkili beyanlardan anlaşılmıştır. Kendisi gönderdiği raporlarında isyan esnasında konağında bulunduğunu iddia etmiştir. Fakat isyan çıktığı esnada Mostar'da bulunduğu, isyandan sonra konağına gittiği yapılan araştırmada anlaşılmıştır. Onun yalan beyanları ve kuşku hareketleri isyanda parmağı olduğu yönündeki inancı kuvvetlendirmiştir. Ali Paşa'dan başka Tuzlalı ve İsvornikli Mahmud Paşaların da Tanzimat'a açıkça cephe aldıkları ve Tuzla ve İsvornik halkını isyana teşvik ettikleri tespit edilmiştir³⁷².

Haberler üzerine merkezden Bosna'ya gönderilen askeri kuvvetlerin 2 taburu ve Mostar halkına isyandan vazgeçmeleri için bir buyruldu gönderilmiştir. Ali Paşa'ya da oğluyla beraber Ömer Lûtfi Paşa'nın yanına gelmesi emredilmiştir. Ömer Lûtfi Paşa da isyanı bastırmak üzere, Saraybosna'da bulunan 5 tabur piyade, 2 bölük süvari, 2 obüs, 4 sürat ve 2 dağ topu ile birlikte 22 Ekim 1850 tarihinde harekete geçmiştir³⁷³. Ömer Lûtfi Paşa'nın Saraybosna'dan ayrılması Ali Paşa'yı ürkütmüş ve Paşa sözde Mostar halkının Paşa'yı istemediğine, Paşa Mostar'a gelirse olayların büyüyeceğince dair bir raporu İstanbul'a göndermiştir. Paşa, isyanı

³⁷⁰ B.O.A., *İ.D.*, nr:13192, Lef:3, 9 Zilhicce 1266/16 Ekim 1850 tarihli Hersek Mutasarrıfı Ali Paşa'nın tahriratu; nr:13518, Lef:11, 29 Zilhicce 1266/5 Kasım 1850 tarihli Hersek Mutasarrıfı Ali Paşa'nın tahriratu; nr:13684, Lef:4, *Tebziratü'l-eşkiyâ*, s.9.

³⁷¹ B.O.A., *İ.D.*, nr:13272, Lef:1-7.

³⁷² B.O.A., *İ.D.*, nr:13272, 4 Muharrem 1267/9 Kasım 1850 tarihli arz tezkiresi; *İ.D.*, nr:13306, Lef:1, 25 Zilhicce 1267/1 Kasım 1850 Bosna Defterdarı Azmî Efendi ve Meclis Reisi'nin tahriratu.

³⁷³ B.O.A., *İ.D.*, nr:13192, Lef:4, 9 Zilhicce 1266/16 Ekim 1850 tarihli Hersek Mutasarrıfı Ali Paşa'nın tahriratu; Lef:7, 12 Zilhicce 1266/19 Ekim 1850 tarihli Mostar'a gönderilen buyruldu; Gölen, *a.g.t.*, s.120-121; Buyrulduyu Mostar'a götüren Çavuşlar Kethüdası Mehmed Bey ve iki adamı yolda isyancılar tarafından ele geçirilmiş ve idam edilmişlerdir. *İ.D.*, nr:13334, Lef:1, 11 Muharrem 1267/16 Kasım 1850 tarihli Ömer Lûtfi Paşa'nın tahriratu; Gölen, *a.g.t.*, s.120-121.

başlatanın kendi “*hain kavasbaşı İbrahim*” olduğunu söyleyerek bir kez daha isyanla bir ilgisinin bulunmadığını tekrarlamıştır³⁷⁴.

3-SARAYBOSNA TOPLANTISI

Ömer Lûtfi Paşa'nın Tanzimat'ın uygulanacağını ilan etmesi ve askeri harekâtı başlatmasının ardından, onun Saraybosna'dan ayrılmasını fırsat bilen muhalifler Kasım ayı başında Ali Paşa'nın Saraybosna'daki konağında acil bir toplantı yapmışlardır. Toplantıda Tanzimat'ın uygulanmasına karşı takınacakları tavır ve Ömer Lûtfi Paşa'nın nasıl durdurulacağı konuları görüşülmüştür. Toplantıya Ali Paşa ile birlikte Mustafa Paşa, Fazıl Paşa, Travnik Naibi Abdullah Efendi, Saray Müftüsü Şakir Efendi gibi isyanda önemli roller üstlenecek kimseler katılmışlardır. Gelişmelerle ilgili duygusal ve coşkulu bir konuşma yapan Ali Paşa, “*Ömer Lûtfi Paşa'nın beraberindeki mürted taburu*³⁷⁵ ile kimseye acımayacağını, onların Bosnalı Müslümanlar'ı kırmaya geldiğini, Sultan'ın çevresindeki memurları tarafından kandırıldığını, dinine ve padişahına bağlı Boşnaklar'ın bu gidişe mutlaka bir son vermeleri gerektiğini, çoğunluğu Macar dönmeler tarafından idare edilen bu ordunun ve Ömer Lûtfi Paşa'nın mutlaka durdurulması gerektiğini, Ömer Lûtfi Paşa durdurulmadığı takdirde 30 yıl sonra Bosna'nın Bosnalılar'ın olmayacağını” ifade etmiştir. Toplantı sonucu³⁷⁶ Ali Paşa'nın, Hersek Sancağı; Mustafa Paşa, Fazıl Paşa ve Müftü Şakir Paşa'nın, Saray Sancağı; Abdullah Efendi'nin Travnik kenti ve Pusovina bölgesi asilerini komuta etmesine; İzvornikli ve Tuzlalı Mahmud Paşalar'ın ise genel işlere bakmalarına; halkı ayaklandırmak için de “*redif askeri toplanması*” meselesini kullanmaya karar vermişlerdir.

Ali Paşa'nın Mostar'a dönmesi üzerine Fazıl Paşa, Abdullah Efendi, Müftü Şakir Efendi Saraybosna'da Boşnak Mustafa Paşa'nın konağında yeniden toplanarak ayrı bir değerlendirmeye daha yapmışlardır. Yapılan görüşmede Tanzimat'ın uygulanmasının o ana kadar elde ettikleri üstünlükleri yok edeceği konusunda görüş birliğine varılmıştır. Fakat Bosna'da devletin büyük bir askeri gücü olduğundan, şimdilik Tanzimat'ın uygulanmasına taraftarmış gibi görünme ve askeri harekât bittikten sonra hep birlikte Tanzimat'a karşı gelme kararı almışlardır. Ayaklanma

³⁷⁴ B.O.A., *İ.D.*, nr:13518, Lef:12, 5 Muharrem 1267/10 Kasım 1850 tarihli Hersek Mutasarrıfı Ali Paşa'nın tahrirati.

³⁷⁵ Osmanlı Devleti kenisine sığınan Macar ve Polonyalı mültecilerin bir kısmını Şumnu'ya yerleştirmişti. Bunlar iade edilememek için Müslümanlığı kabul etmişlerdi. Çoğu deneyimli asker olan bu kimselerden 1850 sonbaharında 2 tabur oluşturuldu ve Ömer Lûtfi Paşa'nın emrine verildi. Ömer Lûtfi Paşa Bosna'ya gittiğinde yanında 400 Macar vardı. Bakınız, Kutlu, *a.g.e.*, s.71; Glenny, *a.g.e.*, s.85; Griffe, *a.g.e.*, s.127-128; Csorba, *a.g.m.*, s.808. Andric, *Ömer Paşa* adlı eserinde *Mürted Taburu*'nun içinde bulunduğu durumu dramatik bir biçimde anlatır. Bakınız, İvo Andric, *Ömer Paşa*, Çeviren: Ali Berktaş, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s.34-41.

³⁷⁶ B.O.A., *İ.D.*, nr:13513, Lef:1, 5 Safer 1267/10 Aralık 1850 tarihli Redif Binbaşı Hasan Ağa'nın takrirı.

sonunda ya bağımsızlık, ya özerlik, ya da tamamen yok olma seçenekleriyle karşı karşıya kalacakları, her durumun da Tanzimat'ın uygulanıp şereflerinin hiçe sayılmasından daha iyi olduğu sonucuna varmışlardır³⁷⁷.

4-VRANDÜK MUHAREBESİ

Pusovina bölgesi denen Tuzla, İzvornik, Srebrenika, Biyelina, Gradçaniça, Gradçaç, Maglay, Derbend ve Teşne kazalarından toplanan 8–10.000 kişilik bir gurubun Travnik'e 9 saat uzaklıktaki İzvornik Kalesi'ni ele geçirdiklerini, daha sonra da Travnik'e saldırmak üzere hazırlık yaptıkları öğrenilmiştir. Bu haber üzerine Ömer Lûtfi Paşa sözde Mostar üzerine gideceği haberlerini çevreye yayarak Pusovina bölgesine yönelmiştir. Yol güzergâhı üzerinde stratejik öneme sahip Vrandük Kalesi'nin güvenliğini temin etmek için Mirliva Mustafa Paşa 25 Ekim 1850 tarihinde 2 tabur asker ve 3 topla Travnik'e 4 saat uzaklıktaki İzpençe Kasabası'na gönderilmiştir. Ancak Mustafa Paşa bölgeye ulaşmadan önce isyancılar bölgeyi ele geçirmiştir. Bu nedenle Vrandük Kalesi önünde yarım saat süren bir çatışma olmuş ve isyancılar dağıtılmışlardır³⁷⁸.

5-KAYABAŞI MUHAREBESİ

Vrandük çatışmasından sonra Ömer Lûtfi Paşa çatışma alanına gelip geceyi orada geçirmiştir. Ertesi gün 2 tabur piyade, 6 top ve süvari ile harekâta devam etmiştir. Vrandük'e 1 saat uzaklıktaki Bosna Nehri kıyısında Kayabaşı mevkiinde 15.000 asinin siper kazıp savaşa hazır olarak bekledikleri tespit edilmiştir. Bu gurubun üzerine gidilmiş ve isyancılar dağılmak zorunda kalmışlardır. Çatışmalarda 900 asi ölmüş, çoğu yaralanmıştır. Alınan esirler kendi askeri hareketlerini yönlendiren kişinin Tuzlalı Mahmud Paşa olduğunu söylemiştir. İsyandaki rolleri iyice ortaya çıkan İzvornikli Mahmud ve Tuzlalı Mahmud'un oğlu Osman Bey, Bosna'da daha fazla kalamayacaklarını anlayarak 19 Kasım 1850 tarihinde Belgrat Muhafızlığı'na sığınmak zorunda kalmışlardır³⁷⁹.

6-KONIÇE MUHAREBESİ

İsyancıların ikmal yollarını kesmek ve stratejik öneme sahip Koniçe Kalesi'ni ele geçirmek amacıyla Asâkîr-i Nizâmiye kaymakamlarından İskender Bey ve Binbaşı Hayri Bey komutasında 1 tabur asker Koniçe'ye gönderilmiştir. İskender Bey bölgeye geldiğinde Ali Paşa'nın Kavasbaşı İbrahim Ağa

³⁷⁷ B.O.A., *İ.D.*, nr:13513, Lef:1; *Tebisratü'l-eşkiyâ*, s.47-51.

³⁷⁸ B.O.A., *İ.D.*, nr:13306, Lef:1; nr:13334, Lef:1; *İ.H.*, nr:3453, Lef:8; *Tebisratü'l-eşkiyâ*, s.10-13; Gölen, *a.g.t.*, s.122.

³⁷⁹ B.O.A., *İ.D.*, nr:13334, Lef:1; Lef:2, 16 Muharrem 1267/21 Kasım 1850 tarihli Belgrat Muhafızı Vasîf Mehmed'in tahrirâtı. Merkez Belgrat Muhafızı'nın yanına kaçan asi clebaşlarının vakit geçirilmeksizin İstanbul'a gönderilmelerini Vasîf Mehmed'den istemiştir. Aynı irade, 18 Muharrem 1267/3 Aralık 1850 tarihli arz tezkiresi; *İ.H.*, nr:3453; *Tebisratü'l-eşkiyâ*, s.13-15; Gölen, *a.g.t.*, s.122.

kumandasında hareket eden 3.000 den fazla asi ile karşılaşmıştır. Çıkan çatışmada isyancılar dağılmışlar, çok sayıda ölü ve yaralı bırakarak geri çekilmişlerdir³⁸⁰.

7-VUÇYAN MUHAREBESİ

Ömer Lûtfi Paşa askere gerekli olan tayinatı sağlamak için 13 Kasım 1850 tarihinde Derbend Kazası'na uğramıştır. Paşa'nın Derbend'de birkaç gün mola vermesi asiler tarafından Paşa'nın kendilerinden çekindiği şeklinde yorumlanmıştır³⁸¹. Bu sırada 15.000 isyancı Derbend yoluna hâkim olan Vuçyan Dağı'ndaki stratejik geçitleri tutarak savaşa hazırlanmışlardır. Bunun üzerine isyancıların üzerine 3 tabur piyade ve 3 top ve 1 bölük süvari gönderilmiştir. Ömer Lûtfi Paşa Vuçyan Dağı'nın yanındaki Peykâr Karyesi'ne gitmiş, bu hareket isyancılar tarafından Paşa'nın kaçtığı şeklinde yorumlanmıştır. Ancak 20 Kasım 1850 tarihinde süratle düşman üzerine saldırılmıştır. 3 saat süren çatışma sonucu isyancılar tamamen dağılmış, liderleri Derbendli Mahmud Bey ve 500 asi hayatını kaybetmiştir. Asilerin Ordu Müdürü Tuzla Naibi Nuh Efendi, işbirlikçisi 3 imam ve 2 Tuzlalı muharebe öncesinde konakladıkları Ocaklı Muharrem'in çiftliğinde ele geçirilmiştir³⁸².

8-KLADİNA MUHAREBESİ

Ömer Lûtfi Paşa Saraybosna'da bulunan Asâkîr-i Hassa Mirivalarında İbrahim Bey'i 2 tabur piyade ve 1 bölük süvari ile Tuzla'ya göndermiştir. İbrahim Paşa 22 Kasım 1850'de Kladina Kasabası'na yarım saat mesafede İstburya Boğazı mevkiinde sabah 09:00'da Tuzla, İzvornik ve Srebrenika Kazaları'ndan toplanan 5-6000'den fazla asi ile karşılaşmıştır. Çıkan çatışma 23:00'e kadar sürmüş, çok sayıda ölü ve yaralı veren asiler sert bir mücadeleden sonra dağıtılmışlardır. Çatışmalarda askerlerin kaybı 7 şehit 14 yaralı olmuştur. Bundan sonra kasabaya girilmiş, ancak kasabada meydana gelen çatışmada 200 evden oluşan kentte yangın

³⁸⁰ B.O.A., *İ.H.*, nr:3577, Lef:2; *İ.D.*, nr: 13517, Lef:1, 24 Muharrem 1267/29 Kasım 1850 tarihli Ömer Lûtfi Paşa'nın tahrirâtı; *Tebşirâtü'l-eşkiyâ*, s.16; Gölen, *a.g.t.*, s.:22.

³⁸¹ Ömer Lûtfi Paşa'nın yenildiği haberi büyük yankı uyandırmıştır. Avusturya'nın Belgrat konsolosu Belgrat muhafızına bir elçisini göndererek Ömer Lûtfi Paşa'nın yenildiğini ve 3 adamıyla birlikte Avusturya toprağı olan Prut'a sığındığını ifade etmiştir. Büyük telaşa kapılan Muhafız Vasif Mehmed Paşa özel olarak görevlendirdiği Ahmed Efendi'yi bölgeye göndermiştir. Ahmed Paşa'nın yaptığı araştırma sonucunda duyulan haberlerin tersine Ömer Lûtfi Paşa'nın büyük bir galibiyet kazandığı anlaşılmıştır. B.O.A., *İ.D.*, nr: 13334, Lef:1; nr:13418, 4 Safer 1267/9 Aralık 1850 tarihli arz tezkiresi.

³⁸² B.O.A., *İ.D.*, nr:13517, Lef:1; nr: 13518, Lef:2, 19 Muharrem 1267/21 Kasım 1850 tarihli Ömer Lûtfi Paşa'nın tahrirâtı; Lef:4, 19 Muharrem 1267/24 Kasım 1850 tarihli Ferik Abdî Paşa, Bosna Eyalet Meclisi Reisi Süleyman Nazım ve Bosna Eyalet Defterdârı Azmî Bey'in ortak tahrirâtı; *İ.H.*, nr:3485, Lef:1, 20 Muharrem 1267/25 Kasım 1850 tarihli Ömer Paşa'nın Lûtfi tahrirâtı; *Tebşirâtü'l-eşkiyâ*, s.19-21; Gölen, *a.g.t.*, s.123.

çıkış ve kent harabeye dönmüştür. Çatışma bittikten sonra olaylardan sorumlu tutulan Kasaba Naibi Ahmed Efendi ve Müdürü Abdullah Ağa tutuklanmıştır³⁸³.

9-II. VUÇYAN MUHAREBESİ

Ömer Lûtfî Paşa Vuçyan'daki çatışmadan sonra dağ yakınındaki Peykar Karyesi'nde 5 gün mola vermiştir. Ardından Vuçyan Dağı'nı keşfe gittiğinde 4-5.000 kadar asinin dağa geri geldiğini görmüştür. Bunun üzerine 22 Kasım 1850 günü çıkan çatışma, öğleden gece bir kadar devam etmiştir. Çatışma sonunda isyancılar dağıtılmışlardır. Asiler kaçmak üzere Bosna Nehri'ne geçmeye çalışmışlardır, ancak bu esnada 100 asi boğularak ölmüştür³⁸⁴.

Paşa bölgede 10 gün kalıp Tuzla'ya doğru yola çıkmıştır. Bu esnada daha önce Avusturva'ya kaçan ve isyancılar tarafından "öldü" denilerek unutturulmak istenen Tuzlalı Mahmud Paşa ve Gradişkalı Mahmud Alay Bey'in Gradçaniça'ya geldiği haberi alınmıştır. Bunun üzerine bölgeye 1 bölük süvari gönderilmiş ve Mahmud Paşalar tutuklanmışlardır. Bundan sonra Tuzla'ya gelinmiş ve Paşaları Tuzla Kalesi'ne hapsedilmiştir³⁸⁵. Ordunun üst üste kazandığı galibiyetler ve ardından yaşanan sert cezalandırmalar halkı da korkutmuştur. Daha evvel isyana destek veren halk yavaş yavaş devlet tarafına geçmeye başlamış, isyanın başlangıç merkezi olan Tuzla Kasabası halkı Aralık başında, Tanzimat'ın icaplarından sayılan asker verme, yeni vergilerin kabulü ve nüfus sayımı konularına razı olduklarını ifade eden bir mazbatayı Ömer Lûtfî Paşa'ya göndermişlerdir³⁸⁶. Ardından İzvornik halkı da aynı Tuzla halkı gibi Tanzimat'ı tüm kuralları ile kabul etmeye hazır olduklarını, buna karşı devletten af beklediklerine dair mazbatayı Ömer Lûtfî Paşa'ya iletmışlerdir³⁸⁷.

³⁸³ B.O.A., *İ.D.*, nr: 13447, Lef:1, 19 Muharrem 1267/4 Aralık 1850 tarihli tahrirat; nr: 13517, Lef:1; Lef:2, 18 Muharrem 1267/23 Kasım 1850 tarihli Mirliva İbrahim Paşa'nın tahriratu; nr: 13518, Lef:10, 18 Muharrem 1267/23 Kasım 1850 tarihli Mirliva İbrahim Paşa'nın tahriratu; Lef:6, 20 Muharrem 1267/25 Kasım 1850 tarihli Ferik Abdi Paşa, Bosna Eyalet Meclisi Reisi Süleyman Nazım ve Bosna Eyalet Defterdârı Azmî Bey'in ortak tahriratu; Lef:7, 20 Muharrem 1267/25 Kasım 1850 tarihli Ferik Abdi Paşa, Bosna Eyalet Meclisi Reisi Süleyman Nazım ve Bosna Eyalet Defterdârı Azmî Bey'in ortak tahriratu; Pusovina Bölgesini denetim altına alan bu galibiyet İstanbul'da büyük memnuniyet uyandırmıştır. *İ.D.*, nr: 13508, Lef:1, Selh-i Muharrem 1267/5 Aralık 1850 tarihli Seraskerlik tezkiresi; Aynı irade, 2 Safer 1267/7 Aralık 1850 tarihli arz tezkiresi; *Tebşiratü'l-eşkiyâ*, s.22; Gölen, *a.g.t.*, s.123.

³⁸⁴ B.O.A., *İ.D.*, nr: 13517, Lef:1; *İ.H.*, nr:3485, Lef:1; Lef:3, 22 Muharrem 1267/27 Kasım 1850 tarihli Ömer Lûtfî Paşa'nın tahriratu; *Tebşiratü'l-eşkiyâ*, s.25-26; Gölen, *a.g.t.*, s.123-124.

³⁸⁵ *Tebşiratü'l-eşkiyâ*, s.32-33; Gölen, *a.g.t.*, s.124.

³⁸⁶ B.O.A., *İ.D.*, nr:13513, Lef:7, tarihsiz Tuzla Kasabası mazbatası.

³⁸⁷ B.O.A., *İ.D.*, nr:13513, Lef:8, 5 Safer 1267/10 Aralık 1850 tarihli İzvornik Kasabası mazbatası.

Paşa, Tuzla'da bir kaç gün kalmış ve bölgeyi teftiş etmiştir. Ardından Tuzla çevresindeki kazaları birleştirip Tuzla'ya ilhak ederek, hepsini İzvornik Sancağı adıyla müstakil bir sancak teşkil etmiştir. Dergâh-ı Âlî Kapucubaşları'ndan Fehim Bey'i de İzvornik Sancağı'na kaymakam atamıştır. Beraberindeki askerin bir kısmını Tuzla'da bırakmış, 2 tabur asker ve Tuzla'lı Mahmud Paşa, Mahmud Alay Bey ve oğlu Tuzla Naibi Nuh Efendi'yi yanına alarak 18 Aralık 1850 tarihinde Saraybosna'ya gelmiştir. Ömer Lûtfi Paşa'nın ilk işi isyan çıkarmaya teşebbüs eden Boşnak Mustafa Paşa³⁸⁸ ve damadı Miralay Ali Beyi tutuklatmak olmuştur. Bundan sonra 24 Aralık 1850'de yapılan gizli bir operasyonla Saraybosna'da ayaklanmaya karışanların lideri Kahveci Hacı Ahmed ve 15 kişi tutuklanmıştır³⁸⁹.

Asilerin dağıtılması ve elebaşların teker teker yakalanması üzerine Mostar'dan bir gurup gizlice Ömer Lûtfi Paşa'ya başvurarak Mostar halkının affedilmesini istemişlerdir³⁹⁰. Mostarlılar bununla da yetinmeyerek Ali Paşa'nın bölgeden uzaklaştırılması için hükümete dilekçeler yollamıştır³⁹¹. Bu gelişmeler Ali Paşa'yı da endişelendirmiştir. Ali Paşa 30 Ocak 1851 tarihinde kalımcı aldığı bir tahriratta, tüm çabalarına rağmen Mostar'da isyana engel olmadığını belirterek, kendisine 2 tabur asker gönderilmesi halinde asilerle savaşabileceğini ifade etmiştir. Fakat Onun isyanda hiç rolü yokmuş gibi bir tavır içerisinde İstanbul'a bu kabilden bir rapor göndermesi merkezin tepkisine yol açmıştır. Konuyla ilgili arz tezkiresinde, kendisinin isyanda rolü yokmuş gibi bir üslup kullanması kınanmış ve isyanın arkasındaki asıl güç olduğu vurgulanmıştır. Hatta isyandan "*kendi eseri*" olarak bahsedilmiştir³⁹².

10-BURAK MUHAREBESİ

Mostar'daki isyanı bastırmakla görevlendirilen İskender Bey emrindeki kuvvetlerle Mostar'a giderken Burak adı verilen bölgede isyancılar ile karşılaşmıştır.

³⁸⁸ Mustafa Paşa, isyan çıkmasına dair çeşitli bölgelere gönderdiği mektupları ve adamlarının itirafları üzerine suçlu bulunarak tutuklanmıştır. Tutuklanmasının ardından mirilalık rütbesi alınarak, kılıcı ve nişanlarına el konulmuş, kendisine hakâret olsun diye "*adi binbaşı çadırına hapsedilmiştir.*" B.O.A., *İ.D.*, nr:13518, Lef:15, 16 Muharrem 1267/21 Kasım 1850 tarihli Ömer Lûtfi Paşa'ya gönderilen emir sureti; Lef:3, 19 Muharrem 1267/24 Kasım 1850 tarihli Ferik Abdi Paşa'nın tahrirati.

³⁸⁹ *Tebisratü'l-eşkiyâ*, s.34-41; Gölen, *a.g.t.*, s.124.

³⁹⁰ Bu gelişme üzerine Ömer Lûtfi Paşa Pusovina bölgesi halkının silah bıraktıkları ve Tanzimat'ın uygulanmasını kabul ettikleri takdirde affedileceklerince dair bir buyrulduyu gelen kişilere vermiştir. B.O.A., *İ.D.*, nr: 13517, Lef:3, 21 Muharrem 1267/26 Kasım 1850 tarihli buyruldu. İstanbul halka iyi davranılmasından ve af ilanından memnun kalmıştır. B.O.A., *İ.D.*, nr: 13599, Lef:1, 16 Rebiülevvel 1267/19 Ocak 1851 Seraskerlik tezkiresi, *Aynı irade*, 18-Rebiülevvel 1267/21 Ocak 1851 tarihli arz tezkiresi; Gölen, *a.g.t.*, s.125.

³⁹¹ B.O.A., *İ.H.*, nr:3577, Lef:2; *Tebisratü'l-eşkiyâ*, s.51-57.

³⁹² B.O.A., *İ.D.*, nr:13736, Lef:4, 27 Rebiülevvel 1267/30 Ocak 1851 tarihli Ali Paşa'nın tahrirati, *Aynı irade*, 27 Rebiülahir 1267/1 Mart 1851 tarihli arz tezkiresi.

Asiler bölgede bulunan Burak Hanı'na kapanarak askerlerle çatışmışlardır. Kendilerine teslim olmaları halinde hayatlarına dokunulmayacağına ve affedileceklerine dair garanti verilmiş, fakat onlar savaşımayı tercih etmişlerdir. 24 saat süren sert bir mücadeleden isyancılar dağıtılmış ve 33 kişi tutuklanarak Saraybosna'ya gönderilmiştir. Çatışmada bir topçu yüzbaşı ve birkaç nefer yaralanmıştır³⁹³.

11-MOSTAR MUHAREBESİ

10 Şubat 1851 günü Mostar'a 6 saat mesafede bulunan Ali Paşa'nın Kavasbaşı İbrahim Bey tarafından karargâh olarak kullanılan bir konak önüne gelinmiş, konak bir 2 gün top ateşiyle tahrip edildikten sonra ele geçirilmiştir. Bu çatışmada 50 kadar asi ele geçirilmiştir. Kavasbaşı İbrahim ise kaçarak Avusturya'ya sığınmıştır. 11 Şubat 1851 günü asilerin geri çekilmesiyle birlikte Mostar'a kan dökülmeden girilmiştir. Bu durum Saraybosna'da büyük sevinçle karşılanmıştır³⁹⁴.

Bu sırada olayları değerlendiren Bosna Meclis-i Kebiri, Pusovina ve Koniçe'de ölen asilerin tımar ve zeâmet sahibi olanların tımar ve zeâmetlerine hazine tarafından el konulmasına karar vermiştir³⁹⁵. Asker açığını kapatmak için Bosna'dan toplanan redif askerlerinden 1.300'ünün bölgede bulunan askerlere katılmasına karar verilmiştir. Geri kalan 110 neferin İstanbul'a, 1.600 neferin de Belgrat'a gönderilmesi planlanmıştır. Bu aynı zamanda Tanzimat döneminde Boşnaklardan asker toplama konusundaki ilk teşebbüslerden biri olmuştur³⁹⁶.

Mostar'ın tekrar kontrol altına alınmasından sonra Ali Paşa'nın büyük oğlu Rüstem Paşa Saraybosna'ya gelerek Ömer Lûtfi Paşa'ya teslim olmuştur. Ali Paşa da diğer oğlu Rıdvan Paşa ile Mostar'da İskender Bey'e teslim olmuştur. Ali Paşa ve oğulları 17 Şubat 1851'de İstanbul'a gönderilmek üzere, "*Devletin*

³⁹³ B.O.A., *İ.D.*, nr:13808, Lef:5, 14 Rebiülahir 1267/16 Şubat 1851 tarihli Ömer Lûtfi Paşa'nın tahrirâtı; *Tebşirâtü'l-eşkiyâ*, s.57-58; Gölen, *a.g.t.*, s.126.

³⁹⁴ B.O.A., *İ.D.*, nr:13716, 21 Rebiülahir 1267/23 Şubat 1851 tarihli arz tezkiresi; nr:13808, Lef:5. Kavasbaşı İbrahim Bey Avusturya'da fazla kalamamış, Osmanlı Hükûmeti'nin iadesine dair herhangi bir talebi olmamasına rağmen 1851 Haziranı'nda Ömer Lûtfi Paşa'ya bir dilekçe göndererek "*Bosna'ya geri dönmek istediğini*" belirtmiştir. İbrahim Bey'in aman talebi kabul edilmiş ve İbrahim her hangi bir soruşturmaya tabi tutulmadan Bosna'ya dönmüştür. İbrahim Bey'e karşı gösterilen teveccüh Avusturya'ya sığınan diğer asi liderleri de cesaretlendirmiştir. Benzer biçimde Bihke İsyanı'nın liderlerinden olup, Avusturya'ya sığınmış olan Cafer de Ömer Lûtfi Paşa'ya Bosna'ya geri dönme talebini iletmış. Onun isteği de kabul edilmiştir. *İ.D.*, nr: 14218, Lef:6, Gurre-i Şaban 1267/1 Haziran 1851 tarihli Bosna Meclis-i Kebir Mazbatası; *Tebşirâtü'l-eşkiyâ*, s.58-61; Gölen, *a.g.t.*, s.126.

³⁹⁵ B.O.A., *İ.M.V.*, nr:6509, 12 Rebiülevvel 1267/15 Ocak 1851 tarihli Bosna Meclis-i Kebir mazbatası; Gölen, *a.g.t.*, s.126.

³⁹⁶ B.O.A., *İ.H.*, nr:3577, Lef:4, 24 Rebiülevvel 1267/27 Ocak 1851 tarihli Sadaret tezkiresi.

uygulamalarına karşı gelmek ve halkı isyana teşvik etmek” suçlamasıyla tutuklanmışlardır³⁹⁷. Ali Paşa’nın tutuklanmasının ardından 22 Şubat 1851’de Ömer Lûtfi Paşa 1 tabur piyade ve 2 top ile Mostar’a ulaşmış ve Tanzimat’ın bölgede uygulanması çalışmalarına başlamıştır³⁹⁸. Ancak Ali Paşa’nın esir halinin dahi Ömer Lûtfi Paşa’yı tedirgin ettiği anlaşılmaktadır. Zira Ali Paşa’nın sürgünden sonra orada hayatını idame ettirmek üzere İstanbul’a 2 milyon gurus göndermesi Paşa’yı çok rahatsız etmiştir³⁹⁹. Paşa, gönderilen parayı, “yaptığı suçları affettirebilmek için vezirlere verilecek bir rüşvət” olarak değerlendirmiştir⁴⁰⁰. Bunun üzerine İstanbul’da yapılan soruşturmada Ali Paşa’nın gönderdiği paranın 1 milyonunu kendi kapı kethüdasına, 1 milyonunu ise sarrafına yolladığı anlaşılmıştır⁴⁰¹.

Ali Paşa’nın tutuklanması üzerine Hersek Sancağı’nın ileri gelenleri Bâb-ı Âlî’ye bir arzu hâl göndererek, “Hersek Sancağı’nın Bosna Eyaleti’ne bağlanmasını istemişler, bu yapılsa kendilerinin çok memnun olacaklarını” belirtmişlerdir. Hersek halkının isteği olumlu karşılanmış ve Hersek 24 Şubat 1851 tarihinde Bosna’ya ilhak olunarak, Bosna Eyaleti’ne bağlı bir sancak haline getirilmiştir. Kaymakamlığına da Asâkir-i Şahane Mirlivalarından Ali Rızâ Paşa atanmıştır⁴⁰².

12-KİRAZLIK MUHAREBESİ

Banaluka ve Yayçe Kaleleri’ndeki askerin kendilerine katılmasıyla bu 2 kale asilerin eline geçmiştir. Bu olaylar karşısında yeni bir askeri harekât başlatılmıştır.

³⁹⁷ B.O.A., *İ D.*, nr:13808, Lef:5; Lef:1, 7 Cemaziyelevvel 1267/10 Mart 1851 tarihli Seraskerlik tezkeresi; *Tebşiratü’l-eşkiyâ*, s.61-64; Griffé dipnot vermeden yaptığı anlatı da Ali Paşa’nın tutuklanma anı ve sonrasında gelişen olayları şu şekilde anlatır. “İstolçe Kalesi’nden çıktıktan sonra yanına gelen İskender’in adamları onun kılıcını ve tabancasını aldılar, kaftanını ve üstünü soydular. Üstünde bir uzun donumu bıraktılar ve ellerini bağladılar. Bir eşeğin tergisine baş aşağı bağladılar. Oğlu Hafız Rıdvan’ın eline de eşeğin yularını verip eşeği koşturmaya başladılar. İskender tüm İstolçe halkını evlerinden çıkarmıştı. Onlara bu yaşlı ve Bosnalı gururuna sahip Paşa’nın ne kadar zavallı olduğunu göstermek istiyordu. Tutukları çingene tellal da bir yandan bağıırıyordu. ‘Bakin o azametli Ali Paşa ne durumda. Artık ondan çekinmenize gerek yok.’”. Bakınız, Griffé, a.g.e., s. 10, 168. Aynı dramatik olayların benzerlerini Evans da anlatır. Evans, *Through Bosnia*, s.349-350.

³⁹⁸ B.O.A., *İ D.*, nr:13808, Lef:8, 21 Rebiülahir 1267/23 Şubat 1851 tarihli Ömer Lûtfi Paşa’nın tahrirâtı.

³⁹⁹ B.O.A., *İ D.*, nr:13808, Lef:9, 21 Rebiülahir 1267/23 Şubat 1851 tarihli Bosna Valisi Hayreddin Paşa’nın tahrirâtı; Lef:2, 7 Cemaziyelevvel 1267/10 Mart 1851 tarihli Seraskerlik tezkeresi.

⁴⁰⁰ B.O.A., *İ D.*, nr:13808, Lef:13, tarihsiz Ömer Lûtfi Paşa’nın ikaz pusulası.

⁴⁰¹ B.O.A., *İ D.*, nr:13808, 9 Cemaziyelevvel 1267/12 Mart 1851 tarihli arz tezkiresi.

⁴⁰² B.O.A., *İ D.*, nr:13715, Lef:4, (Şubat 1851 tarihli) Hersek’ten gelen arzuhâl; J. Krcsmarik, “Bosna Hersek”, *İslâm Ansiklopedisi*. C.II, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1986, s.732; *Tebşiratü’l-eşkiyâ*, s.73; Griffé’ye göre Sarhoş Ali Paşa. Bakınız, Griffé, a.g.e., s.7.

Mustafa Paşa Travnik yoluyla, İbrahim Paşa ve Mostar'a gelmiş olan Ömer Lûtfi Paşa Ehlune yoluyla isyan bölgesine doğru yola çıkmışlardır. Mustafa Paşa ileri harekâtı esnasında Yayçe Kalesi'ne 2 saat uzaklıkta bulunan Kirazlık denen yerde 1-2.000 asi ile karşılaşmıştır. 2 saat süren şiddetli bir çatışma sonrasında 200 asi öldürülmüş, birçoğu yaralanmıştır. Daha sonra kale muhasara edilmiş ve Yayçe Kalesi'ni geri alınmıştır. Çatışmalarda 60 esir alınarak tutuklanmak üzere Saraybosna'ya gönderilmiştir⁴⁰³.

13-GÖLHİSAR MUHAREBESİ

Yayçe Kalesi'nin kendi ellerinden çıkması üzerine asiler kaleyi geri almak için tekrar toplanmıştır. Bu haberler üzerine kalenin yeniden asilerin eline geçmesini önlemek üzere Mirliva Derviş Paşa komutasında 4 tabur piyade, 3 bölük süvari, 2 dağ topu ve 200 muvazzaf asker Yayçe'ye gönderilmiştir. Derviş Paşa kumandasındaki kuvvetlerle 10.000 kişilik asi gurubu Yayçe'ye 2 saat mesafedeki Gölhisar mevkiinde 28 Mart 1851'de karşı karşıya gelmiştir. Çok şiddetli geçen çatışmadan sonra isyancılar dağıtılmış ve Derviş Paşa Gölhisar Kasabası'na girmeyi başarmıştır. Bu zaferin ardından 29 Mart'ta Ömer Lûtfi Paşa maiyetindeki kuvvetlerle bölgeye gelmiştir. Yayçe'deki galibiyeti duyan Banaluka'daki asiler endişe ve korkuya kapılarak kaleyi boşaltmış ve Una Nehri'nin karşı kıyısına kaçmışlardır⁴⁰⁴.

14-KOZARA MUHAREBESİ

İsyancıların bir müddet sonra Kostayniçe Kazası nahiyelerinden Kozara Kasabası'nda toplandığı haberi alınmıştır. Bunun üzerine Ömer Lûtfi Paşa ve Derviş Paşa önce Banaluka'ya uğramışlar oradan Kozara'ya geçmişlerdir. Yapılan muharebede 4.000 kadar asiden yalnızca 300 kadarı kaçabilmiş, geri kalanlar esir edilmiş, bir kısmı da ölmüştür⁴⁰⁵.

15-ALİ PAŞA'NIN ÖLÜMÜ

Ömer Lûtfi Paşa askeri harekâtı esnasında daha önceden tutuklanan Ali Paşa ve oğlu Hafız Paşa'yı da yanına almıştır. Ali Paşa Banaluka'ya 4 saat mesafedeki Dobrina Ovası'nda İvanska denilen yerde şüpheli şekilde hayatını kaybetmiştir. Ölüm şekliyle ilgili iki iddia ortaya atılmıştır. İlki nöbet tutan erlerden birinin tüfeğini bir yolunu bulup almış ve intihar etmiştir. İkincisi nöbet tutan erlerden biri yorgunluktan yere düşmüş, o esnada elinde bulunan tüfek yere düşerek ateş almış, kurşun oturmakta olan Ali Paşa'nın çenesi altından girerek başından çıkmış ve Ali

⁴⁰³ B.O.A., *İ.D.*, nr:13808, Lef:10, 17 Rebiülahir 1267/19 Şubat 1851 tarihli Mirliva Ali Rıza Paşa'nın tahrirâtı; *Tebisratü'l-eşkiyâ*, s.66-69; Gölen, *a.g.t.*, s.128.

⁴⁰⁴ B.O.A., *İ.D.*, nr:14218, Lef:4; *Tebisratü'l-eşkiyâ*, s.76-83; Gölen, *a.g.t.*, s.128.

⁴⁰⁵ *Tebisratü'l-eşkiyâ*, s.83-87; Gölen, *a.g.t.*, s.129.

Paşa hayatını kaybetmiştir⁴⁰⁶. Konu çok önemli olduğu için vakit geçirilmeden İstanbul'a bildirilmiştir⁴⁰⁷. İstanbul'a gönderilen raporlarda ikinci şıkta ifade edilen olay, ölüm nedeni olarak yer almıştır. Merkez Ali Paşa'nın bu şekilde şüpheli bir biçimde ölmesinden rahatsız olmuştur. Ali Paşa'nın ölüm şeklinin son derece çirkin ve uygunsuz olduğu, bu durumun devletin düşmanları tarafından aleyhte propaganda olarak değerlendirilebileceği belirtilmiştir⁴⁰⁸. İstanbul her iki iddiaya da şüpheyle yaklaşmış ve derhal Ali Paşa'nın ölümüyle ilgili bir tahkikat başlatmıştır. Ancak Bosna'yla yapılan görüşmeler ve oradan gelen raporlarda ısrarla Ali Paşa'nın kaza ile öldüğü ifade edilmiştir. Bunun üzerine o gece olayın görgü tanıkları olan Yüzbaşı Halil Bekir Ağa, Çavuş Yunus ve olayın faili nöbetçi er Yakup İstanbul'a getirilerek, Dâr-ı Şûrâ-yı Askeriye'de ayrı ayrı ve tekrar tekrar sorguya çekilmişlerdir. Orada yapılan sorgulamalardan da bir sonuç elde edilememiştir⁴⁰⁹. İstanbul'un tüm ısrarına rağmen Ali Paşa'nın ölüm şekli üzerindeki sır perdesi aydınlatılamamıştır. İstanbul uzun süre işin peşini bırakmamış, fakat bir sonuç alamamıştır. Sonuca ulaşamayan İstanbul istemeyerek de olsa konuyu kapatmak zorunda kalmış ve kamuoyuna Ali Paşa'nın kaza sonucu hayatını kaybettiği açıklanmıştır⁴¹⁰. Böylece Balkanlar'daki son güçlü ayanlardan biri olan Ali Paşa sessiz sedasız, fakat son gücüne kadar devlete direnerek tarih sahnesinden çekilmiştir. Hersek'in nüfuzlu paşasından geriye, Hersek'te yaptığı toprak ıslah çalışmaları ve Karadağ'a karşı Hersek'i savunmasından başka bir şey kalmamıştır. Ömer Lûtfî Paşa'nın sert tavrının etkisiyle İstanbul'un endişe ettiği tersine, Hersek halkı Paşa'nın ölümüne tepki göstermemiş, inandırıcı olmasalar da en azından görüşüştü kendilerini ondan kurtardığı için İstanbul'a teşekkür mektupları göndermişlerdir⁴¹¹.

Merkezin Ali Paşa'nın kaza ile öldüğünü açıklamasına halk inanmış gibi görünse de konuyu yazan araştırmacılar resmi makamlarca açıklanan ölüm şekline

⁴⁰⁶ Evans Ali Paşa'nın ölüm tarihi olarak 20 Mart 1851'i verir. Bakınız, Evans, *Through Bosnia*, s.350; Gölen, *a.g.t.*, s. 129

⁴⁰⁷ B.O.A., *Sadâret-Mektûbî, Nezâret ve Devâir Kalemi*, nr:34/19, 28 Cemaziyelahir 1267/30 Nisan 1851 tarihli arz tezkiresi; Arbuthnot, *a.g.e.*, s.37, 124; Evans, *Through Bosnia*, s.349

⁴⁰⁸ B.O.A., *İ.D.*, nr: 13968, Lef.1, 19 Cemaziyelahir 1267/21 Nisan 1851 tarihli arz tezkiresi; *Aynı irade*, 20 Cemaziyelahir 1267/22 Nisan 1851 tarihli irade.

⁴⁰⁹ B.O.A., *Sadâret-Mektûbî, Nezâret ve Devâir Kalemi*, nr:48/60, 22 Rebiülevvel 1268/15 Ocak 1852 tarihli Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî mazbatası; Belge 3.

⁴¹⁰ B.O.A., *Sadâret-Mektûbî, Mühimme Kalemi*, nr: 37/ 51, 16 Zilhicce 1267/12 Ekim 1851 tarihli Serakerlik makamına gönderilen emir; *Sadâret-Mektûbî, Meclis-i Vâlâ Kalemi*, nr:49/95, 17 Rebiülahir 1268/9 Şubat 1852 tarihli Meclis-i Âhkâm-ı Adliye mazbatası; nr: 50/21, 27 Rebiülahir 1267/19 Şubat 1852 tarihli Hüdâvendigâr Valiliği ve Seraskerlik Makamına gönderilen emir; *Tebisratü'l-eşkiyâ*, s.88-89.

⁴¹¹ B.O.A., *İ.D.*, nr:13715, Lef:4, *Tebisratü'l-eşkiyâ*, s.73.

pek itibar etmemişlerdir. Krscmarik, Ömer Lûtfi Paşa'nın Ali Paşa'yı ortadan kaldırdığına ifade eder. Yorga ise Hammer tarihine yazdığı ekte, Ömer Lûtfi Paşa'nın Ali Paşa'yı önce tevkif ettirdiğini ardından da idam ettirdiğini kaydetmiştir. Griffe de olayı suikast olarak niteler. Ömer Lûtfi Paşa'nın, Ali Paşa'nın İstanbul'a gittiği takdirde Sultan'a kendisi hakkındaki gerçekleri anlatacağından korktuğu için oğlunun gözü önünde öldürüldüğünü yazar⁴¹².

16-BİHKKE MUHAREBESİ

Bihke Kalcsi 1 Mart 1850'de 3-4.000 kişilik bir asi grup tarafından ele geçirilmişti. Ömer Lûtfi Paşa 12 Nisan 1851'de asilerin en büyük deyanak noktası olan 'Bihke'nin geri alınması için bir harekât başlatmıştır. İskender Paşa Bihke'yi almakla görevlendirilmiştir. İskender Paşa 16 Nisan'da Bihke Kalcsi önüne gelmiştir. Ancak asiler Una Nehri köprüsünü ele geçirmiş olduğundan, nehri geçmek amacıyla sallar yapılmıştır. Ömer Lûtfi Paşa da 27 Nisan'da kale yakınlarındaki Krupa Palangası'na gelmiştir. İsyancılar nehrin karşı yakasında siperlerden 3 top ve 4-5.000 kişilik bir grupla nehrin karşısından saldırmaya başlamıştır. Ömer Lûtfi Paşa'ya bağlı kuvvetler de nehrin karşı tarafında siperler kazmış ve 28 Nisan günü şiddetli topçu ve tüfek atışı başlamıştır. 5 saat süren şiddetli ateşten sonra sallarla karşı kıyıya çıkarma yapılarak asiler dağıtılmıştır. 29 Nisan'da ise asker tamamen karşı kıyıya geçmiş ve kale ele geçirilmiştir⁴¹³.

Bihke'deki büyük muharebeden sonra Bosna bölgesindeki isyan tamamen sona ermiş ve sınır boylarındaki asiler ortadan kaldırılmıştır. 1850 sonbaharı ile 1851 ilkbaharı arasında asiler ile 12 büyük 25 küçük muharebe yapılmıştır⁴¹⁴. Ömer Lûtfi Paşa Haziran başında ayında asilerin elebaşlarından Numan Bey'in de yakalandığını ve halkın huzurunun yerinde olduğunu merkeze bildirmiştir⁴¹⁵. Ağustos sonunda ise bütün eyalette asayişin sağlandığını, halkın huzur ve güveninin tesis edildiğine dair bir raporu merkeze göndermiştir. Böylece yaklaşık 2,5 yıl süren kargaşa ortamı kesin olarak sona erdirilmiştir⁴¹⁶.

C-İSYAN SONRASI YAPILAN ÇALIŞMALAR

Eyalette Tanzimat'ın uygulanmasıyla ilgili resmi emir 1 Aralık 1850 tarihinde Takvim-i Vekayi'de yayınlanmıştır. Böylece Bosna resmen Tanzimat'a dahil edilmiştir. İlgili emirde, Tanzimat'ın padişahın iyi niyetinin bir göstergesi

⁴¹² Krscmarik, *a.g.m.*, s.732; Hammer, *a.g.e.*, C. IX, s.421; Griffe, *a.g.e.*, s.11-12, 120.

⁴¹³ *Tebşiratü'l-eşkiyâ*, s.90-95; Gölen, *a.g.t.*, s.129

⁴¹⁴ *Tebşiratü'l-eşkiyâ*, s.96-101.

⁴¹⁵ B.O.A., *İ.D.*, nr: 14295, Lef:5, 10 Şaban 1267/10 Haziran 1851 tarihli Hırvatistan Ban'ı Pilaçić'e Ömer Lûtfi Paşa tarafından gönderilen tahrirat; Lef:3, 15 Şaban 1267/15 Haziran 1851 tarihli Ömer Lûtfi Paşa'nın tahriratı; *Aynı irade*, 8 Ramazan 1851/7 Temmuz 1851 tarihli arz tezkiresi.

⁴¹⁶ B.O.A., *İ.D.*, nr:14526, 14 Zilkade 1267/10 Ekim 1851 tarihli arz tezkiresi.

olarak ilan edildiği, böylece halkın refah ve mutluluğunun artacağı, fakat bazı bölgelerde ileri gelenlerin halkı canı istediği gibi kullandığı, Tanzimat'ın bu duruma müsaade etmediği, bu nedenle çıkarları zedelenen bazı kimselerin Mostar ve İzvornik'te isyan çıkararak Tanzimat'a karşı geldikleri, devletin bu kimselere Ömer Lûtfi Paşa aracılığıyla gerekli cezayı verdiği ve artık Bosna halkının da Tanzimat'ın getirdiği adalete kavuşmalarının vaktinin geldiği belirtilmiştir⁴¹⁷.

İçinde bulunulan şartlarda Tanzimat'ı uygulamak o kadar da kolay bir iş değildi. Fakat merkez Ömer Lûtfi Paşa'ya ard arda emirler göndererek Tanzimat'ın uygulanması için baskı yapmayı sürdürmüştür⁴¹⁸. Ancak Tanzimat'ın tüm eyalette icrası için isyanın tamamen sona erdirilmesi beklenmiştir. İsyanın sona ermesiyle birlikte bölgede Tanzimat'ın uygulanmasını sağlayacak 1.000 kişilik özel bir kuvvet oluşturulmuştur⁴¹⁹. Ardından 1851 Ağustosunda Tanzimat fiilen uygulamaya koyulmuştur⁴²⁰.

Tanzimat'ın uygulanmasının ardından isyana karışanlarla ilgili yargılamalar başlamıştır. Öncelikle başta Ali Paşa olmak üzere isyanlara karışan kimselere devlet tarafından verilen nişanlar geri alınmıştır. Bu şekilde 96 kişinin nişanı alınarak İstanbul'a gönderilmiştir⁴²¹. Ancak Ömer Lûtfi Paşa kapsamlı bir soruşturmada yana değildir. Ona göre, “Eğer Bosna'da ciddi bir araştırma yapılsu Boşnaklar'ın icrâ-yı terbiyelerine kalkışılmış olsa içlerinde töhmet ve kabahatsız kimse bulunamayacağından umûm Bosna halkının te'dibleri icâb idecektir.”. Ancak bu durum mümkün olamayacağından, “Sadece elebaşları hakkında cezaî müeyyide uygulanması ve bu kişilerin İstanbul'a gönderilmesi, muharebelerde ele geçen asilerden askerliğe elverişli olanların Vidin'e gönderilerek orada askerlik hizmet sorumlu tutulmaları, askerliğe elverişli olmayanların bazılarının serbest bırakılmaları, bazılarının suçlarının oranına göre Bosna'da tutulup kötü işlerde kullanılmasın.” istemiştir. O bu düşüncesini İstanbul'a iletmış ve yargılamalar onun isteği doğrultusunda yapılmıştır⁴²².

Yargılamalar sonucu İçlerinde Tuzlalı Mahmud Paşa'nın da bulunduğu 15 kişi idam cezasına çarptırılmış, ancak bu kişilerin Bosna'daki toplumsal itibarları dikkate alınarak cezaları kürek cezasına çevrilmiştir. Ayrıca suçlu bulunan 63 kişi ikişer sene süreyle Kütahya ve Balıkesir'e, suçları kesinleşmeyen 69 kişi Bursa'ya

⁴¹⁷ *Takvim-i Vekâyi*, nr:437, 26 Muharrem 1267/1 Aralık 1850.

⁴¹⁸ B.O.A., *Mühimme-i Mektûme*, nr:9, hk:621, s.174, Evasıt-ı Rebiülahir 1267/13-22 Şubat 1851 tarihli hüküm; *Tebisratü'l-eşkiyâ*, s.61-64.

⁴¹⁹ B.O.A., *İ.M.V.*, nr:6700, 24 Cemaziyelahir 1267/26 Nisan 1851 tarihli arz tezkiresi.

⁴²⁰ B.O.A., *İ.D.*, nr:14557; Gölen, *a.g.t.*, s.131.

⁴²¹ B.O.A., *Sadâret-Mektûbî, Nezâret ve Devâir Kalemî*, nr:44/12, 21 Zilhicce 1267/17 Ekim 1851 tarihli Serâskerlik tezkiresi.

⁴²² B.O.A., *İ.D.*, nr:14218, Lef:4.

sürgüne gönderilmişlerdir. Asilerin cezalandırılmasıyla birlikte devlete muhalif olabilecek herkes bölge dışına çıkarılmış, Bosna'da devlete muhalif olacak kimse kalmamış, Bosnalı Müslüman Beyler'in eyaletteki otoritesi kesin olarak sona erdirilmiştir⁴²³. Böylece 1813'den beri fasıllarla süren Müslümanlar'ın başı çektiği isyan silsilesine bir son verilmiştir. Hükümet Bosna'da asilerin nihai olarak sindirilmesinden çok memnun kalmış ve başarının timsali olarak hususi bir "*Bosna Madalyası*" bastırmıştır⁴²⁴.

Cezalandırmaların ardından eyaletin genel güvenliği, mali⁴²⁵ ve idari düzenlemelerine geçilmiştir. Bu süreçte yapılan işlerden en fazla rahatsız olan ülke Avusturya olmuştur. Ömer Lûtfi Paşa Bosna'ya dışarıdan yapılan müdahaleleri önlemek amacıyla özellikle Avusturya sınırını sıkı kontrol altına almış, sınır üzerinde tarassut postaları kurdurmuş, tüm giriş çıkışlar kontrol altına alınmıştır. O zamana kadar Bosna'ya kendi ülkelerinin bir parçasıymış gibi girip çıkan istediklerini yapan, ticari faaliyette bulunan Avusturyalılar'a bu durum çok zor gelmiştir. Ömer Lûtfi Paşa Avusturyalılar'ın artan şikâyeti üzerine Bosna ile Avusturya sınırının kesin belirlenmesi amacıyla da çalışmalara başlamış, bu gelişme Avusturya makamlarını daha da çileden çıkarmıştır. Bunun üzerine İstanbul'u en hassas yerinden vurarak, Ömer Lûtfi Paşa'nın Bosna Hristiyanlar'ına kötü davrandığı ve onlara geçmişe nazaran daha fazla baskı yaptığı tezini işlemişlerdir. Üstü kapalı biçimde tehdit edilen İstanbul'a, "*Ömer Lûtfi Paşa durdurulmazsa yeni bir Hristiyan ayaklanması kapıda olduğu*" mesajı gönderilmiştir. Avusturya'nın tehditlerine boyun eğen İstanbul maalesef Avusturya sınırında oluşturulan kordon uygulamasını lağvetmek zorunda kalmıştır. Sınırların gereği gibi kontrol

⁴²³ Vak'a-nüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi, C.IX, s.27; Gölen, a.g.t., s.130-131.

⁴²⁴ Bosna Madalyası altın ve gümüş olarak iki şekilde bastırılmıştır. Daha önceki sefer ve muharebe madalyalarına göre oldukça sade olarak tasarlanmıştır. Ön yüzünün tezyinatı tamamen boş bir zemin üzerinde büyük bir Abdülmecid tuğrasından ibarettir. Arka yüzünde ise sağa bakan büyük bir hilâl ve beş köşeli yıldız zarif bir motifle çerçevelenmiştir. Altında yer alan kartuşun birinde "*Bosna*" kelimesi diğeri ise "*Sene 1266 (1850)*" yazısı yer almaktaydı. Madalya 1852'de bastırılmıştır. Tuğrakeş ve hattatı Mustafa Efendi, hakkâkı James Robertson'du. Altın olanı 37 mm. genişliğinde 37.27 gram ağırlığında; gümüş olanı ise 36.8 mm. genişliğinde 22.37 gram ağırlığındaydı. Bakınız, Resim 41-42; Edhem Eldem, *İftihar ve İmtiyaz. Osmanlı Nişan ve Madalyaları Tarihi*, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2004, s.139, 143-144, 153; Nadir Osmanlı *Madalya ve Nişanlar Kataloğu*, Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürlüğü, Basım Tarihi Belirtilmemiş, s.16; <http://www.tsk.mil.tr/askerimuze/madalyalar.htm>; <http://www.turkishmedals.net>.

⁴²⁵ B.O.A., / M.V., nr:8077, 10 Cemaziyevvel 1268/2 Mart 1852 tarihli Maliye tezkeresi; 18 Cemaziyevvel 1268/10 Mart 1852 tarihli Meclis-i Vâlâ tezkeresi; Aynı irade, 24 Cemaziyevvel 1268/16 Mart 1852 tarihli arz tezkiresi.

edilememesi ilerleyen yıllarda Bosna'da ortaya çıkacak isyanların temel itici gücü olacaktır⁴²⁶.

Avusturyalılar'ın Bosna'daki isyandan çok şey bekledikleri isyan sonrası yukarıdaki hezeyan ve daha sonraki icraatlarıyla açıkça ortaya çıkmaktadır. Zira yaptıkları ikazlardan istediği sonucu alamayan ve Ömer Lûtfi Paşa'yı bölgeden uzaklaştıramayan Avusturyalı yetkililer yeniden Bosna'daki huzuru bozmak amacıyla harekete geçmişlerdir. Bu maksatla bazı Hristiyan ailelerin Avusturya'ya iltica etmesine göz yummuşlardır. O günkü diplomasi anlayışında ciddi itibar kaybı olan bu gelişme, İstanbul'u ziyadesiyle rencide etmiştir. İstanbul, işin itibari boyutundan ziyade olayların uluslararası bir hal almasından çekinmekteydi. Aksine Avusturyalılar ise konuya uluslararası boyut kazandırmak için elinden geleni yapmıştır⁴²⁷.

⁴²⁶ B.O.A., / H., nr:4153, Lef:3, Şubat 1852 tarihli Avusturya Dışişleri Bakanlığı raporları; Lef:2, 4 Cemaziyelevvel 1268/25 Şubat 1852 tarihli Viyana Sefiri Mehmed Arif'in tahrirâtı; *Aynı İrade*, 23 Cemaziyelevvel 1268/15 Mart 1852 tarihli arz tezkiresi.

⁴²⁷ B.O.A., / H., nr:4372, Lef:1, 9 Şevval 1268/27 Temmuz 1852 tarihli Viyana Sefiri Mehmed Arif'in tahrirâtı; *Aynı İrade*, 28 Şevval 1268/15 Ağustos 1852 tarihli arz tezkiresi.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 1857-62 İSYANLARI

A-1857-59 OLAYLARI

1848-51 isyanı sonrası yüzyıllardır bölgenin hâkimi olduklarına inanan Müslümanlar ezilmiş ve eyaletteki üstünlükleri sona erdi. Bu durum Bosna'yı Sırp ve Karadağ yayılmasına açık hale getirmiştir⁴²⁸. Müslümanların siyasi alandan çekilmesiyle sahnenin yeni aktörleri olan Hristiyanlar, milliyetçi ve özgürlükçü düşüncelerin peşinden sürüklenmişler, hâlihazırdaki mevcut dış durum da onları alabildiğince şımartmış, kıskırtmış ve desteklemiştir⁴²⁹. Özellikle Panslavist örgütler ve yerel kilise mensupları Bosnalı Hristiyanlar'ın bu arzularını çok iyi kullanmışlardır. Onların her isteği istismar edilmiştir. 1856 Islâhat Fermanı, Hristiyanların mücadelelerinde haklı olduklarına dair inançlarını pekiştirmiştir. Çünkü bu kez bizzat Padişah Hristiyanlar'a karşı bazı yanlışlıklar yapıldığını kabul etmiş ve Hristiyanlar lehine bazı iyi niyetli hareketlerde bulunacağına dair Batılı devletlere söz vermişti. Ancak onlar bekledikleri özgürlükleri 1856'da da elde edemeyince isteklerini devlete zor kullanarak kabul ettirmeye çalışmışlardır. Hedefleri⁴³⁰;

1. Her türlü angaryadan kurtulma
2. Çiftlik sahiplerine verdikleri üçlemeyi vermemek
3. Toprak sahip olma
4. İstanbul Fener Rum Patrikhânesi'nden ayrı, müstakil kilise veya ibadethânelere sahip olma
5. Özgürce ibadet yapma ve kilise inşa etme⁴³¹

⁴²⁸ Murad Efendi, *a.g.e.*, s.125; Malcolm, *Bosna*, s.208-210.

⁴²⁹ Jelavich anı Jelavich, *Balkan National States*, s.143.

⁴³⁰ Bury, *a.g.e.*, s.240. Onlar isyandan evvel Mostar'daki konsoloslar aracılığıyla devletten şunları talep etmişlerdi:

1- Türk memurları ile mahalli hükümet arasında vekâlet ve kendi menfaatlerini müdafaa edecek bir kocabaşlarının bulunması.

2- Dinlerine saygı gösterilmesi.

3- Kiliseler ve kiliselerine çan kuleleri inşalarına müsaade olunması.

4- Kendi milletlerinden bir piskoposun ruhanî başkanlığı altında bulunmaları.

5- Okul açmalarına izin verilmesi.

6- Zaptiyelerin evlerde ikametinin önüne geçilmesi.

7- Arazi sahibi beylere mahsulün dörtte birinden fazlasının verilmemesi ve bunun dakendi vekilleri tarafından toplanması.

8- Vergilerin ev başına maktu olarak tayini ile tahsiline kocabaşlarının memur edilmesi.

Bakınız, Engell'ard, *a.g.e.*, s.167; Gölen, *a.g.t.*, s.148.

⁴³¹ Aslında Hristiyanlar devletten izin almak kaydıyla kilise inşa edebiliyor ve özgürce ayinlerini icra edebiliyorlardı. Bu konuda devlet onların her isteğine olumlu cevap vermişti.

6. Mümkinse Osmanlı idaresinden kurtulma, anlamına geliyordu.

İslahat Fermanı'nın ilanıyla hemen hemen aynı tarihlerde Karadağ'ın genç Ladikaşı Danilo da bu ortamdan istifade ederek uluslararası camiadan bağımsızlık istiyordu. Danilo'nun tek istediği bağımsızlık değildi. O aynı zamanda sınırların genişletmeyi de arzuluyordu. Bu amaçla Paris Barış Konferansı'na katılan devletlere başvurmuş, fakat istediği sonucu alamamıştır. Bunun üzerine amacını kendisi gerçekleştirmek için harekete geçmiştir. Onun önünde iki senecek vardı. Ya doğrudan Osmanlı orduları savaacak ya da kendine bağlı klanları, kanun kaçaklarını kullanacak; işe Müslüman-Hristiyan kavgası sürü vererek Batı kamuoyunun sempatisini kazanacaktı. Bu süreçte çok fazla çalışması gerekmiyordu. Çünkü ülkesinde onun emirlerini yerine getirecek fanatik bir kitle vardı. Dahası adına Nevâhî-i Âsiye denen Karadağ sınırındaki halk Karadağ'a dâhil olmak için fırsat gözlüyordu. Karadağ'dan kendilerine destek vereceğine dair ışığı yakması üzerine derhal harekete geçtiler. İsyanın gerekçesi vergilerin ağırlıydı. Fakat esas bahane Osmanlı hâkimiyetinden kurtulmaktı. Üstelik bu kez onlar adına propaganda yapacak veya yaygara koparacak çok sayıda Panslavist gönüllü de mevcuttu. Öte yandan Avrupa ailesinin uysal bir üyesi olmak için ellerinden geleni yapmaya hazır Osmanlı bürokratları da, eyaletlerde ortaya çıkacak kargaşalarda güç kullanmaya pek istekli değillerdi. Bir isyan çıkarmak için bundan daha güzel bir an olamazdı. Tüm etkenler bileşince 1857 ilkbaharında isyan patlak verdi.

İsyanla birlikte Tanzimat döneminde pek alışık olmadığımız şekilde bölgedeki devlet görevlileri, asilere canla başla karşı koydular. Askeri hatalar dikkate alınmazsa sivil memurlar görevlerini fazlasıyla yaptılar. Bölgedeki enerji İstanbul'u da etkiledi. Çiftlik kanunnamesi gibi abide eserler vücuda getirildi. Asilerin propagandasını etkisiz kılmak için asilerle görüşüldü, araştırma komisyonları kuruldu, bölgede vergi tahsilini düzenleyen yönetmelikler hazırlandı⁴³². İsyan başlar başlamaz, özellikle Fransa'nın bölgedeki diplomatları konuyu uluslararası alana taşımak için ellerinden

Ayrıntılı bilgi için bakınız, *Gök Kubbe Altında Birlikte Yaşamak*, Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2006, s.6-18; Zafer Gölen, "Tanzimât Döneminde Bosna Hersek'te Kilise İnşa ve Onarım Faaliyetleri", *Belleten*, C.LXV, Sayı:242, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2001, s.221-242.

⁴³² B.O.A., *İ.M.M.*, nr:436, Lcf:7; 24-25; 38; 39; 47; 59.

geleni yaptılar⁴³³. Bu destekle daha da şımaran asiler 1857 yılının son aylarında silahlı mücadeleye başladılar.

Osmanlı hükümetinin isyana ilk refleksi, isyanı bastırmakta yetersiz gördüğü Mehmed Reşid Paşa'yı görevden alarak, yerine Mehmed Kani Paşa'yı vali olarak Bosna'ya göndermek olmuştur. Bu karar Jahi devletin hâlâ hatayı kendisinde gördüğünün delilidir. Mehmed Kani Paşa'nın atama karamamesir.de, Padişahın tüm tebaasını rahat ve huzur içinde görmeyi arzuladığı, bunun için reformlar yaptığı, ülkenin kalkınması için çeşitli önlemler aldığı, ancak Bosna'da bu iyi niyetin yeterince anlaşılamadığı, Mehmed Kani Paşa'nın Padişah'ın iyi niyetini tüm Bosna'ya göstereceği yazılıdır. Karamamenin ruhuna uygun olarak Paşa'dan, derhal bölgeye giderek var olduğu iddia edilen baskı ve yolsuzlukları önlemesi, özellikle devlet görevlileri ve vergi tahsildarlarından kaynaklanan her türlü probleme müsamaha göstermeyerek ilgili görevlileri derhal azletmesi ve cezalandırması istenmiştir⁴³⁴.

Mehmed Kani Paşa ile birlikte eyalet idarecilerinin hükümetten talep ettikleri askeri kuvvetler de Bosna'ya gönderilmiştir. İlgili birlikler, 1858 Nisan ayı başında Bosna'ya ulaşmışlardır⁴³⁵. Karal, Paşa'nın askeri kuvvetlerle bölgeye gitmesini Karadağla savaş haline geçme olarak yorumlamıştır⁴³⁶. Fakat İstanbul'un böyle bir niyetinin olmadığı, Paşa ile birlikte gönderilen fermanlardan ve hızla yürütülen sosyal düzenlemelerden anlaşılmaktadır. Ayrıca ondan, asilerin Karadağlılar ile birlikte hareket etmeleri halinde çıkacak çatışmalarda, isyancıların Karadağ sınırına kadar sürülmesi, Karadağ sınırından öteye geçilmemesi istenmiştir⁴³⁷.

Mehmed Kani Paşa'nın bölgeye gitmesinden sonra da durum düzelmemiştir. Paşa, halkı isyandan vazgeçirmek için kendisine merkezden verilen 2 ayrı ferman yayınlamış, ancak bu fermanlar asiler üzerinde etkili olmamıştır⁴³⁸. Aksine 13 Mayıs 1858'de Karadağlıların Osmanlılar'a karşı

⁴³³ B.O.A., *İ.M.M.*, nr:436, Lef:44, 12 Mayıs 1857 tarihli Bosna'da bulunan Fransa Konsolos vekili tarafından Fransa'nın İstanbul Başkonsolosluğu'na gönderilen raporun tercümesi.

⁴³⁴ B.O.A., *Mühimme-i Mektûme*, nr:9, hk:643, s.184-185; *İ.D.*, nr:26272.

⁴³⁵ B.O.A., *İ.M.M.*, nr:492, Lef:1; Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul, *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:14b.

⁴³⁶ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.VI, s.74.

⁴³⁷ B.O.A., *İ.M.M.*, nr:492, Lef:1.

⁴³⁸ Fermanların içerikleri hakkında bkz. B.O.A., *İ.M.M.*, nr:492; Gölen, *a. g.t.*, s.146.

kazandıkları Grahova galibiyeti, isyancıları daha da şımartmıştır⁴³⁹. Bu başarı üzerine pek çok Karadağlı gönüllü Hersek'e geçerek isyancılarla birleşmiştir⁴⁴⁰. Grahova yenilgisi sonrasında savunmasız kalan Müslümanlar'a karşı harekete geçen Karadağ-asi birlikleri, Koryaniçe ve Kolaşin'de korkunç katliamlar yapmışlardır⁴⁴¹. Fakat kısa zamanda toparlanan Türk birlikleri, başka katliamların gerçekleşmesini engellemişlerdir. Bu sırada İzvornik'te de çatışmalar meydana gelmiş, fakat Mehmed Kani Paşa'nın zamanında aldığı tedbirlerle isyan bastırılmıştır⁴⁴². Devlet, olayları askeri kuvvet kullanarak yatıştırmaya çalışırken, diğer yandan da şikâyet konularını ortadan kaldırmak için önlemler almaya devam etmiştir⁴⁴³.

İsyanın bir türlü sona erdirilememesi ve Kolaşin Katliamı sonrası Osmanlı Devleti'nin Karadağ'a karşı kapsamlı bir harekât yapma ihtimalinin ortaya çıkması üzerine; 8 Kasım 1858'de olaylara bir çözüm bulmak, Osmanlı Devleti ile Karadağ arasındaki meseleleri halletmek amacıyla, Avusturya, Rusya, Fransa, İngiltere ve Prusya'nın katılımı ile İstanbul'da bir konferans toplanmıştır. Osmanlı Devleti'nin cezalandırıldığı konferansta Karadağ'ın istediği olmuş, Grahova, Zupçe ve Rudina Karadağ'a bırakılmış, Osmanlı-Karadağ sınırının tespitine karar verilmiştir. Böylece Danilo, 1856'da Paris Kongresi'ne katılan devletlerden talep ettiği düzenlemelerin bir kısmına, yine aynı devletler vasıtasıyla ulaşmıştır. Ancak daha da önemlisi hem Osmanlı Devleti hem de Avrupa Devletleri tarafından tanınmış bir sınıra sahip olmuşlardır. Sınır tespitine Paris Barış Antlaşması'nda imzası bulunan

⁴³⁹ Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul, *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:15b-16a; Murad Efendi, a.g.e., s.141-144; Roberts, a.g.e., s.226-227; Murphy, a.g.e., s.314.

⁴⁴⁰ B.O.A., *İ.M.M.*, nr:492; P. Coquelle, *Histoire du Monténégro et de La Bosnie Depuis Les Origines*, Paris: Ernest Leroux, 1895, s.331-336; Safet Bancoviç, "Müslümanlar'ın Karadağ'dan 19. Yüzyıldaki Göçü", *Muhacirlerin İzinde. Boşnakların Trajik Göç Tarihinden Kesitler*, Derleyen: Hayri Kolaşinli, Ankara: Lotus, 2003, s.18; Osman Karatay, "Karadağ'ın Bağımsızlık Mücadelesi", *Balkanlar El Kitabı, Balkanlar El Kitabı*, Derleyenler: Osman Karatay-Bilgehan A. Gökdağ, C.I-Tarih, KaraM & Vadi, 2006, s.463.

⁴⁴¹ *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:16a; Hayri Kolaşinli, "Boşnaklar'ın Kolaşin'den Göçü", *Muhacirlerin İzinde. Boşnakların Trajik Göç Tarihinden Kesitler*, Derleyen: Hayri Kolaşinli, Ankara: Lotus, 2003, s.99; Murphy, a.g.e., s.307; Bancoviç, a.g.m., s.18; Roberts, a.g.e., s.228; Jezernik, a.g.e., s.148.

⁴⁴² B.O.A., *İ.M.M.*, nr:552; Mehmet Zeki Pakalın, *Tanzimat Mafîye Nazırları*, C.II, Ankara: Kanaat Kitabevi, 1940, s.68-71.

⁴⁴³ B.O.A., *İ.M.V.*, nr:18369, 5 Zilkade 1275/6 Haziran 1859 tarihli mazbata.

devletlerin bazılarının konsolosları da katılmış, böylece bağımsız Karadağ'a giden yolda önemli mesafe katedilmiştir⁴⁴⁴.

İstanbul Konferansı istenilen sonucu vermemiştir. Çünkü Karadağ tarafından desteklenen isyancı gruplar, 1859 İlbaharı'ndan itibaren yeniden sahneye çıkmışlardır. İzvornik, Nikşik, Koniçe, Bileke, Klobuk, Kristaç, Gusine, Plava ve Oğraniçe'de çatışmalar yaşanmıştır. Fakat asiler herhangi bir başarı kazanamamışlar, hemen hemen her yerde bozguna uğramışlardır. Devlet olayları kontrol altına almış, ancak Karadağ'ın isyancılara verdiği destek nedeniyle bir türlü kesin sonuca ulaşamamıştır⁴⁴⁵.

Bölgedeki karışıklıklardan istediği sonucu alamayan Karadağ Ladikası, her zaman olduğu gibi kendisinin sağlayamadığı başarıyı, yabancı devletler aracılığıyla elde etmek için harekete geçmiştir. O, İşkodra'daki yabancı konsoloslara bir mektup göndermiş; olaylarla hiç ilgisi yokmuş gibi, Hersek'teki çatışmalardan kendi tebaasının zarar gördüğünü belirtmiş, Osmanlı yetkilileri, konsoloslar ve kendi temsilcisinden oluşan bir komisyonun olayları incelemesini önermiştir⁴⁴⁶.

Ladika'nın isteği Batılı devletler nezdinde ve özellikle Rusya'dan kabul görmüştür. Rusya Osmanlı Hükümeti'ne 5 Eylül 1859'da bir memorandum vermiştir. Memorandum ile yabancılardan oluşan bir teftiş heyetinin bölgeye gönderilmesi istenmiştir. Ancak, hükümet bunu kendi iç işlerine müdahale olarak değerlendirdiğinden reddetmiştir. İngiltere, Rus hamlesini kendi çıkarlarına aykırı gördüğünden, olaylara müdahale ederek bir orta yol bulmuştur. Bu kez Paris Barış Antlaşması'na ırza koymuş devletlerin İstanbul'daki elçileri müşterek bir memorandum kaleme alarak Bâb-ı Âlî'ye iletmışlerdir. Yeni memorandumda “*Avrupa Devletleri'nin Paris Barış Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü garanti ettikleri, Osmanlı Devleti'nin bu konuda herhangi bir endişe duymasına gerek olmadığı, ancak bu güven sebebiyle rehavete kapılınmaması, devletin bu güven ortamından istifade ederek bizzat Padişah'ın sözünü ettiği reformları yapması gerektiği*” belirtilerek, “*Devletin Müslüman Hristiyan ayırt etmeksizin tüm tebanın asayiş ve refahını sağlanması için gerekli*

⁴⁴⁴ Engelhard, a.g.e., s.136-137; Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.VI, s.75-76; Danişmend, a.g.e., C.IV, s.187-188; Darkot, a.g.m., s.227; Roberts, a.g.e., s.228-229.

⁴⁴⁵ Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul, *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak: 20b-32b.

⁴⁴⁶ Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul, *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:28a-28b.

önlemleri derhal alması" istenmiştir⁴⁴⁷. Bu gelişme üzerine harekete geçme zorunluluğu hisseden Sultan, İngiltere'nin de teşvikiyle 1860'da Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'yı⁴⁴⁸, Bulgaristan ve Bosna'daki sorunları araştırmak amacıyla Rumeli teftişine göndermiştir. Ancak Paşa, Bulgaristan'daki işlerini bitirip Bosna'ya geçememiştir. Çünkü Niş'ten Bosna'ya hareket edeceği sırada, Lübnan meselesi ortaya çıkmış ve İstanbul'a dönmek zorunda kalmıştır⁴⁴⁹. Mehmet Emin Paşa, 21 Eylül 1860'da Bosna Valisi ve Hersek mutasarrıfına birer mektup, göndererek, oraları da teftiş etmek istediğini, ancak İstanbul'dan çağrıldığı için geri dönmek zorunda kaldığını ifade etmiştir⁴⁵⁰.

B-1861-62 OLAYLARI

1-İsyanın Başlaması

Bosna'daki idari ve askeri yetkililer, 1860 yılı başlarında özellikle Sırbistan ve Karadağ'dan gelen haberler üzerine Bosna Hersek'te yeni bir karışıklık çıkacağına farkına varmışlardı. Bunun üzerine Bosna Valisi Mazhar Osman Paşa, Hersk Kumandanı Ferik Derviş ve Bosna Kumandanı Mustafa Tevfik, Bosna Hersek'in savunulmasında kullanılmak üzere Bosnalı Müslümanlar arasından 20.000 muvazzaf asker toplanması için merkezden izin talep etmişlerdir. Talep İstanbul tarafından kabul edilmiştir. Hazırlanan kararname gereğince⁴⁵¹;

1-Saray'dan 2.250, İsvornik'ten 7.500, Banaluka'dan 500, Travnik'ten 3.750, Yenipazar'dan 2.000 ve Bihke'den 4.000 asker toplanacak.

2-Askerler her hane başına birer kişi olmak üzere alınacak.

3-Asker yazımından kaza meclisleri sorumlu tutulacak.

4-Toplanan askerler ihtiyaç halinde 15 gün içinde görev bölgelerine gidecek, o zamana kadar kendi iş ve güçleriyle meşgul olacaklar.

5-Bu kuvvetleri komuta etmek üzere bir binbaşı, 4 yüzbaşı, 1 kâtip, 4 çavuş, 1 sancaktar ve 1 imam atanacak.

6- Her askere silah, fişek ve birer çift çarık verilecek.

⁴⁴⁷ "Paris Muâhedesini imzâ iden Düvel-i Sitte'nin Dersââdette mukîm süferâsı tarafından müştereken 1859 senesi Eylül'ünün... tarihiyle müvcrrahan Bâb-ı Âlî'ye takdîm olunan müzekkirenin aynen tercemesidir", Ankara: Milli Kütüphane, Yazma Demirbaş No: 06 Mil Yz B 117, s.12-13.

⁴⁴⁸ Resim: 18.

⁴⁴⁹ Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın Bosna'ya gidememesi nedeniyle, 1861 başında yeni bir teftiş heyeti gönderilmiştir. B.O.A., *İ.M.M.*, nr:900, 19 Cemaziyelevvel 1277/3 Aralık 1860 tarihli arz tezkiresi; 20 Cemaziyelevvel 1277/4 Aralık 1860 tarihli irade; Stavrianos, *a.g.e.*, s.386.

⁴⁵⁰ Yonca Köksal-Davut Erkan, *Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa'nın Rumeli Teftişi*, İstanbul 2007, s.533-537.

⁴⁵¹ B.O.A., *İ.M.M.S.*, nr:765.

Bosna'da alınan tedbirler bununla sınırlı kalmamış, Hersek ve Bosna'daki birlikler birleştirilmiş, İstanbul'dan da asker sevkine karar verilmiştir. Bosnalı yetkililer olası bir saldırı ve isyana hazırlanırken, asiler de boş durmamıştır. Asiler Seniçe kırsalında toplanarak Hersek'i tehdide başlamışlardır⁴⁵².

Bosna Valisi ve Belgrat Muhafızı'nın ortak raporunda, 1860 Temmuzunda eşkıyanın Nikşik'i muhasara ettiği, Kolaşin, Taşlıca ve Seniçe'ye saldırmak üzere hareket ettiği bildirilmekteydi. Hersek'te çatışmaların tırmanması, 21 Temmuz 1860'da Hersek Mutasarrıfı Vasıf Paşa ve Teftiş Memuru Şefik Bey'in merkezden 1.000 asker talep etmesine neden olmuştur. Nikşik'in muhasara altına alınması nedeniyle, Derviş Paşa'nın görevini yerine getirmediği hususunda şikâyetler gündeme gelmiş, Paşa hakkında bir soruşturma başlatılmıştır. Soruşturma neticesinde Paşa'nın olaylarda kusuru bulunmadığı kanaatine varılarak Paşa aklanmıştır. Konuyla ilgili Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa, Derviş Paşa'ya bir emir göndererek, *"Hersek ve civar halkın kendilerine bahşedilen affın kıymetini bilmeyerek isyana devamla niyetli olduklarını, bu yüzden paşanın çok dikkatli olması gerektiğini"* belirtmiş ve *"Nikşik'i bir an evvel muhasaradan kurtarmasını"* istemiştir. Emir üzerine harekete geçen Derviş Paşa 29 Ağustos'ta Nikşik ve civarındaki yolları eşkıyadan temizlemiştir⁴⁵³.

Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa Lübnan olayları nedeniyle Rumeli teftişini erken bitirmek zorunda kalınca, 21 Eylül 1860'da Bosna Valisi ve Hersek Mutasarrıfına birer talimatname göndererek asilerle gerçekleştirilecek mücadelede dikkat edilmesi gereken noktaları vurgulamıştır. Talimata göre⁴⁵⁴;

1-Memurlar halka iyi davranmalı adaletten ayrılmamalıdır.

2-Kaymakam ve müdürler görevlerini titizlikle yerine getirmelidirler. Bu yüzden maaşları tam ve zamanında ödenmeli, halka baskı ve zulüm yapılmasının önüne geçilmelidir.

3-İdarede Müslüman-Gayrimüslim ayrımı yapılmadan herkese eşit davranılmalıdır. Ancak Bosna nazik bir eyalet olduğundan Müslümanlar gücendirilmemelidir.

4-Karadağ Ladikası Danilo'nun öldürülmesi nedeniyle ortaya çıkan geçici sükûnete aldanılmamalı, Karadağ sınırındaki tedbirler gevşetilmemelidir.

5-Halkı isyana teşvik eden kimseler daha ziyade papaz ve doktor kimliğinde halkın arasına karışan kimselerden oluşmaktadır. Bu kimselere dikkat edilmeli, bir bahane ile yanlarına birer mihmandar verilmeli ya da uzaktan takip edilmelidirler.

⁴⁵² B.O.A., *f. MMS.*, nr:765.

⁴⁵³ Köksal-Erkan, *a.g.e.*, s.110, 233, 497, 516-518, 522, 524,

⁴⁵⁴ Köksal-Erkan, *a.g.e.*, s.533-537.

6-Rusya ve Sırbistan'da öğrenim görmüş bazı kimseler, Hristiyan okullarında öğretmenlik kisvesi altında halkı kışkırtmaktadırlar. Bu kişiler gözetim altında tutulmalı, derslerde neler yaptıkları takip edilmelidir.

Merkezden Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın talimatına ek olarak, Bosna Valisi'ne 12 Ekim 1860'da ayrıntılı bir talimatname daha gönderilmiştir. Talimatname ile askeri hareketlilikten kaynaklanabilecek problemlere karşı vali uyarılmış; ondan tertip edilecek birliklerin sevk ve idaresinde âzami titizliğin sarfedilmesi istenmiştir. Özellikle halkın can, mal ve namusuna dokunulmaması, Müslüman halkın ellerindeki gücü Hristiyanları ezmek için kullanmaması ve her iki toplum arasına yeni nifak tohumlarının ekilmesinin önlenmesine vurgu yapılmıştır. Bu arada bölgedeki karışıklığın daha da artmasını engellemek üzere, Tırhala'da bulunan 5 tabur redif askerine Gusine'ye sevk emri verilmiştir⁴⁵⁵.

Yukarıdaki talimatlardan da anlaşılacağı gibi devlet hem Paris Barış Antlaşması'nda Avrupalı devletlere uyacağına dair taahhüt ettiği, hem de Islahat Fermanı'nda önemle vurguladığı "insan hakları" ihlallerine karşı son derece duyarlı davranmaktadır⁴⁵⁶. Bu titizlik eşkıya ile mücadelede zaaf yaratmıştır. Belli kurallara riayet ederek mücadele eden kamu güçleri, hiçbir kural ve kaideye bağlı olmayan eşkıya ile mücadelede zorlanmıştı.

Osmanlı Devleti bölgeyi kontrole yönelik çalışmalarına devam ederken⁴⁵⁷, asiler 30 Ekim 1860'da Nevesin'e bağlı Graboviçe Köyü'ne bir saldırı gerçekleştirmişlerdir. Kaptan Drago, Pop Mile, İstefan Radoviç ve kardeşi Niko komutasında 100 kişilik bir eşkıya gurubu köye gelmiş, 70-80 hanelik köyde Hristiyan evlerine dokunmadan doğrudan 4 Müslüman evine saldırmışlar, ancak evlerin taş ve sahiplerinin savaşı olmaları nedeniyle bir başarı elde edememişlerdir. Çıkan çatışmada evlerin dışında bulunan 1 Müslüman çocuğu yaralanmış, Müslümanlara ait çevrede bulunan koyun ve sığırlar çalınmıştır. Haberin duyulması Nevesin'de büyük infial yaratmış, asiler üzerine derhal 4 tabur asker, Nevesin müdürü ve gönüllü halktan oluşan birlikler sevk edilmiş, ancak eşkıya kaçtığı için askerle asiler arasında bir çatışma meydana gelmemiştir⁴⁵⁸.

⁴⁵⁵ B.O.A., *Sadâret-Mektûbî, Umum Vilâyât*, nr:431/65, varak:1-2, 26 Rebiülevvel 1277/12 Ekim 1860 tarihli Bosna Valisi'ne gönderilen talimatname.

⁴⁵⁶ Mesela Gaçka Köyleri'nde eşkıya ile yapılan mücadelede askerlerin halkı katlettiği, mallarını gaspettiği ve 2 kiliseyi tahrip ettiğine dair alınan şikâyet üzerine, olaya katılan askerler hakkında derhal bir soruşturma açılmış, söz konusu askerler kışlaya çekilmiştir. Bakınız, Köksal-Erkan, *a.g.e.*, s.537-539.

⁴⁵⁷ Derviş Paşa, Ekim 1860'da Zupçe halkının itaate alındığını, Storina ve Krushevitza halkının ise itaate alınmak üzere olduğunu haber vermiştir. Bakınız, Köksal-Erkan, *a.g.e.*, s.233.

⁴⁵⁸ Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul, *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:37a.

1861'de Ömer Lûtfi Paşa'nın karargâhına bir ziyaret gerçekleştirmiş olan Arbuthnot isyanın geleceği konusunda son derece endişelidir. O İstanbul'un bölgedeki isyanın mahiyetini anlayamadığını iddia eder. Ona göre, bu isyan Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'da Slav kökenli vatandaşlarının yaşadığı eyaletleri saracak ve bu bölgenin Osmanlı Devleti'nden kopmasını sağlayacak tohumları atacaktı. Yazar bu kadar ciddi bir olay karşısında İstanbul'daki vurdumduymazlığı anlayamadığını ifade eder. Çünkü İstanbul'un, isyan patlak verir vermez büyük kuvvetlerle asilerin üzerine gitmek yerine küçük küçük birliklerle isyanı bastırmaya çalışmasına bir anlam verememiştir⁴⁵⁹.

2-İdari Tedbirler

a-Hersek Teftiş Komisyonu

Hersek'teki durumun gittikçe nazikleşmesi üzerine Rumeli Ordu Komutanı Müşir İsmail Hakkı Paşa 15 Kasım 1860'da Mostar'a gelmiştir. Paşa, ilannameler dağıtarak, asilere isyandan vazgeçtikleri takdirde cezalandırılmayacaklarına dair teminat vermiş, fakat çalışmalar istenilen sonucu vermemiştir⁴⁶⁰. Bunun üzerine 1860 Aralık ayında gelişmeleri yakından takip etmek üzere, Rumeli Ordu Komutanı Müşir İsmail Paşa başkanlığında, Eski Tahran Sefiri Rıza Bey, Meclis-i Tanzimat Mütercim-i Evveli Kostaki Efendi, Hersek Teftiş Memuru Şefik Bey, Ortodoks ve Katolik Patrikleri tarafından seçilen birer Piskopos'tan oluşan bir inceleme heyeti oluşturulmuştur⁴⁶¹. Heyetin görevi, "*Batılı devletler tarafından Hristiyanlar'a yapıldığı iddia edilen baskıları*" araştırmaktır⁴⁶². Tahmin edileceği gibi gerçek niyetleri kendilerine yapılan baskıları hafifletmek veya vergi toplamadaki haksızlıkların önüne geçmek olmayan asiler isyana devam etmişlerdir. Nitekim komisyon üyeleri, Mart 1861'de "*Nevâhî-i Âsîye*" halkını kontrol altına almak üzere Bileke'ye gelmiş, kaza halkına nasihatle bulunarak isyandan vazgeçtikleri takdirde affedileceklerini ilan etmiş, fakat halk af buyrulduyuyla hiç ilgilenmemiştir. Benan ve Zupçe'ye yönelik af buyrulduları ise Papas Todosiye ve Partini aracılığıyla gönderilmiştir. Ancak Benan Kaza Kocabaşı Yovan, Karadağ Ladikası'ndan bir emir almadıkça bir şey yapamayacaklarını beyan ederek çağrıya olumsuz cevap vermiştir. Zupçe'ye giden Papaz Partini ve beraberindeki heyet ise Zupçe'ye 5 saat mesafede bir samanlıkta bir süre hapis tutulduktan sonra asi elebaşı Luka Vukaloviç'le görüşebilmiştir. Luka, komisyon heyetini halkın karşısına çıkarmış,

⁴⁵⁹ Arbuthnot, *a.g.e.*, s.134-135.

⁴⁶⁰ Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul, *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:37a.

⁴⁶¹ B.O.A., *İ. MMS.*, nr:900.

⁴⁶² B.O.A., *Sadâret-Mektûbî, Nezâret ve Devâir Kalemi*, nr:341/34, 18 Receb 1277/30 Ocak 1861 tarihli İsmail Paşa'ya Komisyon teşkiline dair gönderilen emir.

onlara hakaret etmiş, halka hitaben yazılmış af buyrulduğunu parçalamış ve komisyon üyelerini kazadan kovmuştur⁴⁶³.

Ömer Lûtfî Paşa'nın Mayıs 1861'de Hersek'e gönderilmesiyle komisyonun başkanlığı da ona geçmiştir. Paşa'nın başkan olması dahi, komisyonun faydalı işler yapmasına imkân tanımamıştır⁴⁶⁴. Osmanlı Devleti'nin yaptığı tüm iyi niyetli çabalarda olduğu gibi, bu çalışma da asiler tarafından yanlış anlaşılmıştır. Asiler komisyon çalışmalarını Osmanlı Devleti'nin askeri güçsüzlüğüne yorumlamışlar ve daha da şımarmışlardır.

b-Konsoloslar Komisyonu

Paris Barış Antlaşması'na imza atmış devletler, antlaşmanın 7. maddesi gereği, Osmanlı ülkesinde çıkan her hangi bir karışıklığın doğrudan kendilerini ilgilendirdiği ve olaylara müdahale etme haklarının olduğunu iddia ediyorlardı. Aynı sorun 1861'de Hersek'te başlayan olaylarda bir kez daha gündeme gelmiştir. İngiltere, Rusya, Fransa, Prusya ve Avusturya konsolosları 1861 yılı başlarında olayların büyümesi üzerine, Osmanlı Devleti'ne başvurmuşlar ve asilerle görüşerek, devletle asiler arasında arabulucuk yapabileceklerini belirtmişlerdir. Fakat Osmanlı yetkilileri böyle bir faaliyetin *"ülke istiklâline aykırı olduğunu"* düşünerek bu teşebbüsü reddetmişlerdir. Ancak konunun peşini bırakmayan 5 ülke temsilcisi, *"Kendilerinin olaya dâhil olmasının asiler ve Karadağlılar'a ülkenin bütünlüğünün muhafazası hususunda düvel-i muazzamanın müttefik olduğunu ilandan başka bir şey demek olmadığını, aksi halde bir tavrın yeni bir çatışmanın başlamasına neden olacağını, isyan ateşinin Avusturya'ya ve hatta Avrupa'ya sıçraması ihtimali olduğunu, bu yüzden bölgedeki meselenin aynı zamanda kendi meseleleri olduğunu"* ifade ederek, Osmanlı Devleti'nin ret gerekçelerini kabul etmemişlerdir. Bunun üzerine, Meclis-i Vâlâ konuyu tekrar görüşmek zorunda kalmıştır. İlk kararında ısrar eden hükümet, Rusya'ya kesinlikle güvenmediğini, Ruslar'ın için de bulunduğu bir teşebbüsün faydadan çok zarar getireceğini, Osmanlı Devleti'nin boş yere kan dökmek istemediğini, 4 yıldan beri süren isyan esnasında da bunu açıkça ortaya koyduğunu konsoloslara bildirmiştir⁴⁶⁵.

İlkbahar'ın gelmesiyle bölgedeki çatışmalar ycniden artmıştır. Bunun üzerine, Osmanlı Devleti daha önce sıcak bakmadığı konsoloslar komisyonunun sınırlı da olsa faaliyetine izin vermiştir. Konsoloslara sadece Duga Boğazı'nı kontrol eden asilerle görüşme ve Nikşik üzerindeki ablukayı kaldırma görevi verilmiştir. Fransa, Rusya, İngiltere ve Avusturya'nın Mostar'da bulunan temsilcileri 24 Nisan

⁴⁶³ Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul, *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:50b.

⁴⁶⁴ B.O.A., *Sadâret-Mektûbî, Mühimme Kalemi*, nr:217/31, 22 Şevval 1277/3 Mayıs 1861 tarihli Ömer Lûtfî Paşa'ya verilen talimat.

⁴⁶⁵ B.O.A., *f.MMS*, nr:937, 19 Ramazan 1277/31 Mart 1861 tarihli arz tezkiresi; Belge 6.

1861'de Benan civarındaki asillerle görüşmek üzere harekete geçmişlerdir. 25 Nisan'da ileri gelen asi liderlerle İzlastop'da bir araya gelen konsoloslar, asilerin şikâyetlerini dinlemişlerdir. Asiler, "*Müslümanlar'ın her hareketinin kendilerini rencide ettiğini, bu yüzden isyan ettiklerini*" ifade etmişlerdir. Ardından konsolos vekillerinin asilerin bazı iddialarına karşı çıkmaları üzerine asillerle temsilciler arasında anlaşmazlık çıkmış, hatta asiler bu vekilleri öldürmeyi dahi düşünmüştür. Ancak Fransa konsolosunun müdahalesi ile asiler buna cesaret edememiş, yeniden müzakereler başlamıştır. Konsolos vekilleri bir hafta içinde Nikşik ve Duga Boğazı üzerindeki ablukayı kaldırmalarını asilerden rica etmişlerdir. Fakat asiler bu isteklerin hiç birini kabul etmemişler, böylece konsolosların çok arzu ettikleri arabuluculuk teşebbüsü başarısızlıkla sonuçlanmıştır⁴⁶⁶.

c-Vergi Islâh Çalışmaları

Ömer Lûtfi Paşa'dan Hersek vergisinin ıslah edilmesi gerektiğine dair 23 Aralık 1861 tarihli bir rapor alınması üzerine, Meclis-i Vâlâ konuyu görüşmüştür⁴⁶⁷. Vergi konusu, Hersekli asilerin en fazla istismar ettiği konuydu. Meclis-i Vâlâ'nın bölgedeki vergi meselesini çözmeye yönelik ilk düşündüğü çare, verginin arazi mülkiyeti esasına göre tahsil edilmesi olmuştur. Fakat araziye dayalı verginin uygulanabilmesi için evvela arazi tahriri yapılması gerekmektedir. Hersek'te devam eden isyan nedeniyle sayım yapılamayacağı düşünüldükçe arazi temelli vergi tahsili düşüncesinden vazgeçilmiştir. Bunun üzerine kaza ve köylerin vergilerinin belirlenerek, toptan vergi tahsilinin geçici bir süre uygun olacağına karar verilmiştir. Meclis-i Vâlâ'nın konuyla ilgili aldığı bir başka karar ise, söz konusu problemi incelemek ve çözüm üretmek için bir komisyon kurulması olmuştur. Komisyon ziraat ve ticaret erbabından oluşacaktı. Komisyona daha önce Bursa arazi sayımını gerçekleştirmiş olan Rakım Efendi memur olarak atanmıştır⁴⁶⁸.

d-Müdürlüklerle İlgili Çalışmalar

İsyan öncesinde Hristiyan halkın en fazla şikâyet ettiği konu müdürlerin tavırlarıydı. Devlet açısından ise asıl mesele, kimi merkezlerde idari boşluktan kaynaklanan asayiş problemlerinin gündeme gelmesiydi. Bu yüzden pek tasvip edilmeyen ve bölgede sadece İzvornik, Modriç ve Yanya'da uygulanan müdür vekilliği sistemi, güvenlik için önem arzeden bazı bölgelerde ihdas edilmek zorunda kalmıştır. Daha önce birer zaptıye çavuşu marifetiyle idare edilen bölgelere,

⁴⁶⁶ Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul, *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:51b-53b.

⁴⁶⁷ B.O.A., *İ.M.V.*, nr:20845, Lef:1, 20 Cemaziyelahir 1278/23 Aralık 1861 tarihli Ömer Lûtfi Paşa'nın tezkiresi.

⁴⁶⁸ B.O.A., *İ.M.V.*, nr:20845, Lef:2, 21 Şaban 1278/21 Şubat 1862 tarihli Meclis-i Vâlâ mazbatası; 29 Şaban 1278/1 Mart 1862 tarihli irade.

maaşları eyalet vergisinden ödenmek üzere en yüksek 500 kuruş maaşla birer müdür vekili atanmıştır. Böylece güvenlik açısından zaaf oluşturan bölgelerin daha sıkı kontrol edilmesi hedeflenmiştir⁴⁶⁹. Atamaların eyalet bütçesine ek maliyeti aylık 4.550 yıllık ise 54.600 kuruş olmuştur. Müdür vekilliği uygulanan kazalar ve vekillere verilecek maaşlar aşağıdaki gibidir⁴⁷⁰:

Sancak	Kaza	Kasaba	Maaş
Banaluka	Derbend	Brod	500
Banaluka	Teşne	Deboy	200
Banaluka	Teşne	Zepçe	500
Banaluka	Banaluka	Pertav (Pernavor?)	200
Banaluka	Banaluka	Kubaş	250
Travnik	Akhisar	Vakf-ı Bâlâ	300
Travnik	Yayçe	Varçar	350
Travnik	Ehlune	Grahova	600
Bihke	Nevesil	Petrofça	250
Bihke	Krupa	Pojim	300
Saray	Visoka	Varoş	400
Saray	Foyniçe	Kreşova	300
İzvornik	Berçe	Yeni Kasaba	200
Yenipazar	Yenipazar	Banska	200

Yukarıdaki atamalarla Bosna'daki yerel idarenin bir önceki (1857-59) isyanda sorun teşkil eden bölgeleri kontrol altına almayı ve Hersek'teki kargaşanın Bosna kesimine sirayet etmesinin önüne geçmeyi hedeflediği görülür. Uygulama İstanbul'da da kabul görmüş ve 27 Nisan 1862'de onaylanmıştır⁴⁷¹.

3-Askeri Mücadele

a-1861 Yılı Mücadeleleri

1-Koryaniçe Saldırısı

1861'de ilk çatışma Koryaniçe kırsalında yaşanmıştır. 22 Ocak 1861 günü Koryaniçe halkından 5 kişi hayvanlarını otlatırken Benan Nahiyesi eşkıyasından 40-50 kişilik bir gurubun saldırısına uğramışlardır. Saldırıda hayvanları otlatan 5 kişi öldürülmüş, tüm hayvan ve üzerlerindeki mallara saldırganlar tarafından el konulmuştur. Bu gelişme üzerine bölgede daimi asker bulundurulmaya başlanmıştır. Bölgeye asker yerleştirilmesini istemeyen 600 kişilik bir asi gurup Koryaniçe'deki

⁴⁶⁹ B.O.A., *İ.M.V.*, nr:20955, Lef:3, 19 Şaban 1278/19 Şubat 1862 tarihli Bosna Valisi Şerif Osman Paşa'nın arz tezkiresi.

⁴⁷⁰ B.O.A., *İ.M.V.*, nr:20955, Lef:3, Müdür vekillerine ait pusula.

⁴⁷¹ B.O.A., *İ.M.V.*, nr:20955, 27 Şevval 1278/27 Nisan 1862 tarihli irade.

birliklere saldırmış, ancak herhangi bir başarı elde edemediği gerçeği karşısında geri çekilmek zorunda kalmıştır⁴⁷².

n-Nikşik Saldırısı

Nikşik, Karadağlılar için stratejik öneme sahip en önemli nokta idi. Nikşik'in önemi iki noktadan kaynaklanıyordu. İlki bizatihi kalenin stratejik önemi idi. İkincisi ise buraya yapılacak bir saldırının, Osmanlı ordusunu zor duruma sokacak olmasıydı. Çünkü Nikşik'e yapılacak bir saldırıda, Osmanlı ordularının geçeceği Duga Boğazı askeri hareket için çok zor bir coğrafyaya sahipti ve ordu burada kolaylıkla yıpratılabilir, moral durumu çökertilebilirdi. 20 kilometre uzunluğunda olan boğazın bazı kısımları oldukça sarp ve dik, bazı kesimleri ise sık ormanlıklardan oluşuyordu. Nitekim bu düşünceden hareket eden özellikle Karadağlı guruplar, kendi sınırlarına 4 kilometre uzaklıkta bulunan Nikşik'i sürekli muhasara altında tutarak veya oraya saldırarak Osmanlı ordusunu Duga Boğazı'na çekmeyi başarmışlardır. İlerleyen satırlarda görüleceği gibi Osmanlı ordusu en fazla Gaçka-Nikşik arasındaki Duga Boğazı ve civarındaki mücadeleler esnasında zayıf vermiş ve zorlanmış⁴⁷³.

Nikşik daha 1861 yılının başlarında Karadağlı gurupların en vahşi saldırılarından birine maruz kalmıştır. Saldırıya dair ilk bilgiler 28 Ocak 1861'de Nikşik Kaza Meclisi'nden gelen mazbatadan öğrenilmiştir. Karadağlı guruplar Zupçe Kaptanı Yovan, Lukova Kaptanı İlya ve Derbenak Kaptanı Yova idaresinde Lukova'da toplanarak Nikşik'e saldırmışlardır. İlk olarak Duvik Dağı'nda bulunan oduncu ve çobanlara saldıran isyancılar 10 oduncuyu katletmişlerdir. Ardından Nikşik Kalesi'ne 15 dakika mesafedeki Rovije ve Dragova Luka köylerine yönelmişlerdir. Saldırı haberinin kaleye ulaşması üzerine derhal köylülerin yardımına koşmuş, asilerle çıkan çatışma 7 saat sürmüştür. Nikşik'deki kuvvetler ilk gurupla mücadele ederken, bir başka asi gurup eş zamanlı olarak Nikşik'e yarım saat mesafede bulunan Koçana Köyü'ne saldırmıştır. Köylülerin evleri yakılmış, tüm eşya ve hayvanları yağmalanmış, tamamı çocuk ve kadınlardan oluşan 41 kişi katledilmiş, 22 kişi yaralanmıştır⁴⁷⁴. Karadağlılar sadece insanları öldürmekle kalmamış, hamile bir kadının karnını deşerek ceninin dahi kafasını kesmişlerdir. İlgili tüm kayıtlarda Karadağlılar için "adetleri üzere" ifadesi yer almıştır⁴⁷⁵.

⁴⁷² Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul, *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:37a, 46b.

⁴⁷³ Mücadele'nin yürütüldüğü bölgenin arazi yapısı hakkında bir fikir edinmek için bakınız, Resim:33-35, 37-38, 40.

⁴⁷⁴ B.O.A., *Sadâret-Mektûbî, Umum Vilâyât*, nr:453/6, Lef:5, Koçana saldırısında hayatlarını kaybedenlerin listesi.

⁴⁷⁵ Cyprien Robert, *a.g.e.*, s.402, Mackenzie-İrby ikilisi Karadağlılar'ın kafa kesme geleneğinin barbarca bir adet olduğunu itiraf etmişler ve kendilerinin bizzat tanık oldukları

Karadağlılar'ın yoğun tazyiki karşısında askeri kuvvetler köyleri savunmasız bırakarak, kale ve şehrin savunmasına ağırlık vermek zorunda kalmışlardır⁴⁷⁶.

Saldırı sonrasında 2 Şubat 1861'de Londra, Paris, Viyana, Petersburg ve Berlin konsolosluklarına saldırıda yaşanan vahşeti içeren birer tezkere gönderilmiştir. Tezkerede, Paris Barış Antlaşması'nı imzalayan devletlere, "Karadağlılar ve asiler insanlığa sığmayan cinayetler işledi. Biz de üzerlerine asker göndermek zorunda kaldık. Bizi anlayışla karşılayın" mesajı verilmiştir. Çünkü Avrupa kamuoyunun olaylara bakışı yaşananların tam tersi yönündeydi. Avrupalılar, gerçekte saldırıya uğrayanların Müslümanlar olmasına karşın, bölgedeki Hristiyan zümrelerin katliama ve haksızlığa uğradığına inanmaktaydılar. Bu nedenle Osmanlı idarecileri herhangi bir harekete geçmeden evvel Avrupa'dan gelecek müdahaleleri asgariye indirmek amacıyla, Batı başkentlerine izahat vermek zorunda kalıyorlardı⁴⁷⁷.

Yaptıkları vahşeti ört bas etme gereği hisseden isyancılar, çeşitli kanallarla Mostar'da bulunan İngiltere, Rusya ve Avusturya konsolosluklarına olayların tam tersi yönde geliştiğine dair tezkereler göndermişlerdir. Konuyu haber alan Rumeli Ordu Komutanı İsmail Hakkı Paşa olayların iç yüzü hakkında konsoloslara bilgi vermiştir. 1857-59 Bosna Hersek İsyanı'nı yaşayan İsmail Hakkı Paşa, olayların nereye varacağını tahmin etmiş; bu nedenle merkezden asilere karşı geniş çaplı operasyon yapma izni istemiştir. Paşa, isyanın daha fazla büyümesini önlemek için de tedbir almıştır. Herscek, Priştine, İpek ve Yenipazar'da konuşlu bulunan birliklerin

hadiseleri anlatmışlardır. İlerleyen sayfalarda Prens Danilo ve Nikola'nın bu geleneği kaldırmak için sarfettiği çabaya değinen gezginler, ancak Karadağlılar'ın övünç ve onur göstergesi olarak gördükleri bu tutumdan kolay kolay vazgeçmeyeceklerini, son zamanlarda düşmanlarının kafası yerine burun ve diğer organları kesmeyi tercih ettiklerini eklemiştir. Bu ikilinin itirafları son derece kıymetlidir. Çünkü bu iki kadın seyyah tam anlamıyla Karadağ hayranıdır ve Karadağlılar ne yapsa onlar tarafından hoş şeylermiş gibi okuyucularına aktarılmıştır. Onlara göre, Karadağ Vladikası "Barbarlarla savaşta (Türklerle) halkının moralini yüksek tutmak için bu barbarca geleneğin devamına izin vermektedir." Nitekim 1861-62'de gelişen olayları anlatırken de Karadağ tarafı kahramanlığın ve onurun temsilcileri, Osmanlılar ise haksız yere böylesi kahraman insanlara saldıran zalim bir güç olarak betimlenmiştir. Bakınız, Mackenzie-Irby, *a.g.e.*, Volume: II, s.201-202, 217, 237. Karadağlılar'ın kafa kesme geleneği Karadağla ilgili yazı yazan herkesin ilk dikkatini çeken noktaydı. Bakınız, Tophaneli Kamil Kapudan, *a.g.e.*, s.4.

⁴⁷⁶ B.O.A., *Sadâret-Mektûbî, Umum Vilâyât*, nr:453/6, Lef:4, 18 Receb 1277/30 Ocak 1861 tarihli Nikşik Kaza Meclisi Mazbatası.

⁴⁷⁷ B.O.A., *Sadâret-Mektûbî, Umum Vilâyât*, nr:453/6, Lef:3, 21 Receb 1277/2 Şubat 1861 tarihli konsoloslara yazılan tezkere sureti; Lef:2, 22 Receb 1277/3 Şubat 1861 tarihli Batı başkentlerine gönderilen telgraf sureti; Belge 4.

yerlerini değiştirmiş, bazı birlikleri ise Karadağ sınırı ve Hersek'te "*Nevâhi-i Âsiye*" bölgelerine yerleřtirmiřtir⁴⁷⁸.

III-Storina Harekâtı

Asilerin Storina saldırısı tamamen taktik bir harekettir. Zira Bosna'nın denizle tek bağlantısı Klek ve Storina Limanları olup, hâlihazırdaki isyana karşı merkezden yapılacak askeri sevkıyatın tek yolu bu limanlar olup, limanlar veya iç bölgelerle bağlantıları kontrolde tutulduğu takdirde Bosna'nın denizle tüm bağlantısı kesilecekti. Dolayısıyla bu harekât kesinlikle eşkıyanın kendi inisiyatifinde gerçekteştirilen bir harekât olmayıp, hiç şüphesiz Karadağ Ladikası ve onun yabancı danışmanların:n planlayıp uygulamaya koyduğu bir harekâttır.

Storina bölgesinin 600 eşkıya tarafından kontrol edilmesi üzerine Müşir İsmail Hakkı Paşa, 8 şubat 1861'de Hersek Kumandanı Derviş Paşa'ya bölgenin eşkıyadan temizlenmesi emrini vermiştir. İsmail Hakkı Paşa aynı gün bölgedeki bütün komutanlara bir genelge yollayarak, bütün birlikleri teyakkuza geçirmiş, saldırıya uğraması muhtemel bölgelere asker kaydırılması emri vermiştir. Hersek'teki kuvvetler kış sonrası başlaması öngörölen saldırılara karşı hazır hale getirilmiştir. Yol güvenliğini sağlamak için seyyar birlikler oluşturulmuş, askeri malzemenin düzenli sevkı için güvenli tedbirler alınmış, halkın ve askerin işe ve ikmalinin kesintisiz sağlanması amacıyla mali ve askeri tedbirler de uygulamaya konulmuřtur⁴⁷⁹.

Derviş Paşa, Storina harekâtı öncesinde 13 şubat'ta İsmail Paşa'ya gönderdiği raporunda, Storina saldırısının arkasında bölgedeki Avusturya memurlarının ve Karadağlılar'ın bulunduğunu açıkça yazmış, bu nedenle yapılacak harekâtın çok dikkatli planlanması gerektiğini vurgulamıştır. Bölgede çıkarılan, "*Eşkıya üzerine asker gidemez, gitse dahi Karadağlılar yardım eder*" dedikodusu ile eşkıya psikolojik bir üstönlük elde etmek isterken, bu dedikodu aynı zamanda Karadağ'ın isyana açık desteğinin kanıtıdır. Storina'yı eşkıyadan temizlemek amacıyla ilk harekât 23 şubat'ta Mirliya Mehmed Paşa komutasında başlatılmıştır. Ancak Paşa, eşkıya ile doğrudan çatışmaya girmeye cesaret edememiş, kasabaya 2 saat mesafeden geri dönmüştür. Harekâtın başarısızlığı eşkıyanın moralini yükseltmiş, kendilerine olan güveni artırmıştır. Bunun üzerine saldırıya geçen asiler 30 Arnavut askeri tarafından savunulan kasabayı düşürmek için harekete geçmiş, kalede kenti savunmakla görevli askerler son bir kez daha yardım talebinde bulunmuşlar, ancak Osmanlı komutanları arasındaki anlaşmazlık nedeniyle yardım gelmemesi üzerine, ellerindeki cephaneyi patlatmışlar, bölgede bulunan

⁴⁷⁸ B.O.A., *Sadâret-Mektûbî, Umum Vilâyet*, nr:453/6, Lef:1, 23 Receb 1277/4 şubat 1861 tarihli Rumeli Ordu-yı Hümayunu Müşiri İsmail Hakkı Paşa'nın tahrirati.

⁴⁷⁹ Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul, *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:37b-39b.

karantinahaneyi havaya uçurmuşlar, asillerle savaşa savaşa Avusturya tarafına geri çekilmeyi başarmışlar, böylece Storina gibi stratejik açıdan önemli bir kasaba asilerin kontrolüne geçmiştir⁴⁸⁰.

iv-Groboviç Saldırısı

Hersek'in güneyinde saha üstünlüğünü ele geçirmek ve bölgenin denizle bağlantısını kesmeye yönelik genel planın parçası olarak 9 Şubat 1861'de Foça Kazası'na tabi Groboviç Köyü'ne karşı da bir saldırı gerçekleşmiştir. Piva, Derbenak ve Çerkoviçe eşkıyalarından oluşan 2.000 kişilik bir gurup Kaptan Nuviç komutasında köye saldırmış, tamamı Müslümanlardan oluşan köyün camisi ile birlikte 34 ev yakılmış, 18 kişi ise şehit edilmiştir. Saldırı haberinin alınması üzerine 19 Şubat'ta hölgeyc asker sevk edilmiş, ancak yoğun yağış nedeniyle eşkıya ile temas sağlayamayan kuvvetler Gaçka'ya dönmek zorunda kalmıştır. Harekâtın başarısızlığı, mücadelenin resmi yazıcısı Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul'u çok kızdırmış, oldukça sert bir üslûpla İsmail Hakkı Paşa'nın mahareti ve vatan sevgisine bir şey diyemeyeceğini, ancak emrindeki komutanların yeteneksiz olduğunu, devletin bu gidişata mutlaka el koyması gerektiğini ifade etmiştir⁴⁸¹.

v-Kristaç Saldırısı

Kristaç, 1857 isyanı sırasında da pek çok saldırıya maruz kalmış önemli bir palangaydı. Palanga, Gaçka'dan Nikşik istikametine gidilirken, Duga Boğazı'nın girişinde bulunuyordu. Bu nedenle palangaya sahip olan kuvvetler Duga Boğazını kontrol edebiliyordu. Doğal olarak bu isyanda da asilerin önemli hedefleri arasındaydı. Bu yüzden Benan, Üskok, Piva ve Karadağlı eşkıyalardan oluşan bir gurup eşkıya 12 Şubat 1861'de Kristaç'a saldırmıştır. Saldırı üzerine palangayı savunan Yüzbaşı Nikşikli Murad Ağa Gaçka'dan yardım istemiştir. Derhal yardım yollanmış, ancak palangaya giden yolların eşkıya tarafından tutulması nedeniyle Kristaç'a 1 saat mesafede çatışma çıkmıştır. Çok iyi mevzilenen eşkıyalar, açıkta bulunan asker üzerine saldırmış, çıkan çatışma 2 saat sürmüştür. Çatışmada mevzi üstünlüğü asilerde bulunmasına rağmen herhangi bir başarı elde edememişler, 13 ölü ve 30 yaralı vererek geri çekilmişlerdir. Mücadelede 3 asker de hafif şekilde yaralanmıştır⁴⁸².

vi-Zupçe Harekâtı

Zupçe halkı Luka Vukaloviç komutasında isyana katılmışlar, Şuma ve Popova Nahiyeleri halkı da onlara destek vermiştir. Bu nedenle Derviş Paşa

⁴⁸⁰ Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul, *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:39b-42b, 44b-45b.

⁴⁸¹ Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul, *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:43a-44a.

⁴⁸² Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul, *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:43a.

komutasında 2 tabur piyade, 1 tabur şışhaneli, 1 bölük süvari ve 200 kadar da diğer sınıf askerlerden oluşan kuvvet 24 Şubat 1861'de Zupçe üzerine gönderilmiştir. Harekâtın başlamasıyla birlikte askerlere yönelik bir tenbihname yayınlanmıştır. Tenbihname şöyledir⁴⁸³:

"Ey Asker !

Cümlemin ma'lûmu olduğu üzere Hersek Sancağı'na tâbi Zupçe ve Kuruşeviça, Drahoviça ve Benan ve Derbenak Nâhiyeleri reâyâları bazı müfsîdlerin işsâdıyla dört sene oluyor ki suret-i isyanda bulunurlar. Lâkin Velinimetimiz Efendimiz Padişâhımız Hazretleri'nin merhamet-i şâhâneleri iktizâsınca tatlılık ile bunları dâire-i itâate almağa her ne kadar çalışmış isem de bir dürlü mümkün olamadığından İrâde-i Seniyye ve Devletlû Müşir Paşa hazretlerinin emirleri üzerine işte her taraftan mezkûr nâhiyelere asker sevk olunduğu gibi biz dahi kuvve-i mevcûdamız ile bi-nusret-illâh teâlâ Zupçe Nâhiyesi'ne gidüb tarafımızdan bunlara bir kere daha haber gönderilüb nasihat olunacaktır. Raiyeti kabul iderler ise kabâhen şayed tüfenk tutacak oldukları halde merdâne ve şeci'y'âne hareketle terbiye-i lâzimleri icrâ olunacaktır. Ancak inşâllah teâlâ bi'l-suhûle yahûd harben bu nâhiyelere girdiğimizde bunların mal ve ırzlarına ve kiliselerine ve hânelerine dokunmak askerlik şânına ve saffet-i insâniyete ber-vechle yakışmayacağından irâde-i hazret-i şâhâneye dahi mugâyir olur. Bunu şimdiden cümlenize beyan iderim. Eğer iş bu emrin hilâfında bulunanlar olur ise pek ayıb olur ve o makûleler haklarında pek şiddetli mücâzât olunacaktır. Heman göreyim sizi merdce ve insanca hareket eylesiniz. Rabbim cümlemizi rızâ-yı şâhânesinden ayırmayub mansûr ve muzaffer eyleye amin."

Yukarıdaki tenbihname oldukça önemlidir. Zira karşılarında burun kesen, alın derisi yüzen, yakan, yikan bir düşmana karşı Osmanlı kuvvetlerinin hareket tarzını açıklamaktadır. Tenbihnamede de görüleceği gibi, askeri bir narekâtta dahi sorunun barışçı yollarla çözülmesinden umut kesilmemiş, silahlı çözüm en son çare olarak düşürülmüştür. Özellikle masum insanlara yönelik saldırıların hoş karşılanmayacağına dair kesin bir vurgu yapılmıştır.

12 gün süren harekât neticesinde küçük çatışmalar meydana gelmiş, ancak gelen askerin çokluğu karşısında başarı sağlayamayacağını anlayan asiler dağlara çekilerek, askerin bölgeyi terk etmesini beklemişlerdir. Asiler bölgeden tamamen temizlenemediği için bu harekâttan bir sonuç elde edilememiştir⁴⁸⁴.

vii-Koryaniçe Harekâtı

Koryaniçe ve civarındaki eşkıyanın bölgede bulunan askerleri sürekli taciz etmeleri üzerine bölgedeki askerlerin üzerindeki baskıyı hafifletmek üzere bir

⁴⁸³ Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul, *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:46a.

⁴⁸⁴ Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul, *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:45b-46b; Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir* 21-39, s.3.

operasyon yapılmıştır. Operasyona Dersaadet Ordusu 6. Şişhane Taburu Binbaşı Hacı Ali Ağa komutasında, 4 bölük şişhane ve 400 muvazzaf asker katılmıştır. Harekât esnasında 600 asi ile karşılaşmıştır. Pusu kurarak askeri ilerleyişi engellemeye çalışan isyancıların taktikleri işe yaramamış; çıkan çatışmada 3 asker yaralanmış, isyancılar ise 6 ölü, 18 yaralı ve bir miktar koyunu çatışma alanında bırakarak kaçmışlardır. Ordu bu büyük çatışmadan iyi komuta sayesinde galibiyetle ayrılmıştır⁴⁸⁵.

viii-Piva Harekâtı

Piva ve civarında asilerin saldırılarını artırmaları üzerine 25 Şubat 1861'de Macar Mahmud Bey komutasında Piva bölgesini asilerden temizlemek amacıyla bir operasyon icra edilmiştir. Çevre emniyetini alarak Piva Nahiyesi'ne girilmiş, ancak Pivalılar'ın karşı koyması üzerine şiddetli bir çatışma yaşanmıştır. Çatışma 6 saat sürmüş ve sonunda asiler dağıtılmıştır. Mücadele sırasında 3 asi ölmüş; 1 asker şehit olmuş, 2 asker ise yaralanmıştır⁴⁸⁶.

ix-Korita Harekâtı

Bileke'ye 5 saat mesafede yer alan Korita ve civarında toplanan asilerin çevrede yaşayan halkın mal ve mülklerini yağmalamaya başlaması nedeniyle, bunlar üzerine bir askeri harekât gerçekleştirilmiştir. Operasyon 28 Şubat 1861'de, Hassa Ordusu erkânından Mirliha Mahmud Paşa komutasında başlamıştır. Harekâtın temel amacı asilerin üstlendiği Oble Köyü'nü ele geçirmek olduğundan, bu bölgede yürütülen en sert çatışmalar ilgili köy ve civarında yaşanmıştır. Çatışmada kahraman bir asker olan Yüzbaşı Murad Ağa şehit düşmüştür. Asilere destek veren Karadağlılar tuhaf savaş adetlerinden birini daha bu muharebe esnasında sergilemişlerdir. Onlar, kahraman bir askeri öldürdüklerinde, onun kalbini çıkarıp hamile bir kadına külbastı olarak yedirirlerse doğacak çocuğun da kahraman olacağına inandıklarından, o hengâmede Murad Ağa'nın kalbini çıkarmışlar ve beraberlerinde götürmüşlerdir. Bizzat çatışmaya tanık olan Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul bu olayı gözleriyle gördüğünü ifade etmektedir. 2 gün süren şiddetli çatışmada köy ele geçirilmiş, asilere ait çok sayıda mühimmat ve hayvan ele geçirilmiş, 4 asi öldürülmüş 7'si de yaralanmıştır. Asiler ciddi kayıplar vererek geri çekilmişlerdir⁴⁸⁷.

Özellikle Karadağlıların katıldığı çatışmalarda askeri birlikler çok zorlanmıştır. Karadağlıların askerler üzerinde gerçekleştirdikleri işkence ve zalimlikler, tüm askerde onlara karşı bir çekince ortaya çıkarmıştır. Askerler

⁴⁸⁵ Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul, *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:46b.

⁴⁸⁶ Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul, *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:47b; Resim:31.

⁴⁸⁷ Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul, *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:46b-47b.

çatışmalarda savaşmaktan çok, Karadağlılar'ın eline geçmeme korkusu ile hareket etmiş, onlar için bu tavrı korktukların şeyin fazlasıyla başlarına gelmesine neden olmuştur. Devletin resmi vakanüvisi Ahmed Lûtfî Efendi Karadağlı askerlerden "*Karadağ Asâkir-i Vahşiyyesi*" olarak bahseder. Çünkü Karadağlılar gelenek olarak benimsedikleri için ellerine geçirdikleri Müslüman askerlerin kulak, burun ve dudaklarını keserek veya alın derilerini yüzererek geri göndermişler, bu durum hem asker arasında hem de halk arasında nefret ve tepkiye yol açmıştır. Hatta bu yararlıların İstanbul'a getirilmeleri durumunda halkın moralini bozacakları endişeye sebep olmuştur. Bu nedenle yaralı askerler Kal'a-i Sultânîyye hastanelerinde tedavi edilip, doğrudan memleketlerine gönderilmişlerdir⁴⁸⁸.

x-I. Benan Harekâtı

Benan'da uzun süredir kaybolmuş olan devlet otoritesini yeniden tesis etmek amacıyla, 13 Mart 1861'de Hassa Ordusu erkânından Mirliva Mahmud Paşa komutasında bir operasyon başlatılmıştır. Operasyon; ağır kış şartları, eşkiya tazyiki, tedbirsizlik ve düşüncesizlik nedeniyle çadırlar gibi en basit lojistik malzemenin getirilmemesi yüzünden başarısız olmuştur. Harekâtın başarısız olması Müşir İsmail Hakkı Paşa'yı çok üzmüş ve Paşa kahrından felç geçirmiştir. Paşa'nın hastalanması ve kış şartlarının ağırlaşması ordunun hareket kabiliyetini azaltırken, bu durumdan istifade eden asiler psikolojik üstünlüğü ele geçirmişlerdir. Halkın orduya olan güveni azalmış, halk arasında "*15.000 kişilik ordu 500 kişilik eşkiya ile baş edemiyor*" tarzında bir düşünce ortaya çıkmıştır⁴⁸⁹.

x1-Nikşik Olayları

Asiler 6 Nisan 1861'de Nikşik'e büyük bir saldırı gerçekleştirmişlerdir. Ancak önceki saldırılar nedeniyle bölgeye ciddi miktarda asker yerleştirilmişti. Bu nedenle 3.000 kişiden oluşan asi gurubu doğrudan kente saldırmaya cesaret edememiş, Nikşik'in ikmal ve iâşesine engel olmak amacıyla Nikşikliler'e ait hayvanları gasp etmeye kalkışmışlardır. Kentte bulunan Binbaşı Yakup Bey derhal asilere müdahale etmiş, 5 saat süren çatışma sonucu asiler dağıtılmışlardır. Oldukça şiddetli geçen çatışmada askeri birliklere destek veren Nikşik halkından 6 kişi şehit düşmüş, 12 kişi yaralanmıştır. Asilerin verdiği zayıat ise tam olarak tespit edilememiştir.

9 Nisan'da Nikşik'ten, "*10 günlük iâşeleri kaldığına dair*" acil yardım çağrısı alınmıştır. Bunun üzerine kentin iâşe tedarikinde yardımcı olmaları amacıyla

⁴⁸⁸ B.O.A., *Sadâret-Mektûbî, Mühimme Kalemî*, nr:239/52, 16 Safer 1279/13 Ağustos 1862 tarihli tezkire; Ahmed Lûtfî Efendi, *Vak'a-nüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, Yayına Hazırlayan: M. Münir Aktepe, C. X, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988, s.60-61; Aynı yazar, *Ma'rûzât*, s.43-44; Tophaneli Kamil Kapudan, *a.g.e.*, s.45.

⁴⁸⁹ Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul, *Osmanlı-Karadağ Mühârebâtı Tarihçesi*, varak:49a-50a.

Kristaç Palangası'ndan 100 asker Nikşik'e gönderilmiştir. Askerlerin Duga Boğazı'na yaklaşması esnasında, asilerin açtığı ilk ateşte 46 asker şehit düşmüştür. Bu acı olay üzerine 11 Mayıs 1861'de büyük bir askeri operasyon başlatılmıştır. Nikşik üzerine yürüyecek kuvvetler önce Bileke'den Gaçka'ya gelmiş, 20 Mayıs'ta da Gaçka'dan Duga Boğazı'nın Gaçka tarafındaki girişi olan Kristaç Palangası'na⁴⁹⁰ gelmiştir. 21 Mayıs'ta Duga Boğazı'na girilmiş, herhangi bir çatışma olmaksızın boğaz içindeki toplanma merkezi Nozderc'ye ulaşılmıştır⁴⁹¹. Civar tepelerde bulunan 600'ü aşkın asi gelen kuvvetlerin kararlılığı ve çokluğu karşısında çatışmaya cesaret edemeyerek geri çekilmişler ve böylece herhangi bir çatışma olmadan Nikşik'e girilmiştir. Ardından Nikşik'e zahire ikmalî hız kazanmış ve 750 yük zahire kentteki yetkililere teslim edilmiştir. Ordu Nikşik operasyonunu 29 Mayıs'ta tamamlayarak Kristaç'a geri dönmüştür⁴⁹².

xii-Klobuk Çatışması

Klobuk Kalesi'nin ikmal ve iaşesini sağlamak üzere 11 Nisan 1861'de Dersaadet Ordusu 6. Şişhaneli taburu Binbaşı Hacı Ali Ağa komutasında bir kuvvet Klobuk'a gönderilmiştir. Fakat kabile Klobuk'a yaklaştığında, zahire ve mühimmatı ele geçirmek isteyen 600 asi daha önceden kurdukları pusulardan askerlere saldırmıştır. Çatışma başarılı geçmiş, asiler püskürtülmüş, erzak herhangi bir zayıat verilmeden Klobuk Kalesi'ne ulaştırılmıştır. Çatışmada 11 asi hayatını kaybetmiş, 3 asker ise yaralanmıştır⁴⁹³.

xiii-Platofça (Platovce) Çatışması

Platofça Kalesi'nde bulunan askeri birliğin suyunun tükenmesi üzerine, kale merkezine 20 dakika uzaklıkta bir mahalle su almaya 50-60 kişilik bir kuvvet gönderilmiştir. Kabile su kaynağına ulaşmadan, bölgede bulunan harabe köylere saklanmış 900 kişilik bir eşkıya gurubu birliğe saldırmış, çıkan şiddetli çatışmada 1 başçavuş, 1 sıra çavuşu, 1 onbaşı ve 13 nefer şehit olmuştur. Çatışmanın Platofça'da duyulması üzerine derhal bölgeye asker sevk edilmiş, askerlerin geldiğini duyan asiler kaçmışlardır⁴⁹⁴.

xiv-Ömer Lûtfî Paşa'nın Rumeli Ordu Komutanlığına Getirilmesi

Benan Harekâtı'nın başarısızlığı Müşir İsmail Hakkı Paşa'vı ziyadesiyle üzmüştü. Bu yüzden 13 Mart 1861 akşamı harekâtı yönetmek üzere geldiği Bileke'de üzüntüden felç geçirmişti. İlerleyen günlerde durumunun ağırlaşması

⁴⁹⁰ Gaçka-Kristaç arası 4 saatlik mesafedir.

⁴⁹¹ Kristaç-Nozderc arası 4 saatlik mesafedir.

⁴⁹² Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul, *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:51a-55a.

⁴⁹³ Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul, *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:51a.

⁴⁹⁴ Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul, *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:55b.

üzerine Mostar'a götürülmüştür. Ardından 23 Nisan'da tedavi amacıyla İstanbul'a gelmesi emredilmiş, emir üzerine harekâtın komutasını Derviş Paşa'ya bırakan Paşa Klek Limanı'nı üzerinden deniz yoluyla İstanbul'a dönmüştür. Aynı tarihte Ömer Lûtfî Paşa, Rumeli Ordu Komutanlığı, Rumeli Valiliği ve Bosna Teftiş Komisyonu Başkanlığına atanmıştır⁴⁹⁵.

Ömer Lûtfî Paşa'nın bu göreve getirilmesinde, 1849-51 Bosna İsyanı'nı bastırması⁴⁹⁶ ve o tarihte yine probleme yol açan Karadağ'ı dizce getirmesi etkili olmuştur. Paşa'nın Bosna'ya tayini, hem isyancılara bir mesaj hem de olayları ciddi olarak ele almanın zamanının geldiğinin işaretiydi. Hükümetin ciddiyeti ve Bosna'daki olaylara bir son vermek istediği 23 Nisan 1861 tarihli atama kararnamesinden anlaşılmaktadır. Zira hükümet, Paşa'dan İstanbul'daki işlerini bir an önce bitirip, birkaç gün içinde Bosna'ya hareket etmesini istemiştir⁴⁹⁷. Emir gereği Paşa 11 Mayıs'ta vapurla İstanbul'dan ayrılmış, 16 Mayıs'ta Hersek'e ulaşmış, 25 Mayıs'ta ise Saraybosna'ya varmıştır⁴⁹⁸. Paşa Saraybosna'da 3 gün dinlendikten sonra tekrar Hersek'e geçmiştir. 30 Mayıs'ta Mostar'a ulaşan Ömer Lûtfî Paşa'nın ilk emri, "*Nikşik'in muhasaradan kurtarılması ve Duga Boğazı'nın eşkiya'dan temizlenmesi*" olmuştur⁴⁹⁹. Ardından, İstanbul'da kendisine verilen ve konsoloslar tarafından da onaylanan bir ilannamcyi yayınlatarak⁵⁰⁰, "*asilerin*

⁴⁹⁵ B.O.A., *Sadâret-Mektûbî, Mühimme Kalemî*, nr:215/96, 12 Şevval 1277/23 Nisan 1861 tarihli İsmail Paşa'ya gönderilen tezkire; Belge 5; Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul, *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:49a-49b, 50b-51a; Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, s.25, 45. Atama, Ahmed Lûtfî'nin cleştirisine neden olmuştur. Ahmed Lûtfî atamayı, "*Devlet-i Aliyye'nin tutar eli olan Rumeli iklim-i cesîminde vâkî üç me'mûriyyet-i mu'tenâ-bahânın evlâd-ı valândan olmayan bir me'mûrda birleştirlmesi acaba kaht-ı ricâlden veyâhûd ricâl-i mevcûdenin, İstanbul'un havâsından ayrılmalardan mıdır bilemem.*" sözleriyle kınar. Bakınız, *Vak'a-nüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, C. IX, s.170.

⁴⁹⁶ Ömer Lûtfî Paşa'nın o tarihteki Bosna ve Karadağ politikası 1850'den günümüze daima tartışma ve cleştiri konusu olmuştur. Bakınız, Kolaşinli, *a.g.m.*, s.99; Murphy, *a.g.e.*, s.307.

⁴⁹⁷ B.O.A., *Sadâret-Mektûbî, Nezâret ve Devâir Kalemî*, nr:349/30, 12 Sevvâl 1277/23 Nisan 1861 tarihli Seraskerliğe yazılan Sadrazamlık buyrulduzu.

⁴⁹⁸ Ali Suavi, *A Propos de L'herzégovine. Monténégro*, Paris: Imprimerie Victor Goupy, 1876, s. 30.

⁴⁹⁹ B.O.A., *Sadâret-Mektûbî, Umum Vilâyât*, nr:478/12, 7 Zilhicce 1277/15 Haziran 1861 tarihli Ömer Lûtfî Paşa tarafından Sadarete gönderilen arz tezkiresi; Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul, *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:57a-57b.

⁵⁰⁰ İstanbul'un Paris Barış Antlaşması sonrasında oluşan hassas dengelere çok dikkat ettiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle Ömer Lûtfî Paşa'ya verilecek buyrulduğun içeriği hakkında Avusturya, Fransa, İngiltere, Prusya ve Rusya'ya bilgi verilmiştir. Aslında Osmanlı Hariciyesi'nin bu tavrını, Paris Barış Antlaşması'nda verilen tavizlerin bir sonucu olarak değerlendirmek mümkündür. Zira antlaşmanın 7. maddesi gereğince, "*Osmanlı Devleti Avrupa hukukundan hissedar olduğunu*" ilan ediyor, 9. maddesi gereğince ise, "*Hristiyan halk hakkında iyi niyetini*" garanti ediyordu. Bakınız, *Muâhedât Mecmûası*, C. IV, s.248-249; Erim, *a.g.e.*, s.345-346. Yayımlanan belgelerde de sürekli bu konunun altının çizilmesi

isyandan vazgeçtikleri takdirde affedileceklerini” açıklamıştır. İlanname aşağıdaki gibidir⁵⁰¹:

“Metbû’-ı eḫamım velinimetimiz zât-ı şevketsemât cenâb-ı mülûkâne Rûmili Ordû-yı Hümâyûnları müşirliḡıyla ihtiyaçlarınızı teftiş ve makârat-ı hak vukubulacak şikâyetinizi tesviye ve ihkak için buraya irsâl kılınan komisyon-ı mahsûs riyâset-i memûrîn-i celilesine lûtfen ve tenezzûlen uhde-i mücazeme tevcih ve takviyet buyurmuş olduklarından taraf-ı eşref-i şâhânelerinden haliye-i celile-i mülûkâneleri iktizâ-yı âlisinden olan merhamet ve şefkat ile hakkınızda muâmele itmek evâmîr-i kat’iyyesini hamil olduğum halde buraya geldim. Cadde-i sadâkat ve levâzım-ı tâbiyetin reh-rev-i semt-i muhâlifiyyet olmanız dört seneden berü mihan ve meşakkate giriftâr olmaklığınızı müciḡ olmasıyla huzur ve asayişinizi ihlâlde menâfi’ olan bir takım eşhâsın sizi ihlâl ile sevk ittikleri mes’ek bi’l-ahare hakkınızda bir takım mesâib ve beliye-i nâ-ma’düdeyi davet ile taraf-ı bâhirü’l-adl ve’l-şeref cenâb-ı mülûkâneden mahzar olmuş olduğunuz merhamet ve şefkat-ı seniyyeden mehcûriyyetinizi müntehî ve müntic olacağı bedîhî olub bunun için teb’a-i sadıka ve müstahak atfet-i seniyye olduğumuzu velinimetimiz zât-ı merâhim-i semât cenâb-ı mülûkâneyi isbât itmek şimdi elinizdedir. Binaenaleyh kemâl-i itminân ve itimâd ile yanına geliniz size cânib-i ma’âdelet câlib-i hazret-i şâhâneden vergi bakayanızın afvıyla beraber hakkınızda külliyan afv-i âlî icrâ buyurulduğu beşâret-i celilesini getirdim ve bunu tâmmnâme-i mülûkânelerine ilân iderim ve mevâd-ı atıyyeyi yani evvelâ her bir karyenin ehemmiyet ve cesâmetine göre bir veyahûd iki muhtar için icrâsına me’zûn olduğu intihâbı tasdik itmek ve sâniyen her bir nâhiye ahalisinden olmak üzre mutemed iki kimseyi kocabaş ta’yîn itmek ve salisen Saltanat-ı Seniyyenin kaffe-i teba’-i Hristiyanıyesi misülli kilise inşası ve çan isti’mâli selâhiyetiyle icrâyı mezheb ve ayinde kemâl-i serbesti virmek ve râbian zabtiyelere hanenizde oturmağa müsaade itmeyüb bunları kabul için her karyede ta’yîn kılınacak mahallere indirmek hâmisen eşhâb-ı arâzi ile çiftçiler beyrinde olan münâsebât ve muâmelâtın tanzim ve tesviyesine dair olub Bosna eşhâb-ı arâzi ve çiftçileri tarafından gönderilen vekiller ittifâkıyla Dersaadet’de karârgâr olan nizâmnâmeyi derhâl mevki’-i icrâyâ konmak ve sâdisen hane başına ihsân idecek vergi hissesinin muhtar ve kocabaşlarınız marifetiyle tevzi’ ve tahsîl olub hükûmete itâ ve teslim olunmasına müsaade itmek ve sâbian badezin memleketinizden veyahûd lisanınızı bilir ve söyler piskoposlar gönderilmesini

boşuna değildir. Ancak sözüne sadık kalmaya çalışan devletin yumuşak tavrı asileri cesaretlendirmenin dışında bir işe yaramamıştır. B.O.A., *İ.MMS.*, nr:947, Lef:1; Belge 7; Ali Suavi, a.g.e., s.30-31.

⁵⁰¹ B.O.A., *İ.MMS.*, nr:947, Lef:2; Belge 8-9; *Sadâret-Mektûbî, Umum Vilâyât*, nr:478/12; Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul, *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:58b-59a; Arbuthnot, a.g.e., s.135-137.

patrikhâneye tevcih eylemek ve semânen arâzi istihsâl eylemenizi 'eshîl eylemek husûsâtını dahi size vaad iderim.

İşte îfâdât-ı meşrûha ma'lûmunuz olacağı üzre metbû'-ı eḫhamımız zât-ı şevketsemât cenâb-ı Padişâhî yalnız harekât-ı sabıkanızı nesî ve ferâmûş buyurmuş değil belki asâyîş ve saâdet istikbâliyenizi te'min için mutaḫ olabileceğiniz mevaddı dahi size kemâl-i merhamette ve fütüvvette bî-dirîḡ buyurduklarından hemân fırsatı ganimet bilerek hakkınızda meferretten başka bir şeye müntic olamayacak bir hale devamdan ferâgat idiniz. Bu def'a dahi size verdiğim iş bu nesâyih-i hayırhavahaneyi imtisâle müsâraat iderek kendünüze dâḡı ve bâḡı muâmelesini itmek zahmet-i azîme ve mechuriyet mükedderesinden Devlet-i Alîyyeyi ve iş bu muâmelenin nâtâyîc-i per-mesâibinden kendünüzü esirgeyiniz”.

İlannamede de görüleceği gibi devlet, sözde Hristiyanların isyana neden olarak öne sürdükleri ve düzeltilmesini istedikleri her şeyi kabul etmiştir. Fakat 1850'lerden sonra dini veya mali gerekçeler bağımsızlık arzusunu perdeleyen birer gerekçe olarak kullanıldığından, bu af buyruldu da bir işe yaramamıştır. Tam tersine “nasıl olsa isyan yoluyla devletten her istediğimiz alıyoruz” mantığıyla isyan yayılarak devam etmiştir. Ne asiler ne de onlara destek veren Hristiyan halk bu buyrulduyu hiç dikkate almamıştır. Ömer Lûtfi Paşa da Karadağ nedeniyle halkın bu buyrulduyu dikkate almayacağı kanaatindedir. Ona göre, Karadağ yardımına güvenen asiler her durumda isyana devam edeceklerdir⁵⁰².

Her ne kadar asiler üzerinde etkili olmasa da yukarıda tam metni yer alan bu belge, Bosna Hersek'te Hristiyan haklarının genişletilmesi ve teminat altına alınması bakımından devrim niteliğindedir. Buyruldu ile Bosna Hersek'teki Hristiyanlar çok önemli kazanımlar elde etmişlerdir. Buyruldu ile Hristiyan halkın elde ettiği kazanımlar şunlardır⁵⁰³;

1-Kendi muhtar ve kocabaşlarını seçme hakkı

2-Kilise inşa etme, çan çalma ve ayin yapma serbestisi

3-Zaptiyelerin halkın evinde oturmasının yasaklanması

4-Toprak nizamnamesinin uygulamaya konularak, çiftçi-bey ilişkilerinin resmi kayıt altına alınması zorunluluğu

5-Vergilerin muhtar ve kocabaşları aracılığıyla hanelere taksim edilerek toplanması ve hükümete teslim edilmesi

6-Bölgeye yerel dilleri bilen din adamları atanmasına dikkat edileceği

7-Reayaya toprak sahibi olma hakkı, verilmiştir.

⁵⁰² B.O.A., *Sadâret-Mektûbî, Umum Vilâyât*, nr:478/12; *Sadâret-Mektûbî, Nezâret ve Devâir Kalemî*, nr:359/86, Lef:3, 15 Zilhicce 1277/24 Haziran 1861 tarihli Ömer Lûtfi Paşa'nın tahrirâtı; Arbuthnot, a.g.e., s.137.

⁵⁰³ B.O.A., *İ.MMS*, nr:947, 18 Şevval 1277/29 Nisan 1861 tarihli arz tezkiresi; 19 Şevval 1277/30 Nisan 1861 tarihli irade; Arbuthnot, a.g.e., s.136.

Ömer Lûtfî Paşa'nın diplomasi atağı sadece yukarıdaki af buyrulduzu ile sınırlı değildir. Paşa'ya göre isyanın ardındaki asıl güç Karadağ olduğu için öncelikle Karadağ meselesi halledilmeydi. O da bunu yaptı ve yanına Avrupalı Konsolosları alan Ömer Lûtfî Paşa İşkodra Gölü kenarında Karadağ Ladikası Nikola ile görüştü. Ondan asilerc destek vermemesini istedi ve ona niyetinin ne olduğunu sordu. Nikola 1878'e kadar onan siyasi hedefleri olacak isteklerini bir bir açıkladı. Nikola, Paşa'dan Kuzeybatı ve Batı Hersek'ten toprak, denize ulaşmak için bir liman istedi. Tabi bu isteklerin Ömer Lûtfî Paşa tarafından kabul edilmesi imkânsızdı. Ancak yanında bulunan konsoloslar, özellikle Fransa konsolosu ladikanın taleplerinin yerine getirebilir olduğu, bunun Sultan'ın yüceliği olacağını ifade ederek Nikola'ya destek verdi. Ömer Lûtfî Paşa'nın tek seçeneğin Karadağ'a bir sefer yapmak olduğunu belirtmesine ise sert tepki gösterdi. Böylece toplantıdan bir sonuç alınamadı. Fakat Nikola'nın niyeti, isyandaki rolü Avrupalı elçilerin gözleri önünde açıkça çıkarıldı⁵⁰⁴.

xv-İstoliçe Köyü Saldırısı

Gaçka Kazası'na bağlı İstoliçe Köyü'nde bulunan 10 Müslüman hanesine, 13 Haziran 1861'de 100 kadar Karadağlı eşkıya saldırmıştır. Köylülerin cesurca karşı koymaları ve göğüs göğüse gerçekleşen çarpışma sonucu asiler istediklerini alamamışlar, askerlerin vaktinde yetişmesi üzerine 20 yaralı vererek kaçmak zorunda kalmışlardır. Köylülerin kadın erkek kendilerini savunmaları komuta heyeti arasında takdir toplamış ve köylüler taltif edilmişlerdir⁵⁰⁵.

xvi-II. Platofça Saldırısı

II. Platofça saldırısı, Osmanlı askerlerinin tedbirsizliğinin ve istihbarat eksikliğinin en güzel örneğini sergiler. Ordugâha su ikmali yapmak üzere, 8 bölük (260 nefer) asker ve 130 Arnavut'tan oluşan birlik, 26 Haziran günü daha önce saldırıya uğradıkları kaynağa su almaya giderken, aynı yerde ikinci kez saldırıya uğramışlardır. 2.000 asinin ordugâhın yanına kadar geldiği ve puslu kurduğunu haberini alamayan askerler, bu hatalarının bedelini canlarıyla ödemişlerdir. Çapraz ateş arasında kalan askerlerden 57'si şehit olmuş, 8'i yaralanmıştır. Platofça'da su ikmali yüzünden yaşanan sıkıntılar ve çevrenin bir türlü emniyetle alınamaması nedeniyle, Ömer Lûtfî Paşa kaleyi yıktırmış ve mevcut askerleri Bileke'ye sevkettirmiştir⁵⁰⁶.

⁵⁰⁴ Arbuthnot, *a.g.e.*, s.138-140.

⁵⁰⁵ Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul, *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:57b-58a.

⁵⁰⁶ Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul, *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:60a-61a.

xvii-Sırp-Karadağ İttifakı

Hersek'teki kargaşadan istifade etmek için azami gayret sarfeden Sırp Knezi Mihal⁵⁰⁷ Ağustos 1861'de bağımsızlık isteğini açıkça dile getirmeye başlamıştır. O bu amaçla bölgedeki asileri kendisiyle işbirliği yapmaya davet etmiştir. Mihal'in daveti asi cephesinde yankı bulmuş ve iki taraf gelecekteki stratejilerini tespit maksadıyla bir araya gelmiştir. Karadağ ve Nevâhî-i Âsiyeli bir gurupla görüşen knez, asilere “*yapacakları her hareketi destekleyeceğini*” ifade etmiştir⁵⁰⁸. Görüşmeler sonunda ortaya çıkan eylem planı aşağıdaki gibi şekillenmiştir⁵⁰⁹:

1-Sırbistan'da hemen 60.000 askerin yazımına başlanması⁵¹⁰

2-Kasım'da toplanması mutat olan verginin tahsiline başlanması

3-Sokol ve Üziçe Kaleleri arasındaki Valpova'ya peyderpey cephane nakledilmesi

4- Ömer Lûtfi Paşa Karadağ'a saldırırsa Sırp birliklerini Yenipazar üzerinden Seniçe'ye, Bosna'ya ve Şehirköy'e saldırtarak, Osmanlı Devleti'nin kuvvetlerini bölmek

5-Hırşova'dan Bosna sınırına 30.000 asker sevk etmek

Sırlar ittifaka güç katmak için Karlofça'da Macarlarla da görüşmüşlerdir. Fakat bu teşebbüsten bir sonuç çıkmamıştır. Sırlar'ı perde arakasından böyle davranmaya iten gücün Fransa ve Avusturya olduğu anlaşılmaktadır. Fransızlar, Obrenoviç ailesine akıl hocalığı yapmakta ve onların bağımsızlık arzularını desteklemektedirler. Avusturyalılar ise sözde Sırp bağımsızlığına karşı görünmelerine rağmen onlara her türlü savaş malzemesini satarak dolaylı yoldan Sırlar'ın güçlenmesine destek olmaktadır⁵¹¹.

⁵⁰⁷ Resim 23.

⁵⁰⁸ İttifak tesisinde Sırp Milli kimliğinin kurucularından ünlü şair Vuk Stefanović Karadžić'in (1787–1864) büyük rolü olmuştur. Karadžić bizzat Çetine'ye gitmiş ve ittifakın gerçekleşmesi için zemin hazırlamıştır. Bakınız, Leslie Benson, *Yugoslavia: A Concise History*, New York: Palgrave Macmillan, 2004, s.4; Castellan, *a.g.e.*, s.320.

⁵⁰⁹ B.O.A., *Sadâret-Mektûbî, Umum Vilâyât*, nr:495/24, 21 Safer 1278/28 Ağustos 1861 tarihli Belgrat Muhafızı Mehmed Hurşid Paşa tarafından Sadarete gönderilen tahrirat; nr:505/7, Lef:1, 5 Rebiülevvel 1278/10 Eylül 1861 tarihli Belgrat Muhafızı Mehmed Hurşid Paşa tarafından Sadarete gönderilen tahrirat; Lef:2, 4 Rebiülevvel 1278/9 Eylül 1861 tarihli casus raporu.

⁵¹⁰ Burada bahsedilen Sırlar'ın meşhur “*Halk Ordusu Kanunu*” dur. Ayrıntılı bilgi için bakınız, Hamzaoglu, *a.g.e.*, s.357-358; Glenny, *a.g.e.*, s.119.

⁵¹¹ B.O.A., *Sadâret-Mektûbî, Umum Vilâyât*, nr:495/24.

Sırplar bu çalışmaların yanında doğrudan Hersek'teki isyana müdahil olmaktan da çekinmemişlerdir. Yapılan gizli tahkikatlarda Sırplar'ın yaptığı hazırlıklar şu şekilde rapor edilmiştir⁵¹².

1-Bosna hududunda bulunan Çacka Kazası Raşka Köyü'nde çeteler toplanarak Bosna'ya geçmek için hazırlanmaktadırlar. Çeteler Sırp memurlar tarafından organize edilmektedir.

2-Belgrat'ta bulunan firari ve kanun kaçaklarından bir birlik oluşturularak, Bosna'ya sevk edilmek üzere hazırlanmaktadır.

3-Uziçe'den Karadağ'a silah nakli hazırlıkları yapılmaktadır. Silahların içinde birkaç adet dağ topu da bulunmaktadır.

4-Belgrat'ta yayınlanan gazeteler, Bosna ve Bulgaristan reayasını kışkırtmak için yoğun bir yayın faaliyetine girişmişlerdir.

5- Drina Nehri kenarındaki çeteler Srebrenika Kazası'na geçmek için hazırlıklarını tamamlamışlardır.

Sırplar'ın faaliyetleri Osmanlı tarafında endişeye yol açmış ve knezin her hareketi yakından takip edilmiştir. Fakat Paris Barış Antlaşması ve mali yoksunluklar nedeniyle Sırp knezinin faaliyetlerine engel olamayan Osmanlı Devleti, 1867'ye kadar sürecek Türkler'in Sırbistan'dan arındırılması planına çaresiz boyun eğmiştir.

xviii-II. Benan Harekâtı

Derviş Paşa, 6 tabur nizâmiye ve 500 muvazzaf askeriyle 5 Eylül 1861 tarihinde Benan bölgesini kontrole yönelik bir operasyon başlatmıştır. Daha önce başarısız olunarak, önceki Rumeli Ordu Komutanı İsmail Hakkı Paşa'nın felç geçirip ölmesine neden olan Benan Harekâtı'nın ikincisi askeri olduğu kadar psikolojik bir değer de taşımaktadır. Evvela Bileke karşısında yer alan Platofça Köyü ve sahrasına gidilerek orası asilerden temizlenmiştir. Daha sonra asilerin ana merkezlerinden Petroviç Köyü'ne girilmiş ve köyde isyancılara ait tesisler ve barınaklar yıkılmıştır. Petroviç'in ardından Grançarova Köyü'ne yönelinmiş, orası da asilerden arındırılmıştır. Ordu, Grançarova'da iken Klobuk Kaleşi'nden zahire talep edilmesi üzerine, kalenin ihtiyacı olan zahire onlara ulaştırılmıştır. Ardından ilerleyişe devam edilmiş, Koryaniçe Boğazı'ndan geçilerek Köprü Köyü üzerinde Zupçe Ovası'na inilmiştir. Bölgede genel asayiş sağlandıktan sonra tekrar Bileke'ye geri dönmüştür. Zupçe'de asilere ait küçük ve büyük baş hayvanlara el konulmuş, ev ve barınaklar yıkılmıştır⁵¹³.

⁵¹² B.O.A., *Sadâret-Mektûbî, Umum Vilâyât*, nr:505/7, Lef:2, 4 Rebiülevvel 1278/9 Eylül 1861 tarihli jurn.al.

⁵¹³ Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul, *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:62b-63a.

Alan hâkimiyetine yönelik bu operasyon sonlanmasıyla birlikte ordunun bölgeden çekilmesini fırsat bilen bazı Karadağlılar Benan'a gelerek Benan harekâtının olumlu sonuçlarını tersine çevirmek için propaganda yapmışlardır. Bu kişiler, "*Asker Benan Nahiyesi'ne giremezdi. Lâkin Karadağlı bulunmadığından bir taraftan girip istediği gibi öte taraftan çıktılar. İşte şimdi Benan'da açılan Karadağlı bayrağı karşısına gelecek var ise gelsin de görsün*" sözleriyle halkı kışkırtmaya ve yandaş toplamaya çalışmışlardır. Benan konusunda hassas olan askeri yetkililer, 13 Eylül 1861'de bu kişileri bulmaya yönelik derhal yeni bir operasyon başlatmışlardır. Operasyona Bileke'de bulunan 5 tabur nizamiye ve 1.000 muvazzaf askeri katılmıştır. Ancak, operasyon sırasında herhangi bir Karadağlı guruba rastlanılmadığından, aynı gün Bileke'ye geri dönmüştür⁵¹⁴.

xix-Nikşik Harekâtı

Ömer Lûtfi Paşa'nın kesin biçimde halledilmesini istediği konuların başında Nikşik vardı. Paşa, bölgenin kilidinin Nikşik olduğunu düşünüyor ve bu yüzden Nikşik'e özel önem veriyordu. Nikşik'in Karadağ baskısına dayanması için mutlaka ihtiyaçlarının giderilmesi, özellikle zahire eksikliğinin tamamlanması gerekiyordu. Bu nedenle 28 Eylül 1861'de Nikşik'e 500 attan oluşan bir zahire kervanı gönderilmiştir. 8 tabur nizamiye askeri ve bir miktar muvazzaf asker de Hassa Ordusu Feriki Osman Paşa komutasında zahireyi korumak üzere görevlendirilmiştir. Zahirenin nakli sırasında herhangi bir problem yaşanmamıştır. Ancak, dönüş esnasında gece karanlığında Duga Boğazı geçilmeye kalkışılınca, Gorna Pole mevkiinde Karadağlı asilerden oluşan bir gurupla askerler arasında çatışma çıkmış, yağmurun da bastırması ile asker dağılmış ve çatışmalar esnasında bir top düşman eline geçmiştir. Karadağlılar, ele geçirdikleri topu propaganda malzemesi olarak kullanmışlar, "*50 Karadağlı 3-4.000 Müslüman'dan top aldık*" diyerek yandaşlarına moral vermişlerdir⁵¹⁵. Karadağlılar için Osmanlı ordusundan top ele geçirmek çok önemliydi. Onlar için topun askeri öneminden ziyade psikolojik önemi vardı. Bu yüzden Türklerden ele geçirdikleri topları Çetine'ye götürüyor ve orada sergiliyorlardı. Topların kasabaya girişinde törenler yapılıyor, tüm kasabada bir bayrama havası yaşıyordu. Bu işi gerçekleştirenler ise birer kahraman edasıyla resmi geçit yapıyorlardı⁵¹⁶.

Nikşik'e ikinci zahire kafiləsi ilk harekâta yaşanan aksaklıklar nedeniyle, bizzat Bosna Komutanı Derviş Paşa komutasında gönderilmiştir. Operasyona 8 tabur

⁵¹⁴ Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul, *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:63a.

⁵¹⁵ Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul, *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:63b-64b.

⁵¹⁶ Örnek olması açısından 1858 Grahova Savaşı'nda Türkler'den ele geçirilen bir topun Çetine'ye getirilmesi sırasında sevinç gösterileri için bakınız, Mackenzie- Irby, *a.g.e.*, Volume:II, s.208; Resim:39.

nizamiye ve bir miktar Arnavut askeri katılmıştır. Zahirenin Duga Boğazı'ndan geçişi esnasında yine bir sorun yaşanmamış, fakat dönüşte 4.000 kişilik bir Karadağlı gurubunun boğazı tuttuğu görülmüştür. Gayet iyi hazırlanan bir plan sonucu asiler üzerine gidilmiş ve asiler asker karşısında dayanamamış, oldukça fazla zayıat vererek geri çekilmişlerdir⁵¹⁷. Bu harekât iyi sevk ve idare edildiği takdirde Osmanlı kuvvetlerinin neredeyse hiç zayıat vermeden, en zor coğrafyada dahi nasıl savaştığının en güzel kanıtıdır. Ancak, bu tür operasyonlar maalesef birkaç harekâtle sınırlı kalmış, yüzlerce asker sırf tedbirsizlik ve anlaşılabilir biçimde aymazlık nedeniyle aynı coğrafyada, aynı hataların onlarca kez tekrarlanması yüzünden hayatını kaybetmiştir.

xx-II- Piva Harekâtı

14 Ekim'de Piva üzerinc büyük bir harekât başlatılmıştır. Harekâta 15 tabur nizamiye askeri ve 600 Arnavut ve Boşnak askeri katılmıştır. İlk gün Ravna sahrasına kadar problemsiz ilerlenmiştir. O gece Ravna'da konaklayan ordu, ertesi gün de herhangi bir sorunla karşılaşmadan ertesi gün Goransko mevkiine ulaşmıştır. Fakat bu harekâta da tedbirsizlik zayıat verilmesine neden olacaktır. Askerlerin çadırları alınmadan yola çıkmış, kışın yaklaşması nedeniyle Goransko mevkiinde askere barınak yapma ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Asker savaşmayı bırakmış, Goransko'da barınak ve inşa etmekle uğraşmıştır. Kayıplar da bu esnada ortaya çıkmıştır. Bölgede kereste olmadığından, çevreden kereste tedariki yapılırken, külliyetli miktarda Karadağ eşkiyasının saldırısına uğranılmıştır. Askerin bir kısmı Goransko'daki mevzileri tutmaya çalışmış, kereste aramaya gidenler ise kendilerinden sayıca üstün asilere karşı koymaya çalışmıştır. Ancak çevreden destek kuvvetleri gelen Karadağ kuvvetleri karşısında sert çatışmalar yaşanmış ve Dersaadet 1. Şişhaneli Taburu Binbaşısı Mehmed Efendi, aynı taburun 5. bölük yüzbaşısı Hasan Ağa ve çok sayıda erin şehit olması ile Şişhane taburu bozulmuş, asiler Goransko mevzilerine kadar sokulmuşlardır. Ancak göğüs göğüse gerçekleşen mücadele sonucu asilerin direnci kırılmış ve ordu Goransko istihkâmlarını korumayı başarmıştır⁵¹⁸.

xxi-Zaberice Saldırısı

Ordu Goransko mevkiinde iken, Karadağlı asiler Zaberice Köyü'nde bulunan birliklere bir gece baskını düzenlemişlerdir. Asiler önce ordu ile köy arasında bulunan vadi ve boğazı tutmuşlar, ardından tüm güçleriyle köye saldırmışlardır. Köy ve çevresi asiler tarafından ele geçirilmiş olduğundan, Goransko'daki kuvvetler köyde bulunan birliklerin yardımına gidememiş, sadece

⁵¹⁷ Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul, *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:64b-65b.

⁵¹⁸ Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul, *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:65b-66b.

çatışmayı uzaktan seyretmekle yetinmişlerdir. Çatışma şiddetli bir şekilde sabah 5'e kadar sürmüş, asiler tüm çabalarına rağmen köye sokulmamışlardır. Çatışma esnasında Gaçka'dan bölgeye cephaneye getiren Rumeli Ordusu 3. Alay 1. Tabur askerlerini gören asiler yardım geldiğini sanarak kaçmışlardır. Fakat asiler kaçana kadar geçen sürede meydana gelen çatışmada 56 şehit verilmiştir. Asiler ise 100'den fazla kayıp vermişlerdir⁵¹⁹.

Saldırının ardından Goransko istihkâmlarının kuvvetlendirilmesiyle uğraşan Ömer Lûtfi Paşa, oradaki işlerinin bittiğine karar vermiş ve Goransko'dan Gaçka'ya gitmek üzere bölgede yeterli kuvveti bırakarak 24 Ekim'de harekete geçmiştir. Aynı gün Zaberice'ye gelinmiş, fakat çevrede bulunan boğazın 6-7.000 kişilik Karadağ eşkiyası tarafından tutulduğu için gece Goransko'da geçirilmiştir. O gece başlayan yağmur ve sis ileri harekâta mani olmuş, yine çadır getirilmediğinden asker soğuk ve yağış yüzünden perişan olmuştur. Ancak askerin Goransko'da yağmur altında açıkta kalması ileri harekâtın beraberinde getireceği sakıncadan daha tehlikeli olacağı düşünülerek 25 Ekim günü yola devam edilmiş ve aynı günün akşamı Gaçka'ya ulaşılmıştır⁵²⁰.

Ömer Lûtfi Paşa Gaçka'da iken Mostar'a dönmesi gerekmiştir. Paşa, 31 Ekim 1861'de bir buyruldu yayımlanarak "*gidişinin meçhul olduğunu*," belirtmiş ve bu zorunluluk nedeniyle ordunun komutasını Derviş Paşa'ya bıraktığını belirtmiştir. 1 Kasım'da Derviş Paşa'ya son emirlerini veren Ömer Lûtfi Paşa bölgeden ayrılmıştır⁵²¹. Ancak, Ahmed Cevdet Paşa konuyu bu açıdan değerlendirmemiş, Paşa'nın Mostar'a gitmesini İsmail Hakkı Paşa'nın bitiremediği işi devralmanın sıkıntısına ve Derviş Paşa'yı sevmemesine bağlar. Ona göre Paşa mücadeleyi Derviş Paşa'nın sırtına yüklemiştir. Ahmed Cevdet gelişmeleri, "*Bu cihetle anı fevka'l-âde taltif ve Piva'da terk ile kendisi temâruz ederek Mostar'a gelip oturmuş ve yan gelip râhata varmıştır*"⁵²² cümleleriyle eleştirir.

xxii-Şuma Harekâtı

Karadağlılar'ın kıskırtmasıyla Şuma halkının da isyana katılması üzerine, Mirlivâ Mehmed Paşa komutasında bir kuvvet Gaçka'dan bölgeye sevk edilmiştir. Asilerin üs olarak Şuma Manastırını kullandıkları tespit edildiğinden, evvela manastır ve çevresi isyancılar tarafından temizlenmiştir. Her zaman olduğu gibi 1861 isyanı sırasında da din adamları açıkça isyana destek vermişler, dini mekânlar asiler için

⁵¹⁹ Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul, *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:66b-67a.

⁵²⁰ Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul, *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:67a-67b.

⁵²¹ Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul, *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:68a-69a.

⁵²² Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir 13-20*, s.129.

birer sığınak ve lojistik destek merkezlerine dönüşmüştür. İsyanı katılan her yöredeki manastır ve kiliseler asiler için birer sığınak haline gelmişti. Ele geçirilen manastır, bölge halkının bir daha isyan etmeyeceklerine dair verdiği senetler üzerine iade edilmiştir⁵²³.

xxiii- Karadağ Notası

Karadağ'ın doğrudan doğruya Osmanlı ordularıyla yeniden savaşa girmesi Osmanlı yetkililerini tedbir almaya itmiştir. Bu maksatla Ömer Lütfi Paşa tarafından 12 Kasım 1861'de Karadağ'a bir nota verilmiştir⁵²⁴. Nota bizzat Paşa'nın erkânından Kolağası Hafız Ahmed Efendi aracılığıyla Çetine'ye götürülüp Ladika Nikola'ya iletilmiştir. Nota ile Karadağ'ın asilere verdiği desteği derhal kesmesi ve kuvvetlerini Karadağ'a çekmesi istenmiştir. Fakat Nikola bu istekleri reddetmiş, imalı bir biçimde Hafız Ahmed Efendi'ye kabızlı mercanlı uzun bir bıçak hediye etmiştir. Osmanlı yetkilileri bu hareketi Nikola'nın savaş ilanı olarak değerlendirmişlerdir⁵²⁵.

xxiv-Zaberice Galibiyeti

Ordunun Piva bölgesinde, Zaberice ve Goransko mevkiinde konuşlanması Karadağlı asileri çok rahatsız etmiştir. Çünkü Hersek'in iç kesimleri ile Karadağ arasındaki tüm irtibat bu sayede kesilmişti. Bu yüzden Karadağlılar için ordunun Piva bölgesinden atılması Hersek'teki isyanın devamı için hayati öneme sahipti. Piva'daki gelişmeleri yakından takip eden Ladika Nikola kendine bağlı asilere, “*Piva istihkâmına hücum ile behemehâl Osmanlı askerlerini oradan çıkarılması ve istihkâmın ele geçirilmesi*” emrini vermiş ve tüm asi liderleri de Piva'ya yönlendirmişti. Ancak Nikola'nın tüm eylemleri Osmanlı yetkilileri tarafından dikkatle izlenmekteydi⁵²⁶.

Karadağlılar bekledikleri fırsatı 20 Kasım'da başlayan Gaçka'dan Piva'ya asker sevk sırasında yakalamışlardır. Muhtemel Karadağ saldırısına karşı külliyetli miktar asker ile yola çıkan Derviş Paşa aynı gün Zaberice'ye yaklaştığında, ordunun sağ tarafındaki yüksek kayalıklara konuşlanmış olan 2.500 kişilik bir Karadağlı gurup ordunun yan kollarına saldırmış, fakat etkili olamamış, kuvvetler herhangi bir zayıf vermeden akşamüstü Zaberice'deki ordugâha ulaşmıştır. Ancak Goransko ile

⁵²³ Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul, *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:69b-70a.

⁵²⁴ Osmanlı Devleti'nin Ömer Lütfi Paşa'yı Bosna'ya gönderdiği zaman Batılılar bu hareketi Karadağ'a savaş ilanı olarak algılamışlardı. Onlara göre Karadağlıların Hersek'e saldırılarının önüne geçecek kontrollü bir savaş yapılacaktı. Bu nota ile beklenen savaşın ilk adımları atılmış oldu. Bakınız, Arbuthnot, *a.g.e.*, s.32.

⁵²⁵ Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul, *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:72b-73a.

⁵²⁶ Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul, *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:70a.

Zaberice arasının hem çok sarp hem de Karadağlılar tarafından tutulmuş olması nedeniyle, Derviş Paşa 20 Kasım akşamı komutanlarını toplayarak, “*Asiler ile Zaberice’de savaşmak ya da yola devam etmek konusunu*” görüşmüştür. Bazı komutanlar, “*Yola devam edilmesi, bir saldırı olursa savaşın o zaman gerçekleşmesi gerektiğini*” ifade etmişlerdir. Fakat Derviş Paşa, “*Bu şekilde ilerlenmesi durumunda bölgenin arazi yapısı dikkate alındığında taktik üstünlüğün asilerde olacağı, ancak hakim noktaların tutularak düşman mağlup edildikten sonra ilerlemenin uygun olacağını*” ifade ederek komutanların görüşüne katılmadığını belirtmiştir. Görüşme sonunda Zaberice’de savaşma kararı alınmıştır.

21 Kasım sabahı alınan karar doğrultusunda 7 taburluk bir kuvvet Karadağlılar’ın bulunduğu tepelere yönelmiştir. Ordunun asıl kuvveti tepelerde savaşırken 6.000 kişilik başka bir Karadağlı gurup Zaberice’deki ordugâhı ele geçirmek için oraya saldırmıştır. Orada ordugâhı korumakla yükümlü taburun konuşlandığı siperleri terk etmesi üzerine asiler üç koldan karargâha kadar girmeyi başarmışlardır. Durumu gören Derviş Paşa komutayı Mirliva Muhibbi Paşa’ya bırakarak beraberine aldığı 3 tabur ile vakit kaybetmeksizin ordugâhın yardımına koşmuştur. O sırada bölgeyi korumakla görevli kuvvetlere kaçarken rastlayan Paşa, bozguna uğrayan askerleri cesaret verici bir konuşma ile geri çevirmiş ve göğüs göğüse gerçekleşen bir çarpışma sonrası asiler bozguna uğratılmıştır. Akşam 08.00’e kadar devam eden çatışma nihayet tüm çarpışma sahasının kontrolünün ele geçirilmesi ve asilerin bölgeden atılmasıyla sona ermiştir. Tam ikinci bir Grahova bozguna yaşanılacağı sırada Derviş Paşa’nın yerinde müdahalesi ve cesareti sayesinde, savaş kazanılmıştır. Bu mücadelede asiler, içlerinde ileri gelen liderlerinden olan Pop Ramo’da olmak üzere 500 ölü 300 yaralı vermişlerdir. Askerlerin kaybı ise 8 şehit, 10 yaralı olmuştur⁵²⁷.

Böylece 1861 yılının en büyük ve kanlı çatışması büyük bir kayıp yaşanmadan kazanılmıştır. İdari ve askeri yetkililerin böyle bir galibiyete ne kadar ihtiyaçları olduğu savaş sonrası kaleme alınan tüm metinlerden anlaşılmaktadır. Galibiyet üzerine Ömer Lûtfi Paşa bir bildiri yayınlamıştır. Bildiride, ordu mensuplarını ve Derviş Paşa’yı övmüş, tüm askerleri bu başarıdan dolayı kutlamıştır⁵²⁸.

Zaberice mağlubiyeti kendilerine aşırı güvenen Karadağlılar’ın moralini adeta çökertmiştir. Zira Grahova’dan beri az kuvvetlerle üstün Osmanlı kuvvetlerine zayıf verdirmeye alışmış Karadağlı asiler, bu kez 10.000 kişilik bir kuvvetle 3.000 kişilik Osmanlı ordusunu yenememişlerdir. Dahası moralleri o kadar bozulmuştur ki, kısa süre de olsa tüm bölgelerde kontrolü yitirmişlerdir. Karadağ tam anlamıyla

⁵²⁷ Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul, *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:70b-72a.

⁵²⁸ Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul, *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:73a-73b.

ablukaya alınmıştır⁵²⁹. Fakat Karadağlılar Zaberice sahrasında kaybettikleri savaşın intikamını almak için, Goransko çevresindeki dağlarda toplanmışlar; bu gelişme üzerine 2 Aralık'ta yeni bir operasyon başlatılmıştır. Askerlerle karşılaşmayı göze alamayan Karadağlılar kış için hazırladıkları kulübe ve barınaklarını yakarak Karadağ'a çekilmişlerdir. Böylece Piva sahrasında güvenlik tesis edilmiştir. Bölgedeki nahiye ve ordugâhlara kışlık zahire naklinin de tamamlanmasıyla, ordu 3 Aralık'ta ana karargâhı Gaçka'ya dönmüştür⁵³⁰.

Zaberice galibiyeti ile ilgili olarak tarih yazınında bazı yanlış bilgiler mevcuttur. Bu yanlışlıklar 3 noktada toplanmaktadır. Bunlar⁵³¹:

1-Savaşı Ömer Lûtfi Paşa'nın kazandığı

2-Savaşın Piva'da yapıldığı

3-Hersek'teki isyanın ve Karadağ'ın direncinin kırıldığı, noktalarında birleşmektedir.

Yukarıda da belirtildiği gibi, hatta Ahmed Cevdet Paşa'nın da tepkisine yol açtığı şekliyle Ömer Lûtfi Paşa muhtemel bir Karadağ harekâtını planlamak üzere Mostar'a çağırılmıştır. Paşa, 1 Kasım'da ordunun komutasını Derviş Paşa'ya bırakarak savaş bölgesinden ayrılmıştır. Dolayısıyla Zaberice'de savaşı kazanan Derviş Paşa'dır. Fakat Hersek Ordu Komutanlığı, Rumeli Ordu komutanlığına bağlı olduğundan savaş Ömer Lûtfi Paşa tarafından idare edilmiş ve kazanılmış gibi algılanmıştır. Birbirinden alıntı yapan birçok araştırmacı bu hatayı tekrarlamıştır.

Savaş Piva bölgesinde yapıldığından, savaşa Piva Zaferi adı verilmesi esasta bir yanlışlık ihtiva etmemektedir. Fakat savaşlar kazanıldıkları yerler itibariyle değerlendirildiğinden, Piva Galibiyeti yerine iki kuvvetin fiili karşılaştığı yer olan Zaberice Galibiyeti denmesinin veya Zaberice adının kullanılması daha doğru olacaktır.

Zaberice galibiyeti ile Hersek'teki asilerin direnci kırılmış, ancak çatışmalar durmamıştır. Karadağlılar'ın dirençlerinin kırıldığı ise doğru değildir. Karadağ tarafında ciddi bir moral çöküntüsü yaşanmış, fakat kış aylarında toparlanan Karadağlılar 1862 yılında yeniden saldırıya geçmişlerdir. En azından Gaçka-Nikşik arasındaki Duga Boğazı'nı kontrol etmek için amansız bir mücadele yürütmüşlerdir.

⁵²⁹ Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul, *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:72a-72b.

⁵³⁰ Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul, *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:73b.

⁵³¹ Yanlış anlaşılmanın, Ömer Lûtfi Paşa'nın Rumeli Ordu komutanı olması nedeniyle Piva bölgesindeki başarıları kendisine mal etmesinden kaynaklandığını düşünüyoruz. Bakınız, Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir* 13-20, s.172-173. Zaberice Galibiyetiyle ilgili yanlış anlamalara örnek olarak bakınız, Şentürk, *a.g.m.*, s.723; *Bosna-Hersek Arşiv Belgeleri*, s.14.

xxv- Kolaşın Saldırısı

Zaberice saldırısında denenilen taktiğin, Grahova saldırısıyla yanı özellikleri göstermesi Karadağ'ın o tarihte olduğu gibi büyük bir başarı ve ardından toprak ilhakı niyetinde olduğunu göstermektedir. Bu amaçla geçmişte olduğu gibi saha kontrolü, kargaşa ve korku yaratma üzerine bir taktik denemistir. Zira Zaberice'ya yapılan saldırı ile aynı tarihlerde Kolaşın'e de büyük bir saldırı gerçekleşmiştir. Kolaşın merkezde gerçekleşen bu saldırıda, Kolaşinliler Karadağlılarla göğüs göğüse çarpışarak⁵³², kendilerinden hayli fazla olan asileri dağıtmayı başarmışlardır. Çatışmalarda 500'den fazla asi hayatını kaybetmiştir⁵³³. Ancak daha sonra Kolaşın'e yardım gelmemesi ve Karadağlılar'ın tazyiklerini sürdürmesi üzerine, Kolaşinliler'in bir kısmı evlerini terk etmek zorunda kalmışlardır. Bu kişiler uzun zaman sonra ancak 1864'de evlerine dönebilmişlerdir⁵³⁴.

Saldırıların sonucu hem insan hem de malzeme bakımından oldukça ciddi yara alan asiler, kayıplarını telafi için eli silah tutan herkesi saflarına katılmaya zorlamaya başlamışlardır. Karadağ'da ise tam bir seferberlik ilan edilmiştir. 1861'in son günlerinde isyanın seyri değişmiş, işin rengi yavaş yavaş bir Osmanlı-Karadağ harbine doğru gitmeye başlamıştır.

Saha ve moral üstünlüğünü kazanan Osmanlı kuvvetleri ise son kazanılan başarıların kendilerine sağladığı huzur ortamından istifade ederek, kuvvet kaydırma ve eksiklerini gidermekle uğraşmışlardır. Bu süreçte çatışmalarda yıpranan kuvvetler daha geri bölgelere çekilirken, zinde kuvvetler savaş mahallerine gönderilmiştir. Kış şartlarında en önemli meselesi olan Nikşik'e zahire sevkıyatı tamamlanmış, böylece askeri hareketlilik sona ermiştir⁵³⁵.

b-1862 Yılı Mücadeleleri

ı-Klobuk Saldırısı

Zaberice mağlubiyeti sonrasında moral bulmak için yaptıkları her saldırıdan yenilgi ile ayrılan Karadağlılar, bu kez de 1.000 kişilik bir gurupla Klobuk Kalesi'ni ele geçirmek üzere bir saldırı düzenlemişlerdir. Yanlarında kuşatma silahları da

⁵³² Kolaşinliler vahşilikleriyle ünlü Karadağlı asilere boyun eğmemekteydi. Bu nedenle Kolaşın'in çökertilmesi Karadağlılar için özel öneme sahipti. Karadağlılar, 28 Temmuz 1858'de de Kolaşın'e saldırmışlar, saldırıda Kolaşın tamamen harap edilmiş, 1.000'den fazla insan katledilmişti. O tarihte yaşanan katliam, Karadağlılar'ın her şımanıklığına göz yuman Batılı devletlerin (Rusya ve Fransa hariç) dahi tepkisine yol açmıştı. Bakınız, Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir* 13-20, s.274; Bancoviç, a.g.m., s.18; Murphy, a.g.e., s.307.

⁵³³ Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul, *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:73b.

⁵³⁴ Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, s.93; Adı geçen yazar, *Tezâkir* 21-39, s.51, 55; Bancoviç, a.g.m., s.17-19.

⁵³⁵ Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul, *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:74a-77a.

getiren asiler, kaleyi baskınla ele geçirmeyi planlamışlardır. Fakat Karadağlılar'ın yaklaştığı, kale dışında bulunan devriyelerce haber alınarak, derhal kuşatma vaziyeti alınmıştır. 7 Şubat 1862'de gerçekleşen saldırı sonucu Karadağlılar yine birçok ölü vererek geri çekilmek zorunda kalmışlardır⁵³⁶.

ii-Zupçe Harekâtı

Karadağ sınırında yer alan Zupçe bölgesini asilerden temizlemek için Derviş Paşa komutasında büyük bir harekât başlatılmıştır. Harekât kötü hava şartlarına rağmen oldukça başarılı geçmiş, Zupçe köy köy asilerden temizlenmiştir. Nihayet asilerin “*girilemez*” dedikleri Zupçe'ye girilmiştir. Bu sırada Zupçe üzerindeki baskıyı hafifletmek için Petro İstafan komutasında bir gurup Karadağlı Nikşik'e saldırmış, ancak bu taktik saldırı ordunun Zupçe'deki ilerleyişini etkilemediği gibi, Nikşik üzerinde de herhangi bir etki yapmamıştır⁵³⁷.

iii-Presika (Presjeka) Çatışması

Nikşik'e zahire götürmek amacıyla 12 Nisan'da Mirliya Salih Paşa komutasında 6 taburluk bir asker bölgeye gönderilmiştir. Zahire kaleye teslim edilmiş ve geri dönüş sırasında Presika mevkiinde asilerle karşılaşmıştır. Askerler kendilerinden sayıca fazla olan asilerle giriştikleri mücadele sonucu, 30 şehit 29 yaralı vermişlerdir. Karadağlılar'ın kaybı ise 100'ü bulmuştur. Çatışma sonunda Karadağlılar geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Fakat her zahire nakli sırasında aynı olaylar yaşanmış, üstelik bu bölgede girilen çatışmalarda sarp arazi şartları nedeniyle çok fazla kayıp verilmiştir. Buna rağmen her defasında baskına uğranılması, bölgedeki boğazların kontrolü hususunda gerekli tedbirlerin alınmaması hakikaten dikkat çekmektedir. Ergirili bu başarısızlıkları “*Bazı küçük memurların sū-i hallerine*” bağlasa da, özellikle Duga Boğazı'nda ordunun verdiği kayıplar dikkate alındığında, yaşananlarda küçük büyük her kademedeki yetkinin sorumlu olduğu açıktır⁵³⁸.

iv-Kristaç Saldırısı

16 Nisan 1862'de Kristaç Palangası'ndan Nozdere'ye zahire ikmali sırasında, sevkıyatla görevli askerlere Kristaç'a bir saat uzaklıkta 5.000 kişilik bir Karadağlı gurup saldırmıştır. Göğüs göğüse geçen muharebe oldukça kanlı seyretilmiştir. Bu saldırı Karadağlılar'ın uzun süreden beri bekledikleri galibiyet şansını onlara tanımıştır. Saldırıda sevkıyatla görevli 2 taburdan fazla asker

⁵³⁶ Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul, *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:77b-78a.

⁵³⁷ Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul, *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:78a-78b.

⁵³⁸ Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul, *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:69b, 80a-80b.

tamamen imha edilmiştir. Çatışmada aralarında 1 binbaşı ve birkaç yüzbaşının da bulunduğu 353 şehit verilmiştir. Bu saldırı sonrasında ordu 17 Nisan'da Nozdere'deki karargâhı terk ederek Kristaç'a çekilmek zorunda kalmıştır. Kristaç-Nozdere çatışması ordunun 1861'de başlayan süreçte en fazla kaybı verdiği olay olmuştur. Bu mağlubiyet de diğer olaylarda olduğu gibi çevre emniyetinin yeterince alınmaması, emir komuta zincirindeki gevşeklik ve ihmalkârlık nedeniyle yaşanmıştır. Kristaç galibiyeti ile yeniden moralleri düzelen Karadağlılar, 20 Nisan'da 1.000 kişilik bir grupla Bileke'nin köylerine saldırmışlar, saldırıda 4.000 koyun, 100 at ve sığır ele geçirmişler, 3 delikanlı, 4 kadın ve 4 çocuğu ise katletmişlerdir⁵³⁹.

Aynı tarihlerde iki önemli olay daha meydana gelmiştir. Bunlardan ilki Derviş Paşa'nın rütbesi, gösterdiği yararlılıklar nedeniyle müşirlige (orgeneral) yükseltilmiştir. İkincisi ise 29 Nisan'da, Ladika Nikola'nın kayınpederi Petro İstefan ile anlaşmazlık yaşayan Karadağlı ünlü asi Pop Mile'nin devlete teslim olmasıdır⁵⁴⁰.

v-Vasovik Harekâtı

Vasovik o bölgede Karadağlılar'a en fazla destek veren yerlerden biriydi. Ömer Lûtfi Paşa İşkodra'ya gittiğinde, Karadağlılar'ın İşkodra sınırlarına yaptığı saldırıları hafifletmek için Vasovik'e bir operasyon yapılmasının gerekli olduğunu görmüştü. Ömer Lûtfi Paşa operasyona komuta etmesi için önce İşkodra askeri fırka komutanı İsmail Paşa'yı düşünmüş, ancak onun bu operasyonu gereği gibi icra edemeyeceğini düşünerek onun yerine, daha önce Askeri Okullar Nazırı olan Ferik Hüseyin Avni Paşa'yı Vasovik operasyonunu komuta etmek için görevlendirmiştir⁵⁴¹. Harekât 1 Nisan 1862'de başlamıştır. Operasyon ilk günlerde gayet başarılı geçmiş, asilerle 2 çatışma yaşanmış ve her iki çatışmada da asiler dağıtılmıştır. Ancak 7 Nisan 1862 gecesi Suteska Boğazı'nın geçişi sırasında meydana gelen soğuğa hazırlıksızlık yakalanan askerler, güç şartlara dayanamamışlardır. Ordu bünyesinde bulunan Arnavut Malisor ve başibozuklar ordugâhı terketmiştir. Bu beklenmedik gelişme üzerine, Hüseyin Avni Paşa elinde kalan 3 tabur nizamiye askeri ile daha fazla ilerleyememiş, geri çekilmek zorunda kalmıştır⁵⁴².

⁵³⁹ Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul, *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:80b-82a.

⁵⁴⁰ Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul, *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:82a-82b.

⁵⁴¹ Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir 13–20*, s.250, Aynı yazar, *Tezâkir 21–39*, s.54.

⁵⁴² Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul, *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:86a-86b; Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir 13–20*, s.250.

vı-Sırbistan'da Hareketlilik

Kristaç yenilgisi Sırbistan'da da heyecana yol açmıştır. 29 Nisan'da Sırbistan ordu komutanı Todor Baroyiç, Belgrat'tan Uziçe'ye gitmiş, oradaki birlikleri denetleyerek, orduyu ikiye ayırmıştır. Ordunun dörtte birini Yenipazar Sancağı'nın idare merkezi Seniçe'ye 2,5 saat mesafede bulunan Hercik Köyüne konuşlandırmıştır. Haberin duyulması bölgedeki idareciler arasında heyecana yol açmış, konuyu araştırma ve gerekli tedbirleri alma görevi Prizren Eyaleti Valisi Mustafa Paşa'ya verilmiştir. Mustafa Paşa mühürdarı Rıza Bey'i Sırbistan'daki olayları araştırmak üzere gizlice bölgeye göndermiştir. Fakat Rıza Bey, bölgede tehlike arzeden olağanüstü bir gelişme olmadığına dair rapor vermiştir. Bu durum aslında çok ibret vericidir. Zira bazı olaylarda görüldüğü gibi bölgede bulunan ve kendisine görev verilen kimselerin bir kısmı vazifelerini gereği gibi yerine getirmemişlerdir. Düzgün bir ceza müeyyidesi de olmadığından, memurların umursamazlıkları yanlarına kalmıştır. Rıza Bey'in Sırbistan'a gittiği dahi şüphelidir⁵⁴³.

Sırplar, Bosna'daki karışıklıktan istifade ederek, özellikle Belgrat, Uziçe, Böğürdelen ve Sokol'da bulunan Müslüman halkı ve Osmanlı askerlerini kentlerden çıkarmak için harekete geçmişlerdir⁵⁴⁴. Nihayet baskılara dayanamayan Uziçe'den 2.966, Sokol'dan 1.623, Böğürdelen'den 696, Belgrat'tan 56 olmak üzere, toplam 5.341 kişi evlerini terk ederek Bosna'ya gelmişlerdir. Gelenler Saraybosna, İzvornik, Brečka, Gradçaniça, Gradacac, Biyelina, Srebrenika, Kladina ve Berçe'ye yerleştirilmişlerdir. İskân işlemi 1862 yılının son aylarına kadar devam etmiştir⁵⁴⁵.

vıı-Karniçe Çatışması

İşkodra'da bulunan yerel kuvvetlerden 300 kadarı Karniçe civarında bulunan 3 kalenin korumasıyla görevlendirilmişlerdir. Bu kuvvetler bölgeye giderken yolda Karadağlılar'ın saldırısına uğramışlardır. Çatışmada İşkodralılar'dan 100 kişi şehit olmuştur. Yardım engellendikten sonra Karadağlılar, Karniçe'de bulunan 3 kaleyi 8 gün muhasara etmişler, askerler erzakları tükendiği için canlarına

⁵⁴³ Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul, *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:83a-83b.

⁵⁴⁴ Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul, *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:84a-84b.

⁵⁴⁵ B.O.A., *İ.D.*, nr:34280, Lef:2, 21 Receb 1279/12 Ocak 1863 tarihli İzvornik Kaymakamı Mustafa Muhiddin Paşa tarafından Serdâr-ı Ekrem'e gönderilen tahrirat; Lef:3, iskân defteri. Sırplar'ın topraklarını Türkler'den arındırma politikasının sonucu olarak, 1863-1868 yılları arasında 82.659 kişi Sırplar'a ait topraklardan Osmanlı Devleti'ne göç etmiştir. Bakınız, Hamzaoglu, *a.g.e.*, s.378.

dokunulmamak kaydıyla kaleleri Karadağlılar'a teslim etmişlerdir. Karadağlılar teslim aldıkları askerleri Çetine'ye götürüp hapsedmişlerdir⁵⁴⁶.

viii-Zalum Boğazı Çatışması

Çağa'daki birliklere erzak getirmek üzere Gable'ye giden birlikler, Zalum Boğazı'nı geçişleri sırasında saldırıya uğramışlardır. 4 Mayıs'ta gerçekleşen hadisede, 500 yük hayvanı asiler tarafından ele geçirilmiştir. Ancak tam zamanında gelen yardımla hayvanlar kurtarılmış ve eşkıya kaçmak zorunda kalmıştır⁵⁴⁷.

ix-Nikşik Saldırısı

Karadağlılar'ın tüm isyan boyunca ele geçirmeyi en çok istedikleri yer Nikşik Kalesi olmuştur. Bu maksatla 14 Mayıs 1862'de 6.000 kişilik bir kuvvetle bir kez daha Nikşik'e saldırmışlardır. Saldırıda Nikşik kent merkezi ve kale büyük ölçüde yara almıştır. Çatışmalar çok şiddetli bir şekilde gece saat 3'e kadar devam etmiş, ancak Karadağlılar kente girmeyi başaramamışlardır. Çatışmalarda 1'i asker, 13'ü Müslüman, 2'si Hristiyan olmak üzere 16 kayıp verilmiştir. Karadağlılar 6'sını savaş meydanında bırakmak suretiyle, ölümlerini beraberlerinde götürmüşlerdir⁵⁴⁸.

Saldırının ardından 19 Mayıs'ta Derviş Paşa Nikşik'i muhasaradan kurtarmak üzere yeni bir askeri harekât başlatmıştır. Paşa ve beraberindeki kuvvetler önce Kristaç'a gelmiş, orada verilen molanın ardından Duga Boğazı'na hiç bir yol emniyet almadan girilmiş ve biraz ilerledikten sonra Karadağlı ve Hersekli asilerden oluşan 15.000 kişilik bir gurubun saldırısına uğranılmıştır. Çatışma 3 gün sürmüş, bazı komutanların kendi başlarına buyruk hareketleri, hem kendi hayatlarını kaybetmelerine hem de insan kaybının artmasına neden olmuştur. Sadece ilk günlük çatışmalarda 87 şehit 151 yaralı verilmiştir. Derviş Paşa, Karadağlılar'ın şiddetli baskısı üzerine Kristaç'a geri çekilmiş ve harekâta son vermiştir. Aynı yerde, aynı taktiğe karşı, aynı hatalarla bir kez daha onlarca kayıp verilmiştir⁵⁴⁹.

x- Berane Muharebesi

1 Nisan'da başlayan Vasovik harekâtı tamamlamak amacıyla. önce mevcut kuvvetlerin eksikleri tamamlanmıştır. Birliklerin mevcudu, İpek ve Yakova kazalarından toplanan gönüllüler, Priştine, Vulçitrın, Kilak ve Kaçanik bölgesinden toplanan muvazzaf askerler, Prizren, Üsküp ve Manastır'dan gönderilen redif askerleriyle 15.000'e çıkarılmıştır. 15 Mayıs 1862'de Plava ve Luzna'dan harekete

⁵⁴⁶ Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul, *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:83b-84a.

⁵⁴⁷ Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul, *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:84b.

⁵⁴⁸ Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul, *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:85a.

⁵⁴⁹ Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul, *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:85b-86a.

geçen Osmanlı kuvvetleri iki koldan kazaya girmiştir. İlk olarak asilerin karargâhı olan Berane KİLisesi önlerine gelinmiştir. Burada ilk çatışma 19 Mayıs'ta meydana gelmiştir. Asiler asker karşısında dayanamamaya daha gerideki tepelere çekilmiş, bunun üzerine Lim Nehri üzerine bir köprü inşa edilerek, askerin nehrin karşına geçmesi sağlanmıştır. Sevkıyatın tamamlanmasının ardından, asilerle şiddetli bir çatışma daha meydana gelmiştir. 5 saat süren mücadele sonunda tüm bölge asilerden temizlenmiştir. Bu kesin galibiyet, orduda büyük sevinç yaratmıştır⁵⁵⁰.

xı-Nikşik Harekâtı

Derviş Paşa, 31 Mayıs 1862'de⁵⁵¹ 18 taburluk nizamiye ve 2.000 kişilik muvazzaf bir kuvvetle Benan üzerinden Nikşik'e gitmek üzere Bileke'den ayrılmıştır. Fakat Benanlılar askerin geçişinden rahatsız olmuşlar ve ordunun geçişini engellemek için uzaktan taciz ateşi açmışlar, ancak pek etkili olamamışlardır. Bu saldırıyı savuşturan birlikler bir gece Benan sahasında konaklamıştır. O gece askerin geçeceği güzergâh üzerinde bulunan Golya Gomile Dağı'nın yüksek tepelerine konuşlanmış bulunan Karadağlı asilerle çatışmaya girilmesi kaçınılmaz olmuştur. 45 dakika süren çatışma sonucu asi istihkamları ele geçirilmiş ve Karadağlılar dağıtılmıştır⁵⁵².

Golya boğazından tüm ordunun geçmesini sakıncalı gören kurmay heyeti, bölgenin asilerden temizlenmeye devam edilmesine, Nikşik'e ulaştırılması gereken zahire ve diğer malzemelerin ise yeterli asker koruması ile ileriye gönderilmesine karar vermiştir. 3 Haziran'da Mirliva Muhibbi Paşa komutasında bir birlik Kite Boğazına doğru yürüyüşe geçmiştir. Fakat Kite'nin de tutulmuş olduğunu gören Muhibbi Paşa bizzat karargâha gelerek "*İleri harekâtın bu şartlar içinde gerçekleştirilmesinin mümkün olmadığını*" beyan etmiştir. Bunun üzerine Derviş Paşa boğazı açmak üzere bir saldırı yapmışsa da başarısız olarak o da karargâha dönmek zorunda kalmıştır. Bu gelişme üzerine yeniden toplanan kurmay heyeti Golya Dağları'nda vakit kaybetmeyi gereksiz bularak ileri harekât kararı almıştır. Bunun üzerinc karşılıklı çatışmalarla Kristački Doloy mevkiine kadar ilerlenmiş 3 Haziran akşamı o mevkide konaklanmıştır. 4 Haziran'da Kite mevkiine yürüyüşe geçilmiştir. Ancak asiler daha önceden de belirtildiği gibi Kite'deki tüm hâkim

⁵⁵⁰ Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul, *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:86a-86b; Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir 13-20*, s.250; Konuyla ilgili Karadağ'a ait bir haritanın bilgi kısmında, bu harekât Karadağ operasyonunun başlangıcı olarak kabul edilmiştir. Haritada çatışmaların yaşandığı tarihle, yukarıda Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul'un verdiği tarihler arasında farklar vardır. Haritada ilk çatışmanın 11 Mayıs 1862'de Gusinc'de, ikinci çatışmanın 16 Mayıs 1862'de Berana'da yaşandığı ifade edilmiştir. Bakınız, *HRT 1994 D 1077*.

⁵⁵¹ Ali Suavi bu operasyonu Karadağ harekâtının başlangıcı kabul etmiş ve operasyonun 23 Mayıs'ta başladığını kaydetmiştir. Bakınız, Ali Suavi, *a.g.e.*, s.31.

⁵⁵² Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul, *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:87a.

noktaları tuttuklarından, evvele bu istihkâmlar 4,5 saat ateş altında tutulduktan sonra saldırıya geçilmiştir. Gayet başarılı bir saldırı ile Karadağlılar'ın 3 aşamalı olarak planladıkları savunma hatları tamamen tahrip edilerek ele geçirilmiştir. Daha sonra bölgedeki toplanma noktası İzlastop'a doğru hareket edilmiştir. Fakat yol güzergâhındaki nehrin taşması nedeniyle karşıya geçilememiş, bu yüzden köprü yapımı için zaman kaybedilmiştir. Derviş Paşa, zaman kaybını telâfi için önden gitmiş, beraberinde de tüm topları İzlastop'a götürmüştür. Bu sırada Salih Paşa komutasında Kite mevkiinde kalan 12 tabur yeniden asilerle savaşa başlamış, fakat asi ateşine daha fazla dayanamayarak perişan bir şekilde köprü mevkiine doğru çekilmişlerdir. Durumu gören Derviş Paşa derhal geri dönerek ordunun komutasını almış ve Karadağlılar'a karşı ateşe başlamıştır. Ani ateş karşısında Karadağlılar daha fazla ilerleyememiş, köprü inşaatının bitmesiyle tüm ordu karşı kıyıya geçerek İzlastop'a ulaşmıştır. Kite-İzlastop arasındaki mücadelede, Ferik Salih Paşa, Hassa Ordusu Piyade 5. Alay Kaymakamı Mehmed Bey, Rumeli Ordusu Piyade 3. Alay Kaymakamı Mustafa Bey, Binbaşı Emin Bey ve 300'den fazla asker şehit olmuştur. 5 Haziran'da İzlastop'dan hareket eden ordu aynı gün Nikşik'e ulaşmıştır. O gece Nikşik'te dinlenen ordu, ertesi gün 6 Haziran'da ilk defa Karadağ topraklarına girmiştir. Böylece uzun süredir beklenen Osmanlı-Karadağ Savaşı resmen başlamıştır⁵⁵³.

Hersek isyanının Hersek'teki mücadelelerle sona ermeyeceği 1857'den beri ortadaydı. Çünkü asiler ne zaman üstünlüğü kaybetseler, Karadağ'a sığınmakta tekrar taze güçle saldırmaktaydılar. Uzun süredir Karadağ'ın her türlü şımarıklığına katlanan Osmanlı yetkilileri sonunda Paris Barış Antlaşması'na imza koyan devletleri ikna ederek, Karadağ'a bir askeri operasyon için harekete geçtiler. Haziran 1862'den itibaren olaylar Hersek isyanı olarak değil, Karadağ savaşı olarak değerlendirilecektir. Osmanlı ordusunun Karadağ'a girmesiyle varlıkları tehlikeye giren Karadağlılar, Hersekli asileri kendi kaderleriyle baş başa bıraktılar. Hersek'te Karadağ desteği ile varlığını sürdürebilen isyan da kendiliğinden söndü. Hersekli asiler her ne kadar silahlı mücadeleyi bırakmış olsalar da bölgedeki Osmanlı idaresi için daima tehdit oluşturmaya devam ettiler. Onların oluşturduğu kararsız tehlike Ahmed Cevdet Paşa'nın Bosna müfettişliğiyle geçici olarak bertaraf edildi. Böylece Hersek'e yeniden huzur ve güven geldi. Fakat bu güven ortamında, toplumlar içten içe kaynama devam etti, nihayet 1875'de bölgedeki en şiddetli ayaklanma yine Hersek'te patlak verdi, hesaplaşmalar kaldığı yerden devam etti.

Ziya Paşa 1857'den beri yaşanan sürecin Osmanlı Devleti'ne neye mal olduğunu şu cümlelerle anlatır: “ *Malum olduğu üzere işbu Karadağ meselesi imtidat ettiği 4 sene zarfında Devlet-i Âliyye'nin en güzel zabitlerini, askerlerini,*

⁵⁵³ B.O.A., *İ.D.*, 33248, Lef:2-3, 16 Zilhicce 1278/14 Haziran 1862 tarihli Seraskerlik tezkireleri; Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul, *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:87a-89a; Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir* 13-20, s.251; HRT 1994 D 1077.

Bosna ve Hersek kıtalarının yetiştirildiği en şahbaz yiğitleri yedi. Bu iki kıtanın bugünkü harabiyetine sebep oldu. Hazineyi nice yüz bin kese zararlara uğrattı. Bununla beraber bir nice adamın dahi sebeb-i feyz-i olup namları bilinmez iken meydana çıkardı. Kâni Paşa ve Derviş Paşa gibiler, o imâretin çorbasıyla kanlandılar. Fakat nice bin ehl-i İslâm'ın kanlarına da ekmek doğradılar. Sonunda Dağlılar mağlûb oldular."⁵⁵⁴.

İsyan süreci incelendiğinde isyanın temel nedeninin ideolojik olduğu görülür. Asilerin amacı hiçbir zaman, isyana neden olarak gösterdikleri mali ve idari bozuklukların iyileştirilmesi olmamıştır. Hatta bu hususta devletin attığı adımların hiç biriyle de ilgilenmemişlerdir. Mali ve idari bozukluklar sadece Hıristiyan halkın desteğini alabilmek için propaganda malzemesi olarak kullanılmıştır. Onlar Osmanlı idaresinden ayrılmak, Karadağ ya da Sırbistan ile birleşerek büyük bir Slav devleti kurmak amacıyla hareket etmişlerdir. Bu ideallerini gerçekleştirmek için Osmanlı Devleti'nin dostu görünen devletler de dâhil, her milletin desteğini almışlardır. Osmanlı Devleti ise bütünlüğünü garantilemek adına imza attığı Paris Barış Antlaşması'na sadece kendi uyduğundan, olaylara tam ve zamanında müdahale edememiş, devleti koruması gereken antlaşma Karadağ meselesinde olduğu gibi onu kemiren ve zamanla yok eden bir mekanizmaya dönmüştür.

⁵⁵⁴ Ziya Paşa, *a.g.e.*, s.96.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM 1875 HERSEK İSYANI

A-İSYANIN BAŞLAMASI

İsyan, 13 Nisan 1875'te Hersek Sancağı'na bağlı Nevesin Kazası köylerinden Dabre ve Zovidol reayasından 160 kişinin⁵⁵⁵, “ağnam resminin ağırlığını, mültezim ve memurların kendilerine kötü davranmasını⁵⁵⁶” gerekçe göstererek Karadağ'a iltica etmesiyle başlamıştır. Olay haber alınır alınmaz, Hersek Mutasarrıfı Avlonyalı Mustafa Paşa ve Hersek Ordu Komutanı Ferik Selim Paşa derhal harekete geçmiştir. Paşalar bir yandan Dabre'ye adamlar gönderip olayın iç yüzünü araştırırken, öte yandan vilayet merkezinden derhal birkaç tabur askerin bölgeye sevkini istemişlerdir⁵⁵⁷.

Uzun zamandır böyle bir fırsat kollayan Karadağ Ladikası Nikola olayları kendi lehine kullanmak için hemen harekete geçmiştir. Nikola her zaman izlediği bilindik stratejisine sadık bir biçimde, sığınmacıların yol açtığı meseleleri uluslararası alana taşımakta gecikmemiştir. Evvela mülteciler Karadağ tarafından samimi bir misafirlikle karşılanmış ve şikâyetleri bizzat Nikola tarafından dinlenmiştir. Nikola kendisine iletilen şikâyetleri İstanbul'a bildireceği, konuyu araştırmak için bir Osmanlı memurunun bölgeye gönderilmesini sağlayacağı vaadinde bulunarak asileri geri göndermeye kalkışmış, fakat başaramamıştır⁵⁵⁸. Olayları kendi lehine kullanmaya çalışan Nikola, bir yandan da Osmanlı Devleti ile silahlı bir mücadeleyi göze alamadığından, uluslararası gelişmelere göre kendi politikasını şekillendirmiştir. Fakat gizlice ve dolaylı yollardan asilere yardım etmeye devam etmiştir. Bu sırada İstanbul'da bulunan İngiliz konsoloslu Sir Henry Elliot Karadağ'daki pozisyonunu içeren bir raporu Osmanlı Hükümeti'ne iletmıştır. Raporda, “*Karadağ Prensi'nin Çetine'de bulunan mültecilerin iâşesini sağlamakta zorlanacağı, Nisan bitmeden gelenlerin köylerine dönmeleri gerektiği aksi takdirde ziraat mevsimin geçmekte olduğu ve Bâb-ı Âlî maddi ve manevi yardım edecek*

⁵⁵⁵ Sayı ihtilâfıdır. 120'den 300'e kadar rakamlar verilmektedir. Mesela Aydın eserinde sayıyı 184 verir. İngiliz konsolosunun ise aynı rakamı 164 olarak belirttiğini ifade eder. Bakınız, Aydın, *a.g.e.*, s.47.

⁵⁵⁶ Ferik Selâmi isyanın nedeni olarak, “*Hersek ahâlisi müddet-i medideden berü vali-i me'mûrînin mezâlim ve sâ-i isti'mâlâtından ve virgülerden çaresiz kalarak Devlet-i Aliyye hükûmetini tahammülgûzâr olduklarından arada sırada ihtilâl ve isyan iderler idi.*” demektedir. Bakınız, Ferik Selâmi, *Muhârebe-i Şarkıyye Tarihi*, s.58.

⁵⁵⁷ Sedes, *Bosna Hersek*, s.78; Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakîkat*, s.51; Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, C.II, s.8; Evans, *Through Bosnia*, s.326-331, 334-340; Yriarte, *a.g.e.*, s.250-251; Darkot, *a.g.m.*, s. 227; Gölen, *a.g.t.*, s.152-153.

⁵⁵⁸ Stillman'a göre sığınmacılar Nikola'nın sözünü dinlemişler, ancak Banyani'ye geldiklerinde Osmanlı zabtıyelerinin yollarını kesmesi üzerine zabtıyelerle aralarında çatışma çıkmış, bunun üzerine Karadağ'a geri dönmüşler, isyan da bu olayın yaşanması üzerine başlamıştır. Bakınız, Stillman, *a.g.e.*, s.10.

olursa sığınmacıların 30 gün içinde iadesini sağlayabileceği, nakil masraflarını kendisinin karşılayacağı ve hatta gelenlerin yıkılmış evleri varsa evleri dahi inşa ettirebileceği” ifade edilmiştir⁵⁵⁹.

İngiltere konsolosunun Bâb-ı Âlî’ye ulaşan raporundan kısa süre sonra Karadağ Ladikası Nikola İstanbul’un itibarını kazanmak ve mültecileri beslemek külfetinden kurtulmak amacıyla, mültecilerin kasabalarına dönmelerini sağlamak için İstanbul’daki Rus elçisinden aracılık yapmasını istemiştir. Rus elçisi İgnatiyef durumu Bâb-ı Âlî’ye bildirerek mültecilerin cezalandırılmadan Nevesin’e dönmelerine izin verilmesini rica etmiştir. Sadrazam Esad Paşa, Rusya’yı memnun etmek gayesiyle mültecilerin memleketlerince dönmelerini kabul etmiştir. İlaveten Bosna Valisi Derviş Paşa’dan da Rusya’nın iddia ettiği şikâyetleri incelemesini istemiştir⁵⁶⁰.

Mülteciler Karadağ’da bulundukları süre içinde Rus konsolosluğu, Panslav örgütler ve Sırp ajanlarıyla temas halinde olmuşlardı. Nevesin’e döndüklerinde akıllarında bambaşka düşünceler vardı. Onlar daha Hersek’e dönmeden Panslav propaganda sayesinde hepsi birer efsanyc dönüşmüşlerdi. Bu yüzden Karadağ’dan dönen mülteciler hemşerileri tarafından kahramanlar gibi karşılandı. İstanbul’un af edici hareketi bölgede devletin zaafı gibi kabul edildi. Karadağ’dan dönenlerin etkisiyle Nevesinliler mültezimlerin baskıları, ödedikleri vergilerin varlık ve güçlerinin ölçüsüyle dengeli olmadığı, yeni tapu senetleri için alınan harçların yüksekliliğini gerekçe göstererek ayaklandılar. Ayaklanmanın başlamasıyla birlikte asilere Panslav örgütlerden bol miktarda para ve cephaneye gönderilmeye başlandı. Binlerce kişi asilere katılmak için Dalmaçya, Hersek, Karadağ ve civar eyaletlere akın etti. Tabii 1861 İsyanı sırasında isyana katılıp daha sonra kaçmak zorunda kalan daha sonra Hersek İsyanı’nın liderliğini de üstlenecek olan, ünlü asilerden Luka Petroviç ve Liyubibratiç Sırbistan’dan gelerek asileri organize etmeye başlamışlardır. Ancak Ağustos sonu itibariyle asilerin elinde Osmanlı idaresine karşı koyma isteği dışında ne bir plan vardı ne de bir hedef, hazırlıkların tamamı amatörce ve heyecanla yapılıyordu⁵⁶¹. Maalesef Osmanlı Devleti zamanı iyi değerlendirememiş, hele konuya konsolosları bulaştırarak geri dönülmez bir hata yapmış, böylece isyanı bastırma fırsatını kaçırmıştır.

⁵⁵⁹ B.O.A., *Y. EE.*, nr:42/138; Stillman, *a.g.e.*, s.13; Yriarte, *a.g.e.*, s.251.

⁵⁶⁰ B.O.A., *BEO. Vilâyet Gelen-Giden, Bosna Giden Defteri*, nr:470, 24 Cemaziyelevvel 1292/28 Haziran 1875 tarihli kayıt, s.120; Sedes, *Bosna Hersek*, s.78; Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir’ât-ı Hakikat*, s.51.

⁵⁶¹ Stillman, *a.g.e.*, s.7-8, 11; Marriott, *a.g.e.*, s.320; W. Harbutt Dawson, “Forward Policy and Reaction 1874-1885”, *The Cambridge History of British Foreign Policy 1783-1919*, Edited by: A. W. Ward and G. P. Gooch, Volume III: 1866-1919, Cambridge: At The University Press, 1923, s.92; Anderson, *a.g.e.*, s.196; Aydın, *a.g.e.*, s.49.

Bosna Hersek'e akın edenler sadece asi gönüllüler değildi. İsyanın Avrupa'da duyulması ile onlarca gazeteci bölgeye akın etmiştir. Bunlardan biri de İngiliz Gazeteci Stillman'dır. Stillman bölgeye gelir gelmez tüm önyargılarını gerçekmiş gibi yazmaya başlamıştır. O 1875 Ağustos'u sonlarında Hersek'e ulaşmış ve bir sürü yalan haberi ülkesine aktarmıştır. Daha hiçbir haber kaynağına sahip değilken Dalmaçya'da ve Trieste Limanı'nda karşılaştığı birkaç kişiye dayanarak, *"Reayanın adaletten yoksun olduğunu, hapislerde işkence gördüğünü, can güvenliğinin olmadığını, insan haklarının ve hatta kutsal aile dokunulmazlığının dahi hiçe sayıldığını, Hristiyan kızlarının Müslüman haremlelerinde köle olarak kullanıldıklarını, eski hikâyelerinin tekrar tekrar yaşandığını, bölgede en soğukkanlı insanların dahi dudaklarını uçuklatacak olaylar yaşandığını, hatta Müslümanlar'ın Mostar'da Hristiyanları katletmeyi planladığını"* yazmakta ,bir sakınca görmemiştir⁵⁶². Başka bir İngiliz Gazeteci Evans da *"Hersek'teki sivil savaşı Hristiyanlar'ın değil, Müslüman fanatiklerin başlattığını"*⁵⁶³ yazarken, açıkça Nevesinli isyancıların yaptıklarını görmezden gelmeyi tercih etmiştir. Onlar ve diğer batılı gazetecilerin asileri haklı gören ateşli yazıları sayesinde, zaten Osmanlılar'a ait her olguya olumsuz yaklaşan Batı kamuoyu iyice Osmanlı Devleti'nin aleyhine dönmüştür. 18 ay içinde 200 Avrupa Gazetesi'nde Osmanlı Devleti'ni kınayan 3.000 yazının çıktığı düşünüldüğünde karşı propagandanın büyüklüğü kendiliğinden ortaya çıkar⁵⁶⁴. Üstelik bu yazıların yarısı yazarların kendi hayal dünyalarının ürünüydü ve gerçekte bir ilgisi yoktu. Bu yüzden olayların abartılmasında sınır tanımamışlardır.

İsyanın başlamasının ardından ilk saldırı Nevesin Kasabası'na yarım saat mesafede Paşa Suyu denilen yerin yakınında Pero Tunguz liderliğindeki 50 kişilik asi gurup tarafından gerçekleştirilmiştir. Tunguz ve çetesi 30 kişilik Müslüman kervanına saldırmış, kervandakileri öldürüp beraberlerinde taşıdıkları eşyaları alıp kaçmışlardır. Ardından devriyeye çıkan askerlerle çatışmışlardır. Kısa süre sonra Nevesin ablukaya alınmıştır. Olayların tırmanması üzerine asileri yatıştırmak ve isyandan vazgeçirmek üzere Vali Yardımcısı Konstan Efendi ve Karadağ Hudut Komiseri Mirliya Hasan Edip Paşa Nevesin'e gönderilmiştir. 15 Temmuz'da Nevesin'e gelen müfettişler asilerle yaptıkları görüşmelerde, *"Silahlarını bıraktıkları takdirde bütün şikâyetlerinin dikkatli bir şekilde inceleneceğine"* söz verdiler. Ancak asiler, *"Önce bütün şartlarının kabul edilmesi gerektiğini, Hristiyanlar kadar Müslümanların da bırakmasını, herkes için genel*

⁵⁶² Stillman, *a.g.e.*, s.8-9, 35.

⁵⁶³ Evans, *Through Bosnia*, s.337.

⁵⁶⁴ Glenny, *a.g.e.*, s.108.

bir ilân edilmesini” istemişlerdir. İstekler karşısında görüşmeler kesilmiştir⁵⁶⁵. Asilerle görüşmelerin kesilmesine rağmen İstanbul, bölgede şikâyet konusu olan öşür vergisinin durumunu incelemek üzere yeni bir tahkikat daha başlatmıştır. Ancak bu çalışmadan da bir sonuç elde edilmemiştir⁵⁶⁶.

Bosna Valisi Derviş Paşa isyan karşısında derhal harekete geçecek yerde, merkezin fikrini sormak suretiyle vakit kaybedilmesine ve isyanın gelişmesine dolaylı yoldan yardımcı olmuştur. Merkez, Derviş Paşa’ya silah kullanmadan asileri nasihatle yola getirmesi talimatını vermiş, isyanın genişlemesine rağmen Sadrazam Esad Paşa hâlâ asker kullanılmasından kaçınılmasını ve ancak çok gerekli olursa sadece asileri dağıtacak kadar asker kullanılmasında ısrar etmiştir. Bâb-ı Âlî’nin bundan evvelki isyanlarda olduğu gibi “*Avrupa ne der*” korkusuyla hareket etmesi isyancıların amaçlarına hizmet etmekten öteye gitmemiştir. İstanbul’daki idareciler, “*Asker göndermek yoluyla şiddet yoluna gidilirse, Karadağlılar korkuya düşüp Rusya ve diğer devletlere başvurarak zorluk çıkarmaya kalkışsınlar ve bu durumda da Karadağ’dan belirecek bir harekete Avrupa devletleri genel asayiş bozan bir mesele nazarıyla bakalar ve bu sırada muhârebeye mecburiyet görülürse sorumluluğu Osmanlı Devleti’nin üzerine atarlar*” düşüncesinden hareketle, devletin topraklarının yarısının kaybına yol açacak süreci başlatmışlardır. İstanbul’daki siyasetçiler 1870’den sonra Avrupa’daki gelişmeleri ve Almanya’nın yeni bir güç olarak sivrilmesinin sonuçlarını yeterince idrak edememişler, hâlâ ısrarla ve inatla 1856’dan sonra oluşan dengeyi korumaya çalışmışlardır. Asiler ise tam tersine ideolojik olarak çok iyi örgütlenmişler, ne yaptıklarının bilincinde olarak Osmanlı idaresinden kurtulmanın yolunun uluslararası bir müdahaleden geçtiğini bilerek hareket etmişlerdir⁵⁶⁷.

Politik gelişmeleri değerlendiren asiler “*Devlet bizi vuramayacak*” tarzındaki bildirilerle yandaşlarını artırmışlardır. Yapılan propaganda etkisini göstermiş, isyan 25 Temmuz 1875’de Gradiška, Kozara, Gaçka, İstolçe, Bileke ve Trebin bölgelerine kadar sıçramıştır. Temmuz ortalarında İstolçe ve Lubin asilerin eline geçmiş, Nikşik ve Trebin ise kuşatılmıştır. Ancak isyan tehlikeli bir hal

⁵⁶⁵ B.O.A., *BEO. Vilâyet Gelen-Giden, Bosna Giden Defteri*, nr:470, 9 Cemaziyelahir 1292/13 Temmuz 1875 tarihli kayıt, *Aynı defter*, 23 Cemaziyelahir 1292/27 Temmuz 1875 tarihli kayıt, s.127; Sedes, *Bosna Hersek*, s.79; Ali Fitri, *91-92 Hersek Seferi 92-93 Osmanlı-Kuruluş Seferi ve İlâl-i Hâzır Darü'l-harekâtı*, Dersâdet: Mekteb-i Harbiyye Matbaası, 1327, s.4; Glenny, *a.g.e.*, s.104; Aydın, *a.g.e.*, s.51-53, 70-71.

⁵⁶⁶ B.O.A., *BEO. Vilâyet Gelen-Giden, Bosna Giden Defteri*, nr:470, 9 Cemaziyelahir 1292/13 Temmuz 1875 tarihli kayıt, s.124; Stillman, *a.g.e.*, s.11; Evans, *Through Bosnia*, s.327.

⁵⁶⁷ Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir’ât-ı Hakikat*, s.52; Sedes, *Bosna Hersek*, s.119; Aydın, *a.g.e.*, s.52.

aldıktan sonra Esad Paşa nihayet Bosna'dan talep edilen askerlerin gerekli olduğuna ikna olmuş ve hükümet merkezden asker gönderilmesine onay vermiştir⁵⁶⁸.

İşyanın büyümesiyle birlikte İstanbul'daki elçiler Bâb-ı Âlî'yi sıkıştırmaya ve gerekli tedbirleri almasını istemeye başlamışlardır. Batılı devletlerin fikirlerine büyük önem veren Bâb-ı Âlî her biri farklı farklı, ancak tamamı asilerin işine yarayacak ıslahat önerileri karşısında şaşırılmış durumdaydı. İşyan başladığı andan itibaren 4 ay geçmesine rağmen işyanın bastırılması adına herhangi bir somut adım atılamamış, Temmuz ayının sonlarında da fiili silahlı mücadele başlamıştır⁵⁶⁹.

İşyan sadece silahlı bir mücadele olarak ortaya çıkmamış, hem askeri hem de siyasi sahada çok çetin mücadeleler yaşanmıştır. Başlangıçta küçük bir köylü memnuniyetsizliği olarak ortaya çıkan olaylar kısa sürede büyümüş, sistemli bir şekilde silahlı direnişe dönüşmüştür. Askeri sahada nispeten başarılı olunmasına rağmen özellikle kasıtlı olarak komşu ülkelere yapılan ilticalar nedeniyle konu uluslararası diplomatik mücadele alanı haline getirilmiştir. 1875 Hersek İşyanı silahlı bir mücadele olmasına rağmen, başarısını iyi organize olmuş Batı diplomatik müdahalesine borçludur. Maalesef Hersek İşyanı sırasında Osmanlı hariciyesi en kötü sınavını vermiş, Osmanlı Devleti diplomatik mücadeleyi kaybetmiştir.

B-DİPLOMATİK MÜCADELE

1-KONSOLOSLAR KOMİSYONU

İşyanın başlamasıyla birlikte Avusturya'nın asileri himaye ederek kendi idaresi altındaki Slavlar'a şirin görünme çabası Rusya'yı ziyadesiyle rahatsız etmiştir. Bu esnada Fransa Dışişleri Bakanı Duc Decazes, 1870'de Almanya karşısında alınan yenilgi ile kaybolan Fransa'nın uluslararası etkinliğini yeniden sağlamak için devreye girmiştir. Decazes, 20 Ağustos'da Paris Barış Antlaşması'nda imzası bulunan devletlere bir tebligat göndererek, "*Asilerin bir Avrupa müdahalesine güvendikleri için işyana devam ettiklerini ve bu hale bir son vermek için konsoloslardan oluşan bir heyetin Hersek'e gönderilmesini, konsolosların asilere devletlerden hiçbir müdahale ve gözetme beklemeyip Bâb-ı Âlî'nin gönderdiği fevkalâde komiserlerle müzakereye girişmeleri hakkında tavsiyede bulunmayı*" teklif etmiştir. Böylece asiler üzerindeki Avusturya etkisi kırılmış, Rusya'nın tedirginliği ortadan kalkmış olacaktı. Mahmud Nedim Paşa da öneriyi uygun bulmuş, bu maksatla Şûrâ-yı Devlet Reisi Server Paşa, asilerle görüşmek ve isyancıların isteklerini dinlemek üzere Mostar'a gönderilmiştir⁵⁷⁰.

⁵⁶⁸ Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat*, s.52-54, *Tezâkir* 40, s.147-148; Ali Fitri, *a.g.e.*, s.3; *Bosna-Hersek Arşiv Belgeleri*, s.19; Sedes, *Bosna Hersek*, s.83-84.

⁵⁶⁹ Ferik Selâmi, *Muhârebe-i Şarkıyye Tarihi*, s. 58; Sedes, *Bosna Hersek*, s.82.

⁵⁷⁰ Ferik Selâmi, *Muhârebe-i Şarkıyye Tarihi*, s. 58-59; Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, C.II, s.8, 256; Ali Fitri, *a.g.e.*, s.6; Engelhard, *a.g.e.*, s.330-331; Sedes, *Bosna*

Başlangıçta İngiltere komisyona dâhil olmamıştır. İngiltere'nin desteği alınmadan girişimin başarısız olacağına inanan Hariciye Nazırı Safvet Paşa, İngiltere'ye ricada bulunarak komisyona katılmasını istemiştir. İngiliz makamları 20 Ağustos'da Osmanlı Hariciye Nezareti'ne gönderdikleri bir telgrafta, "*Komisyona Osmanlı Devleti'nin isteği ile katıldıklarını Osmanlı Devleti'nin hiçbir yabancı müdahalesine başvurmaksızın eşkiya hakkında gerekli tedbirleri alması tercih olunur*" diyerek aslında Osmanlı yetkililerini uyarmışlardır. Çünkü Osmanlı Devleti konsololar komisyonuna izin vermekle kendi eliyle dış müdahale kapılarını açmış ve meseleyi uluslararası bir soruna dönüştürmüştür. Bu sırada Mostar'a ulaşan Server Paşa'ya büyük devletlerin Saraybosna'daki konsoloları çşlik etmiştir. Server Paşa Mostar'da kalmış, konsololar ise ikiye ayrılarak asilerle görüşmek üzere Mostar'dan ayrılmışlardır. İngiliz, Rus ve Fransız konsoloları 22 Eylül'de Trebin civarına gelmişler, fakat asileri kendileriyle görüşmeye ikna edememişlerdir. Bunun üzerine bu gurup başarısız olarak Mostar'a dönmüştür. Almanya, İtalya ve Avusturya konsololarından oluşan ikinci gurup ise Trebin yakınlarında Kozyereva Köyü kilisesinde asi liderle bir araya gelmiştir. İngiliz Konsolosu Holmes, birçok gazetede yer alan haberlerin tersine asilerin Sırp tahrîkçiler gibi otonomi isteğinde bulunmadıklarını, insanca yaşamak için uygun kanunlar ve yönetim arzuladıklarını yazar⁵⁷¹. Görüşmede asiler⁵⁷²,

1-Hıristiyan kadın ve kızlara Müslümanlar'ın sarkıntılık yapmaması

2-Kiliselerin Türkler tarafından kirletilmemesi, ayınlerin serbestçe yapılması

3-Kanunlar önünde Türklerle eşit haklara sahip olma

4-Zaptiyelerin baskı ve saldırılarının önüne geçilmesi

5-Çiftçilerden kanuni vergilerin dışında bir şey talep edilmemesi, onun da uygun zamanlarda toplanmasını talep etmişlerdir.

Nevesinli asilerin konsololara iletlediği istekler, devletin de gerçekleşmesi için çaba sarfettiği konulardı. Yani bu istekler asilerin zaman kazanma stratejisinden başka bir şey değildi. Sonuç olarak konsoloların işe karışması, isyana başka devletlerin müdahalesine zemin hazırlamak ve asilerin daha da şımarması dışında bir işe yaramamıştır. Çünkü komisyona dâhil olan konsoloların çoğu, asilere karşı ciddi sempati duyuyor, hatta çoğu asilere hak veriyor ve onları destekliyorlardı. Holmes'in de ifade ettiğı gibi bu teşebbüs başarısızlıkla sonuçlanmıştır⁵⁷³.

Hersek, s.93-94, 119-120; Danişmend, *a.g.e.*, C.IV, s.249; *Bosna-Hersek Arşiv Belgeleri*, s.19-20; Dawson, *a.g.m.*, s.95; Harris, *a.g.e.*, s.81-83, 86-98; Aydın, *a.g.e.*, s.69-76.

⁵⁷¹ İngiltere'nin Bosna Konsolosu Holmes'in 24 Eylül 1875 tarihinde İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Derby'e gönderdiği telgraf. Stillman, *a.g.e.*, s.12-13.

⁵⁷² Evans, *Through Bosnia*, s.336.

⁵⁷³ Stillman, *a.g.e.*, s.12, 14; Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat*, s.60-62; Ali Fitrî, *a.g.e.*, s.6; Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, C.II, s.8, 256; Engelhard, *a.g.e.*, s.330-331; Yriarte, *a.g.e.*, s.306-309; Sedes, *Bosna Hersek*, s.93-94, 119-120; Danişmend, *a.g.e.*, C.IV, s.249; Dawson, *a.g.m.*, s.95; Aydın, *a.g.e.*, s.69-76.

2-ADÂLET FERMANI'NIN YAYINLANMASI

Konsoloslar komisyonunun kurulmasıyla dış müdahaleye zemin açan Osmanlı Devleti, bu kez de bu müdahaleleri engellemek için çareler aramaya başlamıştır. Bu maksatla 20 Eylül 1875'de bir *Adâlet Fermanı* yayınlamıştır⁵⁷⁴.

Fermana göre;

1-Vergilerin konulması ve toplanması: İltizam usulü kaldırılacak, öşür ilerde arazi vergisine dönüştürülecek, vergiler birleştirilecek, tahsildarların halk tarafından serbestçe seçilmesi sağlanacak

2-Tasarruf hakkı: Bütün gayrimüslim tebaanın toprak tasarruf hakkı tasdik ve temin edilecek, çiftçi ve köylülerin durumları ıslah edilecek

3-Adliye işleri: Divân-ı Ahkâm-ı Adliye temyiz ve ibtidaiye mahkemelerinin ıslahı ve gerek hukuka ve gerek ticarete ait olsun karma davalar için İstanbul'da bir istinaf mahkemesi kurulacak, mahkeme kararı olmadıkça hapis ve tutuklama yapılmayacak, suçlu hakkında kötü muamele yapılması engellenecek, yürütme kuvveti kesinlikle yargı kuvvetine müdahale edemeyecek, düzgün ve iyi işleyen bir mahkeme sisteminin kurulması için kanunlar yapılacak ve mahkemeelerde birlik sağlanacak

4-Siyasi haklar: Bütün gayrimüslim tebaa her türlü makama ve her çeşit kamu hizmetine kabul edilecek, mahkeme ve idare meclisi üyeliklerine, belediye meclis üyeliklerine halk tarafından serbestçe seçilebilecekler

5-Mezhep işleri: Mezhep hürriyeti bütünüyle tatbik edilecek, cemaatlere ait işler için patriklerle diğer ruhani reisler verilmiş olan haklar ve yetkiler sağlamlaştırılacak, kilise ve okul yapımında kolaylık gösterilecek

6-Çeşitli tedbirler: Vilayet meclisleri her sene İstanbul'a özel bir heyet göndererek istek ve temennilerini tebliğ etme hakkına sahip olacak, zabıta teşkilatı kurulacak, angarya kaldırılacak, öşre ilave edilen % 2,5 ek vergi kaldırılacak ve 1872 senesinden önceki senelere ait olan vergi borçları affedilecek. Sadrazam ve vekillerin de dâhil olduğu ıslahatların uygulanmasını denetlemekle görevli 6 üyenin gayrimüslim olduğu 15 üyelik bir meclis kurulacak

Fermanın birer kopyası verilen önemi göstermek için özel memurlarla vilayetlere gönderilmiştir. Ayrıca içerik hakkında da Batılı devletlere bilgi verilmiştir. Fermana nezaret etmek ve içerdiği prensiplere uygun tedbirler almak üzere bir de "*Meclis-i İcrâât*" kurulmuştur⁵⁷⁵.

⁵⁷⁴ Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat*, s.71-72; Engelhard, *a.g.e.*, s.332-333; Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.VII, s. 80-81; *Bosna-Hersek Arşiv Belgeleri*, s. 20-21; Sedes, *Bosna Hersek*, s.122; Baltalı, *1875 Hersek Ayaklanması*, s.206; Aydın, *a.g.e.*, s.78; Gölen, *a.g.t.*, s.154.

⁵⁷⁵ Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat*, s.71-72; Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.VII, s. 80-81; *Bosna-Hersek Arşiv Belgeleri*, s. 20-21.

Bâb-ı Âlî, Adâlet Fermanı'ndan başka 2 Ekim 1875 iradesini ve 12 Aralık 1875 Fermanı'nı yayınlamıştır. 2 Ekim 1875 tarihli irade, 8 Kasım 1875'te Bosna'da yayınlanmıştır. İrade, doğrudan Bosna'ya ait olması itibarıyla önemlidir. İradeye göre ayaklanmadan az önce getirilen ve ayaklanmanın görünen nedenlerinden biri olan öşürün çeyreği olan vergi kaldırılmış, 1873'e kadar olan vergi borçları affedilmiştir. Bâb-ı Âlî 12 Aralık 1875'te de devletin tümünde geçerli üçüncü bir İslahat Fermanı daha yayınlamıştır. Bu fermana göre; “*Modern usullere göre bağımsız mahkemeler kurulacak, icra makamlarıyla mahkeme makamları ayrılacak, vergiler daha adil bir hale getirilecek, polis kuvvetleri verginin tahsili sırasında vergi işine karışmayacak, bazı vergiler ve angarya kaldırılacak, dinler serbest bırakılacak, gayrimüslim tebaa kamu hizmetine girebilecek, 20'den aşağı 40 yaştan yukarı Hristiyanlar'dan bedel-i askeri alınmayacak ve en önemli olarak da köylü devletten ve özel kişilerden toprak satın alabilecekti.*”. Ancak bundan önceki çabalar gibi yukarıdaki çalışmalarda bir sonuç vermemiştir⁵⁷⁶.

3-ANDRAŞI (ANDRÁSSY) NOTASI

İsyanın daha başlangıcından beri konuyu uluslararası alana çekmek isteyen asiler Osmanlı Hükümeti'nin reform paketleriyle fazla ilgilenmemişlerdir. Çok uzun süredir Bosna Hersek'e müdahale için fırsat gözleyen Avusturya Başbakanı Kont Andraşi⁵⁷⁷ Paris Barış Antlaşması'na katılan İngiltere, Fransa ve İtalya'ya başvurarak, Osmanlı Devleti'nin ilan ettiği reformları gerçekleştirmediği, bu yüzden Bosna Hersek'teki kargaşanın sona ermediğini ve mutlaka bir şeyler yapılması gerekliliğini vurgulamıştır. Andraşi Avrupa devletleriyle yaptığı fikir alışverişinden sonra 30 Aralık 1875'de hazırladığı metni Batı başkentlerine iletmiştir. Batı başkentlerinde yaklaşık 1 ay tartışılan ve nihayet üzerinde uzlaşılan metin, 31 Ocak 1876'da Bâb-ı Âlî'ye gönderilmiştir. Notaya göre Osmanlı Devleti'ne şu önerilerde bulunulmuştur⁵⁷⁸:

⁵⁷⁶ Engelhard, *a.g.e.*, s.344-345; Yriarte, *a.g.e.*, s.318; Marriott, *a.g.e.*, s.322-323; Dawson, *a.g.m.*, s.97; Anderson, *a.g.e.*, s.199; Baltalı, *1875 Hersek Ayaklanması*, s.206; Aydın, *a.g.e.*, s.78-79; Bozkurt, *a.g.e.*, s.77-78; Davison, *a.g.e.*, C.II, s.91-92; Gölen, *a.g.t.*, s.154-155.

⁵⁷⁷ Andraşi, Macaristan başbakanı sıfatıyla Macar İhtilaline katılmış, ihtilalin başarısız olması üzerine Avusturya'da giyabında idam cezasına çarptırılmıştır. Ülkesinden kaçmak zorunda kalan Andraşi Osmanlı Devleti'ne sığınarak Tekirdağ'da ikamet etmiştir. Tekirdağ'da yaşadığı sürede kendisine çok iyi davranılmış ve her türlü ihtiyacı karşılanmıştır. Bakınız, Mehmet Süleymanpaşic, “Bosna ve Hersek Müslümanlarının Memleketlerinde Osmanlı Hakimiyetini Son Müdafaaları”, *Varlık*, Yıl:8, C.XI, S.179, Ankara, 1940, s.254-255; a.g.mlf., *Avusturya Örfi Divanları*, s.354; Sedes, *Bosna Hersek*, s.127-129.

⁵⁷⁸ Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat*, s.72-73; Engelhard, *a.g.e.*, s.334-336; Stillman, *a.g.e.*, s.117,159-169; Yriarte, *a.g.e.*, s.318-320; Marriott, *a.g.e.*, s.323; Anderson, *a.g.e.*, s.198-199; Harris, *a.g.e.*, s.132-230; Baltalı, *1875 Hersek Ayaklanması*, s.206-207; Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.VII, s.81-82; Sedes, *Bosna Hersek*, s.123-126; *Bosna-Hersek Arşiv*

1- Hristiyan halkın serbestçe ayinlerini yapmalarının sağlanması

2- İltizam usulünün kaldırılması

3- Çiftçilerin durumunun düzeltilmesi

4- Islahatın yapılmasına nezaret etmek üzere yarısı Müslüman yarısı Gayrimüslim üyeden oluşan “*Vilâyet Umûmî Meclisi*” adı ile bir meclis teşkil edilmesi

5- Alınacak verginin mahalli ihtiyaçlara sarf edilmesi

Hersek'teki kritik durum, Karadağ ve Sırbistan'ın savaş hazırlıkları içinde olması, Bulgaristan'da ortaya çıkan isyan nedeniyle Andraşi Notası kabul edilmiştir. Bu maksatla 11 Şubat 1876'da yeni bir irade yayınlamış ve notanın 5. maddesi⁵⁷⁹ hariç diğer maddelerini aynen kabul etmiştir. Ancak devletin resmi kayıtlarında Andraşi Notası'nın 11 Şubat 1876 iradesine ve daha sonraki düzenlemeler üzerinde etkisi olduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır. Aksine resmi kayıtlarda, yayınlanan irade ve yapılacak düzenlemelerin devletin inisiyatifi altında gerçekleştirildiği izlenimi uyandırmaktadır. Çabalar isyanı sona erdirmek için yapılan samimi ve iyi niyetli adımlar olarak nitelenmektedir⁵⁸⁰.

Osmanlı yönetimi Andraşi Notası sonrasında gelişen olayları değerlendirmek için Bosna Valiliği ve bölgedeki diğer yöneticiler ile sürekli irtibat halinde olmuştur. Özellikle mültecilerin durumu hakkında her gün bilgi alınmıştır. Bilgi akışının çok yoğun olduğu Şubat 1876'da mülteciler konusunda Osmanlı Devleti'nin çok zorda kaldığı anlaşılmaktadır. Zira Bosna'dan 27 Şubat 1876'da gelen telgrafla göre, Yenipazar'dan Sırbistan ve Karadağ'a 3.150, Bihke'den 13.000, Travnik'den 490, Banaluka'dan 1.100 hane Sırbistan'a olmak üzere toplam 26.140 kişinin komşu ülke ve emaretlere sığındığı bilgisi yer almaktadır. Bunlardan sadece 54 hane Yenipazar'a, 168 hane Banaluka'ya dönmüştür⁵⁸¹. Benzer durumdur Hersek için de geçerlidir. Hersek'ten 28 Şubat 1876'da gelen telgrafla göre, Hersek'ten Karadağ ve Sırbistan'a sığınanların sayısının 45.000 kişi olduğu ve bunlara ait 6.000 evin yakılmış olduğu ifade edilerek, gidenlerden sadece 1.000 kişinin geri döndüğü ve Gable Kazası'na yerleştirildikleri belirtilmiştir⁵⁸². Merkez isyancıların büyük çoğunluğunun evlerine döndüğüne dair rivayetler karşısında, haberlerin gerçekle herhangi bir ilgisinin olmadığını, tam tersine asilerin sayılarının arttığı ve

Belgeleri, s.20; Danişmend, *a.g.e.*, C. IV, s.251, Dawson, *a.g.m.*, s.95-97; Aydın, *a.g.e.*, s.80-96; Bozkurt, *a.g.e.*, s.78; Gölen, *a.g.t.*, s.155.

⁵⁷⁹ Beşinci madde bölgesel bağımsızlığa yol açacağı kaygısıyla kabul edilmemiştir.

⁵⁸⁰ B.O.A., *Y. EE.*, nr:77/19, 2 Safer 1293/28 Şubat 1876 tarihli arz tezkiresi; Harris, *a.g.e.*, s.209-230; Baltalı, *1875 Hersek Ayaklanması*, s.208-209; Danişmend, *a.g.e.*, C.IV, s.251.

⁵⁸¹ B.O.A., *Y. EE.*, nr:77/16, 15 Şubat 1291/27 Şubat 1876 tarihli Bosna Vilayeti'nden gelen telgrafname

⁵⁸² B.O.A., *Y. EE.*, nr:77/18, 16 Şubat 1291/28 Şubat 1876 tarihli Hersek vilayeti'nden gelen telgraf.

Müslümanlara saldırdıkları haberlerini almıştır⁵⁸³. Esasen merkezin 1876 kışı sonlarına doğru İstanbul'da yayılan rivayetleri doğrulamak için Bosna'dan bilgi istiyor olması, isyana ilişkin değerlendirmelerin hâlâ isyanın başladığı ilk günlerdeki gibi hafife alındığı ve bölgesel bir olay olarak görüldüğü izlenimini uyandırmaktadır. İsyanın Balkanlarda Osmanlı hâkimiyetini sona erdirmeyi planlayan büyük bir planın parçası olduğunun hâlâ devlet adamlarınca kavranamadığını göstermektedir.

4-BOSNA HERSEK İCRÂÂT KOMİSYONLARININ KURULMASI

Bâb-ı Âlî, bölgedeki karışıklıkların gittikçe artması üzerine Bosna ve Hersek'te ayrı ayrı birer İcrâât Komisyonu kurulmasına karar vermiştir. Karar, 15 Şubat 1876 tarihli bir irade ile hayata geçirilmiştir. İrade gereğince, Bosna İcrâât Komisyonu başkanlığına 17.500 kuruş maaş ile Meclis-i Âlî icrâât üyesi Haydar Efendi, Hersek İcrâât Komisyonu başkanlığına ise 10.000 kuruş maaş ile İstinaf Mahkemesi üyesi Vaso Efendi getirilmiştir. İcrâât Komisyonları 1'i başkan 4'ü üye olmak üzere toplam 5 kişiden oluşacaktı. Üyeler bölgedeki idare meclislerine seçilmiş 2 Müslüman 2 gayrimüslim üyeden oluşacak ve bunlara da 1.500'er guruş maaş tahsis edilecekti⁵⁸⁴.

Bahriye Nazırı Derviş Paşa ve Nafia Nazırı Server Paşa'nın eseri olan bu kararnameyle mültecilerin yurtlarına dönmeleri sağlanmak istenmiştir. Kararname 29 Şubat 1876 tarihinde kabul edilerek Bosna Hersek'te yayınlanması için bölgeye gönderilmiştir. İcrâât Komisyonu için özel olarak hazırlanan 14 maddelik bir talimatname hazırlanmış ve Mart ayında Bosna Hersek'te ilan edilmiştir. Yeni uygulama ile devlet tek taraflı olarak ateşkes sayılabilecek yükümlülükler altına girmeyi kabul etmiştir. Böylece dış müdahaleciyi önlemek istemiştir. Mültecilerin geri dönmeleri için hiçbir fedakârlıktan kaçınılmamıştır. Talimatname şu maddelerden oluşmaktadır⁵⁸⁵:

1-Hersek İsyanı nedeniyle evlerini terk eden halkın geri dönmeleri halinde her türlü himaye ve korunmalarından İcrâât Komisyonları sorumlu olacaklardır.

2-Gerek isyana katılan ve gerekse isyan nedeniyle evlerini terk eden bütün halk için genel af çıkarılmış olup, silahlı mücadeleye katılanlar 4 hafta içinde teslim olmaları halinde haklarında herhangi bir soruşturma yapılmayacaktır. Genel affa ilişkin ilanlar Osmanlıca ve Boşnakça olarak bastırılarak, acil olarak vilayet dahiline ve sınırlara ulaştırılacaktır.

⁵⁸³ B.O.A., Y. EE., nr:77/16.

⁵⁸⁴ B.O.A., Y. EE., nr:77/10, 18 Muharrem 1293/14 Şubat 1876 tarihli arz tezkiresi; 19 Muharrem 1293/15 Şubat 1876 tarihli irade; Harris, *a.g.e.*, s.235; Baltalı, *1875 Hersek Ayaklanması*, s.207-208; Aydın, *a.g.e.*, s.96.

⁵⁸⁵ B.O.A., Y. EE., nr:77/19, Lef:1, Bosna Hersek İcrâât Komisyonu Talimatnamesi; Belge 10-12; Stillman, *a.g.e.*, s.130.

3-Evlerine dönmek isteyenler vilayet memurları, İcrâât Komisyonu üyelerinden birinin gözetimi ve asker nezaretinde herhangi bir saldırıya uğramadan köylerine dönmeleri sağlanacaktır.

4-Mülteciler döndüklerinde hazır olacak memurlar aracılığıyla isimleri ve bağlı bulundukları şehir ve kasabaların adları yazılarak tahkik edilecek, içlerinde Bosnalı olmayanlar var ise kabul olunmayarak geldikleri yere iade edileceklerdir. Bosna Hersek'te oturduğu anlaşılan aile reislerine mühürlü birer tezkere verilecektir. Bu şekilde kabul olunanlardan hasta ve hareket edemeyecek olanlar en yakın bölgede bulunan hastaneye sevk edilerek tedavileri sağlanacaktır. İyileşen hastaların daha sonra evlerine dönmeleri sağlanacaktır.

5-Mültecilerin nakilleri esnasında her türlü yiyecek ihtiyaçları devlet tarafından karşılanacaktır. Nakil esnasında can, mal ve ırzlarına yönelik herhangi bir saldırı yapılmaması için her türlü tedbir alınacaktır. Herhangi bir saldırı durumunda saldırganlar hakkında kanuni işlem yapılacak ve cezalandırılacaklardır. Mültecilerin nakillerinin güvenle yapılması hususunda her türlü sorumluluk hükümet memurları ve korumayla görevli askerlere ait olacaktır.

6-Yurtlarına dönecek mültecilerin evleri yanmış veya yakılmış ise evler yeniden inşa edilinceye ve yeni mahsul alınıncaya kadar yiyecek ihtiyaçları devlet tarafından karşılanacaktır.

7-Evlerini inşa edecek kadar maddi gücü olmayanlara en yakın devlet ormanından ücretsiz kereste verilecek ve kendilerine yardım edilecektir.

8-Mültecilerin döndükleri yerlerde eskiden var olan, ancak yanmış veya yakılmış kiliseler var ise bu kiliseler için gerekli olan kereste ve taş gibi malzemeler devlet tarafından karşılanacaktır.

9-Hükümetin vereceği yardım sadece isyan nedeniyle evlerini terk edip geri dönenlerin fakir olanlarına ve dini yapıların tamir ve inşasına yönelik olacaktır.

10-Muhtaç olanlara hükümet tarafından tohumluk buğday verilecektir.

11-İsyan nedeniyle zarar gören halkın evlerini yapabilmeleri ve ekonomik güçlerini toplayabilmeleri için 1 sene öşür 2 sene vergi alınmayacaktır.

12-İskân işleri tamamlandıktan sonra ortaya çıkan ihtiyaçlar ayrıca tespit edilerek, karşılanması için ayrı bir kararname hazırlanacaktır.

13-Yukarıdaki maddelerin icrasında birinci derecede sorumlu olanlar Bosna Hersek vilayeti memurlarıdır. Ancak işlerin süratle ve koordineli bir şekilde yapılabilmesi için İcrâât Komisyonu üyeleri her türlü memura emir verme ve yönlendirme hakkına sahiptirler. Verilen emirler yerine getirilmediği takdirde komisyon üyeleri sorunu derhal Bâb-ı Âlî'ye bildirecek ve ilgili memurlar sorumlu tutulacaklardır.

14-Her sınıf halkın bir arada çatışma içine girmeden yaşamasını sağlamak İcrâât Komisyonlarının en önemli görevidir. Bu yüzden genel affa ilişkin detayların halk tarafından anlaşılmasından sorumlu tutulacaklardır.

Karamameden istenilen sonucun alınabilmesi için Avusturya'nın aktif desteğine ihtiyaç vardı. Konuyla ilgili arz tezkiresindeki tartışmaya göre, mültecilerin büyük bir kısmının Sırbistan ve Karadağ'da bulundukları ve onların dönmelerinin beklenmediği ifade edilmiştir. Bunun yanında Dalmaçya'ya sığınmış özellikle ayaklanmanın başlatıcıları olan Nevesinlilerle diğer bazı gurupların Avusturyalı yetkililerin baskısıyla geri dönebilecekleri düşünülmüştür. Osmanlı Hükümeti, Avusturya'nın ayaklanmadan zarar gördüğü, bu yüzden Avusturya'nın mültecilere verdiği yardımı keseceğini, böylece mültecilerin Bosna Hersek'e dönmeye mecbur kalacaklarını hesap etmişlerdir. Hatta Osmanlı Devleti'nin Viyana konsolosu da bu düşüncüyü doğrulayan bir raporu merkeze göndermiştir⁵⁸⁶. Ancak yıllardır beklediği fırsatı yakalayan Avusturyalı idareciler, isyanı sona erdirmek için Osmanlı Devleti'ne yardım etmek bir yana devam etmesi için elinden geleni yapmıştır. Avusturya'nın görünürde rahatsızlığını belirten ifadelerin Osmanlı Devleti'ni oyalamaktan başka bir amacı olmadığı anlaşılmaktadır. Bu yüzden genel af istenilen sonucu vermemiş, mülteciler sorunu devam ettiği gibi bu tür karamameler devletin isyan karşısındaki güçsüzlüğü olarak görülmüş ve her af teşebbüsünden sonra isyan daha da alevlenmiştir⁵⁸⁷.

5-STORİNA GÖRÜŞMESİ

Andraşi Notası ve devletin attığı adımlar karşısında, asiler 26 Şubat 1876'da Storina'da toplanarak bir beyanname yayınlamışlardır. Hem Andraşi Notası'nı hem de devletin attığı adımları reddetmişlerdir. Voyvoda Lazar Sociça, Papaz Melenti Peroviç ve Voyvoda Papaz Boğdan Simoniç adlı reislerin imzasıyla yayınlanan beyanname asilerin olayları nasıl gördüklerini, nerelerden yardım aldıklarını ve amaçlarının ne olduğunu açıkça ifade ettiler. Beyanname şöyledir⁵⁸⁸: *"Kendimizi olabildiğince basit ve kimliğimizi gizlemeden ifade etmek isteriz. Hem düşmanlarımız hem de dostlarımıza – bize hem sempati hem de antipati duyan herkese cevap vermek isteriz.*

Biz Hersekliler baskı altında kalmış bir milletiz – Beş yüzyıldır köle yapılan yine de en asil ve saf Sırp kanına sahip olan bir milletiz. Tüm Avrupa bunun gerçek olduğunu bilir.

Fakat Osmanlının kılıcı bizi Kosova'daki destansı çarpışmada fethettiğinde, özgürlüğümüzü ağır bir zincirle kendimiz bağladık. Şunu söylememize izin verin ki Muhammet'in zaferinin parlaması, İsa'nın haçının gözyaşları akıtması Tanrı'nın isteğiydi. Ama biz Avrupa'ya şikâyetle bulunmadık, bunu şimdi de yapmıyoruz. Bu başarı Türk kuvvetlerinin şansı, aynı zamanda kendi içimizdeki uyumsuzluk nedeniyle – ki bu uyumsuzluk o zaman olduğu gibi şimdi de ulusumuzun bazı kolları

⁵⁸⁶ B.O.A., Y. EE., nr:77/19; Baltalı, 1875 *Hersek Ayaklanması*, s.208.

⁵⁸⁷ Baltalı, 1875 *Hersek Ayaklanması*, s.208.

⁵⁸⁸ Stillman, a.g.e., s.118, 170-173; Sedes, *Bosna Hersek*, s.129; Yriarte, a.g.e., s.321-322.

arasında mevcuttur- kazanılmıştır. Korkmadan ve utanmadan söyleyebiliriz ki, bu uyumsuzluk Sırbistan ile ilişkilerimizi etkilemektedir. Bunu söylemek ne kadar acı da olsa şu gerçeği kabullenmeliyiz; eğer tahtta ölümsüz Kara Yorgi veya Miloş'un doğrudan varislerinden biri bulunsaydı, şehitlerimizin haykırışlarından müteessir olurlardı.

İşin aslı, ölü prens Miloşun asil ruhu – ki varlığından ne kadar mutluysak yokluğundan da o kadar mutsuzuz - böyle kritik bir durumda ne denizlerin derinliğini ne cennetin yüksekliğini sayabilirdi. Etrafını gözlemeden doğruca zavallı Bosna Herseğe giderdi. Ama yazık.

Diğer yandan, anlamakta güçlük çeksek de duyuyoruz ki Avrupa Kabinesi Türkiye'de baskı altındaki Hristiyanlar'ın, Müslümanlarla eşit olması için bazı reform projeleri başlatmışlar. Bu hem belirsiz hem de uygulanamaz bir iştir. Bu reform projelerinin hiçbirinde bağımsız ve Avrupa güçleri tarafından güvence altına alınmış gerçek bir özgürlüğün lafı geçmez.

Bizim ihtiyacımız olan, böyle bir reformdur.

Böyle bir reform bize uygundur, diğer durumda bize bir mezar verin, oraya gömülelim ve yerin dibine doğru giderek bu dünyayı terk edelim.

Ülkemizin gerçek veya gerçek görünen dostları, kendilerinde, bizi fetheden, ulusumuz arasındaki uyumsuzluğa sebep olan, tüm milletler içinde sürüdeki cüzzamlı koyun gibi olan Asyalı barbar yabanileri dinleme ve destekleme hakkı ve sebebi görmektedir.

Tekrarlıyoruz, sadece gerçek özgürlük silahları bırakmamızı sağlayabilir ve bizi ezebilmek için Osmanlıdakinden çok daha fazla çeşitli silahlar gerekir. Bu durumda bile ardımızda intikam almak için kadınlarımız kalacaktır ve silahlarımızı bizim elimizden alıp, çocuklarımız için, özgürlük ve halkımızın hakları için ölene dek savaşırlardır. Yabancı'nın eli daha da fazla üzerimize gelirken ülkemizin dostları ve savunucularına bize yardım etmeleri ve intikamımızı almaları için yalvarıyoruz.

Bize yardım edin, bizi duyun, ya şimdi ya da hiç.

Komşu ülke Avusturya, geçmişte ve şimdi çocuklarımıza yaşlılarımıza ve kadınlarımıza iyilik etti. Şeflerimiz ve ulusumuz adına ona sonsuz saygımızı sunuyoruz.

Ölümsüz kurtarıcı, İtalya'nın zafer tacı Garibaldi, faal bir şekilde bize yardım edip bastırılmış halkımızın koruyucu babası olmuştur. İtalya, biz ve sonraki nesillerimiz tarafından kutsal sayılır.

Güçlü İngiltere, Türk İmparatorluğu'nun büyük dostu, Türk İmparatorluğu'nu büyüyünce dürüst, yüce ve diğer milletlere faydalı bir adam olacak değerli bir çocuk tutar gibi kollarına aldı. Ama o da gözlerini açtı ve anladı ki bir adam yerine büyüyüp güçlenen, insanlığın acı çekmesine, onun zehirlenmesine neden olacak zehirli bir yılanı desteklemiştir. Bu yılan en sonunda ona yemek veren eli de ısıraktır. Bu güçlü krallık yılanı ölümcül bir dipsiz kuyuya atmış ve bizim

haykırışlarımızı duyarak bizden desteğini esirgememiştir. Bu nedenle sonsuz teşekkürlerimiz sunarız.

Kardeşimiz, gerçek kardeşimiz asil Sırp kanlı Voyvodina'nın gururlu oğulları, bizi ve özgürlüğümüzü bir anne babanın tek çocuklarının beşiğinde nöbet tutması gibi gece gündüz kolladılar. Aralarında adımı duyup gördüğümüz Miletic'in de bulunduğu bu asil ırka hiçbir şey diyemeyiz, sadece gelecek nesillerimize bu ırkı onurlandırmasını öğüt verebiliriz.

Bununla beraber pişmanlığımız şudur ki Sırbistan'daki kardeşlerimizi Türklerle tam bir savaş halinde olduğumuz, yaşlılarımız ve kadınlarımızın binlerce acı içinde kurban olduğu, ülkemizin kardeşçe yardımlara ihtiyacı olduğu ve kanımız aktığı sürece kardeşimiz Sırbistan'dan intikamımızı almasını istediğimiz konusunda bilgilendirmediler. Aslında, eğer bizi duysalardı yardım ederlerdi ama bizden çok uzaktalar (dünya ölçüsüyle değil)... Bu nedenle, Voyvodina'daki kardeşlerimize haberleri her tarafa yayması için, Karadağlılar'ın evlerinin mültecilerle dolduğunu, mülteci sayısının ev sahibi sayısını aştığını, yine de şikâyet etmediklerini aksine kollarını açtıklarını her yerde herkese söylemeleri için yalvarıyoruz. Yine de Karadağ'dan uzaktaki duyarsız ve tarafsız Sırbistan'a bakmadan ol'ya müdahale etmesini, intikam için çılgık atan dökülmüş kanımızı bulmasını istiyoruz.

Dünyanın tartışıp hemfikir olacağı diplomasi bizim işimiz değil. Bizim gerçek ve kutsal işimiz düşmanla yüzleşmek ve dört bir yanı kolağan ederek şimdiye kadar bizi korumuş olan talihin bize ihanet etmesini engellemeye çalışmaktır. Savaşa, yakmaya ve fethetmeye devam edeceğiz.

Sadece Karadağ'ın örnek olduğu özgürlüğün mutluluğunda huzura kavuşabiliriz.

Berberce, güçlü ve şahane Rusya'nın Slavo-Sırp özgürlüğüne sahip çıkmasını umuyor ve bekliyoruz – ya şimdi ya hiç. Eğer bizim özgürlüğümüzü sevmiş veya istemişse sabahımız onun şanlı tacının güçlü itibarıyla aydınlansın. Ondan özgürlüğümüzün koruyucusu olmasını bekliyoruz, ama diğer Avrupa uluslarından bağımsızlığımızı vermelerini istiyoruz. Ve silahlarımız, engellerinden kurtulduğunda, kanlı harflerle Türklerin bize zorladığı reformları yazacak.

Şanlı ve hür Prusya'ya gelince, hiç şüphemiz yoktur ki bizim dostumuzdur ve onu özgürlüğümüzü sağlayacak ilk kişiler arasında görmeyi umuyor, ondan merhamet diliyoruz.

Storina'da ordu ve asilerin şefi namına imzalanmıştır.”.

Storina'da asiler tarafından yayınlanan ikinci bir beyannamede de şunlar yer almaktadır:

“Bir kez daha kilise ve okul yapmak için bize para veren, ayınlar için haçlar ve altın yaldızlı cübbeler sağlayan güçlü Rusya'ya başvuruyoruz. Zavallı rahiplerimiz bu cübbeler içinde ayınleri kutlarken, Müslümanlar kadınlarımızın namusunu kirlettiler. Rusya sagır ve zalim olamaz, bu nedenle bizim kutsal

ayinlerimizi ve bağımsızlığımızı gözetmelidir ki sonsuza dek köle kalmak üzere ölmeyelim. Biz ya tam bağımsızlık isteriz ya da ölüm. Bu bildiriye kanımızla imzalar, başka hiç bir teklif kabul etmeyiz.”. Böylece hem her türlü uzlaşma girişimi reddediliyor hem de açıkça hedeflerinin bağımsızlık olduğu tüm kamuoyuna açıklanıyordu.

Asi liderlerin açık hedeflerini ortaya koydukları beyannamelere rağmen, isyanı sona erdirmek amacıyla her yolu deneyen Osmanlı Devleti, son bir çaba ile asi elebaşlarıyla görüşüp onları elde etmeyi denemiştir. Bu maksatla asiler Mart sonunda müzakereye davet edilmişlerdir. Asi reislerle müzakereyi Ahmet Muhtar Paşa ile Hersek Valisi Ali Paşa idare etmişlerdir. Raguz’a giden Paşalar’a müşavir ve kâtip sıfatıyla Sava Efendi’de katılmıştır. Osmanlı heyeti Raguz’a ilk önce Avusturya’nın Dalmaçya Valisi General Rodiç’le görüşmüş, ardından Storina’daki asi reisleriyle müzakereye geçilmiştir⁵⁸⁹. Asiler anlaşmanın uygulanması için ateşkes istemişler, ancak bu istek Ahmet Muhtar Paşa tarafından asilerin zaman kazanma isteği olarak değerlendirilmiş ve reddedilmiştir. Bununla beraber Karadağ tarafsızlık ilkelerine uyarak Nikşik Kalesi’ne erzak ikmaline güçlük çıkarmamayı taahhüt ederse, askeri hareketlere 7 Nisan 1876 tarihine kadar girililmeyeceği vaat edilmiştir. Teklif General Rodiç tarafından da kabul ve tasvip olunduğundan Nikşik’e erzak ikmal konusunda asileri ikna edilmişlerdir. Fakat bu esnada Rusya Başbakanı Prens Gorçakov danışmanlık yapmak üzere asilerin yanına Veselitski Bojidaroviç isminde birini göndermiştir. İsyancılar Bojidaroviç’in tavsiyelerine uyarak 5 Nisan 1876’da isteklerini General Rodiç’e iletmışlerdir. Asilerin kabul edilmesini istedikleri şartlar şunlardır⁵⁹⁰.

- 1-Hersek Hristiyanlarının toprakların üçte birine sahip olması
- 2-Türk askerlerinin Hersek’ten çekilmesi ve Türk askeri varlığının Trebin, Nikşik, İstolç, Mostar, Foça ve Plevliya ile sınırlı olması
- 3-Hristiyan ailelerinin evlerinin yapılması⁵⁹¹
- 4-Toprakların ekimi için yardım⁵⁹²

⁵⁸⁹ Storina toplantısıyla ilgili olarak Karadağ Prensi Nikola bu toplantıların başarısız olmaya mahkûm olacağını ifade etmiştir. Çünkü asiler Osmanlı Devleti’nin kabul edemeyeceği isteklerde bulunmak için Storina’ya gitmiştir. Bu toplantıda Osmanlı Devleti’nden beylerin topraklarının ¼’i, silah taşımanın serbest olması gibi taleplerde bulunulacaktı. Osmanlı Devleti’nin bu koşulları kabul etmesi mümkün olmayacağından görüşmeler olumsuz sonuçlanacaktı. Nikola’nın ifadeleri asilerin ne kadar planlı olduklarının ve nihai hedeflerinin ne olduğunu açıkça göstermektedir. Bakınız, Baltalı, *Srp-Karadağ Görüşmeleri*, s.849; Yriarte, *a.g.e.*, s.321-323.

⁵⁹⁰ Stillman, *a.g.e.*, s.118-119, 131-139, 174-176; Sedes, *Bosna Hersek*, s.130; Harris, *a.g.e.*, s.254-255; Aydın, *a.g.e.*, s.97-98; Baltalı, *1875 Hersek Ayaklanması*, s.209-210; Gölen, *a.g.t.*, s.156.

⁵⁹¹ Bu madde Mart 1876 genel affının 6-11. maddelerinde zaten yer almaktaydı. B.O.A., Y. EE., nr:77/19, Lef:1.

5-Vergilerin 3 yıl alınmaması⁵⁹³

6-Silahların Türklerden önce ve reformlar uygulanmadan terk edilmemesi

7-Andraşi'nin önerdiği reformların uygulanması için bir yönetmelik hazırlanması, reformlar için gelecek paranın bir Avrupa Komisyonu'nun kontrolü altında dağıtılması

8-Türk kuvvetlerinin bulunacağı altı garnizonda Avusturya ve Rusya gözlemlerinin bulundurulması

9-Hersek'te gerçekleştirilecek ıslahatları kontrol altında tutmak üzere büyük Avrupa devletleri tarafından karışık bir komisyonun kurulması

Osmanlı Devleti'nin özellikle 2. maddeyi kabulü, daha evvel Sırbistan'da gerçekleşen sürecin Hersek'te de başlaması demekti. Bu yüzden asilerin teklifleri reddedilmiş ve bunun üzerine çatışmalar tekrar başlamıştır

6-BERLİN MEMORANDUMU

Hersek İhtilali'nin zayıflamasının ardından hızını kaybeden uluslararası diplomatik mücadele, 6 Mayıs 1876'da Selanik Vakası'nın⁵⁹⁴ meydana gelmesi üzerine yeniden hızlandırmıştır. 11 Mayıs 1876 tarihinde Almanya Başbakanı Bismarck⁵⁹⁵, Rusya Başbakanı Gorçakov ve Avusturya Başbakanı Andraşi arasında bir toplantı gerçekleşmiştir. Toplantı sonunda 13 Mayıs 1876'da Rusya Başbakanı Gorçakov tarafından hazırlanan bir memorandum kabul edilmiştir. Metin Andraşi

⁵⁹² Bu madde de Mart 1876 genel affının 10. maddesinde yer almaktaydı. B.O.A., Y. EE., nr:77/19, Lef:1

⁵⁹³ Devlet zaten vergi mağdurları için gerekli kolaylığı göstermiştir. Örneğin, Mart 1876 genel affının 11. maddesi ile öşrün 1, verginin 2 yıl alınmaması kararlaştırılmıştır. B.O.A., Y. EE., nr:77/19, Lef:1. Hatta toprak sahiplerinin aldığı üçleme dahi vergi affı kapsamına dahil edilmiştir. *Sadûret-Mektûbî, Mühimme Kalemî*, nr:480/95, Lef:1, 17 Cemaziyelahir 1293/10 Haziran 1876 tarihli Bosna Valisi'nin Sadarete gönderdiği tahrir, Lef:2, 9 Haziran 1292/18 Haziran 1876 Eosna Vilayetine gönderilen telgraf. Ayrıca ilerleyen tarihlerde de vergi afları devam etmiştir. "Nikşik kazası mahsulatı eşkıya tarafından tamamen imha olduğundan, kazanın 1876 yılı öşür bedeli olan 123.250 kuruş 30 para toplanmamıştır.". B.O.A., İ.Ş.D., nr:1542. Yine 1875 senesi vergileri halkın ayaklanma esnasında büyük zarar gördüğü düşünülerek alınmamıştır. B.O.A., İ.Ş.D., nr:1619.

⁵⁹⁴ *Selanik Vakası*: Selanik'de müslüman olan bir Bulgar kızının Selanik Amerikan Konsolosu tarafından zaptiyelerin elinden alınıp kaçırılmasıyla başlamıştır. Müslüman halk validen kızın kurtarılması için teşebbüse geçmesini istemiştir. Valinin halkı tatmin edemeyen tedbirleri üzerine halk ertesi gün, Selimpaşa camiinde toplanmış ve kızın kurtarılmasına karar vermiştir. Bu esnada olayları yatıştırmak için yanlarına gelen Fransız ve Alman konsoloslarıyla çıkan tartışmada konsoloslar öldürülmüştür. Olaylar Avrupa'da büyük akisler uyandırmıştır. Hadiseye sebep olanların şiddetle cezalandırılması istenmiştir. Bakınız, Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'âr-ı Hakikat*, s.88-89; Yriarte, *a.g.e.*, s.324; Marriott, *a.g.e.*, s.324; Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.VII, s.98-99; Sedes, *Bosna Hersek*, s.184-189; Danişmend, *a.g.e.*, C.IV, s.252-253; Dawson, *a.g.m.*, s.97-98.

⁵⁹⁵ Resim 11.

Notası'nın hemen hemen aynıydı. Sadece bazı maddeler yumuşatılmıştı. Berlin Memorandumu adı verilen notanın esasları şöyledi⁵⁹⁶.

1-Yurtlarına dönecek muhacirlere ev ve kiliselerini yeniden inşa için gerekli malzemeler verilecek ve kendi çalışmaları ile geçimlerini sağlayacakları zamana kadar işleri temin edilecektir.

2- Yardımların dağıtımı Türk Komiseri'nin yetkisine bırakılmıştır. Bu komiser reformların ciddi olarak uygulanmasını garanti etmek ve bu uygulamayı denetlemek için alınacak önlemler üzerinde 30 Aralık 1875 tarihli notada (Andraşi Notası) zikredilmiş olan karma komisyonla mutabakata varacaktır. Söz konusu komisyona Hersek'ten bir Hristiyan başkanlık edecektir.

3- Türk kuvvetleri gerginlik azalınca kadar uygun görülecek bazı noktalara çekilecektir.

4- Hristiyanlar da Müslümanlar gibi silah taşıyacaklardır.

5- Devletlerin konsolos veya delegeleri genel olarak reformların uygulanması ve özellikle asi ve mültecilerin yerlerini dönüşlerini ait olaylar üzerinde denetimde bulunacaklardır.

6-Büyük devletlerin yardımı ile bu esaslar üzerinde bir anlaşma akdedilecektir. Bununla beraber eğer bu 2 aylık ateşkes süresi içinde devletlerin çabaları arzu edilen sonuca ulaşamazsa, 3 imparatorluk hükümeti, bu diplomatik aksiyonlarına gerekli ciddi önlemlerin ilave edilmesi kanısındadırlar.

Üç imparatorluğun başbakanlarının Doğu sorunu ile ilgili olarak Berlin'de almış olduğu bu kararlara İngiltere, Fransa ve İtalya hükümetlerinin katılması davet edilmiştir. Fransa ve İtalya hükümetleri bu kararlara hemen katıldıklarını beyan ederken, İngiltere memorandumu kesinlikle reddetmiştir. İngiltere ret cevabını 15 Mayıs 1876'da Berlin'deki konsolosu aracılığıyla memorandumun hazırlayıcılarına bildirmiştir⁵⁹⁷.

Berlin önerileri Bâb-ı Âli'de büyük bir üzüntü, hatta hayal kırıklığı yaratmıştır. Önerilerin Ahmet Muhtar Paşa'nın Hersek'teki askeri başarılarından sonra yapılmış olması dikkat çekicidir. Asiler Duga geçitlerinde mağlup edilmiş, büyük kayıplara uğrayarak dağlara sığınmışlar, binlerce mülteci evlerine dönmeye başlamıştır. Hâlbuki Berlin Memorandumu ile her şey yeniden başlatılmak istenmiştir. Kararlar mültecilerin dönüşünü durduracak, cesareti kırılmış olan

⁵⁹⁶ Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat*, s.90-91, 155-156; Engelhard, *a.g.e.*, s.341-342; Stillman, *a.g.e.*, s.177-180; Sedes, *Bosna Hersek*, s.190-192; Marriott, *a.g.e.*, s.324; Harris, *a.g.e.*, s.287-335, 447-456; Baltalı, *1875 Hersek İsyanı*, s.213-225; Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.VII, s.99-101, *Bosna-Hersek Arşiv Belgeleri*, s.21; Danişmend, *a.g.e.*, C.IV, s.254-255; Dawson, *a.g.m.*, s.98-99; Anderson, *a.g.e.*, s.199; Aydın, *a.g.e.*, s.101-124; Bozkurt, *a.g.e.*, s.81; Gölen, *a.g.t.*, s.157-158.

⁵⁹⁷ Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat*, s.91, 155-156; Baltalı, *1875 Hersek Ayaklanması*, s.219-220; Aydın, *a.g.e.*, s.113-126.

asilerde ümit uyandıracak ve onları karşı koymaya davet ederek hükümetin yatıştırma çabalarını önleyecekti. Bu yüzden Bâb-ı Âlî, Berlin Memorandumu'nun resmen sunulmasından önce ret kararı almıştır. Osmanlı Hükümeti yukarıdaki çekincelerini yansıtan görüşünü uzun bir telgrafla 21 Mayıs 1876'da Avrupa başkentlerine bildirilmiştir⁵⁹⁸.

Bu sırada 5 devletin İstanbul'daki büyükelçileri Berlin Memorandumu doğrultusunda hazırlanan notanın metni üzerinde işbirliği yapmışlardır. Belge 29 Mayıs akşamındaki bir toplantıda son şeklini almış ve tebliğin ertesi günü öğle vakti Bâb-ı Âlî'ye yapılması kararlaştırılmıştır. Ancak gece yarısında Abdülaziz'in tahtan indirilmesi notanın verilmesini imkânsız hale getirmiştir. Daha sonra gelişen olaylarda Fransa ve İtalya notaya verdikleri desteği çekmişlerdir. Böylece memorandum etkisiz kalmıştır⁵⁹⁹.

7-İSTANBUL (TERSANE) KONFERANSI

1 Temmuz 1876'da Osmanlı Devleti'ne savaş ilan eden Sırbistan'ın yenilmesi, Karadağ'ın savaşın başlangıcındaki başarılarını sürdürememesi Rusya'yı yeniden etkin biçimde devreye sokmuştur. Sırlar, Osmanlı ordusu karşısında bir başarı elde edemedikleri gibi Belgrat yolu Osmanlı ordusuna açılmıştır. Bunun üzerine Sırp Knezi Milan⁶⁰⁰ 24 Ağustos'da barış teklif etmiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nin ileri sürdüğü şartlar kabul edilmediği için savaşa devam edilmiştir. 31 Ekim'de Rus Büyükelçesi İgnatıyef, Osmanlı Hükümeti'ne askeri harekâtı 48 saat içinde durdurması ve Sırbistan ve Karadağla hiçbir ön şart ileri sürmeden barış yapılması için Bâb-ı Âlî'ye bir ultimatom vermiştir. O esnada milletlerarası camiada kendisine hiç bir destek bulamayan Osmanlı Devleti ultimatomu kabul etmek zorunda kalmıştır. Böylelikle Balkan bunalımı konusunda inisiyatif Rusya'nın eline geçmiştir. Gelişmelerden rahatsız olan İngiltere, sorunu tekrar kendi politikası doğrultusunda halledebilmek için devletlerarası bir konferans toplanmasını teklif etmiştir⁶⁰¹.

Osmanlı Hükümeti de Rus baskısından kurtulabilmek ve İngiltere'nin desteğini temin edebilmek için konferansın toplanmasına isteksizce rıza göstermiştir. Osmanlı yetkilileri konferansın İstanbul'da toplanması istemişler ve İngilizlerin de yardımıyla konferansın İstanbul'da toplanması teklifini katılımcı devletlere iletmışlerdir. İstek diğer devletlerden tarafından da uygun bulunmuştur.

⁵⁹⁸ Marriott, *a.g.e.*, s.325; Baltalı, *1875 Hersek Ayaklanması*, s.225-226; Gölen, *a.g.t.*, s.158-159.

⁵⁹⁹ Baltalı, *1875 Hersek Ayaklanması*, s.225-229; Harris, *a.g.e.*, s.335-347; Dawson, *a.g.m.*, s.99; Medlicott, *a.g.m.*, s.341.

⁶⁰⁰ Resim 25.

⁶⁰¹ Ayrıntılı bilgi için bakınız, Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat*, s.171-187, 192-201, 222; Danişmend, *a.g.e.*, C.IV, 291; Taner, *a.g.e.*, s.45-46.

Paris Barış Antlaşması'nda imzası bulunan Osmanlı Devleti, Rusya, İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya ve Avusturya temsilcilerinin konferansa katılması kararlaştırılmıştır. Konferans 23 Aralık 1876'da Kasımpaşa'daki Bahriye Nezareti binasında başlamıştır. Aynı dakikalarda da "*Kanun-ı Esasî*"⁶⁰² ilan edilmiştir. Devlet meşrutî idare tarzını kabul etmekle batılıların baskısını en aza indirmek istemekteydi. Ancak Meşrutîyet ilanını konferansı etkisiz kılmaya yönelik bir tedbir kabul eden delegeler, Kanun-ı Esasî'nin ilanıyla ilgilenmemişler ve konferans çalışmalarına devam etmiştir. Rus büyükelçisi İgnatîyef katılımcı devlet temsilcileri ile Rus elçilik binasında yaptığı görüşmede, "*Bosna Hersek'te Hristiyanların zor durumda olduklarını, mahalli memurların reyaya çok kötü davrandığını, Osmanlı Devleti'nin 1856 Paris Antlaşması'na uygun davranmadığını, vergilerin çok ağır olduğunu müzakerecilere*" ifade etmiş, onun ortaya attığı iddialar da diğer devletler tarafından kabul edilmiştir⁶⁰³. Osmanlı yetkilileri İngiltere'nin desteğini alıp, Rus baskısından kurtulmayı hedefledikleri konferansta hiç beklemedikleri bir tavırla karşılaşmışlardır. İngiliz temsilci Lord Salisbury Rus temsilcisi İgnatîyef ile söz birliği etmiş, hatta Bulgaristan meselesi gibi kimi konularda İgnatîyef'den daha fazla Osmanlı temsilcilerini sıkıştırmıştır. Durumun bu mecra da geliştiğini gören Osmanlı delegeleri konferansın başında, bu konferanstan bir sonuç çıkmayacağını kendi hükümetlerine iletmişlerdir. İngiltere'nin muhalif tavrına rağmen Osmanlı Hükümeti yine de Odyan Efendi'yi Londra'ya göndererek İngiltere'nin desteğini celbetmeye çalışmış, fakat başaramamıştır. Konferanstaki tartışmalar Balkanlar'daki karışıklıklara son vermeyi amaçlayan bir hal almaktan çıkmış, adeta Şark Meselesi'nin Balkan ayağını halletmeye yönelik bir toplantı haline dönüşmüştür⁶⁰⁴.

⁶⁰² Hüseyin Nail Kubalı, "Kanun-u Esasî", *İslâm Ansiklopedisi*, C.VI, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978, s.168-170; Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat*, s.202-205; Engelhard, *a.g.e.*, s.348-356; Bozkurt, *a.g.e.*, s.83-85; Tanör, *a.g.e.*, s.100-127.

⁶⁰³ Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat*, s.200-201, 206-220; Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, C.II, s.4-7; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.VIII, Ankara: Türk Tarih Kurumu, s.14-32.

⁶⁰⁴ Şark Meselesi: Batılı devletler tarafından ortaya konan çok yönlü bir projedir. İslâmiyet'in doğuşundan itibaren İslâm yayılışını önleme, Türkler'in Anadolu'ya ayak basmasıyla birlikte Türkler'i Orta Asya steplerine geri gönderme çabasına verilen addır. Türklerle ilgili kısmı 1699 II. Viyana Bozgunu'ndan sonra aşama aşama gerçekleştirilmiş, nihayet Sevr Antlaşması ile amaca ulaşıldığı sanılmış, ancak Mustafa Kemal Atatürk ve Türk halkının şanlı mücadeleleri sonunda başarılammıştır. Bu dönemde Batı'nın hedefi şöyleydi:

- 1-Türkleri durdurmak
- 2-Balkanlar'dan Türkler'i çıkarmak
- 3-İstanbul'u Türkler'den almak
- 4-Türkler'i Anadolu'dan atmak
- a-Bizans'ı canlandırmak
- b-Karadeniz'de bir Pontus Devleti kurmak

Yine Batı başkentlerinin görmek istediği Balkan haritası ilk defa bu kadar açıklıkla gözler önüne serilmiştir. Aşağıda görüleceği gibi tek kaybedeni Osmanlı Devleti olacak, isyancı eyaletlerle birlikte toplantıya katılan her memleketin bir şey kazanacağı ortak kararları içeren metin, nihayet Osmanlı delegelerine iletilmiştir. Metinde Bosna Hersek ve Bulgaristan'a ait öneriler tek başlık, Sırbistan ve Karadağ'a ait öneriler ise ayrı ayrı başlıklar altında yer almıştır⁶⁰⁵.

Buna göre;

A-Sırbistan Meselesi

1- Osmanlı Devleti ile Sırbistan Prenslığı arasında barışı sağlamak üzere, Sırbistan sınırı eskiden olduğu gibi kalacak, ancak Bosna tarafında Drina sınır hattı hakkındaki anlaşmazlığın, tarafların memurlarından teşekkül eden bir komisyon vasıtasıyla halledilmesi ve bu görüşmelerde Drina Nehri'nin en derin yerinin sınır olarak kabul edilmesi

2-Osmanlı askerleri 1 ay içerisinde Sırbistan'ı terk etmesi, Sırp askerlerinin de ellerinde bulunan yerlerden çekilmesi ve her iki taraf esirlerin usulüne göre geri verilmesi

3-Muharebe sırasında iki taraf tebaasından da düşmanın hizmetinde bulunmuş olanlar hakkında umûmî bir af ilan edilmesi

B-Karadağ Meselesi

1-Hersek tarafından Zevçe'nin doğu tarafı ve Storina Osmanlı Devleti'nde kalmak üzere Banyan, Piva, Drobnjak, Şaran, Kolaşin, Nikşik Nahiyei ve İşkodra tarafında Koçi Drakalobiçi, Koçi-Kranya ile Ziyavna Nehri'nden Drina Nehri'ne kadar Vasovik Kazası içinde bulunan arazi ve Moraça Nehri'nin sağ kıyısından Malivelibredo ile İşbuz ve Jabliak Nahiyeleri'nin Karadağ'a bırakılması ve yeni sınırın Raguzâ'da toplanacak bir komisyon vasıtasıyla çizilmesi

c-Anadolu'da bir Ermeni Devleti kurmak

İşte Batılı devletlerin asıl çabası yukarıdaki tabloyu gerçekleştirmekten ibaretti. Bu hedef önce Tersane Konferansı, ardından Londra Protokolü, Ayastefanos Antlaşması, Berlin Antlaşması ve bundan sonra Osmanlı Devleti'yle yapılan her anlaşmada açıkça masaya konacaktır. Bu haliyle Osmanlı Devleti Batı için tam anlamıyla bir "*Şark Meselesidir*". Şark meselesi hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız, Bayram Kodaman, "*Şark Meselesi*", *Cumhuriyet'in Tarihi-Fikrî Temelleri ve Atatürk*, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, 1999, s.1-19; Gül Akyılmaz, "III. Selim'in Dış Politika Anlayışı ve Diplomasi Reformu Çerçevesinde Batılılaşma Siyaseti", *Türkler*, C.XII, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.664. XIX. yüzyılda Türklerle ilgili her yazıda onların despotizm, fanatikliklerine, Müslümanlıklarına ama her şeyden önemlisi "*Asyalı olduklarına*" dair vurgu yapılmaktaydı. Bu kuvvetli hatırlatma, aslında onların yeryüzündeki yerlerini de konumlandırıyordu. Ama muhakkak olan şuydu ki, "*Türkler'in Avrupa'da yeri yoktu*". Örnek olarak bakınız, Redcliff, *a.g.e.*, s.10-11.

⁶⁰⁵ Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat*, s.208-211; Türkgeldi, *Mesail-i Mühimme-i Siyasiyye*, C.II, s. 249-251; Engelhard, *a.g.e.*, s.357-360; Anderson, *a.g.e.*, s.206; Bozkurt, *a.g.e.*, s.82-83.

2-Karadağlılar'ın denize çıkmasını sağlayacak şekilde Boyana Nehri'nin gemilerin seyrine elverişli bir hale konularak, serbest bırakılması ve İşkodra Gölü adlarında bulunan kulelerin harp malzemesinden arındırılması

3-Osmanlı Devleti'nin Karadağ Ladikası ile 1 ay içerisinde, yeni sınır gereğince Karadağ'da kalacak mevki ve kulelerin boşaltılmasını kararlaştırması ve eğer zorluk çıkarsa, mahallinde teşkil edilecek karma bir komisyon vasıtasıyla anlaşmazlıkların ortadan kaldırılması

4-Osmanlı askerinin 15 gün içerisinde Zaslab mevkiini ve yine o müddet içerisinde Karadağlılar'ın yeni sınır dışında ellerine geçen yerleri terk ve tahliye etmesi

5-Harp esirlerinin geri verilmesiyle, umûmî af ilan olunması ve Osmanlı Devleti'nin Karadağ Ladikalığıyla uyuşarak taraflara arasındaki muameleler için özel bir sözleşme tanzim edilmesi

C-BosnaHersek ve Bulgaristan

1-Bulgaristan adı altında doğu ve batı olmak üzere iki vilayet teşkil edilmesi

2-Bosna ve Bulgaristan'da "*istinâf mahkemeleri*" kurularak, hakimlerinin 6 devletin onay ve izniyle, ömür boyu tayin edilmesi

3-Bosna ve Bulgaristan valilerinin 5'er sene müddetle, 6 devletin onayıyla seçilip tayin edilmesi ve kararlaştırılan süre zarfında azledilmelerinin, istinaf mahkemeleri nezdinde muhakeme edilerek suçlarının sabit olmasına bağlanmasına

4-Bulgaristan valilerinin Hristiyanlardan tayin olunmasına

5-Kaza meclis üyelerinin vergi ile mükellef halk tarafından seçilmesi ve bu meclisin yollar yaptırmayı, okullar açması ve vergi toplama usullerini tespit etmesi

6-Kaza meclis üyelerinin, vilayet meclis üyelerini seçmesi ve bu meclislerin vilayetlerin maliye, zabıta ve belediye işlerine bakması

7-Tütün ve gümrük vergilerinin doğrudan doğruya devlet hazinesine bırakılması

8-Diğer vergilerin oranı belirlenip onların üçte birinin devlet hazinesine bırakılması

9-Gelirlerin kalanının mülkiye memurları, zabıta ve redif askerleri maaşlarıyla vilayetin dâhilî ıslahata sarfedilmesi

10-Meclislere girecek üyelerin seçiminde mezhep farkı gözetilmemesi

11-Aşarın kaldırılarak arazi üzerinden vergi alınması

12-Askerlik vazifesinin Müslüman halka hasredilmesi durumunda, Osmanlı nizamiye askerlerinin belli başlı şehirlerde ve kalelerde bırakılarak, vali tarafından emredilmedikçe bir mevkide toplanmaması

13-Müslüman ve Hristiyanlardan nüfusları oranında bir "*milli ordu*" kurulması ve bu ordunun memleketleri dışına gönderilmemesi

14-Askerlik bedelinin "*milli ordu*" sınıfına dâhil olmayayı ve bünyesi sağlıklı olan Hristiyanlara münhasır tutulması

15-Rumeli'de Çerkes göçmenlerin iskân olunmaması

16-Belediye zabıtasının, Müslüman ve Hristiyan halkın nüfusları oranına göre tertip olunacak bir heyete verilmesi

17-Mahkemelerde memleket lisanının Osmanlı lisanı ile beraber muteber tutulması

18-Müttefik devletler adına 1 sene müddetle ıslahatın yürütülmesine nezaret etmek üzere, Bulgaristan, Bosna Hersck karma komisyonlar teşkil olunması

19-Bulgaristan komisyonunun korumak üzere Belçika'dan 5.000 asker getirtilmesi

Hızını alamayan Batılı delegeler 18. maddede yer alan komisyonun nasıl işleyeceğine de kendileri karar vermiştir. Komisyonun Bosna Hersek'te yapacağı işler şu şekilde kararlaştırılmıştır:

1-Toprak sahibi olan Müslümanların üzerindeki araziyi alıp Hristiyan çiftçilere vermek için gereken kolaylıkları sağlamasına

2-Devlet malı olan arazinin muayyen bir müddet zarfında ücreti ödenmek şartıyla çiftçiye satması ve bu işler için yerli halktan komisyon kurularak, arazi ve emlak değerlerinin o komisyonlar vasıtasıyla takdir ve tahmin ettirilmesi

3-Devlet memurlarının bu komisyonların teftişi altında bulunması

4-Bu komisyonların asilerle görüşmeler yaparak bunların evlerine dönmelerine ve emniyetlerini sağlamalarına yetkili olması

Komisyonun kendilerine sunduğu önerilerin kabulü halinde Balkan memleketlerine bağımsızlık yolunun açılacağı bir yana, Osmanlı Devleti'ne bağımsız bir devlet değil de müstemlekeleri altındaki bir memleketmiş gibi davranmaları karşısında, dönemin Sadrazamı Midhat Paşa dehşete düşmüştür. Sunulan metni müzakere etmek üzere 18 Ocak 1877'de 180'i Müslüman, 60'ı gayrimüslimden oluşan 240 kişilik bir Meclis-i Umûmî'de tartışmaya açmıştır. Meclis-i Umûmî'de devletin şeref ve haysiyetinin kurtarılması, gerekirse bu uğurda herkesin hayatını vermeye hazır olması yönünde ateşli konuşmalar yapılmıştır. Dikkati çeken en önemli husus ise gayrimüslim katılımcıların Müslüman üyelere daha ateşli konuşmalar yapmış olmalıdır. Tartışma sonunda Osmanlı yetkilileri kendilerine sunulan teklifi reddetmişler, buna mukabil kabul ettikleri hususları diğer devletlerin delegelerine iletmişlerdir. Buna göre⁶⁰⁶;

1-Vilayetlerin sancaklara bölünmesi

2-Vilayetlerde, üyeleri 4 sene için seçilmiş birer umûmî meclis bulunması

3-Her vilayet bütçesinin adı geçen umûmî meclis tarafından tayin ve tanzim edilmesi

4-Mahkemelerin müstakil olması

⁶⁰⁶ Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat*, s.217-220; Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, C.II, s.8-98, 251-253; Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.VIII, s. 34; Danişmend, *a.g.e.*, C.IV, s.295-296; Anderson, *a.g.e.*, s.207; Bozkurt, *a.g.e.*, s.83.

5-Mahkeme müzakerelerinin açık yapılması

6-Mezheplerin tam serbestliği

7-Çeşitli mezheplerin ruhani meselelerin yalnız hükümet tarafından halledilmesi

8-Her milletin kendi din adamlarını, mabetlerini ve mekteplerini kendisi idare etmesi

9-Zorla mezhep değiştirilmemesi hakkında teminat verilmesi

10-Müslüman ve Hristiyanlardan oluşan ve ufak rütbeli subayları valiler tarafından tayin edilmiş bir jandarma birliği tertip edilmesi şartlarının yerine getirilmesine

11- Kazaların beş on bin nüfuslu nahiyelere bölünerek, her nahiyede halk tarafından seçilmiş bir idare heyeti bulunması

12-İltizam usulünün kaldırılması

13-Gelişigüzel asker kullanılmaması

14-Rumeli'de fazla miktarda Çerkes yerleştirilmemesi

15-İstisnasız umûmî af ilan edilmesi

16-İzinsiz silah kullanımının yasaklanması Osmanlı Devleti kabul etmiştir. Ancak karma komisyon kurulması, valilerin devletlerin muvafakatleri alındıktan sonra tayin edilmesi hususlarını ise reddetmiştir. Red kararı 17 Ocak 1877'de katılımcı devletlere iletilmiştir. Bunun üzerine konferansa katılan ülkelerin delegeleri toplantıyı terk ederek, ülkelerine dönmüşlerdir. Temsilcilerin ardından, aynı ülkelerin sefirleri de İstanbul'dan ayrılmışlardır. Fakat bu sefirler yaklaşık bir ay sonra geri gelmişlerdir.

8- KANUN-I ESASÎ'NİN İLANI

Hersek'te isyanın şiddetini artırması, dış baskıların artması ve mali krizin derinleşmesi üzerine biraz nefes almak isteyen hükümet 7 Zilhicce 1293/23 Aralık 1876'da Kanun-ı Esasî'yi ilan etti. Kanun-ı Esasî'nin ilanını onaylayan Hatt-ı Hümayûn'da Kanun-ı Esasî'nin ilan gerekçeleri şöyle sıralanır: *"Yüce devletimizin gücündeki gerilemeler dış dertlerden ziyade içte idare işlerinde doğru yoldan sapılmış olurmasından ve halkın, hükümetlerinden bekledikleri güvenliklerini garanti edecek sebeplerin gerilemeye yüz tutmasından ileri geldiği, iç durumunda tabiatıyla meydana gelen değişiklikler ve dış ilişkilerinde hâsıl olan genişleme dolayısıyla hükümetin idare şeklinin yetersizliği açıkça görülecek hale geldiğinden, mülkün hayrını amaçlayan meşrutiyet ve meşveret kuralına uygun olarak anayasanın düzenlenmiş ve yayınlanmıştır."*⁶⁰⁷. Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi

⁶⁰⁷ Abdurrahmân Şeref Efendi, a.g.e., s.165.

anayasanın yürürlüğe konulmasında Hersek İsyanı'nın ve dış gelişmelerin etkisi açıkça ortadadır⁶⁰⁸.

Kanun-ı Esasî'nin ilanı 11 Kanun-ı sani 1292/23 Ocak 1877 tarihinde Bosna Hersek'e bir telgrafla bildirilmiştir. Meşrutiyetin ilanı bölgede büyük bir heyecana yol açmış ve eyalette genel bir memnuniyet yaratmıştır. Meşrutiyetin ilanı ile ilgili telgraf Bosna'ya ulaşır ulaşmaz Saraybosna'daki bütün askeri ve sivil memurlar, ulema, kentin ileri gelenleri, millet reisleri yarım saat içinde hükümet konağında toplanarak Kanun-ı Esasî'nin ilan edilmiş olduğu duyurulmuştur. İlaveten kentte bulunan konsoloslara konu hakkında bilgilendirilmiştir. Meşrutiyetin ilanının Bosna'da yarattığı hava gerçekten çok olumlu olmuş ve Kanun-ı Esasî'nin ilanından dolayı Bosnalıların teşekküllerini içeren telgraflar gerek valilik gerekse kazalar aracılığıyla merkeze gönderilmiştir⁶⁰⁹.

9-LONDRA PROTOKOLÜ

Ruslar, İstanbul Konferansı'nda Osmanlı Devleti'ne sunulan tekliflerin reddini kendilerine yapılmış bir hakaret olarak değerlendirdiler ve Osmanlı Devleti'nin mutlaka cezalandırılmasını istemeye başladılar. Ancak İngilizler, Ruslar'ın uluslararası bir karar olmadan Osmanlı Devleti'ne müdahalesini kendi çıkarları açısından çok tehlikeli buluyordu. Bu yüzden Ruslar, Batı başkentlerinde yaptıkları görüşmelerden bir sonuç alamadılar. Bunun üzerine uzun süredir kendisiyle ortak hareket eden Prusya ve Avusturya nezdinde şanslarını denemeye karar verdiler. Berlin ve Viyana ile yapılan görüşmelerde istedikleri desteği elde ettiler. Avusturya ile Rusya arasında 15 Ocak 1877'de askeri ve 18 Mart 1877'de siyasi birer antlaşma yapıldı. Antlaşmalara göre, "*Osmanlı-Rus Savaşı çıkması durumunda Avusturya tarafsız kalacak, buna karşı Avusturya'nın kendi seçtiği bir tarihte Bosna Hersek'i işgaline Ruslar ses çıkarmayacaktı.. Sırbistan, Karadağ ve Yenipazar tarafsız bölge olacak, iki ülke de burayı işgal etmeyecekti. Ayrıca Avusturya bir'likleri Romanya'yı işgal etmeyecekti.*". Antlaşma karşısında inisiyatifi elden bırakmak istemeyen İngilizler yeni bir diplomasi mücadelesi başlattılar. Uzun görüşmeler sonucu İngiltere, Rusya, Fransa, Prusya, İtalya ve Avusturya arasında bir uzlaşmaya varıldı. Altı devletin uzlaşarak Londra'daki büyükelçileri tarafından imzalanan metin 31 Mart 1877'de Londra'da bulunan Osmanlı büyükelçisi Musurus Paşa'ya tebliğ edildi. Protokolde⁶¹⁰,

⁶⁰⁸ Meşrutiyetin ilanında dış etkiler hakkında kısa bir değerlendirme için bakınız, Tanör, a.g.e., s.97-100.

⁶⁰⁹ B.O.A., YEE., nr:69/6; 17 Kanun-ı sani 1292/29 Kasım 1876 tarihli Bosna Valiliğinden gönderilen teşekkür telgraf.

⁶¹⁰ Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat*, s.258-280; Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, C.II, s.19-23, 253-274; Engelhard, a.g.e., s.360-362; Anderson, a.g.e., s.208-209; Bozkurt, a.g.e., s.86.

“Şark isyanının bastırılmasına birlikte teşebbüs eden ve bu maksatla İstanbul Konferansı'na temsilci gönderen devletler, arzu ettikleri gayeye ulaşmak için en iyi çarenin, her şeyden önce aralarında sağlanan bu ittifakı korumak ve Osmanlı Devleti topraklarında yaşayan Hristiyan halkın durumlarının düzeltilmesini, Bosna Hersek ve Bulgaristan'da Bâb-ı Âlî tarafından taahhüt edilen ıslahatın yapılmasını istediklerini yeni baştan belirlemek olduğuna karar vermişlerdir. Sırbistan ile imzalanan anlaşmayı senet kabul ederler. Karadağ'a gelince, devamlı sağlam bir barış sağlanması için sınırların düzeltilmesi ve Boyana Nehri üzerinde gemilerin serbestçe seyredilmesi hususları arzu edilir hususlar sayarlar. Bâb-ı Âlî ile iki prenslik (Sırbistan ve Karadağ) arasında imzalanan ve bundan sonra yapılacak olan anlaşmayı barışa doğru atılmış bir adım nazarıyla bakarlar.

Bâb-ı Âlî'nin asayişin korunmasını sağlayacak askerler dışındaki kuvvetlerini dağıtmasını, İstanbul Konferansı'nın üzerinde durduğu eyaletlerde huzur ve güvenin sağlanması için gereken ıslahatı mümkün mertebe kısa zamanda gerçekleştirilmesini tavsiye ederler. Bâb-ı Âlî'nin bu ıslahattan büyük bir kısmını yerine getirmeye hazır bulunduğunu belirtmiş olduğunu da tasdik ederler. Osmanlı Devleti'nin 16 Şubat 1876 tarihli genelgesini ve elçileri vasıtasıyla gerek konferans sırasında ve gerek konferans sonrası vaki olan beyanlarını başlı başına senet kabul ederler.

Bâb-ı Âlî'nin bu müspet temayüllerine ve bunların derhal bir sonuca bağlanmasındaki menfaatine bakılırsa, şimdiki asayişten faydalanarak Hristiyanlar'ın güvenliğini sağlamak için Avrupa'nın arzu ettiği ıslahatı gerçekleştirmek hususunda gereken tedbirleri alacağını ve bir kere işe başladıktan sonra, buna iyi niyetle devam etmenin hem menfaati hem de itibarı gereği olduğunu anlayacağını ümit ederler. Osmanlı Devleti'nin vaat ettiği ıslahatın ne şekilde yapıldığına gerek İstanbul'daki sefirleri ve gerek mahallindeki memurları vasıtasıyla nezaret edilmesini arzu ederler.

Şayet ümitler bu defa da kesilir ve Şark'ın asayişini zaman zaman ihlal eden karışıklıkların çıkmasını önleyecek şekilde Hristiyan tebaanın durumları düzelmeyecek olursa, bu durum gerek kendi menfaatleri ve gerek Avrupa'nın menfaatine uygun düşmeyeceğinden Hristiyan halkın huzur ve güvenliğini sağlamaya en elverişli görecekları tedbirleri müzakere etmek hakkını muhafaza ederler.” ifadeleri yer almaktaydı.

Görüldüğü gibi Londra Protokolü, İstanbul Konferansı'nda Osmanlı Devleti'nin reddettiği hususları aynen teyit etmekle kalmamış, ilave olarak son paragraftan anlaşılacağı gibi Osmanlı Devleti açıkça tehdit edilmiştir. Osmanlı idarecileri daha önce kabul etmedikleri şartların tehditle yeniden önlerine sunulması karşısında kararlılıklarını muhafaza etmişler ve 12 Nisan 1877'de kendilercine dayatılmak istenen önerileri tekrar reddetmişlerdir.

C-ASKERİ MÜCADELE

1-ASİLERLE MÜCADELE

a-1875 Safhası

1-Gaşniça Çatışması

Hersek'te isyanın genişlemesi ve kontrol altına alınamaması Bosna Hristiyanları'nı da cesaretlenmiştir. İsyân Hersek'de başlamasına rağmen ilk silahlı çatışma habercisi Banaluka'dan gelmiştir. 9 Temmuz 1875'te Sava Nehri boyundaki askeri karakollardan büyük bir asi gurubun Gaşniça Köyü yakınlarında toplandığı haberi alınmıştır. Hersek'te isyanın üzerinden 1 ay geçmeden büyük bir asi gurubun silahlı olarak ortaya çıkması, isyanın çok öncelerden düşünüldüğünü ve hazırlandığını göstermektedir. Haberin alınması üzerine Gradişka Kaymakamı Veysel Bey 1 bölük süvari, 1 bölük süvari ile birlikte 10 Temmuz'da Gaşniça'ya gitmiştir. Aynı gün saat 15.00'de asilerle karşılaşmıştır. Ancak asilerin kalabalık olması yüzünden çatışmaya girilmeyerek, Gradişka'ya çekilmiştir. 12 Temmuz'da Banaluka'dan gelen yardımlarla asilerin üzerine gidilmiştir. Sava Nehri kenarında gerçekleşen muharebede asiler dağıtılmışlar ve birçoğu Avusturya'ya sığınma umudu ile Sava Nehri'ni geçmek isterken boğulmuştur. Veysel Bey'in rütbesi muharebede gösterdiği başarıdan dolayı miralaylığa yükseltilmiştir⁶¹¹.

11-Dabre Sahrası Çatışmaları

Hersek'teki ilk mücadele Dabre bölgesinde yaşanmıştır. Bu maksatla icra edilen harekât 25 Temmuz 1875'te başlamıştır. Harekâtı Hersek Ordu Komutanı Ferik Selim Paşa komuta etmiş ve operasyona 2 dağ topu ile desteklenen İstolçe'den 1 tabur, Bileke'den 2 bölük, Trebin'den 1,5 tabur olmak üzere toplam 3 tabur katılmıştır. Ayrıca Gaçka'dan Mustafa Ağa komutasında 4 bölüğün de muharip askerler destek vermesi kararlaştırılmıştır. Ancak Mustafa Ağa Zalum Boğazı asiler tarafından kontrol edildiğinden boğazı geçememiş ve Gaçka'ya dönmüştür. Operasyon esnasında asilerle ilk çatışma Dabre'nin batısında yaşanmıştır. Çatışmada asileri püskürtülüp, Tursine Hanı ve civarına yerleşmiş isyancıların üzerine gidilmiştir. Nevesin ve Bileke'den gelen kuvvetlerin yardımı ile asileri dağıtıldıktan sonra Zovidol bölgesine ilerlenmiş ve oradaki asiler de mağlup edilmiştir. Ardından Zalum Boğazı'na girilerek bölge kontrol altına alınmıştır. Geceyi muharebe alanında geçiren birlikler ertesi gün Fatniça'ya dönmüştür. Dabre'deki çatışmaların ardından Gaçka yakınlarında bir çatışma daha meydana gelmiş, orada da asiler dağıtılmış, fakat isyanı sona erdirecek kesin bir netice elde edilememiştir⁶¹².

Asilerle mücadelede istenen sonucun alınamaması ve silahlı çatışmanın başlaması Bosna'daki yetkilileri daha ciddi önlemler almaya itmiştir. İstanbul'dan

⁶¹¹ Sedes, *Bosna Hersek*, s.168-169; Evans, *Through Bosnia*, s.234-235.

⁶¹² Ferik Selâni, *Muhârebe-i Şarkıyye Tarihi*, s.58; Sedes, *Bosna Hersek*, s.85-86; Ali Fitri, *a.g.e.*, s.5.

gönderilen kuvvetler Ağustos ayı başlarında Bosna'ya ulaşırken, Derviş Paşa da Bosna redif askerlerini silah altına almıştır. 8 taburdan oluşan bu birlikler Saraybosna, Banaluka, Bihke, Blagay, Derbend, Brod, Livno, Travnik ve Prusaç'a yerleştirilmişlerdir. Oralandaki nizamiye askerleri de Hersek'e kaydırılmıştır. Bölgede büyük bir operasyon yaparak isyanı kesin bitirmeyi planlayan Derviş Paşa bizzat İstolçe'ye gelerek harckât planlarını hazırlamıştır. Derviş Paşa'nın planı uyarınca Hersek'teki kuvvetler birleştirilerek 2 ana birime dönüştürülmüştür. Birinci kola Mirliva Necip Paşa, ikinci kola Mirliva Hüseyin Paşa komutan olarak atanmışlardır. Yapılan görev dağılımı gereği Necip Paşa'nın Dabre ve Fatniçe bölgesini temizleyerek, Bihke bölgesini kontrol etmesi, Hüseyin Paşa'nın Popovopolye yolu ile Trebin'e giderek o bölgedeki asileri temizlemesi, Selim Paşa'nın ise ihtiyat olarak 6 taburluk bir birlikle Gaçka'ya gitmesi kararlaştırılmıştır. Birlikler kenailere verilen görevi başarıyla yerine getirerek 17 Ağustos 1875'te görev bölgelerine ulaşmışlardır. Bu sırada İstanbul'dan gönderilen 4.200 kişilik bir birlik Klek Limanı'na çıkarak Hersek'e sevk edilmeye başlanmıştır⁶¹³.

Bosna'da isyanı bastırma yönünde ciddi teşebbüsler yapıldığı bir sırada bu kez de İstanbul karışmıştır. İsyân yavaş yavaş ilk kurbanlarını almaya başlamıştır. 2 Ağustos 1875'te Serasker Ali Saib Paşa azledilmiş yerine Hüseyin Avni Paşa atanmıştır. 7 Ağustos'da da Sadrazam Esad Paşa azledilerek yerine Mahmud Nedim Paşa atanmıştır. Mahmud Nedim Paşa'nın atanması isyanın seyrî açısından tam bir talihsizlik olmuştur. Çünkü Mahmud Nedim Paşa tamamen İstanbul'daki Rus Konsolosu İgnatiyef'in etkisi altındaydı. İsyânı da onun tavsiye ve istekleri doğrultusunda idare etmeye kalkışmıştır. İgnatiyef Mahmud Nedim Paşa'yı isyanın kendileri tarafından yapılacak telkinlerle yatışabileceğine inandırmış ve asilerle devlet arasında arabuluculuğa soyunmuştur⁶¹⁴.

III-Banaluka Çatışması

16 Ağustos 1875'te Banaluka'ya gelen bazı kimseler gizli toplantılarla halkı ayaklandırmaya çalışmıştır. Fakat Müslüman halkın bu kimselere tepkisi sert olmuş, iki taraf arasında çatışma çıkmış, asiler daha isyan başlamadan dağıtılmışlar, bazıları ise hayatlarını kaybetmişlerdir. Banaluka çatışması Batı kamuoyunda "Müslümanlar'ın Hristiyanlar'ı katletmesi" olarak algılanmış, asiler ise çatışmaları propaganda malzemesi olarak kullanmışlardır. Dağılan asiler küçük guruplara

⁶¹³ Sedes, *Bosna Hersek*, s.87-88; Ali Fitri, *a.g.e.*, s.5-6.

⁶¹⁴ Sedes, *Bosna Hersek*, s.83-84; Mahmud Nedim Paşa 31 Mart 1875'de Adana Valiliği'nden azledilip İstanbul'a döndükten sonra kendisine sadrazamlık yolunu açacak her yolu denemiştir. Bu maksatla Şûrâ-yı Devlet başkanlığına atandıktan sonra teşekkür için Padişah'ın huzuruna gittiğinde Padişah'ın Hersek İsyânı konusundaki düşüncelerini sorması üzerine, "Bu dağdağa bir iki çete dırlıdır. Saye-i kudretvaye-i şehriyarilerinde 15-20 gün geçer geçmez." dağıtılır demiş, bu olaydan 5 gün sonra da sadrazam koltuğuna oturmuştur. Bakınız, İnal, *a.g.e.*, C.I, s.283-284.

ayrılarak sağı sola saldırmaya devam etmişlerse de Banaluka civarında genel bir isyan çıkarmaya muvaffak olamamışlardır. Fakat isyan havasını değerlendiren kilise papazları ve Hristiyan öğretmenler halkı isyana dâhil edebilmek için var güçleri ile uğraşmışlardır⁶¹⁵.

iv-Duži Manastırı Muharebeleri

Hüseyin Paşa'nın birlikleriyle başarılı bir şekilde Trebin'e ulaşmasına rağmen, Trebin çevresi asilerden temizlenememişti. Asiler Trebin düşerse tüm Hersek'i kontrol edeceklerini düşündüklerinden kuvvetlerinin büyük kısmını bölgeye göndermişlerdi. Ancak Trebin çok iyi tahkim edilmişti ve geçmişte de ciddi saldırılara uğramasına rağmen bir türlü kontrol edilememişti. Fakat Trebin'i Raguza'ya bağlayan yol asiler tarafından kontrol edilmekteydi. Gerek yolu açmak gerekse Trebin kırsalını temizlemek amacıyla asiler tarafından kontrol edilen Duži Manastırı ve çevresine bir operasyon yapılmıştır. 30 Ağustos 1875'de 1 dağ bataryası ile desteklenen 1 alay piyade tarafından gerçekleştirilen harekâta, asilerle 4 saat süren bir çatışma yaşanmıştır. Çatışma sonucu 10 şehit ve yaralı verilmiş, manastır da dâhil olmak üzere Duži bölgesi kontrol edilmiştir. Askerler karşısında daha fazla dayanamayacaklarını anlayan asiler Zupče bölgesine çekilmişlerdir. Hüseyin Paşa Zupče bölgesine doğru asileri takip etmek istemiş, fakat arazinin çok sarp olması ve asilerin sayıca kalabalık olması yüzünden asilerle çatışmaya girilmeden geri çekilmiştir⁶¹⁶.

Duži çatışmasının ardından Raguza'dan Trebin'e erzak sevki sırasında, eşkıyanın erzak konvoyuna tasallutu yüzünden yeni bir çatışma daha yaşanmıştır. Erzağı korumakla görevli müfreze asilerin yoğun baskısı altında ancak Trebin'e ulaşmıştır. Bu sırada müfrezeyi asi saldırılarından korumakla görevli Hassa 6. alayı 3. taburundan 4 bölük, Kolağası Çerkes Mehmed Bey komutasında Duži Manastırı'nın güney sırtlarına yerleştirilmiştir. Fakat erzak kafilesinin Trebin'e ulaşmasına rağmen, bu birliklere geri çekilme emri verilmemiştir. Çerkes Mehmed Bey'in birliklerinin yalnız kaldığını anlayan asiler askerleri her yünden sararak, saldırmışlar ve şiddetli yaşanan çatışma ancak Hüseyin Paşa'nın bu birliklere yardıma gelmesiyle sona ermiştir. Bu inanılmaz hata 200 askerin hayatına mal olmuştur. Asiler bu başarılarını Hüseyin Paşa kolunu büsbütün bozmuş gibi duyurmuşlar ve yandaşlarına moral vermişlerdir⁶¹⁷.

31 Ağustos 1875 tarihi itibarıyla Hersek'de çeşitli bölgelere dağılmış 20 tabur nizamiye, 4 bölük süvari ve 12 dağ topundan müteşekkil bir kuvvet vardı. Kuvvetlerin toplamı 10.500 kişiden ibaretti. Aynı tarihlerde kendilerine katılan

⁶¹⁵ Sedes, *Bosna Hersek*, s.165-166.

⁶¹⁶ Ferik Selâmi, *Muhârebe-i Şarkıyye Tarihi*, s. 58-59; Sedes, *Bosna Hersek*, s.88-90; Ali Fitri, *a.g.e.*, s.5; Stillman, *a.g.e.*, s.14-15.

⁶¹⁷ Sedes, *Bosna Hersek*, s.90; Stillman, *a.g.e.*, s.35.

Karadağlılarla birlikte asilerin kuvveti de 8.000 ilâ 10.000 kişi arasındaydı. Asilerin ellerindeki silâhları pekiyi değildi. Fakat onlar bu açığı bölgenin coğrafi özelliklerinden istifade ederek kapatabiliyorlardı⁶¹⁸.

v-Fatniça Çatışması

5 taburluk bir kuvvetle Bileke'de bulunan Necip Paşa, emrindeki 2 taburu Trebin'e erzak almaya, 1 taburu ise çevre güvenliğini sağlaması amacıyla Fatniça'ya göndermiştir. Bileke'deki kuvvetlerin dağıldığını duyan asiler Fatniça'nın 7 kilometre doğusunda toplanmışlardı. Bunu duyan Necip Paşa emrindeki 1 tabur asker ve 1 dağ topu ile 30 Ağustos 1875'te asilerin üzerine gitmiştir. Bu sırada Fatniça'dan gelen taburda muharebeye dâhil olmuştur. Ancak bu tabur doğrudan asilerin üzerine gitmiş, nerdeyse yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. İyi mevzilenmiş asiler karşısında bir varlık gösterilememiş, aksine askerler perişan bir vaziyette savaş alanını terk etmek zorunda kalmışlardır. Birlikler çatışmada 20 şehit ve yaralı vermişlerdir⁶¹⁹.

Bosna'daki yenilgilerin İstanbul'daki tesiri çok kuvvetli olmuştur. Yenilgileri fırsat bilen Rus Sefiri İgnatyef isyanı bastırmak için tedbir alan, 1861–62 İsyanı'nda Hersek ordu komutanlığı yapan, bölgedeki isyanlar konusunda tecrübeli olan Derviş Paşa'nın azli için Mahmud Nedim Paşa'ya baskı yapmıştır. Bosna'dan da üst üste yenilgi haberleri gelince Derviş Paşa'nın önce müşirlik yetkileri elinden alınmış, ardından da valilikten azledilmiştir. Derviş Paşa'nın yerine 25 Ağustos 1875'te Ahmet Hamdi Paşa müşir ve vali tayin edilmiştir. Bununla da yetinmeyen İgnatyef Mahmud Nedim Paşa'ya baskı yaparak, isyanı bastırmak için gerekli askeri tedbirleri çekinmeden alan Hüseyin Avni Paşa'yı 12 Eylül 1875'de seraskerlikten azlettirmiştir. Hüseyin Avni Paşa'nın yerine Hasan Rıza Paşa getirilmiştir. Böylece Hüseyin Avni Paşa'nın teşebbüsleri yarım kalmıştır⁶²⁰.

Osmanlı Devleti'nin tersine asiler Ağustos ayında gösterdikleri mücadele azmi ile kendilerine yapılan yardımların hem artmasını sağlamışlar, hem de kendilerine verilen dış destek iyice belirginleşmeye başlamıştır. Ağustos 1875'te Sırbistan'dan kendilerine 2.000 kişilik bir gönüllü birliği ve 3 milyon duka para gönderilmiştir. Rusya'da ise Hersek isyancıları için yardım kampanyası açılmıştır. Rus Kızılhaç'ı ve gazetelerinin başlattıkları kampanyalar sonucu Hersek'teki asilere gönderilmek üzere 360.000 ruble toplanmıştır. 4 Ağustos 1875'te ise Petersburg

⁶¹⁸ Ali Fitrî, *a.g.e.*, s.6-7.

⁶¹⁹ Sedes, *Bosna Hersek*, s.90-91.

⁶²⁰ Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat*, s.65-66; Sedes, *Bosna Hersək*, s.83-84, 91, 93.

Slav Komitesi, Hersekli asilere gönderilmek üzere Rusya dahilinde her yerde yardım toplama izni almıştır⁶²¹.

vı-Mostacı (Parapaniça) Muharebesi

Asilerle görüşmek üzere Mostar'a gönderilen Server Paşa iyi Fransızca bilmediğinden, Bileke birliklerinin komutanı Necip Paşa'nın Mostar'a gelmesini istemiştir. Paşa'nın Mostar'a gideceğini haber alan asilerden Pekc Pavloviç ve Liyubibratiç, 2.000 kişilik bir kuvvetle Trebin ile İstolçe arasındaki Mostacı yakınlarındaki Parapaniça Dağı civarına mevzilenmişlerdir. Necip Paşa Mostar'a gitmek üzere beraberindeki kuvvetlerle önce Trebin'e gelmiş ve 15 Eylül 1875'te 3 taburluk bir müfreze ile Trebin'den yola çıkmıştır. Birlikler ilk istirahat mevkii olan Mostacı yakınlarındaki Parapaniça Dağı eteklerinde asilerin saldırısına uğramıştır. İki taraf arasında şiddetli bir mücadele başlamış, ancak asiler askerleri bozmaya muvaffak olamamışlar, birlikler İstolçe istikametine çekilmeyi başarmıştır. Bu sırada ana kuvvetlerin ayrıldığını gören asiler, yancı bölükleri kuşatmışlardır. Çatışma 4 saat sürmüş, daha evvel asilerin Mostacı'da toplandığı haberini alan Trebin Komutanı Hüseyin Paşa'nın Necip Paşa kuvvetlerinin ardından ihtiyat olarak gönderdiği 800 asker ve 2 dağ topundan oluşan birlik yancıların imdadına yetişmiştir. Yardımın gelmesi ile asiler savaş alanını terk etmişlerdir. Fakat yardım gelene kadar geçen süre içinde 250 kişiden oluşan yancı bölük erlerinden 200'ü şehit olmuştur. Munarebe sonrasında asiler askerlere verdirdikleri zayıat nedeniyle bunu bir başarı olarak değerlendirmişler ve eyaletin her yerinde Osmanlı ordusunu bozdukları propagandasını yapmışlardır⁶²².

vii-Oğraniçe Çatışması

Asilerin Bosna Eyaleti'nde asayiş bozmak için uğraştıkları yerlerin başında Yenipazar Sancağı gelir. Yenipazar Sancağı, Sırbistan ve Karadağ arasında yer almakta olup iki eyaletin birleşmesini engellemektedir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin Bosna ile kara bağlantısını sağlayan özel öneme sahip bir yerdir. Bu nedenle bölgeye 30 taburluk bir kuvvet yığılmıştı. Eylül 1875'te asilerin Podgora Köyü'ne saldıracağı haberi alınması üzerine Binbaşı Ahmet Şems Efendi, Taşlıca 1. sınıf redif işti taburu ve Taşlıca Müftüsü Mehmed Efendi'nin gönüllüleri ile Podgora'ya hareket etmiştir. Ancak Podgora'da asiler Osmanlı askerlerini çevirmişler ve abluka yaklaşık 10 gün sürmüştür. Nihayet Yenipazar Ordu Komutanı Mehmed Ali Paşa Podgora'ya yetişmiş ve Ahmet Şems Efendi kurtarılmıştır. Ardından Tara Nehri'nin karşı kıyısına geçen asiler takibe alınmıştır. Ordu Oğraniçe'ye girerken iki taraf

⁶²¹ Kocabaş, *Avrupa Türkiye'si'nin Kaybı ve Balkanlarda Panislavizm*, İstanbul: Vatan Yayınları, 1986, s.87-88.

⁶²² Sedes, *Bosna Hersek*, s.95-97; Ali Fitri, *a.g.e.*, s.7.

yeniden karşılaşmıştır. Asiler dayanamayıp Karadağ tarafına kaçmışlardır. Böylece Yenipazar bölgesinde geçici de olsa asayiş yeniden tesis edilmiştir⁶²³.

viii-Gorçi Çatışması

1875 Eylül ayı sonlarında Gradiška'nın 20 kilometre doğusunda Vrbac Suyu'nun Sava Nehri ile birleştiği bir noktada kurulu bulunan bir karakol 600 kişilik bir isyancı gurup tarafından basılmıştır. Karakolun savunmasında görevli 100 askerden 15'i şehit olmuş, karakol asiler tarafından ele geçirilmiştir. Olayın haber alınması üzerine Gradiška Kaymakamı Veysel Bey 5 bölük piyade ve 1 bölük süvari ile asilerin üzerine yürümüştür. Asilerle Gorçi sırtlarında karşılaşmıştır. Veysel Bey karşısında tutunamayan asiler kaçarak Sava Nehri üzerinde kendilerini bekleyen kayıklarla Avusturya'ya sığınmışlardır. Çatışmalarda 15 şehit ve yaralı verilmiştir. Veysel Bey bu çatışmada da gösterdiği başarı üzerine, isyan açısından daha kritik bir bölge olan Bilke Kaymakamlığı'na atanmıştır⁶²⁴.

ix-Merçay Çatışması

Bosna'nın isyana sahne olan bölgelerinden biri de Ehlune Kazası'nın Grahova Nahiyesi'ne bağlı Nişkoçka ve Merçay Köyleri olmuştur. Nişkoçka'daki isyan daha başlamadan Bihke Müslümanları'nın müdahalesiyle sonlandırılmış, fakat Merçay'daki isyan bir süre daha devam etmiştir. Bunun üzerine Sait Bey komutasında 4 bölük ve Bosna kordon taburundan 1 bölük, 2 dağ topu eşliğinde 10 Ekim 1875'te Merçay'a gönderilmiştir. 11 Ekim'de köye yaklaşan Osmanlı birlikleri bir süre eşkıyanın mukavemeti ile karşılaşmışlarsa da 1,5 saat süren bir mücadele sonunda asiler kaçmak zorunda kalmışlardır⁶²⁵.

x-Grap Çatışması

İsyan bölgesindeki en önemli Osmanlı karargâhlarından olan Trebin'deki asker sayısı asilerin kuvvetinin artmasına paralel olarak artırılmıştır. Bölgedeki kuvvetlerin mevcudu 8 tabura yükseltilmiş, komutasına da Mirliwa Şevket Paşa atanmıştır. Şevket Paşa öncelikle Karadağ sınırındaki kule ve kalelere erzak ikmali ile uğraşmıştır. Bunlardan Grap Kulesi asiler tarafından ciddi bir tazyik altında tutulmuş ve erzak tükenmişti. Grap'dan gelen yardım isteği üzerine Trebin'de bulunan birliklerden 4 tabur asker (2.500 kişi) 1 dağ bataryası eşliğinde Grap'a erzak götürmek üzere Mirliwa Osman Paşa komutasında 11 Ekim 1875'de Trebin'den ayrılmıştır. Müfreze Çiçova denilen bölgede Liyubibratiç komutasındaki isyancılarla karşılaşmış, fakat sayıca yetersiz olan asiler fazla bir sorun olmadan dağıtılmışlardır. 13 Ekim'de Grap yakınlarına gelen Osman Paşa, burada Peko Pavloviç komutasındaki 2.000 kişilik esas isyancı gurupla karşılaşmıştır. Grap Kulesi'ne 2,5 kilometre uzaklıkta gerçekleşen sert bir çatışma sonucu Pavloviç'in

⁶²³ Sedes, *Bosna Hersek*, s.177-178.

⁶²⁴ Sedes, *Bosna Hersek*, s.168-169.

⁶²⁵ Sedes, *Bosna Hersek*, s.166-167.

asileri dağılmak zorunda bırakılmışlardır. Asilerden 160'ı ölmüş geri kalanlar ise ancak Karadağ'a sığınarak hayatlarını kurtarabilmişlerdir⁶²⁶.

Hersek'de isyanın bir türlü teskin edilememesi nedeniyle yeni bir görev değişikliği daha yapılmıştır. 26 Ekim 1875'te Bosna Valisi ve Müşiri Ahmed Hamdi Paşa görevinden alınarak yerine eski Bahriye Nazırı Rauf Paşa atanmıştır. Bu sırada İstanbul'dan da yeni birlikler peyderpey Hersek'e gelmeye devam etmiştir. Ekim sonunda Hersek'teki Osmanlı birliklerinin mevcudu 16.000'e, asilerin kuvveti ise 10.000 kişiye çıkmıştır⁶²⁷.

xı-Piva Muharebeleri

Osmanlı Devleti, 1862 Karadağ Seferi sonrasında Karadağ'ı kontrol etmek için Karadağ emareti sınırına blokhavz tarzında kuleler yaptırmıştı. Bu yüzden tüm Karadağ'ın etrafında onlarca kule vardı. Kuleler sınırda olduğu müddetçe asiler Karadağ'dan istedikleri yardımı alamıyorlar, 1861-62 isyanında olduğu gibi Karadağla organik bağ kuramıyorlardı. Bunun farkında olan asiler, kuleleri ele geçirmek ve Osmanlı Ordusu'nu sarp araziler üzerine kurulu kuleler civarına çekip zayıflatmak amacıyla 1875 Ekim ayından itibaren Gaçka-Trebin hattındaki kulelere olan saldırılarını sıklaştırmışlardı. Kuleler çok iyi tahkim edildiğinden kuleleri almaları mümkün olamıyor, ancak ablukalarla kuledeki erzakın tükenerek, kulelerde konuşlu askerlerin dışarı çıkmalarını bekliyorlardı. Kışın yaklaşması ile kulelere ikmal zorlaştıkça, yukarıda belirtilen hattaki neredeyse her kule yardım istemiştir. Geçen zaman içerisinde asiler kendilerine katılan Rus, Fransız, Sırp ve Karadağlı asker uzmanların yardımı ile kulclere ve Osmanlı birliklerine daha organize saldırılarda bulunuyor, böylece isyanın askeri kabiliyeti daha da genişliyordu. Mesela bir Fransız mühendis kuleleri yıkmaları için asilere dinamit kullanmayı öğretmiş, ancak asiler dinamiti etkin şekilde kullanmayı becerememişlerdi⁶²⁸.

Yukarıda bahsi geçen kulelerden en önemlilerden bir kaçının bulunduğu Goransko Kuleleri'nin Peko Pavloviç ve Lazar Soçiça komutasındaki 5.000 kişilik bir kuvvetle sarılması üzerine kuleleri kurtarmak üzere bir askeri harekât yapılması kaçınılmaz hale gelmiştir. Çünkü Goransko Kuleleri Nikşik'e Duga Boğazı istikametindeki yol güzergâhında bulunuyordu. Goransko'nun düşmesi halinde Nikşik'in Gaçka ile tüm bağlantısı kesilecekti. Hem Nikşik'e erzak götürmek hem de Goransko'yu kurtarmak üzere, daha evvel Trebin'den Gaçka'ya gelmiş bulunan Şevket Paşa komutasındaki 5.000 kişilik bir kuvvet 1 dağ bataryası, 1.000 koyun, 400 sığır ve 200 erzak katırından oluşan bir kafiye ile 9 Kasım 1875'te Gaçka'dan ayrılmıştır. Ordu Ravna'ya kadar zahmetsizce ilerlemiştir. Aynı gün Ferik Halil

⁶²⁶ Sedes, *BosnaHersek*, s.99-101; Ali Fitri, *a.g.e.*, s.8; Stillman, *a.g.e.*, s.60.

⁶²⁷ Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat*, s.54-60; Sedes, *Bosna Hersek*, s.99, 101-103; Ali Fitri, *a.g.e.*, s.8.

⁶²⁸ Sedes, *Bosna Hersek*, s.103.

Paşa komutasındaki bir müfreze de beraberlerinde bulunan erzak ile orduya dâhil olmuştur. O akşam kar ve yağmura rağmen askerler korumasız bir biçimde Ravna'da konaklamıştır. Askerlerin ileri harekâtını duyan Peko Pavloviç emrindeki kuvvetlerin 2.000 kadarını Piva ve Goransko'da bırakarak, 3.000 kişilik bir kuvvet ile Biyela Dolia Dağı'na yerleşmiştir. Ayrıca Nikşik'i muhasara altında tutan Guryiç komutasındaki 2.000 kişinin de Duga Boğazı'nın kuzeyinde bulunan Golya Köyü'ne yerleşmesini istemiştir. Böylece Duga Boğazı'nın tüm girişleri tutulmuş olacaktı. Şevket Paşa 10 Kasım 1875'te harekete geçmiştir. Ancak Biyela Dolia sırtlarını tutmuş asilerin ateşi ile karşılaşmış, ancak asiler pek başarı göstermemişler, Guryiç kuvvetlerinin de zamanında yetişememesi yüzünden muharebe alanını terk ederek Lebrenik Dağları'na çekilmişlerdir. Ordu, 10 Kasım gecesini Biyela Dolia Dağları'nın eteklerinde yoğun kar yağışı altında yine açıkta geçirmiştir. Ertesi gün çevre dağların asiler tarafından sarıldığını gören Şevket Paşa, yoğun kar yağışı altında ilerlemenin mümkün olmayacağı kanaatine vararak, geri çekilme emri vermiştir. İsyancıları şaşırtmak için önce sahte bir ileri harekât yapılmış, ardından o sırada bastıran yoğun sisin de yardımıyla nispeten başarılı bir geri çekilme tertip edilmiştir. Fakat bu sırada yancı vazifesi gören 2 bölüğe tıpkı Mostaci'da olduğu gibi geri çekilme emri verilmediğinden, bu kuvvetler savaş meydanında kalmışlardır. İsyancılarla göğüs göğüseye yaşanan mücadele sonrasında 300 kişiden oluşan 2 bölükten geriye sadece 6'er sağ olarak kurtulabilmiştir. Asiler bölükte bulunan erlerin tamamının kafasını keserek zaferlerinin bir göstergesi olarak günlerce sırıkiarın üzerinde yandaşlarına teşhir etmişlerdir. Stillman bu görkemli zaferin Hristiyanlar'ı cesaretlendirdiğini ve onların savaşma azmini canlandırdığını yazar⁶²⁹.

Şevket Paşa'nın başarısız teşebbüsü, ardından yaşanan olaylar ve kulelere bir türlü erzak sağlanamaması üzerine Müşir ve Vali Rauf Paşa bizzat Gaçka'ya gelmiştir. Paşa'nın beraberinde getirdiği kuvvetlerle Hersek'teki Osmanlı askeri varlığı 44 tabura yükselmiştir. Rauf Paşa komutasında 17 tabur ve 12 dağ bataryası ile 24 Kasım-26 Kasım tarihleri arasında gerçekleşen bir operasyonla Gaçka-Piva

⁶²⁹ Sedes, *Bosna Hersek*, s.103-107; Ali Fitri, *a.g.e.*, s.8-9. Olaya dair Stillman'ın anlattıkları yerli yazarların anlattıklarından oldukça farklıdır. Stillman'a göre, "*Harekâta katılan Osmanlı birliklerinin mevcudu 3.000'i düzenli olmak üzere topçu ve başıbozuk birliklerden oluşmaktadır. Asilerin toplamı ise 1.500 kişidir. Çatışma harekâtın 2. gününde Osmanlı ordusunun vadiye girmesi ile başlamış ve 2 gün sürmüştür. Şevket Paşa daha ilk saldırıda geri çekilme emri vermiş, ancak çekilmeyi düzgün organize edememiştir. Çatışma sonunda 760 Osmanlı askeri ölmüş, 900'ü ise yaralanmıştır, bunların çoğu da daha sonra hastanede hayatlarını kaybetmişlerdir. Buna karşı asilerin kaybı, içlerinde liderlerden Vulê Agiç'in de bulunduğu 57 ölü 96 yaralı olmuştur. Osmanlı ordusunun felaketini yoğun kar yağışı altında çadırsız kalmak hazırlamıştır.*". Ayrıca o bu yenilgiden sonra Ahmed Hamdi Paşa'nın görevden alınarak yerine Rauf Paşa'nın atandığını yazar. Ancak bu bilgi kesinlikle yanlıştır. Bakınız, Stillman, *a.g.e.*, s.72-73.

arasındaki asi mevzileri ele geçirilmiş ve isyancıların merkezi konumundaki Piva'ya girilmiş, Gaçka ve Goransko arasındaki tüm kulelere erzak temini yapılmıştır. Fakat ağır kış şartları nedeniyle daha ileri Nikşik'e gidilemeyerek Gaçka'ya dönmüştür. Bu operasyon sırasında asilerle doğrudan bir çatışmaya girilmemiş, isyancılar Rauf Paşa'nın kuvvetlerinin fazlalığı karşısında Osmanlı askeri harekâtını uzaktan izlemekle yetinmişlerdir⁶³⁰.

xii-Plana Muharebesi

Gaçka'daki Osmanlı Ordusu Nikşik'e erzak ikmali yapmak için hazırlanırken, asilerin Müslümanlar'ın yaşadığı Plana Köyü'nü işgal ettikleri haberi alınmıştır. Bunun üzerine 30 Kasım 1875'te Plana'yı kurtarmak üzere harekete geçilmiştir. 1 Aralık'ta asilerle çatışmaya girilmiş ve iyi planlanmış bir harekât sonucu isyancıların büyük kısmı imha edilmişlerdir. Kalanlar ise Banyani Dağları'na kaçarak hayatlarını zor kurtarmışlardır. Uzun süredir böyle bir başarıyı bekleyen Osmanlı Ordusu galibiyete çok sevinmiş, Rauf Paşa memnun bir biçimde galibiyet haberini İstanbul'a vermiştir. İstanbul çarpışmalarda yer alan subayları taltif etmiş, birçoğunun rütbesini bir üst rütbeye yükseltmiştir⁶³¹.

xiii-Kristaç-Çifte Kuleler Muharebesi

Nikşik Kale Komutanı Miralay Hacı Hüseyin Bey'den, Nikşik'in erzakının tükendiği ve düşman baskısının arttığı yönünde acil yardım çağrısı alınması, ordugâhta yeniden telaşa yol açmıştır. 15 Aralık 1875'te seyyar tümen yeniden Gaçka'da toplanmıştır. Toplanan kuvvetler 21 Aralık 1875'te Ferik Selim Paşa komutasında Gaçka'dan Kristaç'a hareket etmiştir. Ordu Kristaç yakınlarındaki Çifte Kuleler istikametine kadar gelmiş, o gece orada konaklanmıştır. Daha önceden kararlaştırıldığı gibi Nikşik'e sevk edilen erzak da Prevol Kilisesi civarına kadar getirilmiştir. Bu sırada Rauf Paşa kolu da Kristaç'a doğru harekete geçmiştir. Bunu haber alan Peko Pavloviç "*Umûm Hersek Voyvodası*" sıfatı ile 22 Aralık'da Rauf Paşa'ya saldırmıştır. Çatışmanın ilk günü Osmanlı birlikleri için iyi geçmemiştir, fakat ertesi gün asiler bozulmuşlar ve 24 Aralık'da erzak kervanı ana birlikler dâhil olmuştur. Ancak erzak kafilesi Kristaç'a gelirken, Kazancı'da asilerin hücumuna uğramış ve arcağ şiddetli bir çarpışmadan sonra Kristaç'a ulaşabilmişlerdir. Gerek Çifte Kuleler, gerekse Kazancı'daki çarpışmalarda 220 şehit ve yaralı verilmiştir. Daha sonra Nikşik'e ulaşarak, Nikşik Kalesi'ne 2 ay yetecek erzak kaleye teslim edilmiş ve geri dönmüştür. Harekât o kadar ağır hava şartları altında yapılmıştır ki, dönüş yolunda Prevol Kilisesi civarında 200 er soğuktan donmuştur⁶³².

⁶³⁰ Sedes, *Bosna Hersek*, s.107-109; Ali Fitri, *a.g.e.*, s.9; Stillman, *a.g.e.*, s.76-77.

⁶³¹ Sedes, *Bosna Hersek*, s.109-110.

⁶³² Sedes, *Bosna Hersek*, s.110-111; Ali Fitri, *a.g.e.*, s.10-11; Stillman, *a.g.e.*, s.100-101, 102.

Rauf Paşa'nın hastalanması üzerine⁶³³, 28 Aralık'da yerine Müşir Ahmet Muhtar Paşa atanmıştır. Hersek ve Bosna idari olarak birbirinden ayrılmış ve Hersek Valiliği'ne Paris Elçisi Ali Paşa tayin olmuştur. Yeni düzenlemeye göre Ahmet Muhtar Paşa, Bosna Valisi ve Hersek Ordu Komutanı olmuştur. Paşa 2 Ocak 1876'da Gaçka'ya gelerek Hersek Ordu Komutanlığını devralmıştır⁶³⁴. Paşa'nın görevi devraldığı tarihlerde asilerin toplam kuvveti 10.000 kişiye ulaşmıştı. Dahası Karadağ aktif olarak savaşa dâhil olmuştu. Her ne kadar Nikola tarafsız olduğunu beyan etse de gerek Rauf Paşa gerekse İngiltere'nin İstanbul Konsolosu Elliot Nikola'yı yalanlayan raporları ülkelerine göndermişlerdir. Elliot 30 Ocak 1876 tarihli raporunda, "*Nikola'nın 600 iyi eğitilmiş askeri Hersek'e gönderdiği, Karadağ köylülerinin asilere lojistik destek verdikleri, Avusturya'daki yardım (Slav) komitelerinin ise asilere tıbbi yardım yaptıklarını*" yazmıştır⁶³⁵.

b-1876 Safhası

1-Driyeno Çatışması

Osmanlı Ordusu Nikşik ve kulelere erzak ikmali ile uğraşırken, Hersek birliklerinin ikmal yolu olan Raguza-Trebin istikameti neredeyse asiler tarafından kapatılmış bulunuyordu. Ahmet Muhtar Paşa, Hersek'in tek ikmal kapısı olan bu yolun açılmasına çok önem veriyordu. Bu nedenle yolun tamamen asilerden temizlenmesi için Trebin'deki Bosna Nizamiye Alayı'nın 2. taburunun 4 bölümünü Driyeno ile Duzi Manastırı arasındaki bölgeye yerleştirmiştir. Asiler yolu kendi kontrollerine alırlarsa Hersek'teki birliklerin zorda kalacağını bildikleri için 15 Ocak 1876'da yol güvenliğini sağlamakla görevli 1. bölüğe saldırmışlar, 4 saat süren çatışma sonucu Bölük Komutanı Hurşit Ağa şehit olmuş, iki kuvvet arasında çok sert bir mücadele yaşanmıştır. Çatışmada asi liderlerden Grahova Voyvodası Maksim⁶³⁶ de hayatını kaybetmiştir. Asilerin baskısına dayanamayan Osmanlı askerleri geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Böylece Trebin-Raguza yolu asilerin eline geçmiştir. Stillman, çatışmadan sonra asi lider Peko'nun hayatını kaybeden 250 Osmanlı askerinin burnunu kestiğini yazar. Çatışmalarda 400 Osmanlı askeri hayatını kaybetmiş, 330'u yaralanmıştır. Asilerin kayıpları ise 100 ölü bir o kadar da ağır yaralı olmuştur⁶³⁷.

⁶³³ Stillman Rauf Paşa'nın orduyu kötü yönetmek ve isyanın büyümesine neden olmak suçlamasıyla görevden alındığını iddia eder. Ahmet Muhtar'ı ise "*ateş ve kılıcın nefesi*" olarak tanımlar. Bakınız, Stillman, *a.g.e.*, s.102.

⁶³⁴ Sedes, *Bosna Hersek*, s.111; Ali Fitri, *a.g.e.*, s.11; Harris, *a.g.e.*, s.231-232.

⁶³⁵ Stillman, *a.g.e.*, s.75-76.

⁶³⁶ Karadağ Ladikası'nın kayınbiraderi. Raguza'da bizzat Rus Konsolos Jonin'in de katıldığı görkemli bir cenaze töreni ile defnedilmiştir. Stillman, *a.g.e.*, s.109-112.

⁶³⁷ Sedes, *Bosna Hersek*, s.114; Ali Fitri, *a.g.e.*, s.12; Stillman, *a.g.e.*, s.103-104. Nikola, Avrupalılar'dan tarafından çok eleştirildiği gerekçesiyle düşman kafalarının kesilmesini

II-II. Driyeno Çatışması

Trebin-Raguza yolunun kapanması üzerine Ahmet Muhtar Paşa, 13 piyade taburu ve 8 dağ topundan oluşan bir birlikle yolu açmak üzere 20 Ocak 1876'da Trebin'den hareket etmiştir. Aynı günün akşamı Duzi Manastırı civarına gelinmiş ve orada bir gece konaklanmıştır. 21 Ocak günü asilerin üzerine gidilmiş, göğüs göğüsc yaşanan bir çarpışma sonucu asiler dağıtılmışlardır. Böylece Trebin-Raguza yolu yeniden açılmıştır. Asiler imha olmaktan Priştine Tabur Komutanı Ragıp Ağa'nın şehit olması sayesinde kurtulmuşlardır. Asilerin en seçkin birliklerinden 300-400 kadarı bu çatışmada hayatını kaybetmişlerdir⁶³⁸.

III-II. Piva Muharebesi

Piva'daki kulelerin erzazının tükenmesi üzerine, kulelere erzak ikmali yapmak amacıyla Gaçka'da 8 tabur ve 2 dağ topundan oluşan bir kuvvet hazırlanmıştır. Bu birlik Ferik Selim Paşa komutasında 28 Ocak 1876'da Gaçka'dan hareket etmiştir. Müfreze 29 Ocak'ta Piva'ya ulaşmış ve erzak kulelere teslim edilmiştir. Ardından Goransko'daki kulelere de erzak ikmali yapılmıştır. Harekâtı haber alan asiler Biyela Dolia sırtlarına gelerek askerlere pusu kurmuşlardır. 29 Ocak saat 15.30'da birlikler görevlerini tamamlayarak dönüşe geçmişler, dönüş yolunda ağır kış şartlarından istifade eden asiler, birliklere saldırmışlardır. Asilerin ağır saldırısı altında kalan artçı birlikler bir aralık bozulur gibi olmuşlar, ancak Bosna kordon taburuna ait 2 bölüğün tam zamanında yardıma gelmesi ile bu birlikler Duga Boğazı'ndan çıkarılmışlar ve Ravna'ya ulaşabilmişlerdir. Çatışmalarda 180 er şehit olmuştur. Bunların 150'si artçı birliklerin mensubuydular⁶³⁹.

IV-Gırmıç Çatışması

Büyük kısmı Avusturya tarafından himaye gören asiler 1876 kış aylarını hem sayı hem teçhizat bakımından gidererek geçirmişlerdir. Bahar ayları geldiğinde Bosna'da 27 eşkiya gurubu ve 15.000 asi vardı. Bunların büyükleri kendi aralarında yaptıkları görev dağılımı gereğince⁶⁴⁰:

1-Marko Babiç gurubu Ehlune civarındaki Prolog Dağları

2-Gluyabiç gurubu Una Nehri'nin yukarı kısımlarında

3-Vuyoviç gurubu Rızovaç yakınlarındaki Gırmıç Dağları

4-Prers Petro Karagoryoviç gurubu Drahoviça civarında Una Nehri'nin alt kesiminde

yasakladıkdan sonra, Karadağlılar ve asiler kahramanlıklarının göstergesi olarak düşmanlarının kulaklarını ya da burunlarını kesmeye başlamışlardı.

⁶³⁸ Sedes, *Bosna Hersek*, s.114-115; Ali Fitrî Osmanlı kuvvetlerinin 6 tabur ve 1 dağ bataryasından ibaret olduğunu ve toplam 2.500 kişi olduklarını, savaşın da 26 Ocak 1876'da yaşandığını yazar. Bakınız, Ali Fitrî, *a.g.e.*, s.12; Stillman, *a.g.e.*, s.113-117.

⁶³⁹ Sedes, *Bosna Hersek*, s.116-117.

⁶⁴⁰ Sedes, *Bosna Hersek*, s.171-172.

5-Lazar Zıfkoviç gurubu Banaluka'nın batısında Sana ve Vrbac Nehirleri arasında

6-Arhimandrit Franbo Dubiç gurubu Travnik civarında, faaliyet göstermekteydiler.

1876 yılında Bosna'daki ilk büyük çatışma Nevesil Kazası Unsa mevkiinde bulunan 5. piyade bölüğüne asilerin saldırması ile Mart ayı başlarında yaşanmıştır. Saldırıya uğrayan bölük asilerin kalabalıklığı karşısında Nevesil'e çekilmek zorunda kalmışlardır. Bunun üzerine bölgeye Bihke Kaymakamı Veysel Bey yardımcı olarak gönderilmiştir. Ancak asilerin fazlalığı karşısında diğer yardımcı kuvvetlerin gelmesi beklenmiştir. Fakat gelen kuvvetlerin büyük kısmı başıbozuklardan oluştuğundan, asilerle girilen mücadele istenildiği gibi geçmemiştir. Başıbozuk askerlerin gevşekliğinden yararlanan asiler kaçmayı başarmışlardır. Mücadelede Osmanlı kuvvetleri 20 şehit ve yaralı vermiştir⁶⁴¹.

v-I. Duga Muharebeleri

Bir süre Andraşi Notası'nın yarattığı görüşme rüzgârı ile oyalanan Osmanlı yetkilileri Nikşik'den gelen yardım çağrıları üzerine yeniden askeri faaliyetlere ağırlık vermeye başlamışlardır. Ancak geçen sürede asiler kuvvetlerini artırmışlar, teçhizatlarını yenilemişlerdir. Nikşik'e erzak götürmek amacıyla bizzat Ahmet Muhtar Paşa komutasında 7.000 kişilik bir ordu 13 Nisan 1875'de Gaçka'dan harekete geçmiştir. Fakat bu kez karşılarında 7.000'i asi, 7.000'i Karadağ ordusu mensubu 14.000 kişilik bir kuvvet bulmuşlardır. Harekât boyunca Kristaç-Presika arasındaki kısa mesafede Osmanlı ordusu ile asiler arasında 6 gün süren çok şiddetli çatışmalar yaşanmıştır. Osmanlı ordusu en son Presika'ya kadar ilerleyebilmiş, daha ileri gitmeyi tehlikeli bularak beraberindeki erzağı Presika Kulesi'ne bırakarak Kristaç'a geri çekilmiştir. Duga Boğazı'nın bu kesiminde hemen hemen her noktada asilerle zaman zaman göğüs göğse gerçekleşen çatışmalar meydana gelmiştir. Çatışmalar sonunda Osmanlı ordusu Nikşik'e erzak ikmalini gerçekleştirilememiş, asiler ise Osmanlı ordusuna istedikleri zayıyatı verdirememişler, aksine oldukça fazla zayıyat vermişlerdir. Dolayısıyla çatışmadan iki taraf da bir sonuç elde edememiştir. Ancak asi kayıpların çokluğunu değerlendiren Ahmet Muhtar Paşa Duga muharebelerini İstanbul'a zafer olarak bildirmiştir. Zira çatışmalar sonunda Osmanlı ordusu 31 şehit 76 verirken, isyancıların kaybı 800'ü geçmiştir. Ancak ilk defa olarak Karadağ askerleri doğrudan doğruya çatışmalara dâhil olmuşlar, böylece çatışmalar yavaş yavaş tıpkı 1862'de olduğu gibi bir Osmanlı-Karadağ savaşına dönüşmeye başlamıştır. Ancak Ladika Nikola kendi kuvvetlerinin savaşa katıldığını hiçbir zaman kabul etmemiştir⁶⁴².

⁶⁴¹ Sedes, *Bosna Hersek*, s.173-174.

⁶⁴² Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat*, s.77-78; Sedes, *Bosna Hersek*, s.133-145, 154-155; Ali Fitri, *a.g.e.*, s.13; Harris, *a.g.e.*, s.253. Stillman Osmanlı kayıplarının 2.800

vi-II. Duga Muharebeleri

Gačka'da kuvvetlerini tazeleyen Ahmet Muhtar Paşa 18.000 kişilik bir kuvvetle 27 Nisan'da yarım kalan erzak ikmalini tamamlamak üzere yeniden Nikşik'e hareket etmiştir. Bu sırada Duga'daki isyancıların sayısı 10.000 civarındaydı. Çok iyi sevk ve idare edilen bir harekât sonunda fazla bir kayıp verilmeden asiler mevzilerinden atılmışlar ve 28 Nisan'da Nikşik'e ulaşılmıştır. Kale ve civardaki kulclere 3 aylık erzak ikmalî yapılarak dönülmüştür. Ancak hem önceki muharebenin intikamını almak hem de Osmanlı ordusuna zayıat vermeye çalışan asiler dönüş yolunda Osmanlı askerlerine saldırmışlardır. Üstelik gelen kuvvetlerle sayılarını oldukça artırmışlardır. Muharebelerin ilk gününde 8.000 olan asilerin sayısı, 2. gün 13.500, 3. gün ise 16.000'e yükselmişti. Çatışmalar oldukça kanlı geçmiş, iki taraftan yüzlerce kişi hayatını kaybetmiştir. Çatışmalar sonunda Osmanlılar'ın kaybı 1.000 kadardı. Bunların bir kısmı Nikşik'ten tahliye edilen kadın, çocuk ve ihtiyarlardan oluşan sivillerdi. Ordu 30 Nisan'da Gačka'ya ulaşmıştır. Bir süre çevre kulelere erzak teminiyle uğraşan Ahmet Muhtar Paşa, asi saldırılarının tesirini kaybetmesi üzerine 12 Mayıs'ta Mostar'a gitmiştir. Paşa Mostar'da olduğu sürede, Karadağlılar'ın isyandaki rolünü delilleriyle ispat etmiştir. Bu maksatla Karadağlılar'ın kullandığı tüfek, cephanesi gibi somut kanıtları İstanbul'a göndermiştir. O ısrarla Karadağ'a bir askeri harekât icra edilmesi fikrini savunuyordu⁶⁴³.

vii-Kamenice-Kozara Çatışmaları

Bihke ve Banaluka'da Hersek'e göre nispeten küçük çatışmaların ardından Bosna topraklarında yaşanan son büyük çatışma 1876 Mayıs'ı ortalarında Kamenice ve Kozara Dağları'nda yaşanmıştır. Bihke Kaymakamı Veyssel Bey 3.000 kadar asinin Kamenice Dağları'na geldiğini duyar duymaz o da 3.000 kişilik bir kuvvetle asilerin üzerine gitmiştir. 3 saat-süren çatışma sonucu asiler mevzilerini bırakarak Avusturya'ya kaçmak zorunda kalmışlardır. Çatışmada 20 şehit ve yaralı verilmiştir. Avusturya'da eksikliklerini tamamlayan asiler kısa bir süre sonra Kozara Dağları'nda yeniden toplanmışlardır. Derhal bu asilerin üzerine de kararlılıkla gidilmiş ve Kozara Dağı'nda gerçekleşen sert mücadelelerden sonra asiler kaçmak zorunda kalmışlardır. Bu çatışmada asiler 100 kayıp vermişlerdir. Fakat tamamen imha olmaktan yine Avusturya'ya sığınarak kurtulmuşlardır. Kamenice ve Kozara'daki tedit hareketleri toplam 29 gün sürmüştür⁶⁴⁴.

ölü ve yaralı olduğunu belirtir. Ancak kayıplar sınıflandırılmamıştır. Stillman, *a.g.e.*, s.120-126.

⁶⁴³ Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat*, s.78-79; Stillman, *a.g.e.*, s.125-127; Sedes, *Bosna Hersek*, s.145-152, 155; Ali Fitri, *a.g.e.*, s.13.

⁶⁴⁴ Sedes, *Bosna Hersek*, s.175-176.

2-OSMANLI-SIRP+KARADAĞ SAVAŞI

Sırp, Karadağlılar ve Bulgarlar 30 yıla yakın bir süredir, aralarında ittifak kurup Osmanlı Devleti aynı anda baş kaldırmının hayallerini kurmuşlardı. Nihayet 1870'lerin ortalarına gelindiğinde aralarındaki problemleri halledip ortak hareket etme konusunda anlaşmışlardı. Bu 3 devlet istedikleri bağımsızlığı elde etmek ve topraklarını genişletmek için fırsat kolluyorlardı. Onlar aradıkları fırsatı Bosna Hersek isyanı sayesinde bulabildiler. Gizli anlaşmalara göre Bulgarlar ve Sırp, aynı anda isyan edeceklerdi. Bulgarlar Sırp'ı beklemeden Hersek'in ardından derhal isyana başladılar, fakat isyanları kısa sürede bastırıldı⁶⁴⁵. Buna karşı Sırp hazırlıklarını tamamlayamamışlardı. Bu nedenle isyana iştirak edemediler. 1876 yılı yaz aylarına geldiği Sırp savaşı için tüm hazırlıklarını tamamlamışlardı. Üstelik Mayıs ayı ortalarında Sırbistan'da bitaraf duran Kaliyevich kabinesi düşmüş, yerine savaşı yanlısı Kistiç kabinesi hükümeti devralmıştı⁶⁴⁶.

Aynı tarihlerde İstanbul'da karışmıştı. Sultan Abdülaziz 30 Mayıs 1876'da tahttan indirilmiş, 4 Haziran'da ise hayatını kaybetmişti. Yerine hasta olan V. Murat getirilmişti. Sırbistan'da İstanbul'daki karışık ortamdan yararlanmak isteyenlerin sayısı artmıştı. Dahası Avrupa kamuoyu da Osmanlı Devleti'nin aleyhine dönmüş, isyanlar konusunda Osmanlı Devleti suçlanır hale gelmişti⁶⁴⁷. Özellikle Bulgar isyanı sırasında yaşanan gelişmeler, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki en büyük destekçisi İngiltere'de kamuoyunu tamamen Türkler'in aleyhine döndürmüştür. İngiliz basını '*Barbar Müslümanlar'ın günahsız Hristiyanlar'ı katlettiğini*' yazıyor, isyan sırasında '*66.000 Bulgar'ın öldürüldüğü, Hristiyan kızları: köle olarak satıldığı, Hristiyan kadınların Müslümanların haremine kapatıldığı*' gibi yüzlerce haber gazete manşetlerini süslüyordu. Gazeteler abartıda sınır tanımıyor, her gün onlarca kanlı hikâye gazete köşelerinde yer alıyor, hızını alamayan bazı gazeteler ölü sayısını 100.000'e kadar çıkarmakta bir sakınca görmüyorlardı. Aleyhte propaganda o kadar güzel işlemiştir ki, Muhalefet Partisi Liberal Parti'nin lideri Gladstone'un 6 Eylül'de yayınladığı "*The Bulgarian Horrors and Question of the East-Bulgarisian'da Zulüm ve Doğu Sorunu*" adlı broşür sadece ilk gün 200.000 adet satmıştır. Bu eser İngiltere'de Osmanlı yanlısı hisleri yok etmede, İngiltere'de XIX. yüzyılda yayınlanmış Osmanlı karşıtı diğer tüm eserlerden daha etkili olmuştur⁶⁴⁸.

Ruslar ise hem Sırp'ı hem de Karadağlılar'ı tahrik ederek, savaşı kaybetsele dahi her iki cyaletin statüsünde bir değişiklik olmayacağı konusunda

⁶⁴⁵ Bulgar isyanı hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız, Sedes, *Bosna Hersek*, s.194-249.

⁶⁴⁶ İ. Halil Sedes, *1876-1878 Osmanlı-Sırp Seferi*, C.I, İstanbul: Askeri Matbaa, 1934, s.24.

⁶⁴⁷ Sedes, *Osmanlı-Sırp Seferi*, C.I, s.24-25.

⁶⁴⁸ Anderson, *a.g.e.*, s.200; Kutlu, *a.g.e.*, s.100; Glenn, *a.g.e.*, s.108-109; Roberts, *a.g.e.*, s.242.

garanti vermekteydiler. Dahası 29 Mayıs 1876'da "*Taşkent Fatih'i*" olarak ün yapan Rus General Çernayef Sırp ordusunu yönetmek üzere Belgrat'a gönderilmişti. Onunla birlikte Rus Panslavist İvan Aksakov'un gayretiyle 5.000 Rus gönüllü Sırp ordusunda savaşmak için Sırbistan'a gelmiştir. Gelenler yanlarında büyük miktarda para ve eşya getirerek Sırbistan'a destek olmuşlardır. Osmanlı ordusunu yeneceğinden emin olan General Çernayef gazetecilere "*Sigarasına İstanbul'da yakacağını*" ifade etmiştir. Sırbistan'ın Osmanlı Devleti'ne savaş ilanı Slav dünyasında büyük heyecana yol açmıştır. Ruslar'ın yanında Bulgarlar da Sırbistan'a 2.800 gönüllü göndermişlerdir⁶⁴⁹.

Hazırlıklarını tamamlayan Sırlar okulları tatil ettiler ve ordularını Osmanlı sınırına yığdılar. Bâb-ı Âlî 9 Haziran'da Sırlar'a hazırlıklarının gerekçesini sordu. 29 Haziran'da gelen cevapta, "*Osmanlı askerinin Sırp sınırında toplanmış olması memleket içinde huzur ve rahatı bozduğundan, bu kuvvetlerin dağıtılması lazımdır. Ne vakitten beri çalışıldığı halde bastırılmayan Bosna Hersek ihtilâlinin yatıştırılması vazifesini Sırp ordusu iftiharla kabul ve bunu az zamanda başarabilir. Bu iki kutayı Devlet-i Âliyye'nin Sırbiyeye terk etmesi ve bağışlaması, maksut olan huzur ve rahatın yeniden teessüs etmesine kifayet eder.*" denildi. Bu cevapla Milan İstanbul'un ikazlarını hiçe sayıyor, açıkça İstanbul'a kafa tutmuş oluyordu. İstanbul Sırlar'a karşı alınacak tedbirleri düşünürken 1 Temmuz 1876'da Sırbistan⁶⁵⁰, 2 Temmuz 1876'da ise Karadağ⁶⁵¹ Osmanlı Devleti'ne ard arda savaş ilan ettiler. Tüm ülkede genel bir savaş havası esmeye başladı⁶⁵².

Savaş ilanıyla birlikte Bosna Hersck'teki isyanın mahiyeti de değişti. Asiler birçoğu gönüllü olarak kendi destekledikleri ülkelerin ordularına katıldılar. Bosna'daki birlikler ise Karadağ, Sırbistan ve daha sonra Rusya ile savaşa gönderildiler. Böylece Bosna ciddi bir kargaşaya sürüklendi. Bölge asiler ve yerel başıbozuk birliklerin çekişme alanı oldu. Osmanlı idari otoritesi neredeyse çöktü. Düşük yoğunlukta ama sürekli kargaşa tüm eyalete hâkim oldu. Binlerce kişi Bosna'yı terk etti. Kimi gazeteciler mültecilerin sayısını 250.000'e kadar çıkardılar.

⁶⁴⁹ Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat*, s.147; Sedes, *Osmanlı-Sırp Seferi*, C.I., s.25; Anderson, a.g.e., s.202-203; Kutlu, a.g.e., s.103; Castellan, a.g.e., s.331; Dawson, a.g.m., s.100; Hamzaoglu, a.g.e., s.392; Roberts, a.g.e., s.244; Bilâl N. Şimşir, *Rumeliden Türk Göçleri*, C.II, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1889, s.LXXIX; Gölen, a.g.t., s.159.

⁶⁵⁰ Osmanlı Sırp Harbi hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız, Ferik Selâmi, *Muhârebe-i Şarkıyye Tarihi*, s.69-79; Sedes, *Osmanlı-Sırp Seferi*, C.I. s.27-194; Aynı yazar, *1876-1878 Osmanlı-Sırp Seferi*, C.II-III, İstanbul: Askeri Matbaa, 1934, s.195-246.

⁶⁵¹ Osmanlı Karadağ Harbi hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız, Ferik Selâmi, *Karadağ'ın Son Muhârebesi*, Ankara: Milli Kütüphane, Yazma Demirbaş No: 06 Mil Yz B 335/15, s.1b-76b; Ali Fitri, a.g.e., s.30-103; İ. Halil Sedes, *1876-1877 Osmanlı-Karadağ Seferi*, İstanbul Askeri Matbaa, 1936, s.1-327; Roberts, a.g.e., s.243; Stillman, a.g.e., s.145.

⁶⁵² Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat*, s.140; Sedes, *Osmanlı-Sırp Seferi*, C.I, s.25; Marriott, a.g.e., s.325.

Buna bir de yabancı gazetelerin saldırı ve ölümlere dair abartılı haberleri eklenince⁶⁵³, “Bosna ve bölgeye huzurun gelmesi için Osmanlı Devleti’nin elinden alınmasına dair kendiliğinden uluslararası kamuoyu oluştu.” Bu muhabirler Hristiyanlara yapılan en küçük bir saldırıyı bazen bizzat olay mahalline gidip tüm ayrıntılarıyla yazarken, binlerce Türk veya Müslüman’ın öldürülmesini Homer Çağı’nın asil kahramanlarının savaş oyunları olarak görebiliyor, ya da Müslümanların ölümlerini görmezden gelebiliyorlardı⁶⁵⁴. Daha Osmanlı-Rus Savaşı’nın sonucu belli olmadan Evans gibi bazı gazeteciler “Bosna’da akan kanın durması için tek çarenin eyaletin Avusturya’ya terk edilmesi gerektiğini” yazmaya başladılar⁶⁵⁵.

Osmanlı-Sırp Savaşı’nda olaylar Sırp’ların istediklerinin tam tersi yönde gelişti. Sırp ordusu önce Deligrad’da ardından 1 Ekim 1876’da Cunis’te büyük hezimete uğradılar. Sırp’ların isteği üzerine, İngiltere’nin aracılığıyla “eski yapının korunması” esası üzerine 28 Şubat 1877’de bir ateşkes sağlandı. Tüm olanlara rağmen Osmanlı Devleti’nin hiçbir şey olmamış gibi Sırp’larla ilişki kurmak istemesi çok ilginçtir. Bâb-ı Âlî 1877 Martı’nda Sırbistan’da mevcut durumun değişmesine izin vermeyeceğini, Sırp milletinin sadakatinden şüphe duymadığını, Sırp’ların kendi uyrukları olduğunu ilan ediyordu⁶⁵⁶. Ancak Sırp’lar Plevne’nin düşüşüyle Osmanlı Devleti’ne karşı yeniden savaşa girdiler⁶⁵⁷.

Osmanlı-Karadağ Savaşı ise Karadağlılar’ın arzu ettikleri istikamette gelişti. Ahmet Muhtar Paşa 28 Temmuz 1876’da Bileke’de Karadağ ordusu karşısında ağır bir yenilgi aldı. Muharebe esnasında Ferik Selim Paşa şehit düştü, Osman Paşa esir

⁶⁵³ Bu haberlere bazen okuyucular dahi inanmakta güçlük çekmekteydi. Evans’ın Bosna’daki Hristiyanlar’ın 1876–77 kışını mağaralarda ya da Bosna sınırına yakın yerlerde sığınmacı olarak geçirdikleri ve yürek burkan anlatıları karşısında, Sir George Campbell gibi bazı okuyucuların “Bosna’nın çoğunluğunun Hristiyanlardan oluştuğu ve bu kadar nüfusun bu şekilde nasıl barınabileceğini anlamakta güçlük çektiklerine” dair sorusuyla karşılaşmıştır. Hatta Campbell ona yazdıklarının doğru olup olmadığını dahi sormuştur. Bakınız, Evans, *Illyrian Letter*, s.86. Evans, Sarybosna’daki İngiliz Konsolos Holmes’in tarafız raporlarına dahi tahammül edememektedir. Evans, *Illyrian Letter*, s.84–91.

⁶⁵⁴ Bosna’nın nisbeten savunmasız kaldığı 1877’de onlarca Karadağlı ve Sırp Bosna’daki köylere saldırıyor, ancak bunlar Batı basınında yer almıyordu. Bakınız, B.O.A., *BEO*, *Bosna Ayniyat Defteri*, nr:857, s.1–4.

⁶⁵⁵ Yukarıdaki tanımlamaya en uygun örneklerden biri Arthur John Evans’ın *Illyrian Letters* adlı eseridir. Eser baştan sonra Müslüman karşıtlığı ile ele alınmış, onlarca abartı ile doludur. Dipnota konu olan paragrafa uyan örnekler için bakınız, Evans, *Illyrian Letters*, s.4, 21, 32, 53, 68–70, 77–83, 106–108, 147–148; Malcolm, *a.g.e.*, s.220, 461

⁶⁵⁶ B.O.A., *Mühimme-i Mektûme*, nr:10, hk:85, s.61, 18 Safer 1294/4 Mart 1877 tarihli hüküm.

⁶⁵⁷ Sırp’larla çatışmaların genel bir özeti için bakınız, Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir’ât-ı Hakikat*, s.139–150, 171–187, 234–236, 245–247, 500–504; Danişmend, *a.g.e.*, C.IV, s.298; Anderson, *a.g.e.*, s.203; Hamzaoglu, *a.g.e.*, s.393–394; Roberts, *a.g.e.*, s.244; A Hajek, “Sırbistan”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.X, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1988, s.564.

edildi. Fakat Osmanlı ordusu Trebin'de tutunmayı başardı. Karadağlılar saha hâkimiyetini ele geçiremedikleri için bu başarıdan istifade edemediler⁶⁵⁸. Bunun üzerine İşkodra tarafına yönelerek, İşkodra'yı sıkıştırmaya başladılar. Sırbistan'ın yenilmesi üzerine büyük devletler Karadağla olan savaşın da durdurulmasını temine çalıştılar. Fakat Karadağlılar Osmanlı ordusu karşısındaki başarılar:na güvenerek anlaşmaya yanaşmadılar. İstanbul Konferansı'na katılan devletler Nikşik ve Kolaşin'in Karadağ'a verilmesini teklif ettiler. Ancak bu talep Osmanlı Hükümeti tarafından reddedildi. Şubat ve Mart 1877'de iki taraf arasında ateşkese varmak için yapılan müzakereler de sonuçsuz kaldı. Bunun üzerine İstanbul'da bulunan Karadağ temsilcileri Kişnev'deki Rus karargâhına gidip Çarla görüştüler. Onur, tam desteğini alarak Karadağ'a döndüler. Kısa süre sonra Ruslar'ın Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesi üzerine Karadağla savaş yeniden alevlendi. Ahmet Muhtar Paşa'nın yerine müşir atanan eski askeri mektepler nazırı Süleyman Paşa komutasında gerçekleşen bir hareketle, Karadağlılar Ostrog'da yenildiler ve Ömer Lûtfi Paşa'nın 1862'de yaptığı gibi ülke ikiye ayrıldı. Süleyman Paşa Ostrog'dan ilerleyerek Zeta Vadisi'nden geçti ve İşbuz'da İşkodra komutanı Ali Saib Paşa ile birleşti. Karadağ düşmek üzere iken Osmanlı-Rus Savaşı'nın Osmanlı Devleti aleyhine gelişme göstermesi nedeniyle Süleyman Paşa ve birlikleri Karadağ'dan çekilerek Rus cephesine gönderildiler. Osmanlı ordusunun bölgeyi tahliye etmesini fırsat bilen Karadağlılar 1877'de 48 günlük bir kuşatmadan sonra Nikşik'⁶⁵⁹, ardından Podgoriça'yı ve en büyük rüyaları olan Bar'ı, 1878'de de Ülgün'ü ele geçirdiler. Böylece Karadağlılar'ın 400 yıllık hayalleri gerçek oldu. Hem denize ulaştılar hem de ülkelerinin sınırlarını genişlettiler⁶⁶⁰.

3-OSMANLI-RUS SAVAŞI

Londra Protokolü'nün reddedilmesiyle uluslararası toplumu karşısına alan Osmanlı Devleti yalnız kalmıştır. Bunun üzerine fırsat kollayan Rusya, Sırbistan ve Karadağ'daki Osmanlı ilerleyişini de hesaba katarak 23 Nisan 1877'de Osmanlı Devleti'ne bir savaş notası verdi. Rusya'nın İstanbul'daki Maslahatgüzârı Nelidof tarafından Hariciye Nazırı Safvet Paşa'ya iletilen notada, *"Rus Hükümeti büyük devletlerle Bâb-ı Âli arasında yapılacak işbirliği neticesinde Şark'da devamlı bir barış sağlamak için her türlü uzlaştırıcı çarelere başvurmuştur. Osmanlı Devleti'nin kendisine bir-biri ardından yapılan tekliflerin hepsini reddetmesi ve 31 Mart'da*

⁶⁵⁸ Sedes, *Karadağ Seferi*, s.49-58.

⁶⁵⁹ Nikşik'teki savunma o kadar muhteşemdi ki, Müslümanlar'dan hiç hoşlanmayan Evans dahi savunmanın hakkını verir ve kale komutanını *"kahraman"* olarak niteler. Nikşik kuşatması, savunması, tahliyesi ve kalenin alınışının karadağ'da yarattığı etki için bakınız, Evans, *Illyrian Letter.s.*, s.176-207.

⁶⁶⁰ Karadağlılarla çatışmaların genel bir özeti için bakınız, Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat*, s.150-154, 188-191, 234-236, 248-257, 322-325, 331-332, 500; Sedes, *Karadağ Seferi*, s.32-327; Evans, *Illyrian Letter*, s.154-164, 208-215; Darkot, *a.g.m.*, s.228.

Londra'da imzalanan protokole ekli olan beyannâmeyi kabul etmekte, de kaçınması ne sonraki görüşmelere mahal bırakmış ne de Bâb-ı Âlî'nin Avrupa tarafından umûmî barış adına istenen teminatı güzellikle vermeye istinat eden bir ittifakın sağlanmasına ümit bırakmıştır. Bu sebeple Çar diplomatik münasebetleri kesip, sefaret memurları ve Osmanlı ülkesindeki Rus konsoloslarıyla birlikte İstanbul'dan ayrılmanı emretmiştir. Bu sırada Bâb-ı Âlî'ye yalnız bizim tebuamızın değil, Osmanlı topraklarının herhangi noktasında olursa olsun zarar geldiği takdirde kendi üzerine düşecek büyük mesuliyeti hatırlatmak üzere de Çar'dan emir aldım.”. Böylece uzun süredir Osmanlı Devleti'nin kaçınmak için çabaladığı, başlamaması için onlarca taviz verdiği bu savaş nihayet başlamıştır⁶⁶¹.

Uzun ve yıpratıcı bir savaş sonunda Osmanlı Devleti kesin bir şekilde yenildi⁶⁶². Harbin mağlubiyetle sonuçlanacağını anlaşılmaması üzerine Osmanlı Hükûmeti, muhtemel bir barış antlaşmasında Tersane ve Londra Protokolleri'nde Osmanlı Devleti'nce reddedilen şartların kabulüne karar vermiştir. 6 madde olarak kaleme alınan karar metninde Sırbistan'a şartsız muhtariyet verilmesi, Karadağ'a Kolaşin hariç denize ulaşabileceği bir liman da dâhil istediği yerlerin bırakılması, Bosna Hersek'e muhtariyet verilmesi teklifi de prensip olarak benimsenmiştir⁶⁶³.

Yapılan görüşmeler sonucu ateşkes antlaşması 31 Ocak 1878'de Edirne'de imzalanmıştır. Mütarekenin ardından barış antlaşması 3 Mart 1878 tarihinde Ayastefanos'ta imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre Romanya, Sırbistan, Karadağ bağımsızlık kazanmış, Bulgaristan Osmanlı hâkimiyetinde muhtar bir prenslik haline getirilmiştir. Savaşa yol açan asıl sorun olan Bosna Hersek'e ise antlaşmanın 14. maddesinde değinilmiştir. Bu maddeye göre⁶⁶⁴, “İstanbul Konferansı'nın ilk toplantısında Osmanlı Devleti temsilcilerine tebliğ olunan Avrupa teklifleri, Osmanlı Devleti ile Rusya ve Avusturya devletleri birlikte kararlaştırılacak değişikliklerle birlikte derhal Bosna Hersek'te tatbik olunacaktır. Vergi talep olunmayarak adı geçen vilayetlerin mevcut gelirleri, 1880 senesi Mart başlarına kadar mezhep ve milliyete bakılmayarak, son aylarda zarar gören halk ile mülteciler ailelerine verilecek tazminatın halledilmesine ve memleketin mahallî ihtiyaçlarına tahsis edilecektir. Söz konusu süre bittikten sonra, Osmanlı hükûmetine ait olacak

⁶⁶¹ Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat*, s.271, 280; Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, C.II, s.24-33, 274-277; Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.VIII, s.39-40.

⁶⁶² Osmanlı-Rus Savaşı hakkında bakınız, Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat*, s.282-517.

⁶⁶³ Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat*, s.520-524. Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, C.II, s. 33-37.

⁶⁶⁴ Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat*, s.575-581; Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, C.II, s.39-56, 301-326; Erim, *a.g.e.*, s. 394; *Bosna Hersek Arşiv Belgeleri*, s.21; Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.VIII, s.64-67; Anderson, *a.g.e.*, s.213-219.

senelik meblağın miktarı ilerde Osmanlı Devleti ile Rusya ve Avusturya devletleri ayrıca ve birlikte tespit edilecektir.”. Bu maddede de görüldüğü Hersek İsyanı esasında amacına ulaşmıştır. Slav komitacılar Bosna Hersek’i Osmanlı Devleti’nin elinden koparmanın zor olduğunu bildiklerinden, bu bölgeyi kullanarak diğer Slav unsurların yaşadığı bölgeleri bağımsızlığa kavuşturmayı hedeflemişlerdir⁶⁶⁵. Sonuçta istedikleri gerçekleşmiş, Sırbistan, Karadağ ve Romanya bağımsız olurken Bulgaristan ise özerklik elde etmiştir. Sonuç değerlendirildiğinde ayaklanmanın, Hersekli çiftçilerin sosyal ve ekonomik durumlarının düzeltilmesi için çıkarılmadığı kendiliğinden anlaşılmaktadır. Hersek Ayaklanması halkın masum istekleri sonucu gösterdiği bir tepki sonucu ortaya çıkmamış, tam tersine planlı ve iyi hazırlanmış topyekûn bir ayaklanma programının parçası olarak uygulamaya konulmuştur.

D-BOSNA HERSEK’İN AVUSTURYA TARAFINDAN İŞGALİ

Ayastefanos Antlaşması özellikle İngiltere, Almanya ve Fransa tarafından kabul edilmemiştir. Avusturya elçisi Kont Zichy devletin amacı Osmanlı Hariciye Nazırı Safvet Paşa’ya net şekilde açıklamıştır. Zichy, Karadağ ve Sırbistan’ın bağımsızlık sonrası tek hedeflerinin Bosna Hersek’i ele geçirmek olacağını, böyle bir müdahalede Bosna Hersek’in yine karışıklık içinde kalacağını, bu durumda Avusturya’nın Hırvatistan ve Dalmaçya eyaletlerinin etkileneceğini belirtmiştir. Zichy, Safvet Paşa’ya Avusturya’nın Osmanlı Devleti’nin Rumeli topraklarını kaybetmemesi konusunda yapacağı yardım karşılığında Bosna Hersek’in kendilerine bırakılmasını teklif etmiştir. Osmanlı Devleti’nin bu teklifi kabul etmemesi durumunda ve kendi endişeleri haklılık kazanırsa Bosna Hersek’e asker sokacaklarını açıkça dile getirmiştir. Avusturya’nın Bosna Hersek’e yönelik emellerinin bilinmesine karşın, bu şekilde açıkça dile getirilmesi Osmanlı Bakanları’nı hayrete düşürmüştür. Beklenildiği gibi Avusturya’nın istekleri Osmanlı Bakanlar Kurulunda tartışılmış ve reddedilmiştir⁶⁶⁶. Osmanlı Devleti’nin bu tarihten sonraki dış ilişkileri Avusturya’nın Bosna Hersek’e asker sokmasını önleme ekseni üzerine kurulmuştur. Hatta Osmanlı Devleti’nin İngiltere’nin desteğini alarak Avusturya’yı kararından vaz geçirme teşebbüsü hiç beklenmedik bir şekilde sonuçlanmıştır. Osmanlı Devleti, İngiltere’nin kendisine vereceği destek karşılığında İngilizler’in Kıbrıs’ı işgaline müsaade etmiştir⁶⁶⁷.

Batılı memleketlerin Ayastefanos Muahedesi’nden rahatsız olması üzerine uluslararası baskıya daha fazla karşı koyamayan Rusya, Berlin’de bir kongre toplanmasına razı olmuştur. Kongre 13 Haziran 1878’de Osmanlı Devleti, Rusya,

⁶⁶⁵ İsyanın sloganı daha başlangıçtan itibaren “ya özgürlük ya ölüm”dü. Bakınız, Dawson, *a.g.m.*, s.92.

⁶⁶⁶ Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir’ât-ı Hakikat*, s.596-598;

⁶⁶⁷ *Muâhedât Mecmûası*, C. V, s. 165-166; Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir’ât-ı Hakikat*, s.605-608, 614-615; Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, C.II, s.94-114, 338-343; Anderson, *a.g.e.*, s.227.

Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya ve Avusturya'nın katılımıyla Berlin'de toplanmıştır. Kongre müzakereleri genel olarak Osmanlı Devleti'nin nasıl paylaşılacağı üzerinde cereyan etmiştir. Osmanlı delegeleri Kıbrıs karşılığında İngiltere'nin desteğini aldıklarını sanırken, Yunan sınırının genişletilmesi, Doğu Anadolu'da Ermeniler lehine ıslahat yapılması, Avusturya'nın Bosna Hersek'e asker sokması gibi bir takım İngiliz teklifleri ile karşılaşmışlardır.

Bosna Hersek konusu kongrenin 27 Haziran 1878 tarihli 8. oturumunda gündeme gelmiştir. Konu kongrenin gündemine geldiğinde zaten diğer devletler tarafından bir karara varılmıştı. Daha 1876 Raystad görüşmeleri sırasında muhtemel bir Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rusya'nın Besarabya'yı işgali karşılığında Avusturya'nın da Bosna Hersek'i işgali konusunda iki devlet arasında anlaşılmıştı. Yine kongre öncesinde Avusturya ve İngiltere temsilcileri Bosna Hersek'in Avusturya'ya bırakılması konusunda görüş birliğine varmışlardı. Ninayet harareti tartışmalar sonunda kongrenin 8. oturumunda Avusturya'nın Bosna Hersek'i işgaline karar verilmiştir⁶⁶⁸.

13 Temmuz 1878'de imzalanan Berlin Antlaşması'nın Bosna Hersek'i ilgilendiren 25. maddesine göre, "*Bosna Hersek eyaletleri, Avusturya Devleti tarafından asker yerleştirmek suretiyle idare olunacaktır. Avusturya Devleti, Sırbistan ile Karadağ arasında güney-doğu yönünde Metroviçe'nin öte tarafına kadar uzanan Yenipazar Sancağı'nın idaresini üstlenmek arzusunda bulunmadığından, orada Osmanlı idaresi devam edecektir. Bununla beraber, Avusturya Devleti, yeni siyasi durumun devamını sağlamak ve haberleşme yollarının serbestlik ve emniyetini temin etmek için, Yenipazar'ın her tarafında asker bulundurmak ve ticaret yolları yapmak salâhiyetini muhafaza eder. Avusturya Devleti ile Hükümet-i Seniyye işin teferruatını ileride kararlaştıracaklardır*"⁶⁶⁹.

Berlin Kongresi esnasında Bosna Hersek'in Avusturya tarafından işgal olunacağı haberinin yayılması Bosna'da büyük heyecana yol açmıştır. Bosnalılar Müslüman-Hristiyan işgale karşı koyacaklarını İstanbul'a bildirmişlerdir. Merkez konuyu Berlin'deki müzakerecileri aracılığıyla Avusturya delegelerine bildirmişse de bu haberlere itibar edilmemiştir⁶⁷⁰.

⁶⁶⁸ 8. oturumda geçen tartışmaların ayrıntıları için bakınız, *Muâhedât Mecmûası*, C. V, s. 270-299; Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat*, s. 630-631, 660-664; Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, C.II, s.74-75, 124-136; Anderson, *a.g.e.*, s.223-225.

⁶⁶⁹ *Muâhedât Mecmûası*, C. V, s. 126; Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat*, s.691; Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, C.II, s.76, 343-351; Erim, *a.g.e.*, s.413; Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.VIII, s.76-80; Anderson, *a.g.e.*, s.225.

⁶⁷⁰ Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat*, s.668-669.

İşgal, 29 Temmuz'da Toskana Arşidükü Yohan Salvator kumandasındaki 85.000 kişilik bir orduyla başlamıştır⁶⁷¹. Avusturyalılar zor bir mücadelenin sonunda 18 Ağustos'da Saraybosna ölerine gelmişlerdir. 19 Ağustos'ta şehre saldıran işgalciler ayrı günün öğlenine doğru kente girmeye muvaffak olmuşlardır. Saraybosna'nın düşmesinin ardından işgal harekâtı daha da hızlanmıştır. Ağustos sonlarına doğru 130.000 kişiye çıkarılan işgal ordusu, Eylülün başlarında 208.000 kişiye ulaşmıştı. Bu muazzam güce karşı direniş tüm eyalette devam etmiştir. Ancak direnişin şiddeti Eylül ayının sonlarına doğru zayıflamış ve işgal 28 Ekim 1878'de tamamlanmıştır. Avusturyalı yetkililer az bir kuvvetle Bosna'yı işgal edebileceklerini sanırken, 270.000 kişilik bir orduyla işgali ancak tamamlayabilmişlerdir⁶⁷². İşgalin uzun sürmesi ve Avusturya'nın kayıplarının fazlalığı Osmanlı Devleti ile Avusturya'yı karşı karşıya getirmiş 2 ülke arasında yeni bir savaş ihtimali ortaya çıkmıştır. İşgal esnasında Avusturya ordusu 3.300 ölü 6.700 yaralı vermiştir⁶⁷³. Çünkü devletin resmi politikasının ötesinde bölgedeki Osmanlı memurları işgale karşı koymak için halkı örgütlemişlerdir. Bu durum Avusturya hükümetinin sert tepkisiyle karşılaşmıştır. Ancak İngiltere'nin telkinleriyle durum yatışmıştır⁶⁷⁴. Böylece Bosna Hersek'te 415 yıl süren Osmanlı hâkimiyeti fiilen sona ermiştir.

⁶⁷¹ Fehmi Nuza, "Bosnalıların Avusturya İşgal Ordusuna Karşı Mukavemetleri", *Türk Kültürü*, C.XXIV, S.218, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1986, s.591 (59); Süleymanpaşic, *Bosna Hersek Müdafası*, s.255.

⁶⁷² *Bosna-Hersek Arşiv Belgeleri*, s. 23; Nuza, *a.g.m.*, s.590-598 (58-66); Palmer, *Twilight of the Habsburgs*, s.210.

⁶⁷³ B.O.A., *Y.A. Hus.*, nr:159/49; nr:159/58; Palmer, *Twilight of the Habsburgs*, s.210.

⁶⁷⁴ B.O.A., *Y.A. Hus.*, nr:159/59.

SONUÇ

Osmanlı Devleti XIX. yüzyıla XVIII. yüzyılın son çeyreğinde yaşanan askeri yenilgilerin, salgın hastalıkların, depremlerin getirdiği yıkıntının ağır yükü altında girdi. Devletin başında III. Selim gibi bir hükümdarın bulunması büyük şanstı. Selim kendini yetiştirmiş, ülkede ve dünyada ne olduğunu idrak edebilen bir hükümdardı. Çanla başla ülkesinin değişmesi için çabaladı. İdarede ortak akı hakim kılmak için meşveret meclisleri düzenledi, ülkenin ilerlemesi için alınması gereken her önlem masaya yatırıldı. Selim bununla da yetinmedi. Kimi zaman yapılanları bizzat denetlemek için tebdil-i kıyafet başkenti dolaştı. Ancak onun olağanüstü çabası dahi devlet bürokrasini ve Yeniçeriler'in oluşturduğu muhalefet cephesini aşamadı. Sorunda trajik bir biçimde hem tahtından hem hayatından oldu. Selim aklından geçen yeniliklerin yarısını dahi hayata geçiremedi, yaptıkları ise onun ölümüyle tarih oldu. Buna rağmen o halka ve devleti idare edenlere ülkede değişim zamanının geldiğini gösterdi. Dahası az da olsa reformların gerekli olduğuna inanan bir zümre oluştu.

Yerincı geçen II. Mahmud amcasının reform çizgisini aynen devam ettirdi. O amcasının başına gelen olayın kendi başına gelmemesi için sabırla hareket etti. Zihninde tasarladığı merkezi devleti kurmak için tüm gücüyle uğraştı. Onun aklındaki modern merkezi devleti kurması, devlet içindeki hemen hemen her zümre ile çatışması demekti. Öyle de oldu. Başta saltanatını borçlu olduğu ayanlar olmak üzere hemen hemen her kesimle çatışma içine girdi. Her zaman olduğu gibi klasik muhalefet gurubu Yeniçeriler, yapılanlarda rahatsız oldular. Kaçınılmaz hesaplaşma 1826'da yaşandı ve Mahmudla giriştikleri iktidar mücadelesini kaybettiler. Yüzyıllardır düşmanların, 200 yıldır sultanların korkulu rüyası olan Yeniçeriler tüm simgeleri ve bizzat varlıkları ile toplum ve devlet hayatından silindiler. Mahmud elindeki imkânlardan çok fazlasını istiyordu. Çünkü kurmak istediği modern devlet için gerekli iletişim hatlarına sahip değildi, elinde modern devletin doğasını anlayacak eğitilmiş bir nüfus ve bürokrasi yoktu, açıklarını kapatması için deneyimli ve iyi donanımlı bir ordusu yoktu. Buna rağmen Mahmud ölene kadar aklındaki planları gerçekleştirmekten vazgeçmedi.

Selim döneminin Bosna üzerinde herhangi bir etki yaptığına dair bir işaret yoktur. Eski düzen aynen devam etmiş, Bosnalılar kendilerini rahatsız hissetmemişlerdi. Fakat Mahmud'un iktidara gelmesi ile birlikte merkezdeki en küçük değişiklik dahi onları derinden etkiledi. Çünkü Bosna'da Mahmud'un karşı çıktığı veya yok etmeyi planladığı her şey mevcuttu. Mahmud iktidara geldikten kısa süre sonra onun yenilikçi düşünceleri muhafazakârlığı ile ünlü Bosna'ya ulaştı. Boşnaklar 1683'den beri haklı olarak büyüttükleri yenilik karşıtı korku ile bölgede dengelerin değişmesine neden olabilecek her gelişmeye kayıtsız şartsız karşı çıktılar. Onları itaatsizliğe iten sadece teorik düşünceler değildi. Aynı zamanda orada Ortaçağ'dan beri çeşitli ayrıcalıklara sahip bey ve ağalar, neredeyse bağımsız

yaşayan kaptanlar mevcuttu. II. Mahmud tüm bu zümrelerin kendisine itaat etmesini istedi. Doğal olarak yıllardır başına buyruk yaşamaya alışmış kitlelerle ciddi bir sürtüşme yaşandı. Ancak esas çatışma Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ile başladı. Özellikle Saraybosna küçük bir Yeniçeri Cumhuriyeti idi. Ocağın kaldırılması onlar için ölüm fermanı demektir. Bosna'daki Saraybosna'daki Yeniçeriler yerel eşrafla iyi ilişkiler kurmuş, esnafıktan askerliğe onlarca işi kendi tekellerine almışlardı. Bu yüzden uzun sürecek, sert çatışmaların yaşanacağı bir isyanın çıkması gecikmedi. İstanbul bu kanlı sürecin sonunda isyanı bastırmaya muvaffak oldu.

1813'den beri fasılalarla devam eden kargaşa, Sırbistan'ın özerklik elde etmesi, Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanması Bosna'da bazı milliyetçi düşüncelerin ortaya çıkmasına neden oldu. Boşnaklar vatanlarında Sırbistan ve Yunanistan'daki gelişmelerin yaşanmaması için kendi geleceklerine el koymaya karar verdiler ve Bosna cıderi unvanı verilen Hüseyin Kaptan Gradeseviç liderliğinde 1831'de ayaklandılar. Asiler açıkça Osmanlı Devleti'nden özerklik istediler. Onlar özerklik belki de bağımsızlık elde edebilirlerse ülkelerini kurtarabileceklerini, ancak bu şekilde Müslüman olmayan bir ülkenin boyunduruğuna girmekten kurtulabileceklerini düşünüyorlardı. Bu yüzden 1831 isyanı Müslüman halk tabanında büyük destek buldu. Onların aklından geçen proje, II. Mahmud'un ömrünü adadığı merkezileştirme politikası ile taban taban zıttı. Doğal olarak Boşnaklar'ın istekleri reddedildi ve Bosna'ya büyük bir ordu gönderildi. Başlangıçta başarılı olan asiler, isyanın ilerleyen aylarında yenilmeye başladılar. Çünkü Hüseyin Kaptan'ın bölgede yaşayan bazı ayan ve beylerle kişisel anlaşmazlıkları vardı. Nihayet isyanın kaderini de bu kişisel anlaşmazlıklar tayin etti. Hüseyin Kaptan'ın en büyük rakibi Hersek'in güçlü ve hırslı kaptanı Ali Paşa Rızvanbegoviç'ti. Rızvanbegoviç isyan sırasında devletin tarafını tutmanın kendisine ne kazandıracağını tahmin etmişti. Bir diğer güçlü kaptan İsmail Çengic de devletin yanında yer almıştı. Sonuçta Boşnaklar'ın büyük ümit taşıdığı ve özerkliğin kıyısından döndükleri isyan 1832'de sona erdi. İsyanın günümüz tarihçilerine romantik milliyetçi çıkarımlar yapma fırsatı vermenin dışında hiçbir faydası olmadı. Aksine hem devletin itibarı zedeleni hem de güçlü Boşnak Beyler çok yıprandı. İsyanın kazananları ise Hersek Kaptanı Ali Rızvanbegoviç ve Bosnalı Hristiyanlar oldu. Ali Kaptan'a önce Paşa ardından vezir rütbesi verildi, ardından Hersck'e mutasarrıf atandı ve ölene kadar bu görevde kaldı. Hristiyanlar ise Müslümanlar'ın zayıflığından istifade ederek bu yüzyıldaki ilk isyanlarını çıkardılar.

Tanzimatla birlikte devlet insan hakları, vergi ve askerlik konularında modern manada bir dönüşümü başlattı. Fakat yüzyılın başından beri süregelen yoksulluk devam ediyordu. İstanbul dışında devletin başlattığı reformları anlayacak ve devam ettirebilecek yetişmiş bir kadro yoktu. Eğitimsiz bir nüfusur. yaşadığı geri kalmış bir coğrafyada reformları gerçekleştirmek gerçekten zordu. Devlet hem Balkanlar'da hem güney eyaletlerde otoritesini tesis etmekte güçlük yaşıyordu. Yeni

ordu istenilen başarıyı sağlayamamış, önce Ruslar ardından da Kavalalı Mehmed'in orduları karşısında yenilmişti. Bir taraftan yeniliklerle bu döngü kırılmak istenirken, öte yandan eski alışkanlıklarla buyurgan devlet tavrı aynen devam etti. "*Tanzimat uygulanacak! Uygula!*" mantığı ile Tanzimat'ın uygulamasına geçildi. Bu Tanzimatçılar'ın en büyük hatası oldu. Tanzimat'ın gereklerine uyması istenen halkın bundan ne kazanacağı anlatılmadı. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasında dahi en azından din adamları aracılığıyla gerçekleştirilen propaganda silahı Tanzimat'ta kullanılmadı. Tanzimat hak ve ödevlerden müteşekkil bir belgeydi. Özellikle taşrada haklar suistimal derecesinde halkın hoşuna gitti. Mesela yetkililerin elinden merkezden izin almadan silah kullanma hakkının alınması, asiler arasında "*devlet üzerimize gelemecek, isyan etsek dahi bize karşı silah kullanılmayacak*"a dönüştü. Hristiyanlar da eşitliği ileri sürerek bağımsızlık vaktinin geldiğini düşünmeye başladılar. Konu ödevlere gelindiğinde bu husus kimsenin hoşuna gitmedi. Herkes kişisel çıkarlarını düşünmeye başladı. Özellikle kişisel çıkarları zedelenen guruplar hayatlarını kaybetmeyi dahi göze alarak Tanzimat'ın uygulanmasına karşı çıktılar.

Muhalefetin en sert olduğu bölgelerden biri de Bosna Hersek oldu. Bosna gerçekten de konumu itibarıyla çok nazik bir durumdaydı. Bir taraftan onlarca yıldır Osmanlı otoritesine kafa tutan Karadağ, bir taraftan yüzyılın başından beri bağımsızlık mücadelesi veren Sırbistan, bir taraftan Dalmaçya'da Avusturya, Bosna topraklarını kemiren birer yaraya dönüşmüşlerdi. Dahası bizzat Bosna Hersek'in içinde var olan ve toplamı Müslümanlar'dan fazla olan Hristiyan nüfus Bosna'nın konumunu hassas hale getiriyordu. Bosnalı Müslümanlar bölgede varlıklarının devamını yüzyıllardır bölgede kökleşmiş olan sosyal yapının devamında görüyorlardı. Boşnaklar; topraklarının bir kısmı çevre eyaletlere bırakılarak, Yeniçeri Ocağı kaldırılarak, Kaptanlıklara son verilerek, onlarca anlamı olmayan reformları uygulamak adına binlerce Boşnak delikanlının kırılmasına neden olarak, tımar uygulamasına son verilerek tahammüllerinin son sınırına kadar zorlandığına inanıyorlardı. Onlar için Tanzimat'ın getirdiği eşitlik ilkesi bardağı taşıran son damla idi. Eşitlik onların Bosna'daki varlıklarını yok edecek son tuzaktı. Tanzimat'a o kadar tepkiliydiler ki tüm nefretlerini emirleri altında yaşayan köylülere ve kamu yöneticilerine yönelttiler. Çiftçiler 1850'lerde bölgeyi gezen seyyahlara 50 yıl önce durumlarının çok daha iyi olduğunu anlatıyorlardı. Kamu görevlilerini ise yaşam haklarını ellerinden alacak kimseler olarak görüyorlardı. Bu anlayış beraberinde sert tartışma ve çatışmaları getirdi. Sonuçta çözümsüzlük ortaya çıktı. Merkezin her emrine karşı gelen bir kitle, o kitleyi yola getirmek için bölgeye binlerce emir ve asker sevki daha çok çatışma ve daha çok kutuplaşmayı beraberinde getirdi. Buna bir de kişisel ayrıcalıkları zedelenen bey ve ağların tahrikleri eklenince iki taraf kaçınılmaz olarak 1849 çatışmasına sürüklendi.

1849 çatışması Boşnaklar'ın varlıklarını koruma güdüsüyle hareket etmelerinin bir sonucu olarak ortaya çıktı. Boşnaklar'ın Tanzimat karşıtı tavrı en

güzel Ali Paşa ve diğer beylerin davranışları incelendiğinde anlaşılır. O ve arkadaşları Tanzimat uygulanırsa Bosna'daki Boşnak hâkimiyetinin çöne ereceğini düşünmekte, Tanzimat'ın uygulanmasını ölümle eşdeğer görmekteydiler. Bu yüzden tüm güçleri ile devlete karşı koydular. 1850'ye geldiğinde tahammül sınırları zorlanan sadece Boşnaklar değildi. İstanbul da 1813'den beri emirlerine karşı gelen Boşnaklar'ın kendilerine verilen krediyi tükettiğini düşünmekteydi. Padişah yayınladığı bir irade ile *"Boşnaklar'ın şımarıklıklarına daha fazla göz yummayacağını"* ilan etti. Ardından Balkanlar'da savaşı en iyi bilen generalini Ömer Lûtfi Paşa'yı Bosna'ya gönderdi. Ömer Lûtfi Paşa, Osmanlı Devleti'ndeki kariyerine Bosna'da başlamasına rağmen, Boşnaklar'dan pek fazla hoşlanan biri değildi. Paşa aynı zamanda çok sert, disiplinli ve acımasız bir generaldi. Kendisine verilen görevleri eksiksiz yerine getirmek için hiç kimseye acımaydı. Bu yüzden üzerine aldığı her görevden sonra arkasında bir enkaz bırakıyor, görev bölgesindeki sosyal yapıyı tarumar ediyordu. Ömer Lûtfi Paşa'nın Bosna isyanını bastırmak için görevlendirilmesi Boşnaklar için tam bir şok oldu. Boşnaklar da *"Padişah'ın çocukları"* olarak, bu kadar sert bir komutanın bölgeye gönderileceğini beklememişlerdi. Onlar Padişah'ın kendilerini anlayacağını düşünmekteydiler. Nasıl olsa her isyandan sonra olduğu gibi affedilirler, İslâm'ın kalesi Bosna'ya döner, İslâm'ın şanlı sancağını Bosna gönderinde dalgalandırırız diye hesap yapmışlardı. Çünkü onlar Padişah'ın çevresindeki *"gâvur"* memurlar tarafından kandırıldığına, kendilerinin Bosna'da Padişah'ın haklarını korumak için isyan ettiklerine inanmaktaydılar. Ancak şimdi Ömer Lûtfi Paşa'nın Bosna'ya gönderilmesi onların tüm planların bozmuştu. Padişah bu kez onları ciddi ciddi cezalandırmaya karar vermişti. Boşnaklar İstanbul'un restini gördüler ve onlar da karşı restle cevap verdiler. Ali Paşa tüm beyleri Saraybosna'da topladı ve Ömer Lûtfi Paşa'yı mutlaka durdurmaları gerektiğini ifade etti. Ona göre *"Ömer Lûtfi Paşa şimdi durdurulmazsa 30 yıl sonra Bosna Boşnaklar'ın olmayacak."*tı. Beklenildiği gibi Ömer Lûtfi Paşa büyük ve mükemmel bir ordu ile Saraybosna'ya girdi. Yanında acımasızlıkları ile ünlü mürted taburu da vardı. Çatışmalar çok kanlı oldu. İki taraf ta tavizsiz bir biçimde savaşı sürdürdü. 12'si büyük toplam 25 çatışma sonunda Boşnaklar yenildi. Ali Paşa önce esir edildi, ardından şaibeli bir biçimde öldü ya da öldürüldü. Bosna'daki beylerin neredeyse tamamı tutuklandı ve muhtelif bölgelere sürgüne gönderildi. 1851'e geldiğinde bölgede devlet otoritesine muhalefet edecek kimse kalmadı. Bosna'daki sosyal yapı derinden sarsıldı. Bölgedeki Müslümanların simgesel üstünlüğü sona erdi. Böylece 1813'den bu yana devam eden isyan dalgası kırıldı. 1849 isyanı Osmanlı yönetiminde Müslümanlar'ın çıkardığı son isyan oldu. Boşnaklar bundan sonra ellerinde kalanları korumak için çabalamaya başladılar. Devletle aralarına mesafe koydular. Ahmed Cevdet Paşa'nın Bosna müfettişliğine kadar gelişmeleri sadece uzaktan izlemekle yetindiler.

1857'ye gelindiğinde sahanın yeni aktörleri Hristiyanlar sahneye çıktılar. İslahat Fermanı'nın getirdiği özgürlük ortamından ve Batılı devletlerin Osmanlı Devleti üzerinde kazandığı etki mekanizmasından yararlanarak, isteklerini daha yüksek sesle dile getirmeye başladılar. Daha önce katlandıkları vergi yükümlülüklerine daha fazla katlanmayacaklarını ifade ettiler. Fakat bu bahaneler onlar için özgürlüğe giden yolun kapılarını açacak anahtardan ibaretti. Gerçekte ne asi liderler ne de onları isyana teşvik eden dış güçler reayanın içi'nde bulunduğu sosyal ve ekonomik şartlarla ilgilenmiyordu. Şikâyet konusu olan bahaneler sıradan halkı kendilerine celbetmek için kullanılan malzemelerden başka bir şey değildi. Başarılı bir propaganda sonucu 1857'de Hristiyanlar bu yüzyıldaki ilk büyük isyanlarını çıkarmaya muvaffak oldular. Hükümet asilerle bir yandan askeri mücadeleyi sürdürürken, öte yandan önceki dönemlerle kıyaslanmayacak derecede hassas davranarak Hristiyanlar'dan gelen her türlü şikâyeti dikkatlice değerlendirdi. Toprak kanunu değiştirildi, mültezim kanunu çıkarıldı, halka açık mahkemelerde yolsuzluk yapığı iddia edilen kişiler yargılandı. Fakat yapılanların hiç biri reayayı memnun etmedi. Mesele yine silahla çözümlendi. Daha doğrusu donduruldu. Kendileri Paris Barış Antlaşması'na uymama konusunda bir beis görmeyen Batılı güçler, Osmanlı Devleti'nin Paris Barış Antlaşması'na uyması konusunda çok ısrarcı oldular. Sonuçta Osmanlı Devleti'nin askeri harekâtını derhal durdurması için bir ültimatom verdiler. Uluslararası destekten yoksun kalan Osmanlı Devleti çaresiz askeri harekâtı durdurdu. Bu yüzden 1857'de Bosna'da başlayan isyan sona erdirilmedi, sadece donduruldu.

Asiler bu kez 1861'de Karadağ'ın aktif desteğı ile yeniden ayaklandılar. Yeni dönemde mücadele hem zor hem de çok kanlı geçti. Zira asiler ne zaman başları sıkışsa Karadağ'a sığındılar, yüzlerce Karadağlı asilerin yanında çatışmalara katıldı. İsyân bir türlü bastırılmadı. Binlerce Osmanlı askeri Karadağ sınırındaki kent ve kasabalara yardım götürürken hayatını kaybetti. 1862'de olayların bir türlü yatışmaması ve Karadağlılar'ın alenen Osmanlı topraklarına saldırmaya başlaması nedeniyle Osmanlı yetkilileri Karadağ'a bir sefer yapmaya karar verdiler. Bu maksatla ilk iş geçmişte hem Karadağ hem de Bosna'yı dize getirmiş olan ünlü general Ömer Lûtfi Paşa bir kez daha Bosna'ya gönderildi. Ömer Lûtfi 1850'de Bosna Harekâtı'ndan sonra Osmanlı ordularını Kırım'da komuta etmiş, başarıları ile ününe ün katmıştı. Ömer Lûtfi Paşa'nın 1861'de ne yapacağı gerçekten merak konusuydu. Kimine göre o, "*Balkanlar'da savaşı en iyi bilen kimse*", kimine göreyse "*sorunlara yenilerini ekleyen yanlış bir tercihti*". Fakat Paşa bir kez daha işinin ehli olduğunu gösterdi. Çok kısa bir süre içinde Karadağ sınırını abluka altına aldı. Dünyanın en zor coğrafyalarından birinde kendilerine çok güvenen Karadağ birliklerini perişan etti. Hem Hersek isyanı bastırdı hem de Karadağ'ı kontrol altına aldı. Karadağ Ladikası Nikola çaresizlik içinde barış istemek zorunda kaldı.

İstanbul'un her istediği şartı kabul etti. Gerçi Osmanlı-Karadağ Antlaşması hiçbir zaman uygulanamadı, ancak bölge bir süre için nefes aldı.

1875'e gelindiğinde bölgede isyan çıkması kimse için sürpriz olmadı. Çünkü Panslav örgütler uzun süredir kapı kapı gezip halkı propaganda yapmaktaydı. Panslavistler, Sırbistan, Karadağ, Rusya, Bulgaristan, Avusturya hatta İngiltere dahi Osmanlı topraklarında kendi hedeflerini gerçekleştirmek için bölgedeki karışıklıklardan istifade etme yoluna gitti. Sözde 160 kişinin ağnam vergisinin ağırlığından şikâyetle Karadağ'a sığınması ile başlayan olaylar, her ne kadar isyan esnasında bölgeyi gezen yabancı seyyahlar aksini iddia etse de, kısa sürede profesyonelce organize edilmiş bir isyana dönüştü. Ağustos 1875'de Bosna Hersek'te kargaşa hakimdi. Böylesine güçlü uluslararası destekle ama özellikle Rusya'nın açık ve direk desteği sayesinde isyanı bastırmak kolay olmadı. Gerçekte isyan hiçbir zaman sona erdirilemedi. 1876 Temmuz başında uzun süredir böyle bir fırsatı gözleyen Karadağ ve Sırbistan Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti. Olay bir anda Osmanlı Sırp-Karadağ Savaşı'na döndü. Bu süreçte Osmanlı diplomasisi en kötü sınavlarından birini verdi. Osmanlı Devleti daha isyanın başında *Konsoloslar Komisyonu*'na izin vererek isyanın inisiyatifini elden kaçırdı. Fırsatı değerlendiren Batı diplomasisi isyanın her safhasına müdahale etti. Osmanlı Devleti'nden olmadık isteklerde bulundu. Osmanlı hükümeti kendisinden istenenlerin bazılarını kabul ederek, bazılarını reddederek zaman kazanmaya çalıştı. Fakat başarılı olamadı. Çünkü isyan bir türlü yatıştırılamadı. Nihayet Osmanlı tarihinde 93 *Harbi* olarak meşhur, 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi patlak verdi. Osmanlı yetkililerinin de tahmin ettiği gibi savaş Osmanlı Devleti'nin yenilgisiyle sonuçlandı. Yenilgi Osmanlı idarecilerinin 100 yıldır başlarına gelmesinden korktukları her şeyin gerçekleşmesi ile sonuçlandı. Savaş sonucu imzalanan Berlin Antlaşması ile Karadağ, Sırbistan ve Romanya bağımsızlık kazandı, Bulgaristan'a özerklik verildi, Kıbrıs ve Mısır İngilizler'e kaptırıldı. Antlaşmanın 25. maddesi ile Bosna Hersek Avusturya'ya bırakıldı. Böylece yaklaşık 60 yıldır merkeze bağlanması için onca fedakârlığın yapıldığı, binlerce kişinin hayatını kaybettiği topraklar ne Osmanlı Devleti'ne ne de ona karşı çıkan Boşnaklar veya Büyük Yugoslavya'nın bir parçası olmak isteyen Ortodoks Hristiyanlar'a yar oldu. Tüm çabalar boşa gitti. Yüz yıldır pek de olaylara bulaşmayan kendi hallerinde yaşayan Bosna'daki Katolikler Avusturya sayesinde bir anda eyaletin hâkimi oldular.

Siyasi gelişmeler bir yana bırakılacak olursa, Bosna'da insanların Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında gerçekleşen reformların nedenini anlayamadığı ortaya çıkar. Bu durum ister Müslüman olsun, ister Hristiyan olsun Bosna'da yaşayan tüm gruplar için geçerlidir. Çünkü onlar merkezin iyi işleyen bir düzeni yok etmeye çalıştığını düşünmekteydiler. Taşrada bu düşüncenin hâkim olmasının ardında, onların değişen dünyada Osmanlı Devleti'nin de değişmek zorunda olduğunu kavrayamamaları gelir. Onlar Osmanlı Devleti'ni hâlâ XVI. yüzyıldaki güçlü

Osmanlı Devleti olarak görüyor ya da görmek istiyorlardı. Devlete dışarıdan yapılan müdahaleleri, Osmanlı idarecilerinin bu müdahalelere boyun eğmesini kabul etmek istemiyorlardı. Hiç birinin aklına merkezin bu müdahalelerin çoğuna zorla razı geldiği gelmiyor, bu yüzden İstanbul'daki bürokratları düşman gibi görüyorlardı.

Taşra insanının bu düz mantığı karşısında, İstanbul da merkezin dışında yaşayan insanların gönlünü kazanmak için planlı bir politika izlediğine dair bir işaret yoktur. İstanbul yapmak istediği yenilikler için herhangi bir propaganda yapma lüzumu hissetmiyordu. Kriz dönemlerinde verilen kuru sözler haricinde halka hiçbir vaatte bulunmuyordu. Halkı devlete bağlayacak belirgin bayındırlık faaliyetler de gözlenmiyordu. Yüzyılın sonlarına doğru döşenen demiryolları, devlete inanılmaz borç yükü haricinde, istenen faydayı vermemişti. Çünkü birbirinden ilgisiz hatlar, işletme becerisi olmayan şirketlerin yüksek ücret tarifeleri halka cazip gelmemişti. 1875'e gelindiğinde Bosna'da 100 kilometrelik düzgün bir yol dahi yoktu. Suyun bol olduğu bu coğrafyada sistemli bir sulama kanalından bahsetmek mümkün değildi. Topal Osman Paşa'nın valilik döneminde olduğu gibi, bazı imar faaliyetleri gerçekleştirildiyse de bu çabalar, sınırlı ve kişisel gayretlerin ötesine gidemedi.

Osmanlı Devleti'nin en önemli hatası ise Hristiyanlar nezdinde onları kazanmak için ideolojik bir çalışma yapmamış olmasıdır. Özellikle Panslav örgütlerin gece gündüz çalıştıkları bir bölgede, Osmanlı Devleti bu propagandaya karşı koymak için, polisiye tedbirler ve Hristiyan unsurların karışıklık çıkarmak için bahane olarak kullandıkları vergi, toprak, askerlik gibi konuları düzeltmeye çalışmak dışında herhangi bir tedbir almamıştır. Hâlbuki bu istekler isyanlar için sadece birer bahaneydi. Hristiyanlar'a nasıl yaklaşılacak, Hristiyanlar nasıl elde edilecek, milletler çatışmadan bir arada nasıl tutulacak gibi sorulara ne akademik bir cevap aranmış, ne de doğru ya da yanlış sistemli bir politika izlenmiştir. Bu konulara dair sorulan bazı soruların cevapları, sadece Meclis-i Vâlâ zabıtlarında kalmanın ötesine gidememiştir. Daha da kötüsü kendi içişlerinde, kendi halkının devlete itaat etmesi için kimi zaman Fransa'dan, kimi zaman İngiltere'den kimi zaman Avusturya'dan yardım istenmiştir. Tabi tüm bu politikalar bir fayda vermemiş, 415 yıl hâkimiyetinde kalan Bosna Hersek'i kaybetmiştir.

BİBLİYOGRAFYA
A-ARŞİV VESİKALARI

1-Vesika Tasnifleri

a-Dâb-i Âlî Evrak Odası Sadâret Evrakı

i-Divân-ı Hümâyûn Âmedî Kalemi

94/80

ii-Sadâret-Mektûbî, Mühimme Kalemi

37/51, 215/96, 217/31, 239/52, 450/33, 480/95.

iii-Sadâret-Mektûbî, Nezâret ve Devâir Kalemi

34/19, 44/12, 48/60, 341/34, 349/30, 359/86

iv-Sadâret-Mektûbî, Meclis-i Vâlâ Kalemi

49/95, 50/21, 91/11, 122/14, 122/25

v-Sadâret-Mektûbî, Umum Vilâyât

157/22, 417/89, 425/64, 431/65, 453/6, 465/32, 478/12,

479/5, 495/24, 505/7

b-Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi

337-B, 799, 1262-E, 2387-E, 21833-İ, 21846, 21860, 21862-J

c-İrade Tasnifleri

i-İrade Dahiliye

140, 448, 449, 771, 1045, 1177, 4536, 6020, 8782, 9118,
10329, 10335, 10500, 10629, 10735, 11217, 11445, 11446, 11571, 11813,
12270, 12596, 12417, 12419, 12526, 12591, 12688, 12709, 12860, 12877,
12936, 13061, 13192, 13272, 13303, 13306, 13334, 13418, 13447, 13508,
13513, 13517, 13518, 13599, 13684, 13716, 13736, 13808, 13968, 14218,
14295, 14526, 14557, 26272, 28889, 32395, 33248, 40536, 48054, 49211

ii-İrade Hariciye

2541, 2666, 2676, 3453, 3485, 3577, 3957, 4153, 4372

iii-İrade Meclis-i Vâlâ

241, 436, 445, 476, 492, 543, 552, 661, 4063, 4239, 5297,
5452, 6509, 6700, 8077, 17012, 18369, 20845, 20955, 21099,

iv-İrade Meclis-i Mahsûs

436, 476, 492, 528, 661, 765, 900, 937, 947, 1024, 1530

v-İrade Şûrâ-yı Devlet

1542, 1619

d-Yıldız Evrakı

i-Yıldız-Esas Evrakı

42/138, 69/6, 77/10, 77/16, 77/18, 77/19

n-Yıldız Sadaret Hususî Maruzat Evrakı

159/49, 159/58, 159/59

2-Defter Tasnifleri

a- Bâb-ı Âlî Evrak Odası Vilâyât Gelen-Giden Kayıt Defterleri

Bosna Gelen-Giden Defterleri

470

b- Bâb-ı Âlî Evrak Odası Ayniyat Defterleri

854, 857

c- Dîvân-ı Hümâyûn Tanzimat-ı Hayriye Defteri

1

d-Mühimme Defterleri

258

e-Mühimme-i Mektûme Defterleri

9, 10.

B-BİBLİYOGRAFYA ve KATALOGLAR

- _____ ; *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1992.
- _____ ; *Bosna-Hersek Bibliyografyası*, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı, 1993.
- _____ ; *Bosna-Hersek Bibliyografyası*, C.I-II, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı, 1995.
- _____ ; *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Kılavuzu*, Fasikül: I, İstanbul: Devlet Basımevi, 1938.
- _____ ; *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Kılavuzu*, Fasikül: II, İstanbul: Maarif Matbaası, 1940.
- Afyoncu, Erhan; *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2007.
- Babinger, Franz; *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, Çeviren: Coşkun Üçok, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1992.
- Bayraktar, Nimet-
Lugal, Mihiñ; *Bibliography on Manuscript Libraries in Turkey and the Publications on the Manuscripts Located in these Libraries*, Edited by: Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul: Research Centre for Islamic History, Art and Culture, 1995.
- Bunarcioğlu, Drmuş; *Atatürk Kültür Merkezi Süreli Yayınları Kataloğu 1985-2000*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2000.
- Cunbur, Müjgân-
Kaya, Dursun; *Türkiye Basmaları Toplu Kataloğu. Arap Harfli Türkçe Eserler (1729-1928)*, C.I, Bölüm:1, Ankara: Milli Kütüphane Başkanlığı, 1990.
- Çakır, Coşkun; "Osmanlı Ekonomik ve Toplumsal Tarihiyle İlgili Tezler Bibliyografyası", *Dîvân İlmi Araştırmalar*, Yıl:4, Sayı:7,

- İstanbul: Bilim ve Sanat Vakfı, 1999, s.251-379.
- Duman, Hacı; *İstanbul Kütüphaneleri Arap Harfli Süreli Yayınlar Toplu Katalogu (1828-1928)*, İstanbul 1986.
- Erzi, Adnan S.; *Belleten Dizini-I-II (Cilt I-XXXV, Sayı 1-140)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988.
- Faroqhi, Suraiya; *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?*, Çeviren: Zeynep Altok, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001.
- Gaçanin, Sabaheta; "Pregled Izdanja Orijentalnog Instituta 1986-1997. Sa Bibliografijom Radova U POF-u 35-45", *Prilozi Za Orijentalnu Filologiju*, Volume: 46, Sarajevo: Orijentalni Institut, 1997, s.151-185.
- Karatay, Fehmi Edhem; *İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Basmalar Alfabe Kataloğu*, C. I: A-Ras, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1956.
- Koraltürk, Murat; *Osmanlı Ekonomik ve Toplumsal Tarihine İlişkin Türkçe Makaleler Bibliyografyası Denemesi (1910-1997)*, İstanbul: Creative Yayıncılık, 1998.
- Koray, Enver; *Türkiye Tarih Yayınları Bibliyografyası (1729-1955)*, c.I-IV, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1959, 1970, 1985, 1987.
- Merçil, Erdoğan; *Belleten Dizini-III (Cilt XXXVI-LI, Sayı 141-200)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1994.
- Stanek, Emına; "Bibliografija Radova Akademika Avde Sućeska -u povodu sedamdeset godina života-", *Prilozi Za Orijentalnu Filologiju*, Volume: 46, Sarajevo: Orijentalni Institut, 1997, s.175-185.
- Pitcher, Donald Edgar; *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, Çeviren: Bahar Tımaççı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999.
- Tokay, Gül; "XIX. Yüzyıl Balkan Kaynakları Üzerine Bir Değerlendirme", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.II, Sayı: 1, İstanbul: Bilim ve Sanat Vakfı, 2004, s.133-148.
- Toprak, Mehmet; *Kültür Bakanlığı Süreli Yayınlar Toplu Bibliyografyası (1933-2000)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.
- Tuncor, Ferit Ragıp; *Milli Eğitim Yayınları Bibliyografyası (1923-1985)*, C.II, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1989.
- Valentinelli, Giuseppe; *Supplementi Al Saggio Bibliografico Della Dalmazia E Del Montenegro*, Zagabria: Cor Tipi Del Dr. Lodovico Gaj, 1862.

C-YAYINLANMIŞ BELGELER

- _____ ; *Bosna-Hersek İle İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919)*, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1992.
- _____ ; *British Document on Foreign Affairs: Report and Papers From The Foreign Office Confidential Print*, General Editors: Kenneth Bourne and D. Cameron Watt, Part I, Series B, The Near and Middle East 1856-1914, Editor: David Gillard,

- Volume: 5, The Otoman Empire in the Aftermath of the Berlin Settlement, 1878–1883, University Publications of America 1984.
- _____ ; *Düstûr*, C.I, İstanbul: Matbaa-i Âmiri, 1289.
- _____ ; *Gök Kubbe Altında Birlikte Yaşamak*, Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2006.
- _____ ; *Muâhedât Mecmûası*, C. III-V, İstanbul 1298-Tıpkıbasım Türk Tarih Kurumu 2008.
- Destani, Beitullah; *Ethnic Minorities in the Balkan States 1860–1971*, Volume: I: 1860–1885, London: Archive Editions Limited, 2003.
- Erim, Nihat; *Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri*, C.I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1953.
- Gavranović, Berislav; *Bosna i Hercegovina od 1853.-1870. godine*, Sarajevo: GRADA-Odjeljenje Istorisko-Filoloških Nauka, 1956.
- İnalcık, Halil; "Bosna'da Tanzimat'ın Tatbikine Ait Vesikalar", *Tarih Vesikaları*, C.V, Sayı:5, İstanbul 1942, s.1-11 (Ay.1 Basım).
- Kaynar, Reşat; *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1985.
- Kırlı, Cengiz; *Sultan ve Kamuoyu. Osmanlı Modernleşme Sürecinde "Havadis Jurnalı" (1840–1844)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.
- Köksal, Y., – E., *Sadrızam Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa'nın Rısmeli Teftişi*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2007.

D-GAZETELER

Takvim-i Vekâyi, nr:437, 26 Muharrem 1267/1 Aralık 1850.

E-KAYNAK ESER ve SEYAHATNAMELER

- _____ ; *Bosna Hersek*, İstanbul: Karabet Matbaası, 1324.
- _____ ; *Karadağ Coğrafyası*, Tercüme Eden: Ahmed Tevfik, Dersaadet: Mahmud Bey Matbaası, 1329.
- _____ ; *Kossuth and the Hungarian War: Comprising a Complete History of the Late Struggle of the Hungarians for Liberty: with Notices of the Leading Chiefs and Statesmen who Distinguish Themselves in Council and in the Field*, Philadelphia: H. C. Peck & Theo. Bliss, 1851.
- _____ ; "Montenegro, The Herzegovine, and The Slavonic Populations of Turkey", *Macmillan's Magazine*, Volum VI: August-1862, Cambridge: Macmillan And Co., 1862, s.345-352.
- _____ ; *Sultan Selim-i Sâlis Devrine Aid Muhâberât-ı Siyâsiyye*, İstanbul Üniversitesi Yazma Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazma nr: 886.
- _____ ; "Visit to the Vladika of Montenegro", *Blackwood's Edinburgh Magazine*, No:CCCLXXII, Volume:LX, Edinburgh: William Blackwood and Sons, 1846, s.428-443.
- Abdi; *Tebşirâtü'l-eşkiyâ*, İstanbul: Basiret Matbaası, 1289.
- Abdurrahman Şeref *Tarih Musahabeleri*, Sadeleştiren: Enver Koray, Ankara:

- Efendi,
Ahmed Cevdet Paşa; Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985.
Tezâkir 13-29, Yayınlayan: Cavid Baysun, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991.
- _____; *Ma'rûzât*, Yayına Hazırlayan: Yusuf Halaçoğlu, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980.
- Ahmed Lûtfî Efendi; *Vak'anivîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, Yayınlayan: Yücel Demirel, C.VI-VII-VIII, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı-YKY, 1999.
- _____; *Vak'a-nüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, Yayınlayan: M. Münir Aktepe, C. IX, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1984.
- _____; *Vak'a-nüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, Yayına Hazırlayan: M. Münir Aktepe, C. X, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988.
- Ahmed Miçhat; *Üss-i İnkılâb*, Kısmı Evvel: Kırım Muhârebelerinden Cülûs-ı Hümâyûna Kadar, İstanbul: Takvîmhâne-i Âmire Matbaası, 1294.
- Ali Fitri; *91-92 Hersek Seferi 92-93 Osmanlı-Karadağ Seferi ve Hâl-i Hâzır Darü'l-harekâtı*, Dersaadet: Mekteb-i Harbiyye Matbaası, 1327.
- Ali Suavi; *A Propos de L'herzégovine. Monténégro*, Paris: Imprimerie Victor Goupy, 1876.
- Arbuthnot, George; *Herzegovine; or Omer Pacha and The Christian Rebels. With A Brief Account of Servia, Its Social, Political, and Financial Condition*, London: Longman, Gren, Longman, Roberts, & Gren, 1862.
- Belgradî Rasid; *Tarih-i Vak'u-i Hayretnüma-i Belgrad ve Sırbistan*, İstanbul: Tatvos Divitciyan Matbaası, 1291.
- Bessé, Alfred de- *The Turkish Empire; Its Historical, Statistical, and Religious*
Morris, Edward Joy; *Condition: Also Its Manners, Customs, Etc.*, Philadelphia: Lindsay & Blakiston, 1854.
- Biasoletto, *Relazione del viaggio fatto nella primavera dell'anno 1838*
Bartolomeo; *dalla maistà del re Frederico Augusto di Sassonia nell'Istria, Dalmazia e Montenegro*, Trieste: Favarger, 1841.
- Binbaşı M. Nasrullah, *Osmanlı Atlası XX. Yüzyıl Başları (Memâlik-i Mahrûse-i*
Kolağası M. Rüşdü, *Şâhâneye Mahsûs Mükemmel ve Mufassâl Atlas)*, Hazırlayanlar
Mülazım M. Eşref; Rahmi Tekin-Yaşar Baş, İstanbul 2003.
Collas, Bernard
Camile; *1864'te Türkiye. Tanzimat sonrası düzenlemeler ve Kapitülasyonların tam metni*, Çeviren: Teoman Tunçdoğan, İstanbul: Bileşim Yayınevi, 2005.
- Coquelle, P.; *Histoire du Monténégro et de La Bosnie Depuis Les Origines*, Paris: Ernest Leroux, 1895.
- Delàure, Henri; *Le Monténégro*, Paris: Benjamin Duprat, 1862.
- Engelhard, E. *Türkiye ve Tanzimat Devlet-i Osmaniyye'nin Tarih-i Islâhâtı*
Philippe; *1826-1882*, Mütercimi: Ali Reşad, İstanbul: Kanaat Kitabhânesi, 1328.
- Ergirili Ahmed Hilmi *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, İstanbul Üniversitesi
İbni Resul, Yazma Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazma nr:10071.

- Evans, Arthur John; *Through Bosnia and the Herzegovina on Foot during the Insurrection August and September 1875 with an Historical Review of Bosnia and A Glimpse at the Croats, Slavonians, and the Ancient Republic of Ragusa*, London: Longmans, Green, And Co., 1876.
- _____ ; *Illyrian Letters A Revised selection of Correspondence from the Illyrian Provinces of Bosnia, Herzegovina, Montenegro, Albania, Dalmatia, Croatia, and Slavonia, Addressed to the 'Manchester Guardian' during the Year 1877*, London: Longmans, Green, And Co., 1877.
- Ferik Selâmi; *Muhârebe-i Şarkıyye Tarihi*, Ankara: Milli Kütüphanec, Yazma Demirbaş No: 06 Mil Yz B 335/1.
- _____ ; *Karadağ'ın Son Muhârebesi*, Ankara: Milli Kütüphanec, Yazma Demirbaş No: 06 Mil Yz B 335/15.
- Fowler, George; *History of the War, or. A Record of the Events, Political and Military, Between Turkey and Russia, and Russia and the Allied Powers of England and France: Showing the Origin and Progress of the War to the end of the Year 1854: Compiled from Public Documents and other Authentic Sources*, London: Sampson Low, Son, & Co., 1855.
- Fuad Paşa; "15 Receb 1269/24 Nisan 1853 Tarihli Karadağ'ın Devlet-i Âliyye'ye İsbât-ı Taallukuna Dair Fuad Paşa Hazretleri'nin Kaleme Aldıkları Lâyiha", Ankara: Milli Kütüphanec, Yazma Demirbaş No: 06 Mil Yz B 117.
- Headley, Phineas Camp; *The Life of Louis Kossuth, Governor of Hungary: Including Notices of the Men and Scenes of the Hungarian Revolution; to which is Added an Appendix Containing His Principal Speeches, &c*, Auburn: Derby and Miller, 1852.
- Howard, G. W. Frederik; *Türk Sularında Seyahat*, Çeviren: Şevket Serdar Türet, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1978.
- Mackenzie, G. Muir - Irby, A. P.; *Travels in The Slavonic Provinces of Turkey in Europe*, Volume:II, London: Daldy. Isbister & Co., 1877.
- Mahmud Celâleddin Paşa; *Mir'ât-ı Hakikat. Târihi Hakikatların Aynası*, Hazırlayan: İsmet Miroğlu, İstanbul: Berekât Yayınevi, 1983.
- Mahmud Muhtar, *Maziye Bir Nazar. Berlin Antlaşması'ndan Harb-i Umûmiye Kadar Avrupa ve Türkiye-Almanya Münasebeleri*, Sadeleştirerek ve Eklerle Yayına Hazırlayan: Erol Kılınç, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1999.
- Mažuranić, Matija; *A Glimpse into Ottoman Bosnia*, London: Saqi, 2067.
- Mehmed Esad Efendi; *Üss-i Zafer*, İkinci Defa, İstanbul: Süleyman Efendi Matbaası, 1293.
- Mehmed Sürcyya, *Sicill-i Osmanî*, Yayına Hazırlayan: Nuri Akbayan, C.I, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996
- Murad Efendi; *Türkiye Manzaraları*, Çeviren: Alev Sunata Kırımlı, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007.
- Mustafa Nuri Paşa; *Netâiyicü'l-vukuât*, C.IV, İstanbul: Uhuvcet Matbaası, 1328.
- Neale, John Mason; *Notes, Ecclesiological and Picturesque, on Dalmatia, Croatia,*

- Istria, Styria, With A Visit to Montenegro*, London: J.T. Hayes, 1861.
- Pasco Wassa; *Esquisse Historique Sur Le Montenegro D'après Les Traditions De L'albanie*, Constantinople: Imprimerie Du Courrier D'orient, 1872.
- Peçevi İbrahim *Tarih-i Peçevi*, C. II, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1283.
- Efendi; Stratford *The Eastern Question*, London: John Murray, 1881.
- Redcliffe, De; Robert, Cyprien; "The Slave Provinces of Turkey", *The History of Servia, and The Serbian Revolution with a Sketch of The Insurrection in Bosnia*, By Leopold Ranke, Translated From The German: By Alexander Kerr, London: Henry G. Bohn, 1853.
- Selânikî Mustafa *Tarih-i Selânikî*, Hazırlayan: Mehmet İpşirli, C.I, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999.
- Efendi; William *Herzegovina And The Late Uprising: The Causes Of The Latter And The Remedies, From The Notes And Letters Of A Special Correspondent (1877)*, London: Longsman, Green, And Co., 1877.
- Stillman, James; *The Eastern Shores of The Adriatic in 1863. With A Visit to Montenegro*, London: Richard Bentley, 1864.
- Strangford, Emily; Anne Beaufort S.; John *Dalmatia and Montenegro with A Journey To Mostar in Herzegovina and Remarks on the Slavonic Nations the History of Dalmatia and Ragusa the Uscoks*, Volume: I-II, London: John Murray, 1848.
- Wilkinson, John; Gardner; *Hungary and Kossuth: or, an American Exposition of Late Hungarian Revolution*, Philadelphia: J. W. Bradley, 1852.
- Tefft, Benjamin *Karadağ*, İstanbul: Mihran Matbaası, 1294.
- Franklin; Kamil *Bosnie et Herzégovine Souvenirs de Voyage Pendant L'insurrection*, Paris: E. Plon et C. Imprimeurs, 1876.
- Tophaneli Kamil *A Tour in Dalmatia, Albania and Montenegro; with an Historical Sketch of the Republic of Ragusa*, London: Richard Bentley, 1859.
- Kapudan; Yriarte, Charles; *Zafernâme*, Baskıya Hazırlayan: Fikret Şahoğlu, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, Tarihsiz.
- Wingfield, W. F.;
- Ziya Paşa;

F-ARAŞTIRMA VE İNCELEMELER

- _____ ; *An Ethnological Map of European Turkey & Greece with Introductory Remarks on the Distribution of Races in the Illyrian Peninsula and Statistical Tables of Population*, London: Edward Stanford, Tarihsiz.
- _____ ; *Büyük Türk Askerleri*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1981.
- _____ ; *Nadir Osmanlı Madalya ve Nişanlar Kataloğu*, Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürlüğü, Basım Tarihi Belirtilmemiş.
- _____ ; *Tanzimat I*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1999.
- Adanır, Fikret; "The Formation of a 'Millet' Nation Bosnia-Herzegovina: a

- Historiographic Discussion", *The Ottomans and Balkans A Discussion of Historiography*, Edited by: Fikret Adanır and Suraiya Faruqi, Leiden-Boston-Köln: Brill, 2002, s.267-304.
- Ağanoğlu, H. *Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanlar'ın Makûs Talihi Göç*, İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2001.
- Yıldırım; "III. Selim'in Dış Politika Anlayışı ve Diploması Reformu Çerçevesinde Batılılaşma Siyaseti", *Türkler*, C.XII, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.660-670.
- Akyılmaz, Gül; "Manuscript Ahval-i Bosna By Muhammed Emin İsević (Early 19th Century)", *Prilozi Za Orijentalnu Filologiju*, Volume: 30, Sarajevo: Orijentalni Institut, 2002, s.227-264.
- Aličić, Ahmed S.; *Doğu Sorunu. 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, Çeviren: İdil Eser, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001.
- Anderson, Matthew Smith; *Kırım Savaşı Âli Paşa ve Paris Antlaşması*, İstanbul: Eren Yayınevi, 2002.
- Andıç, Fuat- Andıç, Süphan; *Sadrızam Âli Paşa Hayatı, Zamanı ve Siyasi Vasiyetnamesi*, İstanbul: Eren Yayınevi, 2002.
- _____ ; *Ömer Paşa*, Çeviren: Ali Berktaş, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
- Andric, İvo; *Osmanlıda Sırp İsyanları. 19. Yüzyılın Şafağında Balkanlar*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007.
- Aslantaş, Selim; *Balkanlar'da İsyân. Osmanlı-İngiliz Rekabeti. Bosna-Hersek ve Bulgaristan'daki Ayaklanmalar (1875-1876)*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005.
- Aydın, Mithat; *Bir Ulusun Doğuşu Geçmişten Günümüze Boşnaklar*, Çeviren: Hayati Torun, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.
- Babuna, Aydın; "1875 Hersek Ayaklanması Sırasında Sırbistan'ın Osmanlı Devletine Karşı Savaşa Girmek Amacıyla Karadağla Yaptığı Görüşmelere Dair Bazı Önemli Belgeler", *Belleten*, C.LI, S.198, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987, s.833-859.
- Baltalı, Kenal; "1875 Hersek Ayaklanmasının Uluslararası Bir Nitelik Kazanması", *Belleten*, C.LI, S.199, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987, s.205-230.
- _____ ; "Müslümanlar'ın Karadağ'dan 19. Yüzyıldaki Göçü", *Muhacirlerin İzinde. Boşnakların Trajik Göç Tarihinden Kesitler*, Derleyen: Hayri Kolaşinli, Ankara: Lotuş, 2003, s.13-36.
- Bancović, Safet; *Yugoslavia: A Concise History*, New York: Palgrave Macmillan, 2004.
- Benson, Leslie; "Das Osmanische Reich und Die Europäische Revolution von 1848-1849", *Prilozi Za Orijentalnu Filologiju*, Volume: XXX, Sarajevo: Orijentalni Institut u Sarajevu, 1980, s.35-45.
- Berić, Dušan; *From Sadowa to Sarajevo: the Foreign Policy of Austria-Hungary. 1866-1914*, London: Routledge, 2002.
- Bridge, Francis Roy; *Blood Revenge: The Enactment and Management of Conflict in Montenegro and Other Tribal Societies*, University of

- Pennsylvania Press, 1987.
- Bozkurt, Gülnihâl; *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839–1914)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989.
- Bracewell, Wendy; “The Proud Name of Hajduks”: Bandits as Ambiguous Heroes in Balkan Politics and Culture”, *Yugoslavia and Its Historians. Understanding the Balkan Wars of the 1990s*, Edited By: Norman M. Naimark and Holly Case, Stanford California: Stanford University Press, 2003, s.22-36.
- Bury, J. B. T.; “Nationalities and Nationalism”, *The New Cambridge Modern History*, Edited By: J. P. T. Bury, Volume: X, Cambridge: At The University Press, 1960, s.213-245.
- Buturović, Denana; “The Geographic Extent and Chronological Coordinates of South Slavic Moslem Oral Epic”, *Oral Tradition*, Volume: VI, No:2, University of Missouri-Columbia: Slavica Publishers, 1991, s.284-302.
- Cappelli, Vanni; “The Bosnian Question and the Great Powers”, *Mediterranean Quarterly*, Winter 1997, s.92-114.
- _____ ; “The National Question and the Balkan Peninsula”, *Mediterranean Quarterly*, Fall 1999, s.90-103.
- Castellan, Georges; *Balkanların Tarihi*, Çeviren: Ayşegül Yaraman-Başbuğu, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1992.
- Csorba, György; “Macar Miltteçileri”, *Türkler*, Çeviren: Erol Hatipli, C.XII, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.805-812.
- Çadircı, Musa; *Tanzimat Sürecinde Türkiye. Askerlik*, Ankara: İmge Kitabevi, 2008.
- _____ ; “Tanzimatın Uygulanması ve Karşılaşılan Güçlükler”, *Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri. Bildiriler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1994, s.97-104.
- Darkot, Beşim; “Karadağ”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.VI, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1988, s.221-230.
- Danişmend, İsmail Hâmi; *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.IV, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1961.
- Davison, Roderic H.; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform (1856–1876)*, Çeviren: Osman Akinhay, C.I-II, İstanbul: Papirüs Yayınevi, 1997.
- Dawson, W. Harbutt; “Forward Policy and Reaction 1874–1885”, *The Cambridge History of British Foreign Policy 1783–1919*, Edited by: Adolphus William Ward and George Peabody Goatch, Volume: III: 1866–1919, Cambridge: At The University Press, 1923, s.72-148.
- Deliorman, Altan; *Yugoslavya'da Müslüman Türk'e Büyük Darbe*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1975.
- Donia, Robert J.; *Sarajevo: A Biography*, University of Michigan Press, 2006.
- Eldem, Edhem; *İftihar ve İmtiyaz. Osmanlı Nişan ve Madalyaları Tarihi*, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2004.
- Eren, Ahmet Cevat; *Mahmud II. Zamanında Bosna-Hersek*, İstanbul: Nurgök Matbaası, 1965.

- _____ ; "Tanzimat", *İslâm Ansiklopedisi*, C.XI, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979, s.709-765.
- Gencer, A. İ.- Örenç, A. F.-Ünver, M.; *Türk-Amerikan Silah Ticareti Tarihi*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2008.
- Gerolymatos, André, *The Balkan Wars*, New York: Basic Books, 2002.
- Glenny, Misha; *Balkanlar 1804-1999. Milliyetçilik, Savaş ve Büyük Güçler*, Çeviren: Mehmet Harmancı, İstanbul: Sabah Kitapları, 2001.
- Gölen, Zafer; *Tanzimat'ın Bosna Hersek'te Uygulanması*, Samsun, 1996. (Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Eğitimi Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).
- _____ ; "Sırların 1848 Bosna İsyanı'na Etkileri", *Toplumsal Tarih*, Sayı:50, İstanbul, Şubat 1998, s.43-48.
- _____ ; "Reisülküttap Raşid Efendi'ye Göre İhtilal Sonrasında Fransa'nın Politik Yaklaşımları", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 83, İstanbul, Kasım 2000, s.12-15.
- _____ ; "Tanzimât Döneminde Bosna Hersek'te Kilise İnşa ve Onarım Faaliyetleri", *Belleten*, C.LXV, Sayı:242, Ankara: Türk Tarih Kurumu, Nisan 2001, s.215-242.
- Göyünç, Nejat; "1849 Macar Mültecileri ve Bunların Kütahya ve Halep'te Yerleştirilmeleri ile İlgili Talimatlar", *Türk-Macar Kültür Münasebetleri Işığında II. Rákóczi Frenc ve Macar Mültecileri Sempozyumu (31 Mayıs-3 Haziran 1976)- İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi*, İstanbul: Baha Matbaası, 1976, s.173-179
- Griffe, M. Mirgöl Eren; *Osmanlı'nın Hizmetkârı-Galip Ali Paşa Rızvanbegoviç-Stocevic*, Ankara: Babil Yayın Dağıtım, 2005.
- Goy, Edward Dennis; *The Sabre and Song. Njegoš: The Mountain Wreath*, Cambridge.
- Goytisolo, Juan; *Saraybosna Yazıları*, Çeviren: Ayşen Gür, İstanbul: Nisan Yayınları, 1996.
- Gülsoy, Ufuk; *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni*, İstanbul: Simurg, 2000.
- Güran, Tevrik- Uzun, Ahmet; "Bosna-Hersek'te Toprak Rejimi: Eshâb-ı Alâka ve Çiftçiler Arasındaki İlişkiler (1840-1875)", *Belleten*, C.LXX, Sayı:259, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2006, s.867-902.
- Hajek, A.; "Sırbistan", *İslâm Ansiklopedisi*, C.X, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1988, s.556-566.
- Hamzaoglu, Yusuf; *Sırbistan Türklüğü*, Üsküp: LogosA, 2004.
- Harris, David; *A Diplomatic History of the Balkan Crisis of 1875-1878. The First Year*, Archon Books, 1969.
- Heinzelmann, Tobias; *Cihaddan Vatan Savunmasına. Osmanlı İmparatorluğu'nda Genel Askerlik Yükümlülüğü (1826-1856)*, Çeviri: Türkis Noyan, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2009.
- Hupchick, Dennis P.; *The Balkans. From Constantinople to Communism*, New York: Palgrave Macmillan, 2004.
- İğdemir, Ulug; *Kuleli Vak'ası Hakkında Bir Araştırma*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1937.

- İnal, İbnülemin *Son Sadrazamlar*, C.I, IV, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982.
- Mahmut Kemal; *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, İstanbul: Eren Yayınevi, 1992.
- İnalçık, Halil; "Bosna'da Tanzimat'ın Tatbikine Ait Vesikalar", *Tarih Vesikaları*, C.V, Sayı:5, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1942, s.1-11.
- _____; "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul: Eren Yayınevi, 1993, s.361-424.
- _____; Halil İnalçık, "Periods in Ottoman History", *Essays in Ottoman History*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1998, s.15-28.
- James, Lawrence; *The Rise and Fall of the British Empire*, London: Abacus, 1995.
- Jelavich, Barbara; *Balkan Tarihi 18. ve 19. Yüzyıllar*, Çeviren: İhsan Durdu, Haşim-Gülçin Koç, C. I, İstanbul: Küre Yayınları, 2006.
- _____; *Russia's Balkan Entanglements, 1806-1914*, Cambridge University Press, 2004.
- Jelavich, C. and B.; *The Establishment of the Balkan National States, 1804-1920*, Seattle and London: University of Washington Press, 2000.
- Jezernik, Božidar; *Vahşi Avrupa. Batı'da Balkan İmajı*, Çeviren: Haşim Koç, İstanbul: Küre Yayınları, 2006.
- Jorga, Nicolae; *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C.V, Çeviren: Nilüfer Epçeli, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005.
- Karal, Enver Ziya; *Osmanlı Tarihi*, C. V-VIII, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988.
- Kocabaş, Süleyman; *Avrupa Türkiyesi'nin Kaybı ve Balkanlarda Panislatizm*, İstanbul: Vatan Yayınları, 1986.
- Karatay, Osman; "Osmanlı Hakimiyetinde Karadağ", *Balkanlar El Kitabı*, Derleyenler: Osman Karatay-Bilgehan A. Gökdağ, C.I-Tarih, KaraM & Vadi, 2006, s.361-370.
- _____; "Karadağ'ın Bağımsızlık Mücadelesi", *Balkanlar El Kitabı*, *Balkanlar El Kitabı*, Derleyenler: Osman Karatay-Bilgehan A. Gökdağ, C.I-Tarih, KaraM & Vadi, 2006, s.459-471.
- Kayabalı, İ. - *Doğu Problemi. Bir Materyel ve Kaynak Araştırması (M.Ö. 1300-M.S. 1989)*, Ankara, 1990.
- Arsıanoğlu, C.; "Sark Meselesi", *Cumhuriyet'in Tarihî-Fikrî Temelleri ve Atatürk*, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, 1999, s.1-19.
- Kodaman, Bayram; "Boşnaklar'ın Kolaşin'den Göçü", *Muhacirlerin İzinde. Boşnakların Trajik Göç Tarihinden Kesitler*, Derleyen: Hayri Kolaşinli, Ankara: Lotus, 2003, s.99-102.
- Kolaşinli, Hayri; *Avrupa'nın Kıskaçında Abdülhamit*, İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2005.
- Koloğlu, Orhan; *Türkiye'nin Çağdaşlaşma Sürecinde Tanzimat*, İstanbul: Marmara Üniversitesi-Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1991.
- Koray, Enver; *1774 Küçük Kaynarca Andlaşması*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2006.
- Köse, Osman; "Bosna Hersek", *İslâm Ansiklopedisi*, C.II, İstanbul: Milli

- Eğitim Basımevi, 1986, s.729-735.
- Kubalı, Hüseyin Nail; "Kanun-ı Esası", *İslâm Ansiklopedisi*, C.VI, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978, s.168-185.
- Kutlu, Sacit; *Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzylında Balkanlar ve Osmanlı Devleti*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2007.
- Lewis, Bernard; *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çeviren: Metin Kıratlı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991.
- Lučić, Ivo; "Evolution and Condition of the Elitesin Bosnia Herzegovina – A Personal View", *National Security and the Future*, Volume: III-IV, Number:6, Zagreb: University of Zagreb, 2005, s.151-173.
- Malcolm, Noel; *Bosna*, Çeviren: Aşkın Karadağlı, İstanbul: Om Yayınevi, 1999.
- _____; *Kosova. Balkanları Anlamak İçin*, Çeviren: Özden Arıkan, İstanbul: Sabah Kitapları, 1999.
- Marriott, J. A. R.; *The Eastern Question An Historical Study in European Diplomacy*, Oxford: At The Clarendon Press, 1918.
- McCarthy, Justin; *Ölüm ve Sürgün*, Çeviren: Bilge Umar, İstanbul: İnkılâp, 1998.
- _____; *Osmanlı'ya Veda. İmparatorluk Çökerken Osmanlı Halkları*, Çeviren: Mehmet Tuncel, İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2006.
- Medlicott, William N.; "Austria-Hungary, Turkey and the Balkans", *The New Cambridge Modern History*, Volume XI: Material Progress and World-Wide Problems. 1870-1898, Cambridge: Cambridge University Press, 1962, s.323-351.
- Murphy, Dervla; *Through The Embers of Chaos. Balkan Journeys*, London: John Murray, 2003.
- Mylonas, Christos; *Serbian Orthodox Fundamentals. The Quest for an Eternal Identity*, Budapest-New York: CEU Press, 2003.
- Nagata, Yuzo; *Tarihte Âyânlar Karaosmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997.
- Nazır, Bayram; *Ottoman Hospitality and Its Impact on Europe*, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 2008.
- _____; "Macar ve Polonyalı İhtilalcilerin Osmanlı Devleti'ne İlticası ve Diplomatik Kriz", *Türkler*, C.XII, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.813-825.
- Nuza, Fehmi; "Bosnalıların Avusturya İşgal Ordusuna Karşı Mukavemetleri", *Türk Kültürü*, C.XXIV, S.218, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1986, s.590-598.
- Ortaylı, İlber; *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul: Hil Yayın, 1995.
- _____; *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, Ankara: Cedit Neşriyat, 2007.
- _____; "Tanzimat Döneminde Balkanlarda Ulusal Kiliseler ve Rum-Ortodoks Kilisesi", *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadî ve Sosyal Değişim Makaleler I*, Ankara: Turhan Kitabevi, 2000, s.285-290.
- Pakalın, Mehmet Zeki; *Tanzimat Maliye Nazırları*, C.II, Ankara: Kanaat Kitabevi, 1940.

- _____ ; *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.I-II, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1993.
- Palairret, Michael; *Balkan Ekonomileri 1800–1914 Kalkınmasız Evrim*, Çeviren: Ayşe Edime, İstanbul: Sabancı Üniversitesi, 2000.
- Palmer, Alan; *Twilight of the Habsburgs: The Life and Times of Emperor Francis Joseph*, Atlantic Monthly Press, 1997.
- _____ ; *1853–1856 Kırım Savaşı ve Modern Avrupa'nın Doğuşu*, Çeviren: Meral Gaspıralı, İstanbul: Sabah Kitapları, 1999.
- Perica, Vjekoslav; *Balkan Idols: Religion and Nationalism in Yugoslav States*, New York: Oxford University Press, 2002.
- Petar II Petrović Njegoš; *"The Mountain Wreath", Discourses of Collective Identity in Central and Southeast Europe (1770–1945) Texts and Commentaries*, Edited By: Balázs Trencsényi and Michal Kopeček, Volume: II-National Romanticism, Budapest-New York: CEU Press, 2007, s.428-435.
- Petrovich, Michael Boro; *The Emergence of Russian Pan Slavism 1856–1870*, New York: Columbia University Press, 1958.
- Popoviç, Aleksandre; *Balkanlarda İslâm*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.
- Purgstall, J. von Hammer, Roberts, Elizabeth; *Büyük Osmanlı Tarihi*, Hazırlayan: Mümin Çevik-Erol Kılıç, C.IV, IX, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1993.
- Saydam, Abdullah; *Realm of the Black Mountain. A History of Montenegro*, London: Hurst & Company, 2007.
- _____ ; *"Osmanlıların Siyasi İlticalara Bakışı Ya da 1849 Macar-Leh Mültecileri Mescidi"*, *Belleten*, C.LXI, S.231, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997, s.339-385.
- _____ ; *"Tanzimat Devri Reformları"*, *Türkler*, C.XII, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.782-804.
- Sedes, Halil İ.; *1876–1878 Osmanlı-Sırp Seferi*, C.I-III, İstanbul: Askeri Matbaa, 1934-1935.
- _____ ; *1876–1877 Osmanlı-Karadağ Seferi*, İstanbul: Askeri Matbaa, 1936.
- _____ ; *1875–1876 Bosna Hersek ve Bulgaristan İhtilalleri ve Siyasî Olaylar*, Başlangıç I. Kısım İkinci Bası, İstanbul: Çituri Biraderler Basımevi, 1946.
- Stavrianos, L. S.; *The Balkans since 1453*, London: Hurst & Company, 2002.
- Sućeska, Avdo; *"Osmanlı İmparatorluğunda Bosna"*, *Prilozi Za Orijentalnu Filologiju*, Volume: 30, Sarajevo: Orijentalni Institut, 1980, s.431-447.
- _____ ; *"Osmanlı Yönetimi Altında Yugoslavya Ulus ve Halklarının Tarihteki Bazı Ayırıcı Nitelikleri"*, *X. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1993, s.1169-1178.
- Şentürk, Hüdayi; *"Tuna Vilâyeti'nin Teşkiline, Karadağ ve Hersek Vukuâtına (1861) Dâir Cevdet Paşa Tarafından Kalcme Alının Lâyiha"*, *Belleten*, C. LIX, S.226, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996, s.715-737.
- Şimşir, Bilâl N.; *Rumeliden Türk Göçleri*, C.II, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1889.

- Stoianovich, Traian; "Factors in the Decline of Otoman Society in the Balkans", *Slavic Review*, Volume: XXI, No:4, Washington: At The University of Washington, 1962, s.623-632.
- Süleymanpaşacı, Mehmet; "Bosna ve Hersek Müslümanlarının Memleketlerinde Osmanlı Hâkimiyetini Son Müdafaaları", *Varlık*, Yıl:8, C.XI, S.179, Ankara, 1940, s.254-256.
- _____ ; "Avusturya İşgal Ordularının Bosna ve Hersek'te Örfi Divanları", *Varlık*, Yıl:8, C.XI, S.183, Ankara, 1941, s.354-356.
- Taner, Ergir; *Tanzimat'tan Kurtuluş'a Osmanlı Ordusu*, Ankara: Grafik Tasarım, Baskı, 2006.
- Tanör, Bülent; *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, İstanbul: Afa Yayınları, 1996.
- Todorova, Maria; *Balkanlar'ı Tahayyül Etmek*, Çeviren: Dilek Şendil, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- Trouton, Ruth; *Peasant Renaissance in Yugoslavia 1900-1950. A Study of the Development of Yugoslav Peasant Society as Affected by Education*, London: Routledge, 1998.
- Truhelka, Ciro; "Bosna'da Arazi Meselesinin Tarihi Esasları", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, Çeviren: Cemal Köprülü, C.I, İstanbul, 1931, s.43-69.
- Tuminez, Astrid S.; *Russian Nationalism Since 1856: Ideology and the Making of Foreign Policy*, Rowman & Littlefield, 2000.
- Tuncer, Hüner; *19. Yüzyılda Osmanlı-Avrupa İlişkileri*, Ankara: Ümit Yayıncılık, 2000.
- _____ ; *Osmanlı-Avusturya İlişkileri (1789-1853)*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2008.
- Türkgeldi, Ali Fuat; *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, Yayına Hazırlayan: Bekir Sıtkı Baykal, C.II, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987.
- Uzun, Ahmet; *Tanzimat ve Sosyal Direnişler. Niş İsyanı Üzerine Ayrıntılı Bir İnceleme (1841)*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2002.
- Voltaire; *Türkler, Müslümanlar ve Ötekiler*, İstanbul: İlkbiz Yayınevi, 2006.
- Wachtel, Andrew B.; "How to Use a Classic: Petar Petrović Njegoš in the Twentieth Century", *Ideologies and National Identities. The Case of Twentieth-Century Southeastern Europe*, Edited By: John R. Lampe and Mark Mazower, Budapest-New York: CEU Press, 2004, s.131-153.
- Yalçinkaya, M. Alaaddin; "III. Selim ve II. Mahmud Dönemleri Osmanlı Dış Politikası", *Türkler*, C.XII, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.629-659.
- Yaramış, Ahmet; "Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılması ve Yerine Asâkir-i Mansûre-i Muhammedîye'nin Kurulması", *Türkler*, C.XII, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.697-702.
- Yeniçeri, Özcan; "Kırım Savaşı, İslahat Fermanı ve Paris Barış Antlaşması", *Türkler*, C.XII, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.840-858.

G-İTERNET KAYNAKLARI

<http://books.google.com.tr>

www.elibron.com

<http://en.wikipedia.org>

<http://tr.wikipedia.org>

www.amazon.com

www.asan.org.tr

www.balkanpazar.org

www.ceeol.com

www.kultur.gov.tr

www.medal-medaille.com

www.mkuup.gov.tr

www.njegos.org

www.ois.unsa.ba

www.tbmri.gov.tr/ul_kom/bosna-hersek/bosna_hersek.htm

www.tsk.mil.tr/askerimuze/madalyalar.htm

www.ttk.gov.tr

<http://www.turkishmedals.net>

BELGELEK

۹

دولت عیدیه مذاکرات و مکاتبات به اغفال و تزلزل کور کردن اشغال قصبه منی در سیه ایملطوی بن نجده ایملطوی بن یزید بن عقیق بن حنی ایملطوی
 قیم و اوزی به سیدویه مجبور و مقامین کز و سیه مظاهرت ایرن نجده ایملطوی دخی بوسنه و صرب ایملطوی به اشتغال سوزنده اولور قری با اشتباه کورنری
 و سوزانیدن ترکی مطالبه شروع ایملطوی به جانب دولت عیدیه و زایل جواب اولغنی طبیعت مصطفی اولغنی اولغنی و تقدیرده محارب بلی اشتغال طالع ایملطوی
 در سیه ایملطوی کی طرفین کوسنده تراکات سفر به بنقید اولغنی مثلث ایملطوی دخی او قیده بودنی موط ایملطوی کانون اولغنی کرمی بنجی و کانون نائیل
 ابدی کوی تاریخیه و ارشاد شیرنده معیم برسیا ایملطوی طرفین و رود این ایملطوی قطع مکتوب محرر ایملطوی بر کوی کون برسیا ترجمانی قوری مکتوب ایملطوی دخی طرفین
 اولور قری کوی برمانه دخی جا کوی بیافاده ایملطوی و طرفین مکتوب ایملطوی طرفین

انبو ما و اعستوسك واسطنده بكم طرقة دود و ابد غره طرقة تبره سدر

و دغيمه ميم نيم الجيسى با دود و دهر برق بوزن اقدم و دوت عيه نيمه ابد بكي بر قطعه
تغير بريك ميمونه بوزن اقدم و دغما نلو ضبطنده و دوف و نرا و نك فارو بوسنده
واقع حوزة نلق ملكدن معلومند اراضى ايه بوشه يا اشته و افغ بوجا و نكلوا دافى
و بوزن بشفه عتيق و جديدا و دوتون تبيرا و نود قلم لرى بكم لوى و دليكي صورت و صلح
و صلاحه و ابطه و ديه بكي و حدود سرحد و ديه ارامار و اشفكارك شت و امانلى
منطق و نرا و ديه و دوتون اهايلرى اسود و مان او ذره او ديه جيلرى تبيرا بلي و ديه
و بريح كوزن مكره و دوتون اهايلون طرف و دوتون اهايلون اسفود و كوزن برك
استدعا ابد بكي اراضى و قلع استوداى حدود اهايلريك اينت و دفا و مالرك
ايچون ايسه دوت عيه سوندايه بلكه اراضى او دوايرى بونك كينى تبيرا بكي
دوت عيه طرف برق و دوتون اهايلون و دوتون طرف و دوتون دوتون و دوتون
حدود لرى او دوتون و دوتون اهايلون و دوتون اهايلون و دوتون اهايلون
مناب كوزن بكي هاند و حدود قطعه بانق و دوتون اهايلون و دوتون اهايلون
او دوتون

سازندو شخصه بک اتدی طرفند، عسکری تاجیکه لوندزه و بارس و دیان و منور و
 و برله سهاره سینه کریمه کیش و فتح و غنائم ناک خودد

لهربک و توغای اور و دیان بقدر عسکری تاجیکه عالمک نظر قش جلب بلک ایستایم او و توغایک مجله
 انبه یاد بیکم حالده ساهه توغده اولینی یاشتله ر جیل و تاجیک ننه غلار ایستایم علیه العالی
 نفسیک فضا فراسه بقدره هم برلن فرقه مجازاسدی قتل ائسدر بینه بیانیه و تهمین بر اوج نفی و دار
 منی علم بر عورنک قادی باریه میوه غنی جواره رفته کسک کی بار بار لغوی و توغولسدر برودنه برقی
 فور باجک ناهینه هم ایستایم نفس و ضاع اعزله ملک و فضا بهر بید ائسدر

Belge 4: Koçana saldırısı sonrasında asilerin yaptığı katliamı anlatmak üzere
 Londra, Paris, Viyana, Petersburg ve Berlin'e gönderilen telgraf sureti.
 B.O. A., Sadâret-Mektûbî, Umûm Vîlâyet, nr:453/6, Lef:2, 22 Receb 1277/3 Şubat 1861.

[illegible]

J. mms 22/937

تعلیم به نجیب

کتاب برادره و در آن دو خطی بود که به یکدیگر گفتند که در این کتاب هر چه بر طرفه او را نه نوشته
و نه خطی در آنست و گفته اند که این کتاب به نامش در این کتاب است و در آن کتاب که در آن کتاب
و در آن کتاب که در آن کتاب است و در آن کتاب که در آن کتاب است و در آن کتاب که در آن کتاب است

این کتاب به نامش در آن کتاب است و در آن کتاب که در آن کتاب است و در آن کتاب که در آن کتاب است
و در آن کتاب که در آن کتاب است و در آن کتاب که در آن کتاب است و در آن کتاب که در آن کتاب است

برخی از این کتاب که در آن کتاب است و در آن کتاب که در آن کتاب است و در آن کتاب که در آن کتاب است
و در آن کتاب که در آن کتاب است و در آن کتاب که در آن کتاب است و در آن کتاب که در آن کتاب است

برخی از این کتاب که در آن کتاب است و در آن کتاب که در آن کتاب است و در آن کتاب که در آن کتاب است
و در آن کتاب که در آن کتاب است و در آن کتاب که در آن کتاب است و در آن کتاب که در آن کتاب است

برخی از این کتاب که در آن کتاب است و در آن کتاب که در آن کتاب است و در آن کتاب که در آن کتاب است
و در آن کتاب که در آن کتاب است و در آن کتاب که در آن کتاب است و در آن کتاب که در آن کتاب است

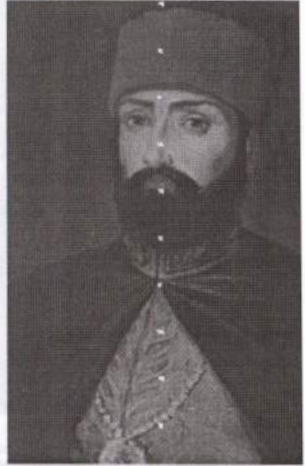
برخی از این کتاب که در آن کتاب است و در آن کتاب که در آن کتاب است و در آن کتاب که در آن کتاب است
و در آن کتاب که در آن کتاب است و در آن کتاب که در آن کتاب است و در آن کتاب که در آن کتاب است

برخی از این کتاب که در آن کتاب است و در آن کتاب که در آن کتاب است و در آن کتاب که در آن کتاب است
و در آن کتاب که در آن کتاب است و در آن کتاب که در آن کتاب است و در آن کتاب که در آن کتاب است

RESİMLER

Resim 1: Sultan III. Selim

Resim 2: Sultan II. Mahmud

Resim 3: Sultan Abdülmecid (1839–1861)

Kaynak:<http://en.wikipedia.org>.

Resim 4: Sultan Abdülaziz (1861–1876)

Kaynak:<http://en.wikipedia.org>.

Resim 5: Sultan II. Abdülhamit (1876-1909)
Kaynak: <http://en.wikipedia.org>.

Resim 6: Rus Çarı I. Aleksandr (1801-1825).
Kaynak: <http://tr.wikipedia.org>.

Resim 7: Rus Çarı I. Nikola (1825-1855)
Kaynak: <http://tr.wikipedia.org>.

Resim 8: Rus Çarı II. Aleksandr (1855-1881).
Kaynak: <http://tr.wikipedia.org>.

Resim 9: Avusturya-Macaristan İmparatoru Franz Joseph
(1848-1916)

Kaynak: <http://tr.wikipedia.org>.

Resim 10: Fransa İmparatoru III. Napolyon (1852-1870)

Kaynak: <http://tr.wikipedia.org>.

Resim 11: Alman Devlet Adanı Otto von Bismarck

Kaynak: <http://tr.wikipedia.org>.

Resim 12: Rus Devlet Adanı Aleksandr Mihayloviç
Gorçakov

Kaynak: <http://tr.wikipedia.org>.

Resim 13: Avusturya Devlet Adamı Metenich.

Kaynak: <http://en.wikipedia.org>.

Resim 14: Avusturya Devlet Adamı Andraşi.

Kaynak: <http://en.wikipedia.org>.

Resim 15: Mustafa Reşid Paşa

Kaynak: *Tanzimat I*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1999, Kapak resmi.

Resim 16: Mehmed Emin Âli Paşa.

Kaynak: İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, C.IV, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982, Fotoğraflar.

Resim 17: Mehmed Fuad Paşa.
Kaynak: *Son Sadrazamlar*, C.IV, Fotoğraflar.

18: Kırıslı Mehmed Emin Paşa.
Kaynak: *Son Sadrazamlar*, C.IV, Fotoğraflar.

19: Mahmud Nedim Paşa.
Kaynak: *Son Sadrazamlar*, C.IV, Fotoğraflar.

Resim 20: Ömer Lütfi Paşa.
Kaynak: Bessé-Morris, a.g.e., s.kapak.

Resim 21: İlk Sırp isyanını başlatan Kara Yorgi.
Kaynak: <http://tr.wikipedia.org>.

Resim 22: Miloš Obrenović
(1815–1839, 1858–1860)
Kaynak: <http://tr.wikipedia.org>.

Resim 23: Mihailo (Michael) Obrenović III
(1839–1842, 1860–1868)
Kaynak: <http://en.wikipedia.org>

Resim 24: Aleksandr Karayorgiyevich
(1842–1858)
Kaynak: <http://en.wikipedia.org>

Resim 25: Sırp Knezi ve Kralı Milan Obrenović (1868–1889)
Kaynak:<http://en.wikipedia.org>

Resim 26: Sırp Devlet Adamı İliya Garaşanin
Kaynak:<http://en.wikipedia.org>

Resim 27: Karadağ Ladikası II. Petar Petroviç (1830–1851),
Kaynak: Bartolomeo Biasoletto, *Relazione del viaggio fatto nella primavera dell'anno 1838 dalla maistà del re Frederico Augusto di Sassonia nell'Istria, Dalmazia e Montenegro*, Trieste: Favarger, 1841, s.78.

Resim 28: Danilo Petroviç (1851–1860)

Resim 29: Karadağ Ladikası Nikola (1860–1918)
Kaynak: Roberts, *a.g.e.*, s.240-241.

Resim 30: Hüseyin Kaptan Gradasević'in temsili resmi

Kaynak: <http://en.wikipedia.org>

Resim 31: General Béni.
Kaynak: *Kossuth and the Hungarian War*, s.184.

Resim 32: Louis Kossuth.
Kaynak: Tefft, *a.g.e.*, s.kapak.

Resim 33: Piva Vadisi'nde bir pusu.
Kaynak: Sedes, *a.g.e.*, s.102.

Resim 34: Duga Boğazı'nda bir çatışma.
Kaynak: Mahmud Celâleddin Paşa, *a.g.e.*, s.152.

Resim 35: Hersek'te Kara İpek.
Kaynak: Jezemik, *a.g.e.*, s.17

Resim 37:Duga Boğazı Kaynak: Milli Kütüphane HRT 1994
D 1077. Demirbaş No:2148.

Resim 36: 1875'de Hersekli asiler.
Kaynak: Kutlu, *a.g.e.*, s.95.

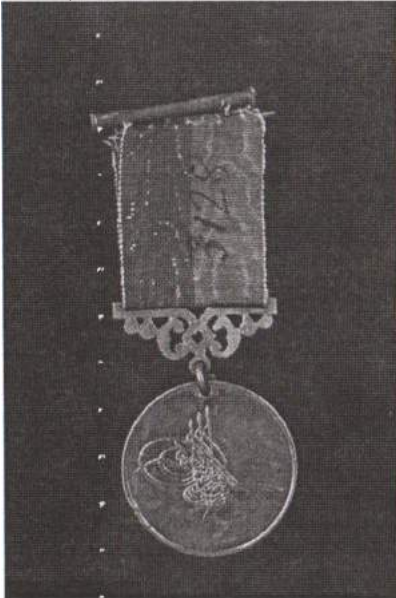
Resim 38: Nikşik Kalesi.
Kaynak: Mahmud Celâleddin Paşa, *a.g.e.*, s.138.

Resim 39: 1858 Grahova Savaşı'nda Türkler'den ele geçirilen bir topun Çetine'ye getirilmesi sırasında yaşanan sevinç gösterileri. Kaynak: Mackenzie- Irby. *a.g.e.*, Volume:II, s.208.

Resim 40: 1875 Ayaklanması sırasında asilerle bir çatışma. Kaynak: Kutlu, *a.g.e.*, s.95

Resim 41: Bosna Madalyası ön yüz.

Kaynak: <http://www.tsk.mil.tr/askerimuze/madalyalar.htm>

Resim 42: Bosna Madalyası arka yüz.

Kaynak: <http://www.tsk.mil.tr/askerimuze/madalyalar.htm>

HARİTALAR

Harita 1: 1875'de Bosna ve Çevresi. Kaynak: Evans, *Through Bosnia*.

Harita 2: 1325/1907'de Bosna Hersek İdarî Bölünüşü. Haritada Yenipazar Sancağı yer almamaktadır.

Kaynak: Binbaşı M. Nasrullah, Kolağası M. Rüştü, Mülazım M. Eşref; *XX. Yüzyıl Başı (Memlik-i Muhruse-i Şâhâneye Mahsûs Mükemmel ve Mufasssâl Atlas)*, Hazırlayanlar Rahmi Tekin-Yaşar Baş, İstanbul 2003, s.36.